

वनवासी.

लेखकः—उदयचंद लालचंद पंडित,

व्यवस्थापकः—विविध वार्ताभाषा.

अमदावाद.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૧૨૩ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ વનવાસી

વિષય ૬-૧૨

વનવાસી

યાને

ગુજરાતમાં સ્વરાજ્યની ગર્જના.

ઐતિહાસિક નવલકથા.

—ૐ—

અયોજક તથા પ્રકાશક,

ઉદયચંદ લાલચંદ પંડિત.

વ્યવસ્થાપક,—વિવિધ વાર્તામાળા.

અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૧ લી. પ્રત ૭૫૦.

સને ૧૯૧૬.

કિંમત ૧-૧૨-૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૅપીરાઈટ સંગ્રહ
૮૧૨૩

Printed at The Diamond Jubilee P. Press, Ahmedabad
by Devidas Chhaganlal Parikh
&
Published by Udaychand L. Pandit at Ahmedabad.

વિવિધ વાર્તામાળા.

ગ્રાહકો માટેના મુખ્ય નિયમો.

- ૧ આ માળામાં સામાજિક, ઐતિહાસિક, ડિટેક્ટીવ અને વિવિધ વાર્તાઓના દર વર્ષે ચાર કે પાંચ પુષ્પ (પુસ્તકો) દર ત્રણ ત્રણ મહિને પ્રકટ કરવામાં આવશે.
- ૨ આ માળાના કાયમના ગ્રાહક થનારને પ્રવેશ ફી આઠ આના પ્રથમથીજ આપવા પડશે અને તેવા દરેક ગ્રાહકને આ માળાદ્વારા પ્રકટ થતાં તમામ પુસ્તકો અર્ધી કિંમતે આપવામાં આવશે.
- ૩ દરેક પુષ્પ તૈયાર થતાંજ તેની સૂચના વિગેરે કાયમના ગ્રાહકોને દસ દિવસ અગાઉ એક પોષ્ટકાર્ડથી આપવામાં આવશે. પુસ્તક ૧૦૦ થી ૩૫૦ પાનાનું થશે. પુસ્તક વિગેરે સુશોભિત અને મજબુત કરવામાં આવશે.
- ૪ આ માળાનું પ્રત્યેક પુષ્પ તૈયાર થતાં દરેક ગ્રાહકને વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે અને તેનું પોષ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ કાયમના ગ્રાહકને સ્થિર રહેશે.
- ૫ પરદેશના ગ્રાહકોએ પોસ્ટના નિયમ મુજબ પોષ્ટેજ ખર્ચ વધુ આપવું પડશે. તેવા ગ્રાહકોએ ૬ સીલીમનો ખીટીસ પોસ્ટલ ઓર્ડર અગાઉથીજ મોકલવો, તે મળ્યા પછી તેમને દરેક પુષ્પ જેમ જેમ તૈયાર થશે તેમ તેમ મોકલી આપવામાં આવશે.

- ૬ કોપપણ પુસ્તક ગ્રાહક તરફથી વી. પી. ન સ્વીકારતાં પાછું વાળશે (Refused) તો તે ગ્રાહકની પ્રવેશ ફીના આઠ આના ઉપર તેનો હક રહેશે નહિ. તેવા ગ્રાહકોનાં નામ લીસ્ટમાંથી કમી કરવામાં આવશે.
- ૭ કોઈ પણ ગ્રાહકને આ માંગાનું વર્ષ પૂરું થયા વિના ગ્રાહકમાંથી કમી થઈ શકાશે નહિ. આ પ્રમાણે કમી થયેલા ગ્રાહકોની પ્રવેશ ફીના આઠ આના તેમના ખર્ચે પાછા મોકલવામાં આવશે.
- ૮ વર્ષની અધવચમાંથી નવા થનારા ગ્રાહકોને આ માંગાના પ્રથમ પુસ્તકથી (તે વર્ષના) ગ્રાહક તરીકે નોંધવામાં આવશે અને તે વર્ષમાં પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકોમાંનાં જે સિલકે હશે તે બધાં તેને વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે.
- ૯ આ માંગામાં પ્રકટ થયેલા-ચર્તા-પુસ્તકો માંગાના કાયમના ગ્રાહકોનેજ અર્ધી કિંમતે મળશે, બીજા પાસેથી પુરી કિંમત લેવામાં આવશે.
- ૧૦ આ ઉપરાંત વિશેષ ખુલાસાની જરૂર જણાય તો જવાબ માટે ટિકીટ બીડી પત્રવ્યવહાર કરવો.

વ્યવસ્થાપક—વિવિધ વાર્તામાળા-અમદાવાદ.

વનવાસી.

યાને

ગુજરાતમાં સ્વરાજ્યની ગર્જના.

પ્રકરણ ૧ છું.

जननी जन्मभूमि स्त्र स्वर्गादपि गरीयसि.

અરે ઝો ! માતૃભૂમિ ! તું, મને છે પ્રાણથી પ્યારી;
અનંતા છે શિરે મારા, અરે ! ઉપકાર તારા છે !
હુઃખમાં જોઈ તને, મુજ હૃદય હુઃખી થાય છે,
તે હુઃખ તારા ટાળવા, કંઈ કંઈ વિચારે થાય છે !
ગુલામી દૂર કરવાને, કંઈ ના પ્રાણની પરવા;
બલે માથે હુઃખો પડતા, મને તેની નહીં પરવા !
તોડવા પરતંત્રતાને-સ્વતંત્ર થાવાને અરે !
બચંકર સંકટોથી બાળ તારો ના કદિ કોથી ડરે.
કરવા તને ઝો મુક્ત માતા ! અર્પૂં સહુ તુજ ચરણ પર,
તન, મન અને ધન સર્વે મારાં કુર્યાન તારા નામ પર.

એક રાજ્યમહેલ જેવા પ્રશસ્ત મકાનમાં જે વ્યક્તિઓ બેસી
છે. તેમાં એક વયોવૃદ્ધ અને એક નવયુવક છે. તેઓ કાંઈક વાતચિત
કરી રહ્યા છે. કેટલીક વાતો કરી રહ્યા પછી તે જે વ્યક્તિઓમાંથી
નવયુવકે કહ્યું—

“મામા! હું તમારી સાથે કોઇ પણ પ્રકારનો તાત્વિક વાદવિવાદ કરવાને માટે આવ્યો નથી. મારે તમારી સખામણો નથી જોઇતી.”

“ત્યારે તારે જોઇએ છે શું?”

“મેં તમને જે પ્રાર્થના કરી છે, તેનો મારે આપના તરફથી સાફ સાફ અને સરળ પ્રત્યુત્તર જોઇએ છે. બંડખોરાની વર્તણૂકની મારે આવશ્યકતા નથી.”

“તું કહેવા શું માગે છે?”

“એજ કે—તમને અને મને એટલુંજ નહીં પણ આખા ગુર્જર દેશની પવિત્ર ભૂમિને ગુલામ બનાવનારા હુવડના પંજા નીચે તડકડતા જે મહાન પવિત્ર પુરૂષોને તેમથી મુક્ત કરવા માટે મારે તમારા તરફથી તમારી સહાયતા જોઇએ છે. શું આપ આપી શકશો?”

“મારે વિચાર કરવા જેવું છે!”

“મામા! નકામા બહાનાં બતાવવા કરતાં એક વખત ચોખ્ખી હા કે ના પાડી દો કે—જેથી કંઇ સ્પષ્ટ પડે!”

“તેમ મારાથી બનવું, એ અસંભવિત છે.”

“એટલે?”

“હું તને તે કામમાં મદદ કરવા માગતો નથી.”

“મામા-મામા! આવો ચોખ્ખોને ચટ જેવો જવાબ આપતાં કંઇક વિચાર કરો! સ્વતંત્રતાથી વિમુખ થઇ ગુલામ જેવા બની ગએલા તમારા હૃદયમાં કંઇક વિચાર કરો!”

“ઓ નાદાન બાળક! તું ગુલામ કોને કહે છે? તને બાન છે ખરું કે—આ શબ્દો તું કોને કહી સંભળાવે છે? તું કોની સામે ઉભો છે? મને ગુલામ કહેનાર મનુષ્યના ધડ ઉપર મસ્તક કોઇ પણ કાળે સલામત રહી શકતું નથી. તે તું જાણે છે?”

“મામા સાહેબ ! હું બધું જાણું છું. તમારી શિખામણ પ્રમાણે ચાલનાર દરેક મનુષ્ય ગુલામજ છે. તમારા હૃદય દેવતાને પૂજી જુઓ કે-તમે ગુલામ છો કે નહિ ? પગમાં લોહાની બેડીઓ હોય તેનેજ વૈભવ સૂચવનાર સોનાના તોડાઓજ પગમાં છે, એમ કહેવું, એ જેટલું મૂર્ખાઈ ભરેલું છે, તેટલુંજ હું ગુલામ નથી, એ આપનું બોલવું અનુચિત છે. તમે ગુલામ નથી, એ બાબતમાં ખરી સાક્ષી તમને તમારું અંતઃકરણ આપે છે કે કેમ ? તેનો તમે પોતેજ સંપૂર્ણ પછે વિચાર કરી જુઓ. ફક્ત ગુલામ એ શબ્દનીજ તમને આટલી બધી ચીડ ચડે છે, પરંતુ તમારી નજર સમક્ષ સાક્ષાત્ ગુલામગિરીનો ચાલતો વ્યવહાર જોઈ તમને કેમ કાંઈ ચિડ ચડતી નથી ? આ બાબતમાં મને રહી રહીને અજાણ્યી ઉપજે છે. ગરીબ લોકોના, અનાથોના અને જુલમથી કંટાળેલા લોકોના આર્તનાદ શું તમારા સાંભળવામાં નથી આવતા ? મામા સાહેબ ! તમારા કિલ્લા-કોટ, જમીનદારી, માનાપમાન, આદરસત્કાર ઇત્યાદિકની મહાન ધમારતો એક પછી એક ધસી પડે છે, તે શું તમને દેખાતું નથી ? તમે ગુલામગિરીનો એવો તે કેવો અર્થ કરો છો ? તે કૃપા કરી મને જણાવો તો ખરા ? તમારા હાથમાં સત્તા છે કે તમારા ઉપર કોઈ બીજીજ સત્તા હકુમત ચલાવે છે ? મામા ! ખરું પૂછવો તો તમે હુકમ કરનારા નહીં પણ હુકમ માનનારા છો ! રાજ્યકર્તા નહીં પણ રૈયત છો. તમે રાજ નહીં પણ ગુલામ છો ! બીજાએ આપેલો તુચ્છ ટુકડો ખાનાર કંગાલ કેદી જેવા છો ! જ્યારે ખરી સ્થિતિજ આવી છે ત્યારે તમને ગુલામ કહ્યા તે બાબતમાં તમને આટલો બધો કોપ શા માટે આવવો જોઈએ ? તે હું સમજી શકતો નથી. ”

આટલું બોલી રહ્યા બાદ અપમાનિત થએલો સિંહ જેમ પાં-

જરામાં આમથી તેમ ફરવા માટે તેમ તે નવયુવક દિવાનખાનામાં ફરવા લાગ્યો. તેના અંતરનો આવેશ અમર્યાદિત થઈ ગયો. તે આવેશનો નિમ્મલ કરવામાં તે અસમર્થ થયો. એકજ જગ્યાએ સ્થિરતાથી ઉભો રહીને બોલવા જેટલી સ્થિરતા તેના શરીરમાં રહી નહીં. પાંજરામાં પૂરવાથી વિદ્રેક્ષો વાદ્ય જેમ પાંજરામાં ફરવા લાગે છે, તેમ તે દિવાનખાનામાં ક્રોધિત થઈને ફરવા લાગ્યો. પોતાને જવાબ આપવા જેટલી શક્તિ કે ધૈર્ય પોતાના મામામાં ન હોવાથી તેની ચલિત અને ભયભીત થએલી ચિત્તવૃત્તિ-તે ગુસ્સામાં હોવાથી-તેના ધ્યાનમાં આવી નહીં. તેનો મામો ભયભીત થયો હતો. અજયના સંતાપને તે સારી રીતે જાણતો હતો. તેજ પ્રમાણે લોકોની તેના ઉપર અસીમ નિષ્ઠા છે, એ વાત પણ તેની જાણ બહાર ન હતી-તે તેના અનુભવવામાં પણ આવી હતી. શી ખજૂર કે સંતાપના આવેશમાં તે લોકોને શીખવી પોતાનીજ સત્તા ખુચવી લેશે-પચાવી બેસશે-એવો વિચાર પણ તે મામાના તુચ્છ અને દુર્ગંધ હૃદયમાં આવ્યા વિના રહ્યો નહીં. સામથીજ તેનું મન વળે તો જોવાની આશાએ તે બોલ્યો-“મારા બહાલા બાલુડા ! તું જે કાંઈ કહે છે તે સર્વથા સત્ય છે. પણ તેને માટે કોઈ ઉપાય છે ખરો કે ? આપણે આપણી સ્થિતિનો પ્રથમ વિચાર કરવો જોઈએ. આખા દેશમાં વામતા મહાન નગારાઓના નાદમાં આપણી પિપુડીને અવાજ સાંભળશે કોણ ? આખા ગુર્જરદેશને માટે આપણે એકલાઓએજ શા માટે પ્રથમ સાહસ કરવું જોઈએ ? હવે ગુર્જરભૂમિને માટે રાજ્ય પણ રહ્યો છે ખરો કે ? રાજ્યમાતા મહારાણી દેવી રૂપસુંદરી અને યુવરાજ વનરાજનો પત્નો નથી. ખરી રીતે જેતાં તે બંને જણાઓએજ ગુજરાતને માટે લડવું જોઈએ. કારણ કે ગુજરાત તેમની છે-આપણી નહીં. અરાજક થએલ ગુર્જર-

દેશને માટે શાંતિનો ત્યાગ કરી દુઃખ અને વનવાસ તરફ આપણે શા માટે પગલાં ભરવાં જોઈએ ? ”

“મામા ! શું તમે એમ સમજો છો કે-યુવરાજ વનરાજ અને અને મહારાણી રૂપસુંદરીનીજ ગુજરાત છે ? શું તમારી સાથે ગુજરાતને કંઈ પણ સંબંધ નથી ? ગુજરાત દેશની ઉપર જેટલો હક્ક તે બંનેનો છે તેટલોજ હક્ક તેની ઉપર દરેક ગુજરાતીનો છે. હું માનું છું અને મને લાગે છે કે રાજ કરતાં રૈયતનો હક્ક એજ વધારે બળવાન છે. તેમની જેમજ ગુજરાતી રૈયતની આદિજનની આ પવિત્ર ગુજરાત છે. ગુજરાત અને ગુજરાતીઓના હોવાથીજ તેમનું રાજપણું છે ! ગુજરાતના ભવ્ય બાલ પ્રદેશ ઉપર દાસીપણાની છાપ મરાતાંજ તેમનું રાજપણું નષ્ટ થઈ ગયું, તેઓ પુનઃ રૈયત જેવા થઈ ગયા અને તમે દાસ થયા-ગુલામ બન્યા ! મામા, તે ગુલામગિરી ફેંકી દેવા માટે તમારે લડવાનું છે-ગુજરાતના ઇશ્વર અર્પિત હક્કને માટે તમારે અને મારે લડવાનું છે. ગુજરાતનું દ્રવ્ય દક્ષિણ તરફ પાણીના પ્રવાહની જેમ વહી જાય છે, તે પ્રવાહને અટકાવી દેવા માટે તમારે જૂંઝાનું છે.”

“એમાં મારો શો યાગ લાગે ? ક્યાં રાજ ભોજ અને ક્યાં ગાંગો તેલી ! ”

“મામા ! તમારા નમાલા શબ્દોથી મને અસહ્ય દુઃખ થાય છે. મામા-મામા ! અમારું ઐશ્વર્ય ભુવડના રાજપ્રતિનિધિની આંખોમાં ખુંચવા માંડ્યું અને અમે દ્રોહી ઠર્યા ! જ્યારે તેને તમારી દોલત જોઈએ અને તમારી જમીન લઈ લેવાની ઇચ્છા થાય, ત્યારે તમારાં ધ્યાન અને એકનિષ્ઠા અને આદિક સર્વે બૂલી જવાય છે. તેઓની પોતાની લાલસા તૃપ્ત કરવા-ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા-માટે આપણે સદા સર્વદાને-માટે આખી જીંદગી માટે-કઠિન કષ્ટમય કારાગૃહનો વાસ કે મરણ એ બેમાંથી એકને પસંદ કરવું પડે છે ! ”

વાચક ! તે યુવકનો મામો સ્વભાવે કંજુસ અને ખીકણ હતો. તેને આત્મવિશ્વાસ નહોતો. પોતાની હિંમતથી કોઇ પણ કાર્યની જવાબદારી પોતાની ઉપર ભેવાની તેનામાં તાકાત નહોતી. જો પાછળ ભરપૂર મદદ હોય તો ધુનતા હાથે તે એકાદ પણ બાણ પરાણે છોડી શકે એટલુંજ. પોતાના બાણેજનું બાણણ સાંભળી તેનું ચિત્ત ડગમગવા લાગ્યું અને તેનું કથન તેને સત્ત્વ પણ લાગવા માંડ્યું. પણ શું કરવું અને શું ન કરવું—આમ કંઈ કે ન કંઈ ? એવી તેની ચિત્તવૃત્તિ તેને બન્ને તરફ ખેંચવા લાગી. તે ખીતો ખીતોજ બોલ્યો—“ જ્યારે દુશ્મનનું લશ્કર પાસેજ ધમાધમ કરે છે ત્યારે અહીં રહેવામાં મને બહુજ જોખમ છે. હું તો ચાલવા માંડું છું અને ગુજરાતના કોઈકે અજાણ્યા ખુશામાં જઈ સંતાઈ બેસું છું. હવે મારો વારસ તુંજ છે. તારી મરજીમાં આવે તેમ અને ફાવે તેમ કર. મારાથી તો આવા સળગતા દાવા-નળમાં કદી પણ ફૂદી પડાશે નહીં.”

“ તમે તો જાઓ છો પણ મારા કામનું શું કહો છો—શું જવાબ આપો છો ? ”

“ એજ કે હવે તું તારે ગમે તેમ કર ! ”

“ જો તમે આજ્ઞા આપો તો હું લશ્કર એકઠું કરવા માંડું ! ”

“ બલે બાઈ, બલે ! તને ઠીક લાગે તેમ કર. લે આ રાજની સહી શિક્કાવાળી રાજમુદ્રિકા અને તે સંભાળી લે—સાયવી રાખ. ”

“ અને તમે ? ”

“ અમે તો આવતી કાલની રાત અહીં વીતાવી પછી અમને જેમ ઠીક લાગશે તેમ કરીશું. પણ અજ્ય ! હું તને છેલ્લે એટલુંજ કહું છું કે—તારા આ દિવાનાપણાથી જો કોઈ ધાડ આવશે કે નવા જુની થશે તેની જવાબદારી કે જોખમદારી મારી ઉપર નથી. વખત આવશે તો રાજ્યપ્રતિનિધિની પાસે પણ મારે આમજ કહેવું પડશે. ”

“ઠીક છે. આ કામમાં તમે સામેલ નથી તે સિદ્ધ કરવા માટે તમે તમારે ગમે તેમ કરજો અને વર્તજો—તે મારે કપ્પલ છે.”

આખરે મામા-ભાણેજમાં તડળેડ થઇ ગઇ. ગામમાં ઢંઢેરા પશુ પિટાવ્યો કે—તમામ સૈનિકોએ દરબારગઢમાં હાજર થવું. તે દિવસ અને રાત મામાએ કિસ્તામાંના રોકડ નાણાં, ઝવેરાત-અને સોના-ચાંદીની ગાંસડી-પોટલીઓ બાંધવામાં વીતાવી નાખી. દિવસના ત્રીજે પ્રહરે દરબારગઢમાં સર્વે સૈનિકો હાજર થયા, અન્યસિંહને જોતાંજ તેઓના આનંદથી આકાશ ગર્જના કરવા લાગ્યું. સૈનિકોની હાજરી લીધા પછી મામા તેઓને સંબોધીને જોડ્યા—“મારા વીર સૈનિકો ! તમને આજે અન્યત્ર સ્વાધીન કરી હું થોડા દિવસ માટે મુસાફરીએ જાઉં છું. તમને યુદ્ધમાં લઇ જવા માટે અન્ય આવ્યો છે. તમારી મરજી યુદ્ધમાં જવાની હોય તો મારા તરફથી કાંઈ પણ હરકત નથી. તમે તેના હાથ નીચે રહેવા ખુશી દેખાઓ છો, પણ હું તમને ખાસ બાર દહને કહું છું કે—તેની સાથે રહેતાં તમારા ઉપર કાંઈ પણ જોખમ આવશે અને તમારા ઉપર કાંઈ આરોપો મૂકવામાં આવશે તો તેનો હું જવાબદાર નથી. તમારૂં તમારેજ ભોગવી લેવું પડશે.”

તે સાંભળી સર્વે સૈનિકોમાં એક પ્રકારનો અનુપમ આનંદ છવાઇ ગયો, તે સર્વેએ અન્યસિંહનું અધિપત્ય કપ્પલ કર્યું અને તમામ જાતની જોખમદારી પણ પોતાના શિરે લઇ લીધી. લગભગ સંધ્યા સમયે મામા પચીસ-ત્રીસ સૈનિકોના છત્રની નીચે જેટલી લેવાય તેટલી જંગમ મિલકત લઇને મુસાફરીએ નિકળ્યા અને અન્ય પણ વનવાસીના દૂતને સાથે લઇ સાં સૈનિકો સાથે ગિરીપાત તરફ આવી નિકળ્યો ! એ વનવાસી કોણ ?

પ્રકરણ ૨ જી.

અમુક દેશમાં યુદ્ધ થયું અને તેમાં કદાચ તે દેશનો રાજા મરાયો એટલે વિજયી પ્રજા પોતાની સત્તા તે દેશ ઉપર સ્થાપન કરવા માટે જે જોર જીલ્લમ ગુજારે છે, હુંદકાટ ચલાવે છે અને તેવાંજ ખીજાં નિન્દનીય કાર્યો કરે છે—કપટ આચરે છે—દેશભક્તોને લાંચ રૂસ્વત આપીને ફાડે છે અને નહીં આચરવા જેવાં આચરણો આચરે છે! એવી સ્થિતિમાં જીતાએલી પ્રજાના દુઃખનો પાર રહેતો નથી. તે દેશમાં અંધાધુંધી મચી જાય છે અને જીતાએલી પ્રજાનાં જન, માલ અને બાળખવ્યાંજા તમામ જોખમમાંજ રહે છે. અમે જે સમયની આ નવલકથા લખીએ છીએ તે સમયે ગુજરાત દેશની ઉપર પ્રભાણેની સ્થિતિ હતી.

ગુર્જરાધિપતિ જસરાજ અથવા જયશિખરી કદ્યાણુપતિ ભુવ-
કની સાથે લડતાં પંચાસરમાં એક શરવીરની જેમ રણાંગણમાં ઝડપી આખરે સ્વર્ગે સિધાવી ગયો હતો. તેની મહારાણી રૂપસુંદરી પોતાના બાધ શરપાળ સાથે જંગલમાં નાસી ગઈ હતી અને જંગલના બીલો-
માંજ નિવાસ કરી રહી હતી. ગુર્જરદેશને ભવિષ્યમાં ઉજ્જવલ બનાવનાર બાવી ગુર્જરસમ્રાટ વનરાજની ઉપર દોઢેક દસકો વટાવી ગઈ હશે. પોતાના શરવીર, અને મહાન રાજ્યભક્ત મામા શરપાળની પાછેથી તેણે શસ્ત્રાસ્ત્ર વિદ્યા શીખી હતી અને તેણે ગુર્જરભૂમિને સ્વરાજ્યયુક્ત, સ્વતંત્ર બનાવવાના પ્રયત્નો આદરી દીધા હતા.

બહાલા વાંચક !

તે બાવી ગુર્જર સમ્રાટે કેવા કેવા પ્રયત્નો કરીને ગુજરાતને સ્વરાજ્યયુક્ત અને સ્વતંત્ર બનાવી અને પોતે ગુર્જરસમ્રાટ બની,

અણુહિલવાડ-પાટણની સ્થાપના કરી તેટલોજ ભાગ અમે આ નવલ-
કથામાં ગુંથવા ઇચ્છીએ છીએ.

જે સમયની અમે આ નવલકથા લખીએ છીએ તે સમયે
કલ્યાણપતિ ભુવડ પોતાનાથી બનતા દરેક પ્રયત્નો કરી ગુર્જરભૂમિને
પોતાની અંકિત બનાવવા મથતો હતો અને ગુજરાતીઓ તેની સત્તાને
ગુજરાતમાંથી નિર્મૂળ કરવા મથતા હતા. તેણે ગુજરાતમાં સુમાઓ
નીમી દીધા હતા. તેઓ પણ ગુજરાતને તુચ્છ લેખી-ગુજરાતીઓને
ગુલામ સમજી-પોતાથી બનતા દરેક જુલમો ગુજરાતીઓ ઉપર
ગુજરવામાં પાછી પાની કરતા નહોતા. ગુજરાતમાં ચારે તરફ જુલમ-
લાંચ, રૂસ્વત, સતીઓના શિયળ હરણ કરનારા વ્યભિચારી, અનાચારી,
અત્યાચારી અને જુલમી લોકોનું સામ્રાજ્ય છવાઈ ગયું હતું. ગુર્જરભૂ-
મિની ભાગ્યદેવી તેનાથી રીસાઈ ગઈ હતી. ગુજરાતીઓ ઉપર અનેક
જુલમો ગુજરવાથી તેઓ ત્રાહિ-ત્રાહિ એવો પોકાર કરતા હતા.

આ નવલકથા લખવામાં ઇતિહાસની કેટલીક સંકલના ઉપરાંત
કેટલાક કલ્પનિક બનાવો પણ-આમાં-ગુંથવામાં આવ્યા છે. નવલકથાના
ચિત્રને વિવિધ રંગી અને વિધ-વિધ રસની જમાવટને માટે કેટલાક
નવીન પાત્રો પણ ઉમેરવામાં આવ્યા છે. હવે અમે આ નવલકથા
લખવામાં કેટલે અંશે સફળતા મેળવી છે, તે અમારા વાંચકો જેમ
જેમ આગળ વાંચતા જશે, તેમ તેમ તેમને ખાત્રી થતી જશે.

અમારી આ નવલકથાનો પ્રારંભ આઠમી સદીની શરૂઆતમાં
થાય છે. કલ્યાણપતિ ભુવડ ચાલુક્યની ગુર્જર દેશને જીતવાની જખ્ખરદસ્ત
મહત્વાકાંક્ષા તૃપ્ત થઈ ગઈ હતી. આખા ગુજરાતમાં તેના સૈનિકો પોતાની
મરજી મુજબ વિહાર કરતા હતા. મહારાજ જયશિખરીનો પ્રાણુધી
પણ પ્યારો દેશ પસ્તંત્રતાની જાંજીરોથી જકડાય ગયો હતો. પંચાસરનો

અળહળતો સૂર્ય અસ્ત થઇ જવાની સાથેજ ગુજરાત દેશ પારકા રાજ્યની સત્તાના અધિકારમાં ડૂબી ગયો હતો. ગુર્જરપતિની ચમકતી તરવારની ધારને કાણ માત્ર શીકી પાડી દેનારા પ્રતાપી ગુજરાતના ઠાકોરો, સામંતો, રાવજો, ભાગીદારો, જમીનદારો અને મોટા મોટા સરદારો નિષ્પ્રભ-ઝાંખા પડી ગયા હતા. પંચાસરનો સૂર્ય તેઓને તેજસ્વી બનાવતો હતો ત્યાં સુધી તે પર પ્રકાશી તારાઓ ગુર્જરભૂમિના સ્વચ્છ, પવિત્ર, નિષ્કલંક અને સ્વતંત્રતાના આકાશમાં ચમકતા હતા પણ કલ્યાણપતિ ભુવડ રૂપ રાહુએ તે સૂર્યને ગ્રહણ કરતાંજ તે તારાઓ પણ તેજહીન અને નિઃસત્ત્વ થઇ ગયા. ગુજરાતની ભૂમિ અનાથ થઇ. પરદેશી રાજના હાથમાં ચાલી ગઇ. ગુજરાતના સરદારોએ ફક્ત પોતાના પ્રાણ બચાવવા માટે સ્વતંત્રતા અને કીર્તિની જખરદસ્ત કિંમત આપીને ગુલામગીરી વેચાતી લીધી હતી. તેઓ પરતંત્રતાની બેડીઓથી જકડાઇ ગયા હતા. વિજયી ભુવડ અને તેના પ્રતિનિધિના દરબારમાં ગુલામ બની ગએલા ગુર્જર સામંતોની બહુજ બીડ થતી હતી. તેઓમાં-હાજી હા કરવાની બાબતમાં તેઓમાં-પરસ્પરમાં અહમહમિકાનો આરંભ થઇ ગયો હતો. ગુલામગીરીમાંજ તેઓને ભૂષણ લાગતું હતું અને તેમાંજ તેઓ અભિમાન પણ માનતા હતા.

પ્રકરણ ૩ જી.

સંસારમાં સર્વ મનુષ્યો સરખા હોતા નથી અને તેમની માન્યતાઓ એક સરખીજ હોય, એ પણ બનવા જોમ નથી. એજ ન્યાયે ભુવડના રાજ્યમાં હાજી હા કરનારાઓમાં એક એવો પણ શરવીર પુરૂષ હતો કે-જે ખરા અંતઃકરજીથી હાજી હાને ધિક્કારતો હતો. તેને

ગુલામગિરીની અનહદ ચીડ હતી. સ્વદેશ અને પોતાની પરમપવિત્ર માતૃભૂમિ સાથે નિમકહરામ થઇ-દ્રોહ કરી-દુશ્મન કલ્યાણપતિના જયજયકાર કરનાર સામંતોના સહવાસમાં તેના જેવો શરવીર પુરૂષ રહે, એ અશક્ય હોવાથી તે પોતાની મેળેજ દેશપાર થયો હતો. વિજયી દેશનો ત્રાસ, તેના અનહદ જીલ્લો, તેણે કરવા માંડેલો છગ આદિ-કને નાશ કરવાની પોતામાં શક્તિ નથી, તેથી ઉત્પન્ન થતા ખેદથી, પોતાની દ્રષ્ટિસમક્ષ થનારા અનાચારો અને અત્યાચારોથી તથા દીન-પ્રજાની થતી ખરાબી પોતાની નજરે જોવાની કઠોરતા તેનામાં ન હોવાથીજ તેણે પોતાની મેળે દેશવદો લઇ લીધો હતો.

બર જીવાનીમાં ઉગતી આશાઓ અને ઉમેદોનો, ખાસ મહત્વાકાંક્ષાની અભિલાષાઓ અને ચિત્તની ઉદાત્તમાં પળુ ઉદાત્ત મનોવૃત્તિઓના વસન્તનો આવી રીતે અન્ત થયો. જેનું હૃદય સર્વદા ગુજરાતના અલૌકિક વૈભવ સંપન્નતાનો સરસ, મનહર અને રમણીય ચિત્રપટ રંગવા-માંજ રંગાઇ ગયું હતું તે રમણીય ચિત્રપટ ઉપર કાળાશ બૂંસી દેવામાં આવી, જે હાથ ગુજરાતની પ્રતિષ્ઠા વધારવા માટેજ સ્ફુરતા હતા તે હાથ પરતંત્રતાના બંધથી બંધાઇ ગયા-નિર્જીવ જેવા થઇ ગયા. ઉદાત્ત વિચારો, ઉત્કુષ્ટ ભાવનાઓ, ઉચ્ચ વૃત્તિઓ, અનુપમ આકાંક્ષાઓ અને જીવનનાં મુખ્ય સિદ્ધિઓ તેમજ માન્યતાઓ આદિક સર્વે પરતંત્રતાના દાવાનળમાં દાઝી ગયાં. કલ્યાણપતિના જીલ્લો અમલની નીચે ચમદાતી જન્મભૂમિમાં જીવાનીની મહત્વાકાંક્ષાઓને માટે યથેચ્છ સ્થાન ન રહેવાથી તેને પોતાની ભાવનાઓ આને હતી નહતી કરવી પડી ! એ પુરૂષ કાણુ હતો ?

વાંચક ! જ્યાં સુધી સાનુકૂળ સમય ન આવે ત્યાં સુધી આપણે હવેથી તેને વનવાસીના નામથીજ સંબોધીશું.

વનવાસીનું લક્ષ્ય વિમલદેવી નામક એક સ્ત્રી સાથે થયું હતું. તે બન્નેનાં શરીરજ દક્ષત ભિન્ન હતા પણ આત્મા તો એકજ હતો. તેઓ એકજ હીરાનાં બે ઘાટ જેવા હતા. એકજ રસિય, ધ્યેય, આકાંક્ષા, સદ્ગુણ, લોભપતા અને પ્રેમ આદિક તેઓમાં એક સરખાંજ હતાં. વિમલદેવી એ વનવાસીના પરમ પ્રેમના પરિપૂર્ણ કોમલ અને પવિત્ર પ્રતિબિંબ જેવી હતી. વનવાસી માનતો હતો કે-વિમલા સુંદર હોવાથી સંસાર સુંદર છે અને તે પવિત્ર હોવાથી પૃથ્વી પણ પવિત્ર છે.

અપાર્થિવ પ્રેમ વિમલાનું પાર્થિવ સ્વરૂપ ધારણ કરી અવનીમાં અવતર્યો હતો. તે પ્રેમપ્રભુના સંયોગમાં-સહવાસમાં તેના જીવનના દિવસો સપાટાબદ્ધ વ્યતીત થયા હતા અને થતા.

ચાલુક્યમતિ ભુવડે ગુજરાતદેશ પાદાર્કાંત કર્યો છે, તેની તરવાર ગુજરાતીઓના મસ્તક ઉપર લટકે છે, ગુજરાતીઓના દુઃખદ અવાજો હમેશાં તેના કર્ણ પ્રદેશપર ન અથડાયા હોત તો તે વિમલાના સુખદ સહવાસમાં જીવન વ્યતીત કરત. જો કે-જીલમનો ખદ્દો જીલમ કરનારને આપવાનું અશક્ય હતું છતાં જીલમથી પીડાતી અનાથ પ્રજાને ખચાવવાનું દક્ષ તેના હાથમાં હતું. કલ્યાણના હુંટારાઓએ હુંટીને નિરાધાર કરી મૂકેલ, ગુર્જર પ્રજાના માણસોને તેને ત્યાં અન્ન-વસ્ત્ર, સહાયતા અને સાંત્વન સદા સર્વદા તૈયારજ રહેતાં. આ કામમાં વિમલા વનવાસીને સંપૂર્ણ સહાય આપતી. દુઃખીના સાંત્વન માટે અને તેઓને મદદ કરવા તે દયાની દેવી જ્યાં જ્યાં જતી ત્યાં ત્યાં તેના પતિની ઉદારતાને માટે ધન્યવાદજ તેના સાંભળવામાં આવતા. તે વાત શ્રવણ થતાંજ તે પતિવ્રતા પવિત્ર પ્રમદાને પરમ પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થતી અને અનુપમ આનંદનો અનુભવ થતો. અનહદ આનંદના આવેશમાં આવી પરમ તેજસ્વી પ્રેમથી

વિકસિત થએલા, સ્વામકમળને લક્ષ્ય કરે એવા, નયનોથી તે પોતાના પતિ નારાયણનું દર્શન કરતી અને બોલતી કે—“ નાથ ! પરમાત્મા પોતેજ પોતાના સદ્ગુણીય અને સુંદર સ્વરૂપે સંસારમાં મારેજ માટે તો પ્રકટ નહીં થયા હોય ? ” તે સાંભળી તેનો પતિ તેને કહેતો કે—“ પ્રિયે ! ક્રૂતા નિર્જળ પરાપકારમાંજ તારા આ વનવાસીને કૌતુક જણાતું નથી. તેના વિજ્ઞાન કાર્યની સીમા જે કે સંકુચિત થઇ ગઇ છે છતાં પણ જ્યાં સુધી પરાપકારનો કિંચિત્ અંશ મારામાં વિદ્યમાન છે ત્યાં સુધી તો હું મને પોતાને ગુલામ થએલો સમજીશ નહીં. તે મને ટેકો આપવાથી હું મારી ફરજ બજાવું છું અને વિમલ ! તેમાંજ માફ શ્રેય છે અને તેમ કરી સાથે સાથે હું તારું પણ શ્રેય સાધું છું. દિવ્યદેવી ! જે સમયે કૃતમતાથી પ્રકુલ્લિત થએલી પોતાની મુખમુદ્રા વડે જ્યારે બીજાઓ તારી સામે જુએ છે, તે સમયે મને પણ તારા અતુલનીય અને અનુપમ સૌંદર્યમાં નવીન મોહકતા દેખાઇ આવે છે. દયા અને પ્રેમના આકાશમાં ક્ષણે ક્ષણે મધુર પ્રભાની ઉર્મિઓ ઉછાળતી અને ચમકતી ચાંદની પ્રમાણે દેવી ! તારી પરમ રમણીય રૂપરાશિ પણ ચમકે છે. આવી રીતે સૌંદર્ય અને સદ્ગુણોનો સંયોગ—ઉત્કર્ષ તારામાં થએલો હોવાથી તું મને સુંદર સ્વરૂપમય પરમેશ્વર જેવોજ કહે છે. તારા આ અનુપમ ઉદાર હૃદયને શું નામ આપવું વાર ? ”

વનવાસીના મુખેથી આવાં વચનો સાંભળતાંજ દિવ્યપ્રેમની પ્રતિમા વિમલાના ગોરા ગુલાબી ગાલ ઉપર હાસ્યની છટા જણાતી—તે જરા જરા સ્મિતહાસ્ય પણ કરતી. તેની આંખો આનંદના આંસુઓની તેજસ્વી મુક્તમાલા તૈયાર કરતી. તે ગુલાબ અને તે દિવ્યમોતીની માળા પતિદેવના કંઠમાં પહેરાવી તે તેની સ્નેહપૂજા કરતાં કરતાં બોલતી કે—
“ સ્વામિન ! તમારા નેત્રોને હું સદાયે સુંદર દેખાવું એજ માફ આ-

લોકનું અને પરલોકનું ધ્યેય છે. તેજ મારા અને અમર્યાદિત અને અનુપમ હર્ષ છે. આપના પવિત્ર પ્રેમને આટેની ચોખ્ખતાની પદ્ધતિએ આપે આ દાસીને ચઢાવી છે, એજ મારી મુક્તિ છે. નાથ, આપના મનોહર મુખ ચંદ્રથી મારા પ્રેમ સાગરને ભરતી-ઓટ શિવાય ભરતી-જ આવેલી હોય છે.” આવા પ્રેમમય એકાંતમાં તે પવિત્ર દમ્પતિના જીવનનો સમય વ્યતીત થતો હતો.

એક દિવસે પાછલા પહોરે એક સરદાર જેવા ધંધાવાળા પુરુષની છાયા તે દંપતિના દ્વારમાં પડી, તે વિમળાના જોવામાં આવી. આવેલા ગૃહસ્થે તે ધરના માલેકની ચોકસી કરી અને તેને મળી તેની સાથે એક એકાન્ત ઝોરડામાં બેસી કાંઈક મસલત પણ કરી. અચાનક વનવાસી બહાર આવ્યો અને પોતાના મનુષ્ય હરદયાળને ચાર ઘોડેસ્વાર તૈયાર કરવાનું અને પોતાને માટે પણ એક ઘોડો તૈયાર કરી રાખવા, તેને આજ્ઞા કરી. ત્યાંથી જતી વખતે વનવાસીએ વિમળાને કહ્યું-
“પ્રિયે! અહીંથી વનોડ પાસેજ છે. આવેલા મેમાનને હું ત્યાં પહોંચાડી આવું છું. બહુ વખત લાગશે નહીં. આજે ચોથ છે અને ચંદ્રોદય થતાં થતાં તો હું પાછો અહીં આવી પહોંચીશ.”

એમ કહી વનવાસી મેમાનની સાથે ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૪ થું.

સંધ્યાનો સમય થયો. પશ્ચિમ દિગ્બધુના મુખ ઉપર થોડા સમય પહેલાં છવાએલી લાલાશ ધીમે ધીમે વિલય પામી ગઇ. આકાશના ઉપવનમાં ચાંદનીની શીતલ અને તેજસ્વી પ્રભા પૂર્ણપણે પથરાઇ ગઇ. તે સમયે વિમળા પોતાના મકાનના ઓટલા ઉપર બેઠી હતી.

આટલા સમયમાં આટલા હાંખા વખત સુધી પાતનો વિયોગ સહન કરવાનો સમય તેને માટે આ પહેલોજ હતો. તેને એક જાતની ઉદ્વિગ્નતા થઇ. તેની આખો પૂર્વદિશાના પડદાની પાછળથી ધીમે ધીમે ઉપર આવતા તારાઓ તરફ ઉત્સુકતાથી જોતી હતી. તેનો જીવન ચંદ્ર પણ તેજ દિશાએથી આવવાનો હતો. રાત્રિ થઇ. વિમળાએ પોતાના પરિવારને રજા આપી તેમને વિશ્રાંતિ લેવાનું કહ્યું. તેનો વૃદ્ધ સેવક હરદયાળ તેની વાત ન સાંભળતાં તેની જેમજ પોતાના માલેકની અતિશય ઉત્સુકતાથી વાટ જોતો ધરના દરવાજાની પાસેજ બેઠો હતો.

“ચંદ્રની તેજસ્વી પ્રભા વિસ્તાર પામી! આકાશની પ્રાંગણ-ભૂમિકામાં ઉજ્જ્વલ મલમલ પાથરવામાં આવી હોય, તેમ જાસ થાય છે. તેઓ હમણાં આવશે, હું તેમને અહીંથી જોઇ શકીશ. મારો ચંદ્ર પોતાના પરિપૂર્ણ તેજથી સામેના મેદાનના મધ્યમાં નિરાજમાન થશે.” એટલું કહી વિમલા તે તરફ જોવા લાગી અને તેની ધારણા પ્રમાણે તેને જાસ પણ થયો. તેને તે નિરખી નિરખીને જોવા લાગી. પોતાને થએલો જાસ ખોટો છે, તેને બદલે ચંદ્રદેવ પોતેજ એકદમ ઉદયભિરીના મસ્તકે આવી વિરાજમાન થએલો તેને દેખાયો. તે નિરાશ થઇ. તે નિસાસો નાંખીને બોલી—“રે ચંદ્ર! હું કાંઈ તારી વાટ જોઇને બેઠી નથી.”

જેમ જેમ ચંદ્ર ઉંચે ચઢવા લાગ્યો તેમ તેમ વિમલાના હૃદયમાં બેચેની વધવા લાગી. તેની ચિત્ત વૃત્તિઓ અસ્થિર થઇ. મન મુંઝાયું. ચંદ્રની ઉપર કોઇક વાદળ આવ્યું એટલે વિમલાને સામે દેખાતી ટેકડી ઉપર ચળચળાયા પડેલી દેખાતાંજ વિમલા પોતાની ચલિત દૃષ્ટિને એકદમ એકાગ્ર કરી છાયા તરફ જોતી અને તે છાયાના પ્રભાવથી પોતાનો પ્રિયતમજ પોતાના અનુયાયિઓ સાથે દોડતો ચાલ્યો આવે છે, એવો તેને જાસ થતો.

ઝોટલામાં ચંદ્રની ઉપર આવેલા અમપટલ દૂર મધ છાયા નજીક થઈ જતી અને તે ટેકડી ઉપર દુબનો પ્રવાહ વહેતો હોય, તેમ તેને દેખાતું. ત્યાં પોતાનો પ્રિયતમ નથી, અને તેના અનુયાયિઓ પણ નથી, વૃક્ષ અને પક્ષીઓ પણ નથી ત્યારે મારા પ્રાણુનાથ ક્યાં છે ? આમ તેને થતો આનંદ વિષાદમાં ફેરવાઈ જતાં તે બોલી ઉઠી “હજી કેમ નથી દેખતા-કેમ નથી આવતા ? નાથ ! કોઈ દિવસ તો નથી થયો ને ?”

આ વિચાર તેના મનમાં આવતાજ તેના સર્વ શરીરમાં ભયનો સંચાર થયો. તેની કમનીય અને નાજુક કાયા કંપવા લાગી. તે ફરી બોલવા લાગી—

“આ સમયે ગુર્જરદેશમાં અંધાધુંધી નથી અને હુંટકાટ પણ બંધ થઈ છે. સર્વ ગુર્જરદેશે વીરવ્રતની દીક્ષા લીધી છે. આવી રિતિમાં ભય શાનો ! તેમને લાઇ જવા માટે જે ગૃહસ્થ અહીં આવ્યો હતો તે પણ તેમનો મિત્રજ હતો ને ? તો પછી ભય શા માટે રાખવો ?” વિમલાને થએલી આ શંકાનું સમાધાન કોઈ રીતે થયું નહિ-પણ તેને બદલે ઉલટો વધારે ભય લાગવા માંડ્યો.

લગભગ સૂર્ય અસ્ત થવાને સમયે વનવાસી વનોડના કિલ્લાની પાસે પોતાના મિત્ર સાથે જઈ પહોંચ્યો. ખાઇ ઉપર પુલ છોડવામાં આવ્યો. પોતાના અનુયાયિઓ સાથે અને તેડવા આવેલા ગૃહસ્થની સાથે વનવાસીએ કિલ્લામાં પગ મૂક્યો. તે કિલ્લાના દરવાજા ઉપર રાજા ભુવડના સિપાઈઓ પહેરો ભરતા હતા. તે જોતાજ વનવાસીની નિર્વિકાર, શાંત અને ગંભીર મુખમુદ્રા ઉપર સંતાપ અને ક્રોધની જ્વલંત પ્રભા ચમકવા લાગી. તે સાથેજ પોતાની સાથે આવેલા માણસ તરફ તેણે જોયું. પોતાની તરફ વનવાસીએ જોયું તેનો ઉદ્દેશ તે

ગૃહસ્થના ધ્યાનમાં આવી ગયો અને તેણે દાંત હોઠ કરડતાં કહ્યું—
“વનવાસી ! માતૃભૂમિને માટે !” આ પરમ પવિત્ર મંત્રનું શ્રવણ
શ્રવણ તેની સંતપ્ત થએલી મુખમુદ્રા એકદમ ગંભીર થઇ ગઇ. સર્વ
નારાયણે અસ્તાચ્છરૂપ દર્શનમાં અને વનવાસીએ વનોડના દર્શનમાં એક
સાથેજ પ્રવેશ કર્યો.

તે દર્શન એક દિવાનખાનામાં વનવાસીને બેસાડી તે ગૃહસ્થ
ખીજી તરફ ચાલ્યો ગયો. વનવાસી કંઈક શકિત અને કાંઈક વિચારી
મુખમુદ્રાએ તે દિવાનખાનાનું નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. તેને બહુ વખત
સુધી વાટ જોતાં બેસી રહેવું પડ્યું નહિ. તરતજ તે ગૃહસ્થ હાથમાં
ઝગહગતો એક દીપક લઇ ત્યાં આવ્યો. પ્રિછાલિત ઉપર પડેલી થાળીમાં
પડેલી સમાધમાં દીપક મૂક્યો. એક વખત તેણે ચોક્કસ તપાસ કરી
જોઇ કે તે દિવાનખાનાના દરવાજા અને બારીઓ બંધ છે કે નહિ.
પછી તે ગૃહસ્થ વનવાસી પાસે આવીને ધીમે અવાજે બોલ્યો—“ ઠાકોર
સાહેબ ! તમારી પાસે જે વિશ્વાસુ થાપણ હું અત્યારે આપવાનો છું,
તે બાબતમાં તમારે ભગવાન શ્રી એકલિંગજીના અને સર્વ ક્ષત્રિયોને
પૂજ્ય એવી સમશેરનાં સોગંદ લેવાં પડશે.” એમ કહીને તે ગૃહસ્થે
હસતાં હસતાં તેની પાસે એક તરવાર મૂકી.

“ મુરારદાસજી ! હું કોઇ પણ કાળે સોગંદ ખાતોજ નથી. આ
કઠિન સમયમાં જે વાતની મને કાંઈ પણ ખબર નથી તેને માટે
સોગંદ લેવાં એ મારા મનને ઠીક લાગતું નથી. જો તમને તમારા
ગુર્જરબંધુ ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હોય તોજ તમે તમારી છુપી વાત કહો.
તે છુપી વાત મારા મનને અને આચરણને માટે કલંક લગાડનારી નહીં
હોય તો મારો એક શબ્દ સોગંદ ખરોબર છે. એમ ચોક્કસ સમજજો ! ”

“ શું તમે એમંદ નહીંજ હો ? ”

“ નહિ. આજે નહીં અને કોઇ કાળે પણ નહિ ! ”

“ જો એમજ હોય તો હું તમારા ઉપર વિશ્વાસ મૂકી શકતો નથી. ”

“ બસ, હવે મારું કામ પૂરું થયું. કૃપા કરી મને રજા આપો. અત્યારે મારે મારા ઘર તરફ અત્યારે જવુંજ જોઇએ. ” એમ કહી વનવાસી ઉઠીને ઉભો થઇ ગયો.

“ જરા થોભી જાઓ ! વનવાસી ! તું બાળચેષ્ટાઓ શું મૂલી ગયો ? મારી વાત તું સાંભળ. જે છુપો ભેદ હું તને કહેવાનો છું, જે થાપણ તારે સ્વાધીન કરવાનો છું તેનું મહત્વ બહુજ જખરદસ્ત છે. વનવાસી ! તારા સિવાય બીજો કોઇ માણસ હોત તો તેના સોગંદથી, મહારા મનનું જરાપણ સાંભાધાન થાત નહિ. તારા વચન ઉપર મને નાન-પણથીજ વિશ્વાસ છે અને તારો શબ્દ એજ પ્રતિજ્ઞા છે; એ હું જાણું છું છતાં સગયજ એવો વિપરીત છે કે-મને મારી જાતનો પણ વિશ્વાસ નથી. મારી નિરર્થક સાવચેતી માટે તું મને દોષ દઇશ નહીં અથવા તો ગુસ્સે થઇ મારું લગાડીશ નહિ. ”

એટલું કહી મુરારદાસ દિવાનખાનાની જોડમાંજ આવેલી એક ઓરડીમાં ગયો. જતી વખતે તેની મુખમુદ્રા નિઃશંકતાના આદર્શરૂપ હતી પરંતુ જ્યારે મુરારદાસ ઓરડીમાંથી પાછો આવ્યો ત્યારે તેની મુખમુદ્રા ઉપર ભય અને શંકાની છાયા છવાયેલી સ્પષ્ટપણે દેખાતી હતી; જોરથી પગલું મુકવામાં પણ તેને ભય લાગતો હતો. પગનો અવાજ ન થવા દેતાં તે વનવાસીની પાસે આવીને જોઠો અને પલાંઠીની નીચે સાથે લાવેલી લોઢાની નાનકડી પેટી દર્શાવતો બોલ્યો-“ તમે મહારાજ જયશિખરીના સાળા સૂરપાળને જાણુતાજ હશે ? ”

“ હા. ” વનવાસીએ ઉત્તર આપ્યો.

“ ગુજરાત દેશના જ્યાંય માટે-તેની સ્વતંત્રતા જાળવવા માટે-

મહારાજાએ પંચાસરના રણસંઘામમાં દેહત્યાગ કર્યો. તે સમયે સૂર-
પાળ છુટાજ રહ્યા હતા અને દુશ્મનોને હેરાન કરવાનો તેમણે આરંભ
કરી દીધો હતો. ગુજરાતને સ્વતંત્રતાનું દિવ્ય તેજ અર્પણ કરનારી
મહારાજાની જીવનજ્યોતિ ઓલવાઈ જતાંજ ગુજરાતનું તેજ હરાઈ
ગયું. સૈનિકો ખેદિલ થઈ ગયા અને આવા વખતે ઠાકોર સરખસિંહે
વિશ્વાસઘાત કર્યો અને તેથી સૂરપાળ કેદ થયા.”

આટલું કહી તે ચોખી ગયો અને વનવાસીના મુખ તરફ જોવા
લાગ્યો. વનવાસીનું નિસર્ગ સૌંદર્યમય રમણીય મુખમંડળ તેજસ્વી
થઈ ગયું. તે સંતાપ અને ખેદથી બોલ્યો—

“અને તે નિમકહરામ આપ તેમજ દીકરો ગુજરાતની જૂમિ ઉપર
લીલા હોર કરે છે ! હાય રે દુર્દેવી ગુજરાત ! તારી આ કેવી દુર્દશા ?

“વનવાસી ! શાન્ત થા. આપણે શૂરવીર સૈન્યના ઘેરામાં
ઘેરાએલા છીએ, એ ધ્યાનમાં રાખ અને માફ કહેવું શાન્તચિત્તે
સાંભળી લે ! ”

“ઠીક છે. હવે મારા મુખમાંથી એક અક્ષર પણ નિકળશે નહિ ! ”

“જ્યારે સૂરપાળ કેદ થયા ત્યારે હું પણ તેમની સાથે કેદીજ
હતો. મારા નામ વિગેરેથી દુશ્મનો અજાણ્યા હોતા સખખ મારા ઉપર
સખતાઈ જરા ઓછી હતી અને તેથીજ હું ત્યાંથી નહાસી છૂટ્યો.
સૂરપાળને પણ મુક્ત કરવાનો મારો વિચાર હતો પણ દગો થયો
અને તેમના ઉપર સખત પહેરો મૂકવામાં આવ્યો. હું ફરી ગોઠવણ
કરી તપાસ કરતો હતો ત્યારે એક વૃદ્ધ બાટ પત્ર અને લોઢાની પેટી
લઈ મારી પાસે આવ્યો. આ વાતને આજે ત્રણ વર્ષ થઈ ગયાં છે.
સૂરપાળનો છુટકારો થયો નથી. તે આ પત્ર વનવાસી, તું વાંચ એટલે
સર્વ સમજી શકીશ.”

વનવાસી પત્ર વાંચવા લાગ્યો. તે પત્ર નિચે પ્રમાણે હતો:—

પ્રિય મુરારદાસ !

“ દાકેર સરૂપજીની દગલખાણથી હું કેદમાં છું. કદાચિત મારે અહીં દેહત્યાગ કરવો પડશે. સાચેની પેટી એ મહારાણી રૂપસુંદરીની ઇશ્વરીય થાપણ છે. તેમનો તપાસ કરી તે તેમને સોંપી દેવી. જે કદાચિત કમનસીએ અને ગુજરાતના હુબાંએ તેમનો પત્તા ન લાગે તો તેનું રક્ષણ તુંજ કરજે. જે તારા પ્રાણ જવાનો સમય આવે તોજ આ થાપણ ગુજરાતના ખીન્ન કોઈ સુપુત્ર પુત્રને જોઈ તેને સોંપજે અને તેને કહેજે કે— ‘જે આ પેટી ગુજરાત સ્વતંત્ર થયા મહેલાં ઉઘાડી તો તેની આગળ પાછળની ચાલીસ પેઢીઓ રૌરવનર-કર્મા જશે. એવો મારો શાપ છે !’ ભગ્યયોગે જે મહારાણી રૂપ-સુંદરીને પુત્ર પ્રાપ્ત થાય તો તેને જ્યારે ગુજરાતની ગાદી ઉપર બેસાડવામાં આવે ત્યારે આ પેટી ઉઘાડવી. કમનસીએ મહારાણીના વંશનો અંત આવે તો જે શરવીરના હાથમાંના હથોડાથી ગુજરાતની પર-તાંત્રતાની બેડીઓ તુટે તેનેજ હાથે આ પેટી ઉઘાડવી અને મારા પ્રિય ગુજરાત દેશને અર્પણ કરવી—તેમજ તેજ શરપુરખનો સર્વ ગુજરાતીઓએ જયજયકાર કરવો.

ભાઈ મુરારદાસ ! મને આશા છે કે—તું આ પત્રમાંના દરેક દરેક અક્ષર પ્રમાણે વર્તીશ. છતાં હું તને ફરી સ્વચ્છેત કહું છું કે, તને આ લોકની પરવાહ હોય, ઇશ્વરનો ભય હોય અને ગુર્જરભૂમિ પ્રત્યે જરા પણ પ્રેમ હોય તો મારા લખવા મુજબ વર્તજે.”

લિ. હુબાંની સૂરપાળ.

“તમને મારા તરફથી આ બાબતમાં કેવા પ્રકારની મદદ જોઈએ છે ?”

“ ઠાકોર, મારા ઉપર આ સમયે બહુજ કઠિન સમય છે. ભૂવ-
વડના સૈનિકો સેનાપતિ બાગવના આવવાનીજ વાટ જુએ છે. આ
કિલ્લાને બચાવવાનું હવે મારામાં સામર્થ્ય નથી-હિંમત નથી. કારણ કે
મારી પાસે સૈન્ય-થોડું છે અને તે પણ બેદિલ-અંડખોર થયા જેવું છે.
આવતી કાલે બાગવ અને તેનો પિતા બન્ને ભુવડના નામે આ કિલ્લાનો
કબજો લેશે અને તેના સૈનિકો કિલ્લામાં લુટ ચલાવશે. હવે માસર્થિક
સરપાળની આરા પ્રમાણે આ પેટીનું કોઈ પણ રીતે રક્ષણ કરી
શકાય તેમ નથી. આજે હું સરપાળની આરા મુજબ આ પેટી તને
સોંપું છું. ”

જરા પણ આનાદાની ન કરતાં વનવાસીએ તે પેટીનો સ્વીકાર
કર્યો. તે પેટીની બન્ને તરફના કડાઓમાં તેણે ચામડાની એક દોરી
બાંધી અને તેને પોતાના પેટની સાથે બાંધી લીધી. ઉપરથી સેહું
વોટી લીધું અને પછી તેની ઉપર કમરબંધ બાંધ્યો. આવી રીતે-કોઈ
ન જાણી શકે કે ન શંકા લઈ શકે તેવી રીતે-પેટીને પોતાના શરીર
ઉપર છુપાવી લીધા પછી વનવાસી ત્યાંથી જવા માટે ઉઠ્યો. તેના
બન્ને હાથ પોતાના હાથમાં લઈ મુરારદાસ બોલ્યો-“ ઠાકોર ! તમે
પવિત્ર ગુર્જરભૂમિના સુપુત્ર છો છતાં પેટીને માટેનો શાપ-આપ ધ્યાનમાં
રાખજો-બૂલશે નહિ. ”

“ તે માટે તમે ખિલકુલ ચિંતા ન રાખશો. મારી આંખો સિવાય
તે ખીજ કોઈની નજરે પણ-કોઈ કાળે-પડશે નહિ. તમારી જો-
નોજ મારા ઉપર વિકટ પ્રસંગ આવશે તો ફક્ત તેજ વખતે આ પેટી
કોઈ વિશ્વાસુ પુરૂષની નજરે પડશે. ચાલો, ત્યારે હવે અમને રજા આપો ! ”

“ આટલી બધી ઉતાવળ શા માટે કરો છો ? જરા થો.....

“ ક્ષમા કરો. મારી વિમલા મારી વાટ જોઈનેજ બેસી રહી હશે

અને મારે જવું જ જોઈએ. આપને જ્યારે ઠીક પડે ત્યારે-તમે મને તેટલા દિવસને માટે-મારે ત્યાં મહેમાન તરીકે મહેમાની સ્વીકારવા પધારજો. મારી વિમલાને મારો બાળપણના લગ્નોટીયા મિત્રના આગમનથી અત્યંત આનંદ થશે.”

થોડીજ વારમાં ઘોડા તૈયાર થઈ ગયા. ત્યાંથી ઘોડાજ સમયમાં વનવાસીએ પ્રયાણ કર્યું. આસપાસ ફરનારા દુસ્ત્રમનના સિપાઈઓના બળડવા તરફ તેણે ધ્યાન આપ્યું નહિ અને આપ્યું હશે તો તેવું દર્શાવ્યું પણ નહિ. ઘોડાઓને એડી મારતાંજ તેઓ વાયુ વેગે ચાલવા લાગ્યા. વનવાસીએ પાસેનોજ-ટુંકો-જોખમ ભરેલો રસ્તો છોડી દીધો અને દૂરના નિર્ભય રસ્તે થઈ તેણે ગાઢ જંગલમાં ઘોડાઓને પ્રવેશ કરાવ્યો.

પ્રકરણ ૫ મું.

અંધકારનું અસ્તિત્વ છતાં રસ્તો પૂર્ણ પરિચિત હોવાથી વનવાસી વગર હરકતે માર્ગ આક્રમણ કરવા લાગ્યો. વનવાસીનો હમાનદાર પ્રિય ઘોડો સૌથી આગળ નાચતો ચાલતો હતો. અવની ઉપરના અંધકારનો નાશ કરતો રજનીનાથ-રોહિણીપતિ-ઉદયાચળ ઉપર આવતો હતો. તેના ધવલ ઉજવલ કિરણો ગગનોદરમાં ભરાતા હતા. જે આવિર્ભૂત થનારી સુધાધવલ કિરણસંતતિને જોતાંજ વનવાસીનો હૃદયકાશમાં પણ પ્રેમચંદ્રના કિરણો ઉદય પામવા લાગ્યા. “આજ સમયે પોતે પાછો આવશે, એવું આશ્વાસન વિમલાને પોતેજ આપ્યું છે. માટે તે પોતાની વાટ જોતી ઝોટલા ઉપર બેઠી હશે, પોતાનાજ વિચારો કરતી હશે, માર્ગ પ્રતિક્ષા કરતી હશે. તેને પોતાના મનની

સામેના મેદાનમાં મારો ઘોડો જોઈ અત્યંત આનંદનો અનુભવ થશે. અરે ચંદ્ર ! તે હૃદયગમ પ્રસન્નતા અને પ્રકુલતા આગળ તારો પ્રસન્નતાની પ્રમા ઝાંખી પડી જશે. તારા કિરણ કરતાં પણ મારી પત્નીના પ્રેમસ્નિગ્ધ દૃષ્ટિકિરણો મારા ઉપર પડશે. અહાહા ! હું ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરીશ કે તરતજ ‘ આ કેટલી બધી વાર ’ એવી પ્રેમરોષમય પુષ્પાંજલી મારા ઉપર પડશે. ”

એવા એવા પ્રેમના અનેક વિચારો વનવાસીના હૃદયસાગરમાં ઉદ્ભવતા હતા. આ વિચારોની આગળ તે દુર્ભાગી ગુજરાતને પણ ભૂલી જતો. હતભાગી ગુજરાતને પોતે સુખી કરી શકશે નહિ, પરંતુ પોતાના જીવનજળમાં જે પ્રેમની માછલી રમણુ કરે છે-ત્રિહાર કરે છે, તેના સુખને માટે પોતાથી બનતા દરેક પ્રયત્નો કરી તેને તો અવશ્ય સુખી કરવીજ ! એ વિચાર પણ તેના અંતઃકરણમાં ઉદ્ભવ્યા વિના રહી શકતો નહિ.

વનોડની પાસે આવતાંજ તેણે પોતાનો ઘોડો નદી તરફ વાળ્યો તેટલામાંજ ગામમાંથી “ દોડો ! દોડો ! બચાવો-બચાવો !! ” એવી ખૂમ તેના સાંભળવામાં આવી. તરતજ તેણે ઘોડો ચોભાળ્યો. કોલાહલના અને શસ્ત્રોના ખણખણાટનો અવાજ પાસેની ગલીમાંથી આવે છે એ તેના ધ્યાનમાં આવતાંજ તેણે પોતાની સાથેના માણસોને ધસારો કર્યો. એક માણસના હાથમાં પોતાના ઘોડાની લગામ આપી વનવાસી પોતાના ત્રણ સાથીદારો સાથે જ્યાં કોલાહલ થતો હતો ત્યાં આવ્યો.

ત્યાં ભુવડના ચાલીસ પચાસ માણસોની સાથે જે ગુર્જર સર-વીરો ઝૂંઝતા હતા તે જોઈ વનવાસીનું રક્ત ગરમ થઈ ઉછળી આવ્યું. તેના સાથીઓએ ‘ ભગવાન, શ્રી એકલિંગજીનો જય ! ’ એવા પ્રચંડધ્વનિ કર્યો. તે ઝૂંઝતા લોકોની તરવારો વનવાસીની સાથે આવેલા

ગુર્જરવીરોની તરવારો પણ ચમકવા લાગી. વનવાસી અને તેના ત્રણ સાથીઓએ ચાર દુશ્મનોની લાસો પૃથ્વી ઉપર પછાડી. આમ અચાનક પોતાને આવી મળેલી મદદ જોતાંજ એકાકી લડનારા બન્ને વીરોમાં અમણું શરાતન આવ્યું. તે બન્નેમાંના એક વૃદ્ધ શરવીરે તો એકદમ આગળ આવીને—કૂંકો મારી—એ દુશ્મનોના મસ્તક ધડથી જુદા કરી નાખ્યા. દુશ્મનોને કાપતો વનવાસી તે વૃદ્ધવીરની મદદે જતો હતો. તેટલામાં દુશ્મનોએ તે વૃદ્ધવીરને ઘેરી લીધો. ચારે તરફથી તેજસ્વી તરવારો તેના ઉપર આવવા માટે હવામાં ઉપર ઉચકાઇ. આવા વિકટ વખતે વનવાસીની રણચંડિકા સ્વરૂપ સમશેર જે વચમાં ન ધુસી હોત તો તે વૃદ્ધવીરના શર શરીરના સેંકડો કટકા થઇ જાત. વનવાસીએ ઉપરને ઉપરજ કેટલાક ધા પોતાની તરવાર ઉપર ઝીંક્યા અને કેટલાક પાછા વાળી દીધા છતાં અછડતી તરવારોના એક બે ધા તે વૃદ્ધને લાગ્યા. વૃદ્ધવીરની આસપાસ થએલી ગરદીને વીખેરી નાંખી તે વૃદ્ધવીરને વનવાસીએ પોતાના સાથીઓને સોંપ્યો અને રમણબાગ એવી ઇશારત કરી. વૃદ્ધના એક સાથીદાર અને એક પોતાના શરવીરની મદદથી વનવાસીએ શત્રુનો હલ્લો સાંકડી ગલ્લેના નાકા ઉપર થોભાવી નાખ્યો અને પોતાના અનુયાયિઓ સહ તે વૃદ્ધને ત્યાંથી સહીસલામત કાઢી દીધો. પોતાના દેખતાંજ પોતાના માણસોની સમશેરોને ખુદી કરી નાંખનાર તે વીરવરોને જોઇ દુશ્મનના લશ્કરનો અધિકારી ચીઘાઇ ગયો. પોતાના સૈનિકોને પહોંચે ચઢાવવા અને ચીઠાવવા માટે તે આગળ ધસી આવ્યો અને બોલ્યો—

“ મારે દાકાર ચાંપાનું મસ્તક જોઇએ છે. આવતી કાલે ફક્ત એક પદ્મિની શિવાય આ અપાંસર ગામની તમામ દોલત તમને હનામમાં અપાશે. માટે એકદમ આગળ વધો. ”

તે સાંભળી દુશ્મનના સૈનિકોએ તેની ઉપર સખત ધસારો કર્યો. તેમની સામે ફક્ત ત્રણ સમશેરો વીજળીની જેમ ચમકવા લાગી. સામેથી ધસી આવતા દુશ્મનસૈન્યના અધિકારીના ખભા ઉપર વનવાસીની તરવારનો એક ધા થયો. તરતજ તે સેનાનાયક ઉસ્કેરાયો. તે એકદમ ખૂબ જોશથી-રનવાસી ઉપર હુમલો કરવા આગળ વધ્યો. સ્થિર દી-પકની જ્યોતિ ઉપર. પોતાની મેળેજ જેમ પતંગીયું જઈ પડે છે તેમ તે ઉસ્કેરાયેલો અને સંતાપથી તપી ગયેલો દુશ્મનસેનાનો નાયક વનવાસીની સમશેર ઉપર-પોતાની મેળેજ જઈ-પછડાયો. યુદ્ધ અટકી ગયું. બીજીજ પળે દુશ્મનના સૈન્યનો નાયક પરલોકે પ્રયાણ કરી ગયો. તેના મરણની વાત તેના સૈન્યમાં ફેલાઈ. તરતજ દુશ્મનો વનવાસીની આસપાસ ફરી વળ્યા. ચંદ્રના પ્રકાશમાં અસંખ્ય તરવારો ચમકવા લાગી. બધું જોખમ પોતાના ઉપર લઈ વનવાસીએ પોતાના સાથીઓનો રસ્તો કરી આપ્યો. દુશ્મનો જેટલા વનવાસી ઉપર ચીડાયા હતા તેટલા તેના સાથીઓ ઉપર ચીડાયા નહોતા. વનવાસીના હાથેજ પોતાનો નાયક મરાયેલો હોવાથી તેઓ ફક્ત વનવાસીનેજ મારી નાખવા ઇચ્છતા હતા. વનવાસીનું મસ્તક હાલવી મનામ મેળવવા દુશ્મનનો દરેક સૈનિક લડતો હતો. વનવાસીની સમશેર ચારે તરફ ફરતી હતી, છતાં હુમલાનું બંધન પોતાની આસપાસ વધારે ને વધારે વિંટાળું જાય છે, એ વાત વનવાસીના જણવામાં આવી ગઈ. તે સમજી ચૂક્યો હતો કે-પોતાનું શરીર પાંચ દશ લાણુ પછી દુશ્મનોની તરવારોનું મ્યાન થઈ જશે અને તેથીજ પોતાની કાયાની જે જખરડત કિંમત આવે તે લઈ લેવાની બીજમપ્રતિજ્ઞથી તે દુશ્મનો સાથે યુદ્ધ કરતો હતો. એટલામાં તેના પગની નીચે કડકડ એવો અવાજ થયો અને તે દુશ્મનોની સાથે પૃથ્વીના ઉદરમાં સમાઈ ગયો.

ભોંયરામાં સંધરી રાખેલાં ધાસની ઉપર પોતે પડ્યો છે અને પોતાની જેમ દુશ્મનો પણ પડ્યા છે, એમ તેને થોડીવારમાંજ જણાઈ આવ્યું. ભાગ્યદેવીની અનન્ય કૃપા કે દયાથી રસ્તાનો કાંઈ પણ ભાગ તેના ઉપર પડ્યો નહોતો પણ દુશ્મનોની ઉપર પડ્યો હતો અને તેની નીચે તેઓ દબાઈ ગયા હતા. વનવાસી બહુજ પ્રસંગાવધાની પુરુષ હતો. તે એકદમ ઉઠીને ઉભો થયો અને છુટો થયો. તેને સામેજ એક દીપક દેખાયો તે તરફ તે દોડી ગયો. જે જગ્યાએ દીવો બળતો હતો તે પશુઓને બાંધવાની જગ્યા હતી. ત્યાં કેટલાક બળદો અને બે ઘોડાઓ બાંધેલા હતા. વનવાસી ત્યાં થોભ્યો નહિ. હજુ પણ દુશ્મનોનો કોલાહલ તેને સંભળાતો હતો. આખરે તે ધરની બહાર નિકળ્યો. તે ગામની પાસે આવેલી નદી ઝોળંગી તે પોતાની ઘણા વખતની જાણીતી ઉંચી જગ્યા ઉપર આવ્યો. ચંદ્રમાના ઉજવલ ધવલ પ્રકાશમાં માખણના પર્વત સમાન સામેજ દેખાતા એક પ્રાસાદ તરફ તેની નજર જતાંજ તેને વિમલાતું સ્મરણ થઈ આવ્યું. તે સ્મરણ થતાંની સાથેજ તરતમાં થએલ પ્રાણહારક યુદ્ધને તે ભૂલી ગયો! જ્ઞાન્ત, સ્તબ્ધ અને આનંદિત અંતઃકરણે તેણે જ્યારે પોતાના આવાસમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે તેના જોવામાં આવ્યું કે—પોતાની પરમ પવિત્ર પ્રાણુપ્રિય ધર્મપત્ની ખાટલામાં સુવરાવેલા એક વૃદ્ધની સારવાર કરવામાં રોકાઈ ગઈ છે.

આ સમયે વિમલાનો પોશાક અત્યંત સાદો પણ સ્વચ્છ હતો. બહારના ભાગમાં ફેલાએલા ચંદ્રના પ્રકાશની જેવુંજ સ્વચ્છ વસ્ત્ર તેણે પરિધાન કર્યું હતું. ભ્રમરની શ્યામતાને પણ લગ્નવનારો કેશકલાપ તેની પીઠ ઉપર પ્રસરેલો હતો. તેમાં એક ગુલાબતું પુષ્પ શોભતું હતું. તેને ત્યાં સ્થાન મળવાથી તે જાણે હસતું—રમતું હોય, તેમ લાગતું

હતું; કે તેને ઉત્તમ સ્વર્ણ પ્રાપ્ત થવાથી અનુપમ આનંદિત થયું હોય ! તેના ગળામાંની મોતીની માળા તેના અંગના હલનચલનથી આમ તેમ અચડાતી હતી. કેતકીના કુસુમ જેવા કોમલ અને મધુર કરમાંના કનકકંકણો તેના હસ્તની ઉપર મંજુલ મંજુલ—મધુર મધુર—કૂળને કરતા હતા. તે અનુપમ રમણીનું રમણીય ચિત્ર તેવીજ સ્થિતિમાં એક ક્ષણ સુધી જોઇ શકાય, એવા હેતુથી વનવાસી ઉંમરામાંજ ઉભો રહ્યો. પણ સત્વર વિમલા ટટાર થઇ-ઉભી રહી. તેણે રહેજે દરવાજા તરફ જોયું તો તેને જણાઇ આવ્યું કે—પોતાનો પ્રિયપતિ પોતાની તરફ પ્રેમસ્નિગ્ધ દ્રષ્ટિએ જોઇ રહ્યો છે. ત્યાં આનંદનું તોફાન થયું. વિમલા જરા સ્વરમાઇ જઇ પોતાના પ્રિયતમ તરફ જવા લાગી અને તેના વિશાળ બાહુના પાશમાં બદ્ધ થતાં બોલી—“કંથ ! મ્યારે પધાર્યા ?”

વક્ષઃ પ્રદેશની ઉપર મસ્તક મૂકીને ઉભી રહેલી રમણીની હડપથી ઉંચી કરી તેનું મનમોહક મુખકમલ ઉપર કરતાં વનવાસીના મુખમાંથી ઉદ્ગાર નિકળ્યા કે—“વિમલ ! પ્રિય વિમલ !

કોઇ દિવસે વિમલા પતિનો વિયોગ થએલો ન હોવાથી વારંવાર પતિના મુખ તરફ જોવાની અભિલાષા રહી રહીને તેના હૃદયમાં ઉદ્ભવતી હતી. પોતાને લાડ લડાવનાર પતિના પ્રેમોત્કુશ મુખકમલ તરફ જોતાં તેના બન્ધ અને વિશ્વાસ બાલ પ્રદેશ ઉપરથી એક રક્તખિંડુ ઉતરતું નીચે આવી પોતાના ગાલ ઉપર આવીને પડ્યું, એ તેના જોવામાં આવ્યું. તે જોઇ કોમલ કલ્પેન્નવાણી કામિની કંપી—જરા ગભરાઇ અને ચમકી. એકદમ તે ગભરાતી ગભરાતી બોલી ઉઠી કે—“હૃદયેશ્વર ! હાથ—હાથ—! ઓ પરમાત્મનૃ ! આ રક્ત શાનું ? નાથ, કંઈ ધા તો નથી લાગ્યો ને ?”

“પ્રિયે ! જોને માટે યુદ્ધ થયું તે સહિસલાભત છે એટલામાં બધું આવી ગયું.”

“ઓ માડી ! આ રક્તતું ટીપું નહીં પણ એ તો રક્તનો પ્રવાહ છે. પ્રાણવલ્લભ ! કહો ન કહો પણ તમને જમરો ધા લાગ્યો હોય એમ જણાય છે.”

“મારા પ્રાણ બચાવનારને ધા તો નથી લાગ્યો ને ?” વચમાંજ ખાટલામાં પડેલા વૃદ્ધ વિમલાની વાત સાંભળીને કહ્યું.

“ના-ના-જખમ વખમ કાંઈ નથી. અમરથું જરા વાંચ્યું છે એટલુંજ.” પોતાના કપાળની ઉપર આવેલા વાળને દૂર કરતાં વનવાસીએ કહ્યું. પણ વાળ પાછળ ખસેડતાં થએલો ધા કેવો છે, કેટલો છે, તેની કલ્પના તેણે તરતજ કરી લીધી. તે ધા જોઈ વિમલા તો ગભરાઈ ગઈ. તેને ગભરાએલી સ્થિતિમાં-જેતાંજ તેનું સમાધાન કરવાના ઉદ્દેશથી વનવાસીએ હસતાં હસતાં કહ્યું:—

“પ્રિયે ! જરા શાન્ત થા. આમ એકદમ ગભરાઈ ન જા. અરે ! પણ તું કેટલી બધી બીકણુ છે ? ચાલ, એ બધું જવા દે. હવે તું તારાજ હાથે તેની સારવાર થવા દે. એટલે એકદમ બધું ઠીક થઈ જશે-તારા હાથનો સ્પર્શ થતાંજ તે હતો ન હતો થઈ જશે.

તેનો અનુપમ આનંદજનક અવાજ, તેની તેજોમય આંખમાં ચમકતો વિનોદ અને તેના હોઠ ઉપર કુદરતી રીતે રમણ કરતું હાસ્ય જોઈને વિમલાના ગભરાઈ ગએલા હૃદયનું સમાધાન થયું. વિમલાએ એકદમ પાસેજ પડેલા પાણીના પાત્રમાંથી પાણી લઈ પોતાના પતિના ફેસ અને ધા વોઈ નાખ્યાં. પછી સારા અને સ્વચ્છ વસ્ત્રથી ધા અને વાળ લુછ્યાં એટલામાં તેનો સેવક એક જાતની વનસ્પતિનો મીણુ જેવો પદાર્થ લઈ આવ્યો. તે પદાર્થ વિમલા ધામાં બહુજ સાવચેતીથી બ-

રવા લાગી. તે વખતે વનવાસીને ચક્ર આપ્યા છતાં ધીરજ ધરી રહ્યો. વિમલાએ જોયું તો પદાર્થ ધાર્માં ભર્યો અને ધા ઉપર પાટો બાંધી દીધો. પોતાનો સેવક વૃદ્ધની સારવાર કરવામાં ગુંથાયો છે, વૃદ્ધની નજર પણ પોતાની તરફ નથી એ જોયું પ્રેમની પવિત્ર પ્રતિમા સ્વરૂપ વિમલાએ ધા ઉપર પાટો બાંધતાં બાંધતાં પોતાના પતિના મુખ ઉપર ચોરીને ધીમેથી એક મુખન લાઇ લીધું. મિઠો ચોર સાહુકારમાં બેઠો હોય ત્યારે તે જેવા શરમિદો હોય છે, તેવીજ સ્થિતિ આ સમયે વિમલાની થઇ. ધન્યતાથી અપાર્થિવ પ્રીતિથી મધુરું મધુરું હાસ્ય કરતા નયનો પોતાની તરફ જોઇ રહ્યા છે, એ તેના જાણવામાં આવતાંજ લજ્જાની અને અચર્યનીય અનુપમ આનંદની મનોહર છટા તેના મુખમંડળ ઉપર દેખાવા લાગી. મુખ નીચું કરી વાંકી નજરે તે પોતાના હૃદયેશ્વર વનવાસી તરફ જોવા લાગી.

અહાહા ! આ સમયે કયા અદ્ભુત અને અલૌકિક મુખનો, દૈવી પ્રેમનો અને અનુપમ આનંદનો આસ્વાદ-અનુભવ તે દંપતિ લેતા હશે ?

ઠહાલા વાંચક ! તે આનંદના આસ્વાદનું વર્ણન કરવાની શક્તિ આ તુચ્છ લેખિનીનામાં ક્યાંથી હોય ? તે તો અનુભવીઓજ જાણે !

પ્રકરણ ૬ હું.

પોતાની હૃદયની સમાધિમાં તે દંપતિ નિમગ્ન હતા ત્યારે તે થવાએલા વૃદ્ધ પુરૂષે કહ્યું—

“પરોપકારની પવિત્ર પ્રતિમા જેવા અને શરતીર વનવાસી ! તમે આજે અપાસરના ડાકોર (ચાંપાળ) ને જીવનનું દાન આપી જન્મોજન્મનો ઋણી કર્યો છે ! ”

“ મારા ગુજરાત દેશને જે વિભૂતિ અત્યંત પ્રિય છે, તેના પ્રાણુ ખ્યાવવામાં હું કારણભૂત થયો તેને લીધે મારા હાથનું અને જીવનનું સાર્થક્ય થયું એમ હું માનું છું—સમજી છું ! ” વનવાસીએ હર્ષથી કહ્યું.

“ તે હાથ અને જીવન સદા—સર્વદા આવાંજ કૃત્યો કરી કૃતાર્થ થાય, એમ હું ઇચ્છું છું અને વનવાસી—ઠાકોર, જીલમ, અત્યાચાર, અનાચાર અને વિશ્વાસઘાતનો અટકાવ કરનાર હજી પણ એક શર-વીર પુરૂષ છે અને તે રાજ ભુવડના પણ જાણવામાં આવી શકશે.”

“ શું વિશ્વાસઘાત ? ” વચમાંજ વિમલાએ ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“ વનવાસી, વિશ્વાસઘાત થયો અથવા થશે એટલુંજ નહિ એ વિશ્વાસઘાતથીજ ગુજરાતના સર્વસ્વનો નાશ થયો છે. તેનો મને પોતાનેજ આજરાત્રે અનુભવ થયો છે.”

“ તે કેવી રીતે ? ”

“ આજે સવારે અપાસરમાં એક લશ્કરી ટુકડી આવી. ઠાકોર ધવલ મારા નાના ભાઈ થાય છે અને તેમની ઉપર રાજદ્રોહી હોવાનો આરોપ છે. તે પોતે અદાતવાસમાં છે અને તેમનો પુત્ર અજબ મારી પાસેજ રહે છે. પિતાની ગેરહાજરીમાં તેના પુત્રને સંભાળવાની જવાબદારી અને જોખમદારી મારા ઉપર છે. હું અપાસરનો ઠાકોર કે જાગીરદાર નથી છતાં મહારાજ જયશિખરીથી અને વંશપરંપરાથી મારા નામ ઉપર ઠાકોરની પદવી ચાલીજ આવે છે. ભાઈ ઘેર ન હોવાથી અપાસરની તમામ વ્યવસ્થા—મારે કરવી પડે છે. મારા ભાઈના હિતનું સંરક્ષણ કરવાનું ધર્મકર્તવ્ય મારેજ માથે હોવાથી અને આવેલી ટુકડી પિંઢારાઓના જેવીજ હોવી જોઈએ, એવી મારી માન્યતા દૃઢ થવાથી મેં તેને કિલ્લામાં કે ગામમાં પેસવા દેવાની ના પાડી. જીવ-

કના દરબારમાં મારી થોડી ધણી ખીક હોવાથી તે કુકડી તો પાછી ચાલી ગઇ. આવું ફરી ન બને અને આવા પ્રકારની મૂર્ખાઈ તેઓ ન કરી શકે, એટલા માટે હું એકદમ છડી સ્વારીએ વેનોડ ગયો. રાજપ્રતિનિધિની સુલાકાત લીધી અને તેણે કરેલ હુકમ પાછો ખેંચી લેવાની ફરજ પાડી. માફ વળત પડવાથી ફરી આવું તોફાન થશે નહીં, એવું તેણે મને વચન પણ આપ્યું અને ધણુંજ સન્માન-આદરસંહાર કરી મને ત્યાં રોકી લીધો. પણ અફસોસ કે ત્યાંજ દોઝ થયો-વિશ્વાસઘાત થઇ ગયો. હું એક કેદી થઇ દિવાનખાનામાં પડ્યો. હું છડોજ હતો. ફક્ત બે પાદાજ મારી સાથેજ હતા અને તે પણ કેદ થઇ ગયા. વિશ્વાસઘાત થએલો જણતાંજ-જેતાંજ-રાજપ્રતિનિધિ સૂર્યાજ અને તેના પુત્ર ભાર્ગવ એમની જીમમાં મધુરતા અને હૃદયમાં હલાહલ ! એવી નીચવૃત્તિની વાતો જે હું સાંભળતો હતો તેનો કડવો અનુભવ મને થયો. ત્યાર પછી મારો છુટકારો કરવાની ખટપટ કરવા લાગ્યો. પણ જ્યાં જોડે તો હું છટકી ન જઈ શકું તેવો બંદોબસ્ત કરવામાં આવેલો મારા જોવામાં આવ્યો. આખરે દરવાજો તોડી નિકળી જવાનો નિશ્ચય કર્યો અને મેં દરવાજો તોડવાનો આરંભ કર્યો કે તરતજ દરવાજો ઉઘાડ્યો અને ત્રણ જવાનો હાથમાં બેડીઓ અને હથોડા લઇ મારી સમક્ષ આવી ઉભા રહ્યા. તેમને જોતાંજ મારા ક્રોધનો અવધિ થયો. હું તરતજ હાથમાં લઇ તેમની સામે ધસ્યો. તેટલામાં તો તે ત્રણેમાંના એક જણાએ પોતાની સાથેનાજ એક માણસના માથા ઉપર હથોડાનો ધા કરી તેને પૂરો કરી નાંખ્યો. મેં પણ એક જવાનનો જીવ લીધો. તે ત્રણમાંથી જે બાકી રહ્યો હતો તે મારો પોતાનોજ સેવક હતો. તેણે આગળ વધવાની મને ઇશ્વારત કરી અને પોતે મારી પાછળ થયો. મને અપાસરના સંબંધમાં બહુજ ચિંતા

હતી. મને કેદ કરી ચંડાળો તે તરફ નહીં ચઢી ગયા હોય અને કદાચ મારાં સ્ત્રી, પુત્ર અને પુત્રી ઉપર જીવન તો નહીં જીવરતા હોય, એવી મને શંકા આવી પણ તે શંકાનું સમાધાન મારા સેવકે કર્યું. અમે બંને ત્યાંથી નિકળ્યા. રસ્તાપર આવ્યા, ત્યાં તો દુશ્મનોએ કોલાહલ કરી મૂક્યો અને અત્યાનક ભાર્ગવ આવ્યો અને તેણે અમને અટકાવ્યા. જો અમે નદી ઓગળી ગયા હોત તો સહિસલામત રીતે સુખેથી ઘેર પહોંચી ગયા હોત. ત્યાર બાદ શું થયું તે તમે જાણો જ છે. ”

“ મને લાગે છે કે, તે દુષ્ટ ભાર્ગવ મારા હાથે મરાયો. પરમ દિવસ સુધી તો અપાસરને માટે કોઈ પણ પ્રકારનું જોખમ નથી. દુશ્મન આવતી કાલે બીજી તરફ ધાડ પાડવાના છે. ત્યાર બાદ.....

વનવાસી આગળ કાંઈક બોલે ત્યાં તો બે ચાર સેવકો ત્યાં આવ્યા. તેમને એટલો બધો તો દમ ચડ્યો હતો અને તેઓ એટલા બધા તો ગભરાઈ ગયા હતા કે તેઓ સારી રીતે-નિરાંતે દમ પણ લઈ શકતા નહોતા. અંદર આવતાંજ તેઓ બોલી ઉઠ્યા કે—

“ હડો ! નહાસો ! પ્રાણ અચાવો ! દુશ્મનોએ પુંડ પકડી છે. ”

“ વેર ! વેર ! લોહીના બદલો લોહીથી લ્યો ! એક મસ્તકને બદલે બે મસ્તક કાપી નાખો ! ” એવો બચંકર કોલાહલ તે મકાનના બહારના ભાગમાં થયો.

“ નાથ ! નહાસી જાઓ ! ” વિમલાએ પતિ તરફ જોઈ જૂમ પાડી

“ શું હું નહાસી જાઉં ? અને તે પણ ક્યાં ? આવી બચંકર આક્રમકતા તને અને સરદારને અહીંજ છોડીને શું હું નહાસી જાઉં ? ” વિમલાનું ન સાંભળતાં વનવાસીએ કહ્યું.

“ ઠાકોર, આ વખત લડવાનો નથી. દુસ્મનો ધણા છે. સાંભળો ! દુસ્મનનો કોલાહલ સાંભળો ! ઠાકોર, જો તમને તમારી ધર્મપત્ની પ્રત્યે પ્રેમ હોય, તેની તમને જરૂર હોય અને મારા ઉપર કરેલ ઉપકાર બચ્ચું ન જવા દેવા હોય તો એકદમ ન્હાસી જાઓ ! ” આટલામાં ઉઠીને ખેસતાં તે વૃદ્ધ ઠાકોરે કહ્યું.

“ નાથ ! ન્હાસી જાઓ કે મને મરેલી જેવા માટે અહીંજ ઉમા રહો ! ” વિમલા અત્યંત દીનતાથી બોલી.

એટલામાં તો કોઈ જખરદસ્ત પદાર્થ વડે દરવાજા ઉપર ધાયાય છે, એવો અવાજ તેઓના સાંભળવામાં આવ્યો અને તરતજ વનવાસીના ખીજા બે સેવકો આવ્યા તથા બોલ્યા—“ હવે ઘોડાજ સમયમાં દરવાજો તુટી જશે. માટે અન્નદાતા ! છુપાઈ જાઓ ! નહીં તો સર્વસ્વનું સત્યાનાશ થઈ જશે. આપણા ફક્ત આઠ દસ માણસો વધારે વખત હવે સેંકડો દુસ્મનોની સામે કોઈ પણ રીતે ટકી શકેથી. ”

“ અન્નદાતા ! આં સેવકોનું કહેવું જરાબર છે. પેલી તરફ અનાજનો એક કોઠાર છે તેમાં જઈને છુપાઈ જાઓ. ” તેના સેવક હરપાળે વનવાસીનો હાથ ઝાલીને કહ્યું. વિમલા પણ પ્રાર્થના કરતી હોય તેમ બોલી કે :

“ નાથ ! આપણા હરપાળનું કહ્યું માનો. હું તમને પ્રાર્થના કરું છું કે—તે કહે છે તેમ તમે કરો. હું જીવતી રહું એમ જો તમારી ઇચ્છા હોય અને તમારો મારા ઉપર જરા પણ પ્રેમ હોય તો એક પળનો પણ વિલંબ ન કરતાં એકદમ અહીંથી નિકળી જાઓ. ”

વિમલ ! શું હું તને છોડીને ન્હાસી જઈ ? નહીં—નહીં ! મારું આ.....

“અન્નદાતા ! આ હરપાળના શરીરમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તમે વિમલબાની જરાપણ ચિંતા ન કરો ! ” હરપાળે કહ્યું.

“ ઠાકોર ! એકદમ ચાલ્યા જાઓ. નિરર્થક હઠ કરવામાં શ્રેય નથી. નકામાં વાદવિવાદ કરવામાં અર્થ નથી.” વૃદ્ધ ઠાકોરે ફરી કહ્યું.

“ નાથ ! જાઓ-ચાલ્યા જાઓ ! મારે માટે જરાપણ ચિંતા ન કરો. દુશ્મનોનો કોલાહલ અને તમારી હઠ એ બન્ને મારા હૃદયના ચુરેચુરા કરી નાંખે છે.” વિમલા વનવાસીને પગે પડતાં બોલી.

“ તમે બધા મારી સાથે ચાલો. પેલા અનાજનાં બોયરામાં આપણા તમામનો સમાવેશ સારી રીતે થઈ શકશે. ઠાકોર, ઉઠો. તમારે માટે આ સર્વ બનાવ બન્યો છે, જે હું તમને અહીં છોડી જઈશ તો તે દુષ્ટો તમારા પ્રાણ લીધા વિના રહેશે નહીં.” બીજા પોતાના એ શરવીર મનુષ્યો તરફ જોતો તે બોલ્યો-“ મારા બહાલા શરવીરો ! તમે પણ અમારી સાથે ચાલો ! ”

“ અન્નદાતા ! તમે આગળ ચાઓ. તમે જ્યાં સુધી ધારેલ સ્થળે સહિસલામત ન પહોંચી જાઓ ત્યાં સુધી અમે દરવાજો સાચવીશું.”

હજી દરવાજો તુટ્યો નહતો પણ ઉપરા ઉપરી થતા સખત આધાતોથી તે તુટવાની તૈયારીમાં હતો.

તે વૃદ્ધ ઠાકોરને લઈ વનવાસી, વિમલા અને હરપાળ તે મકાનની બીજી તરફ આવેલા ધાન્યના કોઠારના બોયરા તરફ ગયા. ક્ષણે ક્ષણે દુશ્મનોનો કોલાહલ વધેજ જતો હતો. દરવાજાની ઉપર થતા ધાથી ખડખડાટ-અવાજ થતો હતો. બોયરાની પાસે આવતાંજ પ્રથમ તો તે વૃદ્ધ ઠાકોરની કમરે દોરકું બાંધી અંદર ઉતારવામાં આવ્યા. હરપાળ બહુજ ઉતાવળ કરતો હતો તેને અટકાવી વનવાસી એ કહ્યું-“ મારી ચિંતા ન કર પણ આ પેટી પહેલાં બોયરામાં

નાખ!" વનવાસીએ પેટી કઢી. અને તે હરપાળને આપી. તેને દારી બાંધી તેણે બોંયરામાં ઉતારી. તેની દારી ઉપર ખેંચી લેવાય તેટલામાં તો દરવાજે તુટી ગયો. દુશ્મનનું સૈન્ય પાણીના પ્રચંડ પૂરની જેમ તે મકાનમાં ધુસી આવ્યું. હવે તેમને અટકાવવાનું અશક્ય હતું. પણ બે પળમાં તે આવશે અને પોતાના સર્વસ્વનું સત્યાનાશ થઈ જશે, એમ હરપાળને લાગ્યું. પણ તરતજ તેના શરીરમાં એક પ્રકારની દૈવીસ્ફૂર્તિ-શક્તિ આવી. વનવાસીનો હાથ પકડી તે તેને એક ઝાડની પાસે લઇ ગયો અને તેને ઉપર ચઢાવતાં કહ્યું—“કૃપા કરી હવે આ ઝાડની ઉપર તો ચઢી જાઓ.” તે સાંભળી એક ચપળ બાળકની જેમ વનવાસી ઝાડ ઉપર ચઢી ગયો અને થોડાજ સમયમાં અદ્રશ્ય થઇ ગયો. પછી હરપાળે વિમલાને હાથ પકડીને કહ્યું—

“પુત્રી-મારી પ્રિય પુત્રી! ગભરાઇશ નહીં. ચાલ મારી સાથે.”

વિમલાને સાથે લઇ હરપાળ વૃક્ષની છાયામાં અદ્રશ્ય થાય છે, તેટલામાં તો એકદમ દુશ્મનોની એક ટોળા તે મેદાનમાં આવી પહોંચી. પ્રચંડ પૂરનું પાણી જેમ મનમાનતી રીતે ગમે ત્યાં ફેલાઇ જાય તેમ દુશ્મનો તે મેદાનમાં ફેલાઇ ગયા. તેઓ જ્યાં ત્યાં ફરવા લાગ્યા. જે વૃક્ષની ઉપર વનવાસી છુપાયો હતો તેની નીચે જ બે સેનાનાયકો આવીને ઉભા રહ્યા. તેમાંથી એક માણસને સેનાનાયક પૂછવા લાગ્યો કે—“ભાઈવનું ખૂન કરનાર દુષ્ટ વનવાસી ક્યાં છે?” તે બંનેને જોતાંજ બીજા સૈનિકે તેમની તરફ આવવા લાગ્યા. તેમાંથી એક જણને અદ્યથા મુજરો કરતાં એક સૈનિકે કહ્યું. “હજી તેનો પતો લાગ્યો નથી.”

“ગમે તેમ કરી આ મકાનના ખૂણાખોંયરા શોધીને તેને શ્વતો કે મરેલો પકડી લાવો.”

તેટલામાં એ ચાર સૈનિકો હરપાળ અને વિમલાને પકડીને ત્યાં લઇ આવ્યા અને પોતાના નાયકને કહ્યું—“ કદાચ આ બાઇને વનવાસીના ઠામ ઠેકાણાની ખબર હશે. માટે અમે એને પકડીને આપની પાસે લઇ આવ્યા છીએ. ”

તે મઠાનમાં વનવાસીને શોધવા માટે મશાલો સળગાવવામાં આવી હતી. તેનો ધૂમાડીયા રંગનો લાલ પ્રકાશ ચારે તરફ પ્રસરેલો હતો. વિમલાના શાન્ત અને ધીરોદાત્ત મુખમંડળ ઉપર તો તે લાલ પ્રકાશની પ્રબાનું બહુજ સાફ પરિણામ થએલ દ્રગોચર થતું હતું. તેને જોતાંજ દુસ્મનના સેનાનાયકની ઉપર પણ ચમત્કારિક અસર થએલી દેખાતી હતી. તેની તરફ જોઈ તે બોલ્યો—“ તેમને છોડી દો અને અદબથી આવે ઉભા રહો. ” પછી વિમલાને ઉદ્દેશીને બોલ્યો—“ બાઇ, તમે ગભરાશો નહીં. ”

એટલામાં તે ઝાડની ઉપર કાંઈક હિલચાલ થવા લાગી અને એકદમ દસ બાર તીર સરરર કરતા વૃક્ષના પાંદડાઓમાં પેસી ગયા. તે જોઇ વિમલાના મુખમાંથી એક દીનતાથી ભરપૂર—કંઈજાનનેક બૂમ ધીમેથી નિકળી પડી. તે તરતજ હરપાળના હાથમાં બેમાન થઇ પડી. હરપાળ તેને આશ્વાસન આપતાં બોલ્યો—“ બહેન, આ શું ? ફક્ત એક જનાવરને માટે આટલી બધી દુઃખી ન થા. ”

ફરીને વૃક્ષની ઉપર તીર ફેંકાયા અને તે પણ વૃક્ષના પલ્લવોને વીધી, ઉડીને કોણે જાણે ક્યાંએ અદ્રશ્ય થઇ ગયા. આ વખતે ખરેખર એક પ્રચંડ પક્ષી કંઈક રીતે બરાડા પાડતો ઉડી ગયો અને તે દુસ્મનના જોવામાં પણ આવ્યો.

આટલું થયું તે દરમિયાન વિમલાએ પોતાની ચંચળ થએલી ચિત્તવૃત્તિઓને શાન્ત કરી લીધી. ફરી તેની મુખમુદ્રા શાન્ત અને

ગંભીર દેખાવા લાગી. પોતાની સામે દ્રષ્ટિપાત કરનારા સેનાનાયકની સામે જોવાનું તેનામાં ધૈર્ય આવ્યું. થોડીવાર પછી તે બોલ્યો—“ જાણ ! આ તોફાની સિપાઈ તરફથી તમને વગર કારણે ત્રાસ થયો તેને માટે ક્ષમા કરો. તમને વિના કારણે સતાવવાની મારી ઈચ્છા નથી. અમારે તો ફક્ત વનવાસીનીજ જરૂર છે. સેનાનાયક બાઈવનું તેણે ખૂન કરેલું હોવાથી તેણેજ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાની આવશ્યકતા છે. તેને પકડાવી દેવાના કામમાં અમને તમારા તરફથી મદદ મળશે તોજ તમારો છુટકારો થશે અને સમ્રાટ બુવડ તરફથી તમને મહાન માન-સન્માન પણ મળશે. ”

પ્રકરણ ૭ મું.

“ સેનાનાયક ! જરા વિચાર કરીને બોલો. હું તેમની ધર્મપત્ની છું—અર્ધાંગના છું. હું નથી સમજી શકતી કે તમે મારા પતિને કયા અધિકારથી ખૂની કહો છો ? ”

“ જે કાયદાઓના તેણે ભંગ કર્યો છે તે કાયદાઓના અધિકારથી હું તેને ખૂની કહું છું ! ”

“ એવા તે કયા કાયદા છે ? ફક્ત પરમાત્માને માટેના—અને માતૃભૂમિના કથ્યાણ માટેના—કાયદાઓ શિવાય તેઓ ખીજ કોઈ પણ કાયદાઓને માનતાજ નથી. ”

“ સમ્રાટ બુવડે જે કાયદાઓ કરેલા છે તેનો તેણે ભંગ કર્યો છે. વનવાસીએ તેમની રૈયતનાં ખૂન કર્યાં છે અને તેને માટે તેને જેવીજ શિક્ષા થવી જોઈએ—યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું જોઈએ—યોગ્ય હંક કરવો જોઈએ ! ”

“ શું સમાદ્ ભુવડનો કાયદો ? એક જુલ્મી જલિમનો કાયદો ! ?
 સેનાનાયક ! તમે ચોક્કસ માનજો કે-તેઓ તો શું પણ અસલ ખીજનો
 ગુજરાતી—ખરેખરો ગુજરાતી—તેના કાયદાને માનશે નહિ. તમે
 કહો છો કે-તેમણે ભાર્ગવનું ખૂન કર્યું છે, તેમ નથી પણ તેની દુષ્કર્તાને
 માટે તેને યોગ્યજ પ્રાયશ્ચિત આપ્યું છે. તેમણે એક વૃદ્ધવીરની ગરદન
 ઉપર પડતી સેંકડો જુલ્મી, અન્યાયી અને હુંટારાઓની સમશેરથી
 તેને ખચાવેલ છે. તે અન્યાય અને સીતમના સમરાંગણમાં મરાયો.
 શું તમે એને ખૂન કહો છો ? સામસામેના ન્યાયીયુદ્ધમાં ભાર્ગવ
 મરાયો તેથી શું તેના ઉપર વિજય મેળવનારે તેનું ખૂન કર્યું છે,
 એમ કહી શકાશે ખરું ? સેનાનાયક ! તેઓ ખૂતી નહીં પણ સર્વ
 રીતે નિરપરાધી છે. મને અદ્વસૌસ થાય છે કે-આવી સૂર્યના પ્રકાશ
 જેવી સ્પષ્ટ વાત તમારા ધ્યાનમાં કેમ નથી આવતી ?”

“ બાપ ! તમારું અપમાન કરવાની મારી ઇચ્છા નથી. પણ
 અહેન ! જે તમારા સરખીજ જે મારે ભગિની કે ધર્મપત્ની હોત
 તો તે પણ આ મીરની બાબતમાં આવુંજ બોલત અને મારા પક્ષને
 સમજળ બનાવત. હું આ બાબતની પૂરેપૂરી હકીકત જાણતો નથી.
 જરા સ્પષ્ટતાથી તે હકીકત હું તમારે મુખેથીજ પહેલવહેલી સાંભળું
 છું. ભાર્ગવના નીચ સ્વભાવનો મને અનુભવ થએલો હોવાથી હું
 તમારી હકીકતની સત્યતામાં શંકા લઇ શકતો નથી. વનવાસી ખરે-
 ખર ગુજરાતનો કુળદીપક સુપુત્ર-પુત્ર છે. તેણે જે કાંઈ કર્યું તે
 ઉચિતજ કર્યું. આ મીરના દક્ષિણ દેશ ઉપર એવો પ્રસંગ આવ્યો હોત
 તો તે પણ આવીજ રીતે ચાલત. (અહીં જરા તેની પાસે જઈ સેના-
 નાયકે ધીમેથી કહ્યું.) તમે જે સ્થાને તમારા સૌભાગ્યને છુપાવ્યો
 છે, તે જે વનોડની સરહદની બહાર હશે, તો ઘણુંજ સાફ થશે.

નહીં તો ભાર્ગવનો ફૂર કાઢે સૂર્યાશ્રિ—વનવાસીને શોધી કાઢવા માટે—અને ભુવડના સૈનિકો પાછી પાની કરશે નહિ—તેમને શોધી કાઢ્યા વિના રહેશે નહીં.” પૂજ્યભાવે અને આશ્ચર્યથી વિમલા તરફ જોતાં સેનાનાયકે કહ્યું.

સેનાનાયકે મીરનું બાપણું સાંભળી પવિત્ર વિમલાનું હૃદય કૂત-ચૂત થઈ બરાબ આંધું. તેની આંખમાંથી બે ચાર આંસુઓ પથ પડ્યાં. તે સ્થિતિમાં તે હતી ત્યાં તો મીર ફરી બોલ્યો—“ધર્મભગિની ! મારા લાભવગતો ઉપયોગ કરી તમને ત્રાસ આપવામાં ન આવે તેવી હું ગોઠવણ કરીશ પરંતુ તે રાજપ્રતિનિધિ નીચ અને ફૂર હોવાથી હું તેની ખાત્રી આપી શકું તેમ નથી. રાજના હુકમથી મારે આ ધરની ઉપર સખત પહેરો રાખવો પડશે; પણ તેમાં એક પણ સિપાઈ તરફથી તમને અથવા તમારા પરિવારને કાંઈ પણ કષ્ટ હું થવા દઈશ નહિ. અત્યારે તો હું તમામ સૈનિકોને લઈ જઈ છું. આવતી કાલે સહવાસથી આ ધર ઉપર પહેરો બેસાડવામાં આવશે ત્યાં સુધીમાં જો વનવાસી ક્યાંક આસપાસમાં હોય તો ત્યાંથી દૂર—ખડુજ દૂર—ચાલ્યા જવાની સૂચના કરજો.”

આટલું કહી તેણે પોતાની તરવાર ઉઘી કરી સર્વ સૈનિકોને એકત્ર થવાની આજ્ઞા આપી. વનવાસીની તપાસ નિષ્ફળ થઈ. તેને માટે ચારે તરફથી ના આવવા પછી તે સૈનિકોને ઉદ્દેશીને બોલ્યો—“ ઠીક છે. રાજપ્રતિનિધિને આ ખબર આપી આગળ શું કરવું, તે માટે અન્ય આજ્ઞા મેળવવી જોઈએ. ચાલો, સર્વ સૈનિકો ! વનોડ તરફ પાછા ફરો.” સેનાનાયકની આ આજ્ઞા સર્વ સૈનિકોએ કબૂલ કરી. થોડી વારમાંજ સર્વ સૈનિકો વનોડ તરફ જવા લાગ્યા. સેનાનાયકે મીરની પાસે બેચાર શરીરસંરક્ષકો રજા તેમને જોઈ મીરે કહ્યું—“ તમે પણ

આગળ ચાલો, હું પણ તમારી પાછળ પાછળ આવું છું.” તેમને ચાલી ગએલા જોતાંજ વિમલા ગદ્ગદિત સ્વરે બોલી—“ઉદાર હૃદયના નર ! આ અનાથ અખળા ભગિની ઉપર તમારા અનંત ઉપકાર થયા છે. તમારી ઉપર કદાચ આવો પ્રસંગ આવે—હું ચાહું છું કે તેવો પ્રસંગ નજ આવે પરંતુ કદાચ કમનસીમે આવે—તો તે સમયે તમારા આચારના સહાનુભૂતિ સૂચક શબ્દો જેણે જેણે સાંભળ્યા છે, તે અણીની વખતે અત્યંત કૃતજ્ઞતાથી તમારે માટે દોડી આવશે.”

“સતી ! અંતઃકરણપૂર્વક પરમાત્મા પ્રત્યે કરેલામાં આવેલી પ્રાર્થના કોઈ કાળે નિરર્થક થશે નહિ. પરમેશ્વર સત્યનો બેલી છે. હું મારા પ્રભુની નોકરી બજાવું છું. મારા અધિકારીઓની આજ્ઞા અમલમાં આવું છું. પ્રમાણિકતા અને સરળતાથી કાર્ય કરવું એ મારું કર્તવ્ય છે અને તેમાં જસ મળે કે અપજસ મળે—વિજય મેળવાય કે પરાજય પમાય તે તો પરમેશ્વરના હાથમાં છે. મારા મનને તો તે બંને—વિજય કે પરાજય—સમાનજ છે. અસ્તુ. હવે તમને નકામો ત્રાસ થતો હોય તો ઘરમાં ચાલ્યાં જાઓ એટલે પછી હું પણ રજા લઉં.” સેનાનાયક મીરે કહ્યું.

વિમલા પોતાના હાથમાંની સોનાની રાખડી કાઢી તે મીરને આપતાં બોલી—“ ઉદાર હૃદયી બંધુ મીર ! આજથી હું તમને મારા બાઈ સમજું છું અને તેના સ્મરણ ચિહ્ન તરીકે આ રાખડી અર્પણુ કરું છું—તેના સ્વીકાર કરો. ભવિષ્યમાં આવાજ અક્ષય પરોપકારનાં કાર્યો તમારા હાથે થતાં રહે, એજ હું ચાહું છું.”

“દેવી ! મારે પણ બહેન નથી. હવે માત્ર આ આત્માએ મને તમારા જેવી સુશીલ અને સદ્ગુણી સતી ભગિની અર્પણુ કરી છે, એ તેના ઉપકારને હું કોઈ કાળે ભૂલીશ નહિ. આ સુવર્ણમય રાખડી

આ દેહનો નાશ થતાં સુધી એક પરમ પવિત્ર ભગિનીના સ્મરણ ચિહ્ન તરીકે સદાને માટે મારા હાથપરજ રહેશે.” મીરે વિમલા પાસેથી રાખડી લઇ આનંદથી કહ્યું અને થોડી વાર પછી હરપાળ તરફ વળીને કહ્યું—

“વીરપુરુષ ! તમે આ ગૃહના સેવક લાગો છો. હવે તમે મારી આ નવીન ભગિની અને તમારી સ્વામિનીને ઘરમાં લઇ જાઓ.”

તે સાંભળી હરપાળ વિમલાને ઘરમાં લઇ જવા લાગ્યો. તેની પાછળ પાછળ મીર પણ ચાલતો હતો. વૃક્ષની ઉપર ફરી ખુખડાટ થયો. વિમલાનું હૃદય તેમજ ધ્યાન તે વૃક્ષ તરફ આકર્ષાએલાં હોવાથી તે સાંભળવા લાગી. તેના હૃદયમાં ટ્રાસ્કો પડ્યો અને તે બય પામી જરા ધ્રુજ. સમય નજરે તેણીએ પોતાની પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવતા મીર તરફ જોયું. મીરની મુખમુદ્રા શાન્ત અને ગંભીર હતી. વિમલા પોતાની તરફ જુએ છે, તે જોઇ તેને આશ્વાસન આપતાં બોલ્યો—“બહેન ! હવે હું તારો એક ધર્મનો ભાઇ છું માટે તું નિભય થઈ શાન્ત થા—સ્વસ્થ થા.”

વિમલા તરતજ ઘરમાં ગઇ અને મીર પોતાના સૈન્યની પાછળ પાછળ ચાલ્યો ગયો.

૧૦૫

પ્રકરણ ૮ મું.

“સંસારમાં આ સેનાનાયક મીરના જેવાંજ દરેક હૃદય પ્રેમાળ અને ઉદાર હોય તો જીતાએલા દેશના લોકો પ્રિય સ્વતંત્રતા અને રાષ્ટ્રીય સ્વાતંત્ર્યને બૂલી જઇ ગુલામગિરીનાજ મુલુગાન કરતા રહે. હું વૃક્ષની ઉપર ચઢતી વખતે દુશ્મનની પાસેથી અત્યાચારનો બકો

લેવાના જાપ જપતો હતો અને જીવડના દરેક માણસનું સત્યાનાશ થઇ જાય, તેવો શાપ આપતો હતો પણ આ ઉદાર ગૃહસ્થની ઉદારતાથી હું તે વાત.....

ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરતો વનવાસી વૃક્ષની ઉપર ધ્રુપાએલો હતો. વિમલા અને મીરની વચ્ચે જે વાતચિત થઇ તે તેણે સાંભળી હતી. મીરે જ્યારે સૈનિકોને કૂચ કરી જવાનો હુકમ કર્યો ત્યારેજ વૃક્ષ ઉપરથી નીચે ઉતરી તેનો આભાર માનવાની ઇચ્છા તેને થઇ આવી હતી. પણ કદાચિત્ પોતે બીજા કોઇ સૈનિક નજરે પડી જાય તો અનિચ્છાએ તે પોતાને કેદ કરે, એવા વિચારથી તે વૃક્ષની ઉપરજ ધ્રુપાદને સ્વસ્થ ચિત્તે બેસી રહ્યો હતો અને ઉપર પ્રમાણેના વિચાર કરતો હતો.

તે વિચારમાળા વચમાંજ એક અવાજે તોડી નાખી. તે તેના સેવક હરપાળનો અવાજ હતો. તરતજ વૃક્ષપરથી ઉતરીને તે સેવકની સામેજ જઇને ઉભો રહ્યો. પોતાના જીવાન માલ્લેકને જોતાંજ તેણે તેના સર્વ શરીર ઉપર સ્નેહથી પોતાનો હાથ ફેરવતાં પ્રેમવિહ્વલતાથી બોલ્યો—

“ પ્રિય સ્વામિન ! તમે ખુશ છો—સહિસલામત છો ? તમને કંઇ જખમ તો થએલ નથી ને ? ”

“ હું દેહ અને શરીરથી સહિસલામત છું. એક બાણ જરા મને વાગ્યું ખરૂં પણ તેથી મને બિલકુલ ઈજા થઇ નથી. સાંભળ, દુશ્મનના સૈનિકો આઘ્યા ગયા છે અને હવે મને મારી વિમલા પાસે જઇ તેને શાન્ત કરવા દે—આશ્વાસન આપવા દે ! ”

વનવાસી તરતજ તે ઘરમાં ગયો. ત્યાં પતિપત્નીનું મધુર અને સુખદાયક મિલન થયું. અત્યાર સુધી વિમલાના વિમલ અંતરમાં

આવેલી ધૈર્યની બરતી અદૃશ્ય થઇ ગઇ. પતિના બાહુપાશમાં પ્રવેશ કરતાંજ હવે પોતે નિર્ભય થઇ ગઇ છે, એમ તેને લાગ્યું. થોડા સમય પહેલાં બનેલો બચકર બનાવ તે પ્રેમધેલી-બોળી બામિની બૂલી ગઇ. તેને વનવાસીના વિશાળ વક્ષઃસ્થળ ઉપર સુખની મુઝા આવી ગઇ. વનવાસી તેને પટાવતો થાપડતો બોલ્યો—

“ પ્રિય વિમલ ! મારી તરફ જો. હું સહિસલામત છું—પુશ્કિ છું. મારા પ્રત્યે દગો કે વિશ્વાસઘાત થયો નથી. મારી પ્રેમ દેવતા ! તારી ધીરજને લઇનેજ આજે હું સહિસલામત રહી શક્યો છું. પ્રિયે ! હવે તું શુદ્ધિમાં આવ અને મારા તરફ જો ! ”

અહીં વિમલાને વનવાસીના હાથમાંથી હરપાળે લઇ લીધી. થોડીવાર પછી તે બોલ્યો—

“ પ્રિયપુત્રી વિમલ ! ક્ષત્રિય કન્યા ગમરાઇ જશે તો પછી શી રીતે થશે ? ખરો પ્રસંગ તો હવે આગળ છે. આજ તો ફક્ત તેની શરૂઆત થઇ છે. વિમલ ! તું વીરપત્ની અને વીરવધુ છે. તારા વડિલોએ તને ક્ષત્રિયબાળાને જાણે તેવુંજ શિક્ષણ આપેલ છે. જો તું આમ નિર્બળતા સ્વીકારી લઇશ તો પછી આપણો નિભાવ શી રીતે થઇ શકશે ? માટે બહેન ! હવે તું ધીરજ રાખ અને સત્વર સાવધ થઇ જ ! એ વાત ધ્યક્ષમાં રાખ કે મારા માલેકે અત્યારેને અત્યારેજ અહીંથી પાછા આપ્યા જવું જોઇએ.

“ હા. નાથ ! તમારે જવુંજ જોઇએ. કદાચ દુશ્મનો પુનઃ અહીં આવી ચઢે અને આ ધરને ઘેરી બેસે. આપ વધારે વખત અહીં રહેશો તો મહા અનર્થ થશે. દુશ્મનો અહીં આવી પહોંચે તે પહેલાંજ તમારે-અહીંથી દૂર-દૂર તે દુષ્ટ નરરાક્ષસોની શક્તિની મર્યાદાથી પણ દૂર તમારે આપ્યા જવું જોઇએ. હા, પણ તમે

જશો ક્યાં ? ” વિમલાએ સાવધ થતાં કહ્યું.

“ પ્રિયે ! અહીંથી પાસેજ અને તને છોડીને મારાથી દૂર જઈ શી રીતે શકાય ? વિધ્યાચળની અપાર અને અગમ્ય શુદ્ધિ અને ખામીઓ કે જ્યાં આજ સુધી કોઈ માનવ પગ પહોંચી શક્યો નથી એવા ગીરીપાતની પાસેજ જઈને હું રહીશ અને સૂર્યોદય થતાં પહેલાં તો હું મારા ધારેલા સ્થળે જઈ પહોંચીશ. આવતી કાલનો સૂર્ય અસ્ત થયા પહેલાં તું તારા ખુશી ખમર કહેવરાવજે. ત્રણ વખત હરપાળ શંખ વગાડશે એટલે હું તેની સમક્ષજ પ્રકટ થઈશ.”

“ નાથ ! કૃપા કરી મને પણ સાથે લઈ ચાલો ! ”

“ મારી હૃદયેશ્વરી ! તું ગર્ભવતી છે અને તુંજ કહે કે તેની વિકટ સ્થિતિમાં હું તને જંગલમાં શી રીતે લઈ જાઉં ? અને જંગલે જંગલ તથા ડુંગર-પહાડોમાં તને સાથે લઈ ક્યાં ક્યાં-કેવી રીતે હું ફેરવી શકું ? ”

“ હૃદયેશ્વર ! તેમ છતાં પણ શું તમે નથી જતા ? શું તમને કોઈ પણ કષ્ટ થશે નહિ ? ભાલાની અપ્પી જેવા ખડકો, આખા શરીરને કંપાવી નાખે તેવો ઠંડો વાયુ, અગ્નિ કરતાં પણ દાકક તડકો, એઓથી શું તમને કષ્ટ નહીં થાય ? દેવી દમયંતિ પતિ દેવને માટે શું જંગલે જંગલ નહોતી રખડી ? સતિ સીતાદેવીએ કંદમૂળની ઉપર વિકટ વનવાસ વ્યતીત નહોતો કર્યો ? હૃદયેશ્વર ! મારો પ્રેમ કઠિન ખડકોમાં દયા ઉપજાવી તેમનામાં મશરૂની તળી કરતાં પણ વધારે કામળતા લાવશે. મારી તમામ શક્તિનો ઉપયોગ કરીને હું આપના માર્ગમાં આવતા કાંઠા-કાંઠરા દૂર કરીશ. મારા સ્નેહની શાલ આપને આનંદથી ઝોલાડીને હું આપના યાદ અને તડકાને

દૂર કરીશ. અમે અળખાએ પતિના સહવાસ અને સેવામાં મરણ પામવાનું પસંદ કરીએ છીએ. વનવાસમાં અને આપના સહવાસમાં એક આનંદ શિવાય બીજી કોઈ પણ વિકૃતિ મારા ઉરમાં ઉત્પન્ન થશે નહિ— ઉદ્ધવ પામશે નહિ. બોલો, ત્યારે તમે મને સાથે લઇજ નશોને ? ”

“ પુત્રી ! આવો હઠ ધાતક થઈ પડશે. તમે બન્ને અદ્રશ્ય થવાથી દુશ્મનો બાણી નશે કે વનવાસી આટલામાં ક્યાંક છુપાએલ છે. પોતાના પ્રાણ કરતાં તેઓને તમારા પ્રાણનું મૂલ્ય વધારે હોવાથી શકિત થએલા દુશ્મનોથી તમારો અને મારો પોતાનો તેમજ મારા માલિકનો બચાવ કરવાનું કામ બહુજ કઠિન થશે અને આખરે ધાત પણ થશે. એ સર્વ રીતે બનવાજોગ—”

“ પ્રિયે ! હરદયાળનું કહેવું સાચું છે. ત્યાં તું ધીરજ રાખી શકીશ નહિ અને હું કાંઈ બહુ દૂર જતો નથી.”

“ પણ તમારે બહુજ સંકટો સહન કરવાં પડશે. તમને પેટપૂર ભોજન મળ્યું કે નહીં, તે કોણ જોશે ? ખડક ઉપર તેનીજ કઠિન શય્યા અને ઝોઢવા માટે આકાશનું અંગૂઠું, એવી સ્થિતિ તમે શી રીતે સહી શકશો ? ”

“ મારા હૃદયની દિવ્યદેવી ! ચિંતા ન કર ! આજથી તારા આ વનવાસીને બાલાની અણી જેવા અણિયાળાં ખડકો, ઉડી નદીઓ, વાયુ અને વરસાદનાં તોફાન, શુષ્ક-નિર્જન-શૂન્ય-ઉજ્જડ કે ગાદ જંગલ વિગેરેનો હવે કાંઈ બધ નથી. મારે મને ભૂમિની પથારી અને મશરૂની પથારી બન્ને સરખીજ છે. એક સમયે જે વનવાસ મારો પ્રિય વિહાર અને મનગમતી રમતી હતી તેજ હવેથી મારા પોતાના બચાવનું એક સાધન થયું છે. માટે પ્રિયે ! હવે મારે માટે તું નિશ્ચિંત થા ! ”

“ પરમાત્મન ! હવે તો તું જ એલી છે. મારા સૌભાગ્યની ઉપર તારી કૃપાનું શીતળ અને અખાધિત છત્ર સદા સર્વદા રાખજે ! ”

એટલું કહી વિમલાએ વનવાસીનું પગથી તે મસ્તક સુધી અવલોકન કર્યું. પોતાના પતિના પરમ પવિત્ર પાદપદ્મ પુનઃ પોતે જોઈ શકશે નહીં, એવું તો તેને નહીં લાગ્યું હોય ? તે તો કાણુ જાણે !

“ પ્રિયે ! તું વીરપુત્રી અને વીરવધૂ છે. આવી ભયભીત સ્થિતિનો ત્યાગ કરી દે ! જે જાતિમાં કુંતી, દ્રૌપદી, વિદુલા આદિક વીરાંગનાઓએ જન્મ ધારણ કર્યો હતો તેજ જાતિમાં તે જન્મ ધારણ કર્યો છે. માટે હવે તું ધૈર્ય ધારણ કર. ક્ષત્રિયોને યોગ્ય એવા વીરપ્રતની દીક્ષાનો અંગીકાર કર. એ ધ્યાનમાં રાખજે હું ફક્ત મારા જડેહને લઇનેજ જાઉં છું પણ પ્રાણને તો તારી પાસેજ મુકી જાઉં છું. જો તું તારો પોતાનો તિરસ્કાર કરીશ તો સમજજે કે-તે મારા પ્રેમ અને આત્માનો તિરસ્કાર કર્યા જેવું કૃત્ય થશે. ભગવાન શ્રીએકલિંગજીના કૃપાપ્રસાદથી આપણે તરતજમાં આનંદના દિવસોનો ઉપભોગ લઇશું.”

આવી રીતે વિમલાને ધીરજ આપી-તેનું સાંત્વન કર્યું. પોતાના પ્રેમની મુદ્રા ચુપ્પન રૂપે તેણે તેના ગુલાબી ગાલ ઉપર કરી. તેને શયનભુવનમાં પહોંચાડી તે બહાર આવ્યો ત્યાં તેનો નોકર હરદયાળ ઉભો હતો, તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું—

“ મારા પરમ વિશ્વાસુ હરપાળ ! આ સંસારરૂપ વિકટવનમાં મારા વિશ્રામના સ્થળ સમાન કેવળ એક માત્ર રમણી રતન-મારો આલોકનો સર્વ સુખનો બંડાર-આજે હું તને સોંપીને જાઉં છું. મને નાનાથી મોટો તેં કર્યો છે. તેં માફ પાલન એક નોકર તરીકે નહિ પણ એક સ્નેહી તરીકે એટલુંજ નહીં પણ એક પુત્ર વત્સલ પિતાની જેમ કર્યું છે.”

આટલું કહેતાં તો વનવાસીનો કંઠ રૂંધાઇ ગયો. તેના મુખમાંથી સ્પષ્ટપણે શબ્દનો ઉચ્ચાર પણ થઇ શકતો નહોતો-છતાં તે અચકાતો અચકાતો બોલ્યો—

“ તેજ પ્રેમથી-તેજ ભાવનાથી-તું તેવું સંરક્ષણ કરજે. એ કહેવું એ જો કે તારા પ્રેમમાં ઓછાશ જણાવવા જેવું છે, છતાં મારૂં માંડા જેવું ચિત્ત તને તેમ કહ્યા વિના રહી શકતું નથી. માટે હરપાળ ! હું તને ટુંકમાં એટલુંજ કહીશ કે-તું તેને સંભાળજે-સાચવજે-ખચાવજે. એથી અધિક હું કંઈ કહી શકતો નથી.”

પ્રકરણ ૯ મું.

“ પ્રિય વત્સ ! મારા માલેક ! ફક્ત ચાર પાંચ ધડીમાંજ વિપત્તિઓના વાદળાં કેટલું બધું બચકર તોફાન થયું ! આકાશમાંથી અચાનક રીતે આપત્તિઓનો વરસાદ ક્યાંથી વરસવા લાગ્યો ? આ બચકર સંકટો ક્યાંથી અને શી રીતે આવ્યા તે હું સમજી શકતો નથી. શા માટે પેલો અપશુકનિઓ અક્કરમી આવ્યો અને તમને લાઇ ગયો ? તેણે તો આ બધો પ્રપંચ રચ્યો નહિ હોય ? હાય, મારા સ્વર્ગીય નંદનવનનો કેવો નાશ થઇ ગયો ? અરે ઓ પરમાત્મન ! સંસારમાં શું સદ્ગુણોની કે સતિ-આઓની કિંમતજ નથી ? સત્ય, સતિઆઓ અને સદ્ગુણોનો વિનય થાય છે. જ્ઞાનીઓ કહે છે અને શાસ્ત્રો પણ જણાવે છે, શું તે બધું ખોટું છે ? અને જો તેમ ન હોય તો હવે અમને વિનય ક્યારે મળશે ? સંસારની ચોપાટ ઉપર અમારા ક્યારે પોખાર પડશે ? મારાં બાલુડાંઓને પુનઃ આનંદમાં વિહાર કરતાં હું ક્યારે જોઇશ ? મારા જેવા અભાગિઆના નશીબમાં તેવું સુખ છે ખરૂં કે ? હાય ! વત્સ વનવાસી, આ કેવો વિપત્તિમય વિકટ વખત આવ્યો ? ”

ઉપર પ્રમાણે વનવાસીના સેવક હરપાળે તેની વાત સાંભળી કંઈપાંત કરતાં કહ્યું.

“ હરપાળ ! જરા શાન્ત થા. એક ક્ષણ પહેલાં તુંજ અમે બન્નેને હિંમત ભરેલી વાતો શું નહોતો કહેતો ? ”

“ હા. તે ખરું છે પણ..... ”

“ એજ કે હવે તું આમ કંઈપાંત કરીને મને શા માટે નિર્બળ અને નાહિંમત બનાવે છે. ચાલ, એ તમામ વાતો તું બૂલી જ અને મને પણ બૂલી જવા દે. ”

“ ભલે અનદાતા, જેવી આપની ઇચ્છા ! ”

આટલું કહી તે અનાજના કોઠાર તરફ આવ્યા. ત્યાં આવતાજ તે બોલ્યા—“ કોઠાર ચાંપાણની સ્થિતિ મને જોવા દે. તેઓને અપાસર મોકલીને પછીજ હું અન્યત્ર જઈશ. ”

એમ કહી તેણે તે અનાજના કોઠારની અંદર ડોકાઈને જોયું અને કોઠાર માહેમ, એમ બે વખત હાક મારી. પણ અંદરથી તેને જવાબ મળ્યો નહિ. વનવાસી હરપાળ તરફ શ્રવ્ય નજરે જોવા લાગ્યો. બિચારો હરપાળ પણ શું કહી શકે ? થોડીવાર પછી વનવાસી પોતેજ પોતાની મેળે બોલ્યો—

“ હરપાળ ! આ નાનકડા યુદ્ધમાં કોઠારને મૃત્યુ પ્રાપ્ત થવાનું નહોતું અને આપણને જસ કે વિજય મળવાનો નહોતો. અસ્તુ. જેવી જમહીશ્વરની ઇચ્છા ! હરપાળ, હવે તું કાલે તેમના શરીરને બહાર કાઢજે અને આ ખખર અપાસર મોકલાવજે, પણ હા, હરપાળ ! મેં કોઠારની સાથેજ પેલી લોહાની પેટી અંદર ઉતારી છે, તે પણ કાઢજે અને તે પેટી વિમલાને સોંપીને કહે જે કે - ” એ પેટીમાં મેં (વનવાસીએ) મારા પ્રત્યગ્રાણ બંધ કરીને તને જે સાચવવા આપેલ છે.

જો તને ચારી તરફ કાંઈ પણ સહભાવ હોય તો આ પેટી ઉઘાડીશ નહિ એટલુંજ નહિ પણ તે પેટીને સારી રીતે નિહાળીને જોઈશ પણ નહિ. એનો ખ્યાલ પ્રાણીની પણ પરવાહ ન કરતાં કરતાનો છે. ”

એટલું કહી તે ત્યાંથી ચાલવા લાગ્યો પણ વિમલાના વિમલ-સ્નેહની અખંડ સાંકળ તેના પગને અડકાવવા લાગી. ફક્ત તેણે ધર તરફજ જોયું. ત્યાં તો તેને જણાયું કે-વિમલા ધનુષ્યમાંથી છુટેલા બાણની જેમ હવામાં ઉડતી આવી અને પોતાના બાહુપાશમાં પ્રવેશ કરી ગઈ. તેનું ચિત્ત ડગમગવા લાગ્યું. તે પ્રેમ-સ્નેહની જાળમાં વારંવાર રહી રહીને ગુંચવાવા લાગ્યો. પોતે વિમલાને છોડી જાય છે, એ સત્ય છતાં વસ્તુસ્થિતિ કઠોર છે કે ભયંકર સ્વપ્નનો પોતાને ભાસ થાય છે, એ બાબતમાં તે કાંઈ પણ સમજી કે જાણી શક્યો નહિ. તે સમય થોભવાનો નહોતો. તેને ત્યાંથી બહાર મૂકી આવવાનું કઠોર કૃત્ય હરપાળનેજ કરવું પડે તેમ હતું અને તેણે તેમ કર્યું પણ ખરૂં.

વનવાસી ગૃહ અને ગૃહિણીનો દુઃખી ચિત્તે ત્યાગ કરી ગિરીપાત તરફ ચલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

વનવાસીના ચાલી જવા પછી થોડીવારે વિમલા તે મકાનમાં આવેલા ન્હાનકડા દેવમંદિરમાં ગઈ અને પરમાત્મા પ્રત્યે અનન્ય ભાવે પ્રાર્થના કરવા લાગી કે—

“ ભક્તવત્સલ ભગવાન! સતી પાંચાલીને બચાવવા માટે દોડનારા દીનાનાથ, ગજનો ઉદ્ધાર કરનારા પ્રભુ, ભક્ત પ્રહ્લાદના સંરક્ષણ માટે સ્તંભમાંથી પ્રકટેલા નરસિંહ! બહારે આવો. મારી મુશીબતો દૂર કરવા એકદમ દોડી આવો.

“ હે પરમાત્મન ! પાંચાલીની જેમ હું અત્યારે અનાથ થઇ ગઈ છું. હાથીની જેમ અમે સંકટ રૂપ મગરની પકડમાં વધુને વધુમાં સપડાતા જઈએ છીએ. માટે હે વિશ્વવત્સલ ! કૃષ્ણ કરી અમને બચાવો. નરસિંહ ! ભુવડરૂપી હિરણ્યકશ્યપે અમને સતાવવા માંડ્યા છે-છળવા માંડ્યા છે અને અમારા ઉપર અનહદ જુલમો ગુજારવા માંડ્યા છે. પ્રભુ ! હવે જો તમે બહારે ધાધ નહિ બચાવો તો કોણ બચાવશે-અમારૂં પાલન કોણ કરશે ? મારા મસ્તકના સૈભાગ્યસૂર્યના સંરક્ષણ સાર સમયાનુસાર સુદર્શન મોકલો. ભક્તાધીન ભગવાન ! હવે તમે તમારૂં ભક્તવત્સલ એ બિરૂદ સંભારો !

“ દેવાધિદેવ ! હવે જો મને મારા મનમોહનના પુનઃ દર્શન થાય તેમ ન હોય તો તમારી હજીરમાં બેસાવી દ્યો. પવિત્ર પ્રકાશની પ્રભા પ્રકટાવતો મારો પ્રાણનાથરૂપ પ્રદીપ કોણ જાણે ક્યાંએ અદ્રશ્ય થઇ ગયો છે. એવા અધકારમાં મને ન રાખો ! પ્રભુ ! હું તમારી પાસે બેસીને તેમને જોયા કરીશ. જો તેમની ઉપર કોઈ પણ આક્રમક આવશે તો તેમાંથી બચાવવાની તમને ફરજ પાડીશ. પ્રભુ ! હવે બહારે આવો અને બચાવો ! ”

આ પ્રમાણેની પ્રાર્થના કરતી વિમલા હરપાળના જોવામાં આવી. એકરૂપ થયેલી નવવિધાભક્તિ સાક્ષાત્ ત્યાં પ્રકટ થઈ હોય તેમ હરપાળને લાગ્યું. વિમલાનો આર્તનાદ, દીનચર્યા, ખિન્ન પણ પવિત્ર મૂર્તિ જેમ્મ હરપાળના મુખમાંથી પણ નીચેના શબ્દો ઉચ્ચાર્યા:—

“ હે દયાળુ દેવાધિદેવ ! આ સતી સદ્ગુણી સાધ્વીને માટે દોડો ! ”

પછી તે જ્યાં ઉભો હતો ત્યાંજ થોભી ગયો. તેના હૃદયમાં આવેલો ઉભરો શાંત થતાંજ તે વિમલાની સામે જઈને ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો—

“પુત્રી ! હવે ઉઠ અને થોડો વખત સુઈ રહે કે જેથી તને આરામ મળે—શાન્તિ થાય.”

“હરપાળ ! માછલીને પાણીની બહાર ફેંક્યા પછી તે ટગવળીને મરણ પામવા શિવાય તેને ક્યાંએ શાન્તિ કે આરામ મળી શકે તેમ. છે ખરું કે ? હવે તો મને જો શાન્તિ પ્રાપ્ત થવાની હશે તો તે ફક્ત જગદીશ્વરના પવિત્ર પાદપદ્મમાં જ ! ખીજે નહીં. હરપાળ ! તું જ કહે કે—સતી સીતાદેવીએ શું વનવાસ નહોતો ભોગવ્યો ? તો પછી મારા પ્રાણનાથ મને પણ સાથે લઈ ગયા હોત તો શું સાઈ ન થાત ?”

“પ્રિયપુત્રી ! વનવાસમાં સાધ્વી—સતી સીતાદેવીનું રાવણે હરણ કર્યું હતું. દેવી દ્રૌપદીને પણ વનવાસમાંથી જ રાજા જયદ્રથ હરી ગયો હતો, એ વાત તું કેમ ભૂલી જાય છે ? વળી તું ગર્ભવતી હોવાથી આવી રીતે ખેદ કરવો એ સાઈ નથી. પુત્રી, તારા પોતાના માટે નહીં તો પણ આપણા અનદાતા વનવાસીના વંશને માટે તારે વિશ્રાંતિ લેવી જ જોઈએ. ઉઠ જોઈ, બહેન !

“જ્યાં સુધી મને ફરી તેમના દર્શન ન થાય ત્યાં સુધી હું દયાળુ દેવની પાસે આવો જ હઠ ધરીને બેસી રહીશ. મારો આરામ, આનંદ અને વિશ્રામસ્થાન તેમજ માઈ સર્વસ્વ આ પ્રભુની સમક્ષ જ છે.”

વિમલાના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થએલા વિચારના પ્રવાહને બદલી નાંખવા માટે લોઢાની પેટીની વાત હરપાળે તેને કહી સંભળાવી. તે સાંભળી રહ્યા પછી વિમલા બોલી—

“તેઓની આજ્ઞા હું મસ્તકે ચઢાવું છું. તે પેટી હું મારા સ્વાધીનમાં લઈશ અને તેનું મારા પ્રાણ કરતાં પણ વધારે સારી રીતે સંરક્ષણ કરીશ. જા, હરપાળ, હવે તું જઈને આરામ લે. હું આ અવનિપતિને જાગૃત કરું છું કે જેથી મારા નાથને સહાય મળે !”

સ્વામિભક્ત સેવક પોતાના સ્વામીનો ત્યાગ કરી વિશ્રાંતિ લઈ શકે ખરો કે ? હરપાળે વિમલાને વધારે આગ્રહ કરવાનું વ્યાજખી માન્યું નહિ. વિમલા પુનઃ પરમાત્માના ધ્યાનમાં ગુલ્લતાન થઈ ગઈ, તે જોતાંજ હરપાળ ત્યાંથી ચાલી ગયો.

હરપાળે આખા ધરની ચોકસી કરી; ધરમાંના અનેક નોકરચાકર કે દાસદાસીઓમાંથી તે સમયે ત્યાં કોઈ પશુ ન હતું. આવતી કાલે દુસ્મનો આ ધર ઉપર પહેરો જેસાડે તે પહેલાંજ વિમલાના બચાવની કાંઈપણ ગોઠવણ કરવી જોઈએ, અને પોતાના લાગતા વળગતાઓને ભેગા કરવા જોઈએ. એવા વિચાર કરતો હરપાળ પ્રાતઃકાળની વાટ જોતો તે ધરની ઓસરીમાં બેઠો હતો. હજી સૂધી પ્રાતઃકાળ પણ થયો નહોતો, શુક્રનો તારો ઉદયાચળપર આવ્યો નહોતો. સર્વત્ર શાન્તિ હતી. દુસ્મને તોડીને નષ્ટ કરી નાખેલા તે ધરના દરવાજા ઉપર હરપાળની ત્રજર મઈ. તુટી ગયેલાં પાટીઆં ભેગા કરી દરવાજા બંધ કરવાના હેતુથી તે દરવાજાની પાસે ગયો. અસ્ત વ્યસ્ત રીતે પડેલા પાટીઆં અને તેના કટકા ભેગા કરી જેમ તેમ કરીને દરવાજા બંધ કરે ત્યાં તો ચંદ્ર-પ્રકાશમાં ચમકતી તરવાર તેની નજરે પડી તેથી તે જરા ચમક્યો. તેના હાથમાંના પાટીઆં નીચે પડી ગયા.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

“પકડો એ હરામખોરને !” એવો અવાજ થયો. તે હરપાળના સાંભળવામાં આવ્યો. તેની ચિત્તવૃત્તિઓ ચલિત થઈ ગઈ. તેને તે સ્થિર કરે તે પહેલાંજ આઠ હાથ તેના ઉપર પડ્યા અને એકજ ક્ષણમાં તે દુસ્મનોના હાથમાં કેદી થયો. ખીજીજ ક્ષણે તે ધર દુસ્મ-

નોથી બરાબ ગયું. આવેલા દુશ્મનના સૈનિકોના નાયકે બધીવાન બનાવેલા હરપાળને કહ્યું.—

“હરામખોર ! બોલ, પેલો લુટારો ક્યાં છે ? જો તું તે નહીં કહે તો ફટકા મારી મારીને તારૂં ચામડું ફેડી નાંખવામાં આવશે અને તારી કાયા ઉપર હડામ દધ દધને તને રીખાવવામાં આવશે. બોલ, પેલો બંડખોર—તારો માલેક—ક્યાં છે ?”

“તેઓ અહીં નથી—!” હરપાળે કહ્યું.

“તો ક્યાં છે ?”

“તે હું જાણતો નથી.”

“ઓ ધરડા ધ્રુવડ ! તું થોડાજ વખતમાં જાણી શકીશ કે તારો માલેક ક્યાં છે.” પછી તે પોતાના સૈનિકો તરફ ફરીને બોલ્યો—
“તે બંડખોર નીચ વનવાસીની રાં.....ક્યાં છે ? તેને ખેંચીને અહીં લઇ આવો.” એમ કહી તે સેનાનાયકે ધરમાં પ્રવેશ કર્યો.

તેનો હુકમ સાંભળતાંજ તેની સાથે આવેલા સૈનિકોમાંથી દુઃશાસન જેવા બે ચાર સૈનિકોએ વિમલાને પોતાના નાયકની સામે લાવીને ઉભી રાખી. વાંચુના તોફાનમાં સપડાએલ કદલી (કેળ)નું વૃક્ષ જેમ સ્થિર રહેતું નથી, તેમ વિમલા પણ દુશ્મનની સામે સ્થિર રીતે ઉભી રહી શકતી નહોતી. તેને જોતાંજ દુશ્મને કહ્યું.

“છપ્પરપગી દુષ્ટ ! તું સમ્રાટ જીવડના રાજપ્રતિનિધિની સમક્ષ ઉભી છે. જો તને તારા પ્રાણની કાંઈ પણ કિંમત હોય તો રૈયતના કર્તવ્યને અનુસરી હું તને જે પ્રશ્ન પૂછું તેના સંતોષકારક ઉત્તર આપ; મારા ભત્રિજનું ખૂન કરનાર વનવાસી ક્યાં છે ? જેને માટે મારો ભત્રિજો મરાયો તે ધરડા ધ્રુવડ જેવો ઠાકોર ક્યાં છે અને વનોડના કિલ્લામાંથી ચોરી લાવવામાં આવેલી પેટ્ટી ક્યાં છે ?”

તેના ઉક્ત પ્રશ્નોનો વિમલાએ કાંઇપણ જવાબ આપ્યો નહીં. ને ચુપચાપ ઉભી રહી.

“ઓ બલી બાઈ ! બોલ, કાંઈક તો બોલ. તું યાદ રાખજે કે જે રીતે મને દેહાન્ત દંડ આપવાનો અધિકાર છે તેજ રીતે તારી રાજ્યનિષ્ઠાની યોગ્ય કદર કરવાનો પણ મને અધિકાર છે. બોલ, જે તને મરણનો ભય લાગતો હોય તો એકદમ મારા ત્રણે પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તર મને આપ.”

“મને મરણનો ભય લાગતો નથી.” વિમલાએ કહ્યું.

“શું તને મરણનો પણ ભય નથી લાગતો ? ચક્રવર્તી સમ્રાટ લુવડનો અનુગ્રહ શું તને મોહ નથી પમાડી શકતો ? બા-બેન ! તું વનવાસી અને ઠાકોર ચાંપાણને અમારે સ્વાધીન કરી દે. તેના બદલામાં તને ચાંપાણની જગીરી, તારી જીંદગી અને સરદાર મીરની પત્ની થવાનું માન મળશે. તારા જેવી રૂપગુણયુક્ત-સૌંદર્યમયી સુંદર હીરાકણ્ઠી સમ્રાટ લુવડના દરબારમાંજ ચમકવા યોગ્ય છે. તરણી ! વનવાસીની તુચ્છ કિંમત આપી માન સન્માન મેળવવાને બદલે તને શું મરણજ સારું લાગે છે ?”

“હા. નરાધમ, મને તે બહુજ સારું-પ્રાણથી પણ પ્રિય લાગે છે. વનવાસીની અર્હાંગના તેના પતિની કિંમત આમળ આખા વિશ્વની કિંમત તુચ્છ ગણે છે. તેને મન તેનો પતિ ત્રણે લુવડની લક્ષ્મી કરતાં પણ વધારે કિંમતી છે.” વિમલાએ અત્યંત તુચ્છતા અને તિરસ્કારથી કહ્યું.

“મૂંઝા માનુનિ ! તું ફરી એકવાર વિચાર કરી જો. કોમળ કુસુમની કલિકા જેવાં તારાં આ નાણુક અવયવો તરવારની તીખી ધારથી જ્યારે કાપી નાખવામાં આવશે ત્યારે તારાથી ધીરજ ધરી

અકાશે ખરી કે ? મદનને પણ મોહ પમાડે એવા તારા વક્ષઃસ્વરની ઉપર જ્યારે મારા ઘોડાઓ નૃત્ય કરશે અને તેને તરવારથી વિધી નાંખવામાં આવશે ત્યારે શું તને સાઈ લાગશે ? ચંદ્ર જેવું મનમોહક મુખ તીખી બાલાની ધારથી વિધીને ઉચે ઉચકાય તે સાઈ કે ચોરી કરીને લાવેલ અવેજ બલાધથી પાછો આપી દેવો, અને વૈભવવિલાસ પ્રાપ્ત કરી લેવાં એ સાઈ ? બોલ, કયું સાઈ ? અમળા ! હજી પણ તું આ બાબતમાં ફરી વિચાર કરી જો ! ”

રાજપ્રતિનિધિની ઉપર પ્રમાણેની ભયંકર ધમકીથી વિમલા જરા પણ કંપી નહીં કે ચલાયમાન થઈ નહિ. સાત્ત્વિક અભિમાનથી ટટાર રીતે ઉભેલી તેની કાયા રતિ માત્ર પણ નમી નહીં; ઉલટું તેની મુખમુદ્રા ઉપર તિરસ્કાર અને તુચ્છતાની છાયા સ્પષ્ટપણે દેખાવા લાગી. મીનના માનને મદન કરે તેવા નયનોમાં પાતિવ્રત્યની પવિત્રપ્રભા ચમકવા લાગી. સૂર્યાશ્રિ તરફ તિરસ્કાર પૂર્વક જોતી તે બોલી—

“ વનવાસીની ધર્મપત્નીને નાશવંત અને ક્ષણભંગુર કાયાની કાંઈ પણ અપેક્ષા નથી. તે માને છે કે—પતિદેવનો ધાત કરવા કરતાં આ અપવિત્ર કાયાને હજારવાર મરણ આવે તે અધિક કલ્યાણકારકજ છે.”

“ અભિમાની અમળા ! ધ્યાનમાં રાખજો કે કથન કરતું સહેલ છે પણ તે પ્રમાણે કાર્ય કરતું મહા મુશ્કેલ છે. તું ચોક્કસ માની લેજો કે હું જે પ્રમાણે બોલીશ તેજ પ્રમાણે કરવામાં જરા પણ દયા લાવીશ નહીં કે પાછી પાની પણ કરીશ નહિ. યૌવનના મદથી પ્રકુલિત થઈને મોહક થએલા તારા મુખને જેમ મોહિત થઈ જનાર લલના—લંપટ મીરના જેવો હું નથી. નાદાન નારી ! આ હું તને છેલ્લીજ વાર કહું છું કે કાં તો તું વનવાસીનો પત્નો આપ નહીં તો મરવા માટે તૈયાર થા. ” પોતાની તરવાર સાફ કરતાં સૂર્યાશ્રિએ કહ્યું.

વિમલાએ કાંઈ પણ જવાબ આપ્યો નહિ તેથી તે નિષ્કુર નરરાક્ષસની તલવાર ઉઘે ઉચકાઈ; તે એક ક્ષણને માટેજ વિમલાના મસ્તકે ઉપર ચમકી. પરમેશ્વરની સહાયતા માગવા વિમલાએ કૃતા પોતાના હાથ ઉઘા કર્યા. તરવાર પાછી ફરી અને સૂર્યોજી બોલ્યો—

“ ઠીક છે. રંગ પલટાયો. બલી બામિની ! કહે કે વનવાસી ક્યાં છે ? જો તું નહીં કહે તો આ તરવાર તારી છાતી વિધી નાખશે.”

“ ઝો દુષ્ટાત્મા ! હું તારા જેવા નરરાક્ષસના શરણુમાં આવવા માગતી નથી. ઝો દયાળુ દેવ ! મારા ઉપર કૃપા કરી મારા નાથને ભુવક અને તેના ચાંદણ જેવા નીચ હૃદયી મનુષ્યો—જીલમગારોથી દૂર રાખજે ! એવી હું અનન્ય ભાવે પ્રાર્થના કરું છું. ઝો નીચનર ! હું મરવા માટે તૈયાર છું—તારી તલવાર આવવા દે ! ઝો પરમાત્મન ! ક્ષમા.....

“ ભે ચાંદણશ્રી, ભે તારા હડનો બચંકર બદ્ધો ! ” એટલુંજ કહી સંતાપથી સંતપ્ત થએલા નરાધમ સૂર્યોજીએ પોતાની તરવાર નિર્દયપણે કામળ, અસંરક્ષિત, અસહાય અને પવિત્રાત્મા પતિવ્રતા વિમલાના વક્ષઃસ્થળમાં ધોચી દીધી. આટલો વખત સુધી દુશ્મનની કાતરમાં સપડાએલા હરપાળના શરીરમાં—તે રાક્ષસી કૃત્ય જોતાંજ—અવર્ણનીય જીરસો ઉત્પન્ન થઈ આવ્યો. તેના શરીરની રંગેરંગમાં શરવીરતાનો સંચાર થયો. પોતાને પકડી રાખનારાઓને બાજુએ હડસેલી દંધ એકદમ તે સૂર્યોજી ઉપર તુટી પડ્યો અને તેને એક જખરદસ્ત લાત મારી પૃથ્વી ઉપર પછડાતી વિમલાને પકડી લીધી. આ સમયે વિમલા બે-શુદ્ધ થઈ નહોતી. હરપાળે પોતાને ઝીલી લીધી છે તે જાણતાંજ—જોતાંજ—વિમલા બોલી—“ મારા પરમાત્મસ્વરૂપ પતિદેવને કહેજે કે—તમારી.....તે આટલાજ શબ્દો બોલી અને પછી એકદમ બેભાન બની ગઈ. અપમાનથી ચીડાઈ ગએલા સૂર્યોજીએ નિરપરાધી નારી

ઉપર ફરી એક જ્ઞાર કર્યો. તે વાર હરપાળના ખમાને અથડાઈ વિમલાના કંઠમાંથી આરપાર થઈ ગયો અને તેજ ધાગે વિમલાની જીવનપ્રમાને ખુંદી નાંખી—કચડી નાંખી. વિમલાનો દેહ કાંઈ પણ હિલચાલ કરી શક્યો નહિ અને તેમાંથી અમર આત્મ અન્ય અવનિ પ્રત્યે પ્રયાણ કરી ગયો. હરપાળ પોતાના વક્ષસ્થળ ઉપર પોતાના માલેકની ધર્મપત્નીને લઈ આપત્તિના સાગરમાં નિમગ્ન થઈ ગયો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

સ્મશાનભૂમિમાં પિશ્ચાયોનો કોલાહલ થતો હોય છતાં ત્યાં જે એક જાતની જુડમય શાન્તતા વાસ કરે છે, તેજ પ્રમાણે તે સ્થળે વિમલાના વધ જેવું રાક્ષસીકૃત્ય થતાંજ ત્યાં સ્તબ્ધતા ફેલાઈ. સર્વ સૈન્ય ચૈતન્યહીન પાપાણુના પુતળાંઓની જેમ સ્થિર ગઈ ગયું. ભય અને તિરસ્કારની છાયા સર્વેના મુખ ઉપર છવાયેલી સ્પષ્ટપણે દેખાઈ આવતી હતી. વિમલાની કાયામાંથી વહેતા રક્તના પ્રવાહને જોઈ સૂર્યાજીને અઢેસો ક્રોધનો કેદ ઉતરી ગયો. પોતાના રાક્ષસીકૃત્યથી સર્વ સૈનિકો ઉપર થયેલી ભીષણ અસર તેના જાણવામાં આવી ગઈ. ક્રોધના કેદમાં પોતે અનુચિત અને નિંદનીય કાર્ય કર્યું છે અને હવે જે પોતાના હાથે કાંઈક આડું અવળું વેતરાઈ જશે તો પોતે પણ આ દુનિયામાંથી હટો ન હટો થઈ જશે, પોતાના પ્રાણને ઇજા થવાનો ભય છે, એ તેને સૈનિકોની મુખમુદ્રા ઉપરથી જણાતાંજ તે બહુજ નમ્રતાથી સૈનિકોને માન આપતો હોય તેમ બોલવા લાગ્યો કે—“મારા બહાસા સૈનિકો! આવતી કાલે સહવારે આ મકાન અને તેની અંદરનો તમામ સામાન હુંટી લેવાની તમને રજા આપું છું. ચાલો, બહાદુરો! હવે આપણે પાછા જઈએ.”

“જે કોઈ પણ સૈનિક અહીંના એક સુતરના તારને પણ અડશે તો તેના સર્વસ્વનું સત્યાનાશ થઈ જશે—તેના કુળનો ક્ષય થઈ જશે !”

એવો ઘોર શ્રાપ એક ખુણમાંથી ગર્જના કરતા અવાજે નિકળેલો તમામ સૈનિકોના સાંભળવામાં આવ્યો. તેથી સર્વ સૈનિકો થરથર ધ્રુજી ઉઠ્યા અને તે પછી તરતજ “હા તેમજ થાઓ !” એવો શબ્દ સંભળાયો. સામેજ રાક્ષસ કે દાનવનો અવતાર ધારણ કરનારા સૂર્યા-જી તરફ જોતાંજ ફરી સર્વત્ર શાંતિ ફેલાઈ. નિઃશબ્દ રીતે—ગુપ્તગુપ્ત—દુઃખના નિઃશ્વાસ નાખતાં સર્વ સૈનિકો ત્યાંથી બહાર નિકળી ગયા. આખરે એક સૈનિક ત્યાંજ ઉભો રહ્યો—તે બહાર ગયો નહિ. તેને જોતાંજ સૂર્યોજી બોલ્યો—“રણધીર ! તું શા માટે થોભ્યો છે ? ચાલ મારી સાથે !”

“તમે પોતે તો ચાલતા થાઓ. હું આવું છું.”

“શું તું તારા અમલદારની આજ્ઞા નથી માનતો ? હું તને હુકમ કરું છું કે તું બલી રીતે મારા હુકમને તાબે થઈ અહીંથી ચાલ્યો જા !”

“હું તમારો હુકમ માનતો નથી. જે સમયે ઓ રાક્ષસાવતાર ! તારે હાથે નારીહત્યાત્ત્વ બયાનક પાપકૃત્ય થયું તે સમયથીજ હુકમ કરવાનો તારો દરજ્જો નષ્ટ થઈ ગયો અને હવે હું સેવાધર્મને અનુસરી તારી પાસે રહ્યો તો મારા બિરુદને કલંક લાગશે અને મારું મનુષ્યત્વ લાંછિત થઈ જશે.”

“ઉદ્ધત છોકરા ! અમલદારની આજ્ઞાનો અનાદર કરનારને દેહાંતદંડ આપવામાં આવે છે, એ તું જાણે છે ? ચાલ, આગળ થા નહીં તો તને પણ અહીંને અહીંજ યમદારે મોકલી દેવો પડશે.”

“ કદાચિત્ તેમ પણ ખની શકે. તારા જેવો નરાધમ તેમ કરે તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કંઈ પણ નથી; પરંતુ રાજના અમલથી અંધ બનેલા અત્યાચારી અમલદાર ! તું સ્મરણમાં રાખજે કે— સત્રાટ્ લુલક કે બીજો કોઈ ખરો ક્ષત્રિયવીર એક નિરપરાધી નારીની હત્યા કરનાર અધમ મનુષ્યની આજ્ઞા ન માનવા માટે કોઈ પણ કાળે મને દોષિત—અપરાધી કરાવી શકશે નહિ. ”

“બસ કર—નાદાન સૈનિક, હવે બસ કર ! કાતરની જેમ ચાલનારી તારી જીભ હવે કાપી નાંખવી જોઈએ. ”

આટલું કહી ક્રોધથી અંધ બનેલો સૂર્યાજી રણધીર ઉપર ધસ્યો. રણધીર કંઈ કાચો પોચો સૈનિક નહીં પણ એક કસાએલો શરવીર થોલો હતો. તેણે એકદમ તેને બૂલબૂલામણીમાં નાંખી એકદમ તેની ગરદન પોતાના બળવાન હાથથી ઝાલી લીધી. બીજા હાથે તેના હાથ ઉપર એવા તો બેરથી એક પ્રહાર કર્યો કે જેથી તેના હાથમાંની તરવાર તેના હાથમાંથી છૂટી દૂર જઈ પડી. પછી તરતજ સૂર્યાજીને ઉચકીને નીચે પછાડ્યો. પોતે પોતાની હાથ નીચેના સૈનિકથી હારી ગયો તે જોઈ સૂર્યાજી સ્મરમાઈ ગયો. પછી રણધીર બોલ્યો:—

“ હુલ ! તારા જેવા અધમના પાપી રક્તથી મારા હાથ કલંકિત કરવા હું નથી માગતો. મારા પ્રાણના બદલા તારીકે હું તારા પ્રાણ લઉં તો હું કોઈ પણ રીતે અપરાધી બની શકીશ નહીં. પણ જા, હું તને મારતો નથી. તને છોડી દઉં છું. જો તું મને કેદ કરવાની હિલચાલ કરીશ તો તને આજે પ્રાણદાન આપનાર હાથ તારી ગરદન એક સપાટામાં મરડી નાંખશે અને તને પરલોકની યાત્રા કરવા મોકલી આપશે, એ તું સારી રીતે સ્મરણમાં રાખજે. ”

આ સમયે રણધીરના આવિર્ભાવમાં—અવાજમાં અને મુખમુદ્રા ઉપર

ઝેટલી બધી ધમકી હતી કે જે જોઈને સૂર્યાજી એક અભગાની જેમ થરથર કંપવા લાગ્યો. તેની શૂરવીરના અને કૂરતા નષ્ટ થઈ ગઈ. ફરી રણધીરને ન છોડવા તેણે હજારો સોગંદ ખાધા અને આખરે રણધીર પાસે પ્રાણદાનની યાચના કરી અને પોતાના સૈનિકોની પાછળ જવાની મિક્ષા માગી. સૂર્યાજીનો ઘોડો તે મકાનના આંગણમાં જ ઉભો હતો. ઘોડા ઉપર બેસી નહાસી જવાનો તેનો વિચાર હતો. ઝેટલામાં રણધીરને પોતાના બચાવ માટે એક કલ્પના સૂઝી આવી. તેટલામાં સૂર્યાજી ઘોડા ઉપર બેસી ગયો. તરતજ રણધીરે તેના ઘોડાની લગામ એકદમ પકડી લીધી અને બોલ્યો. “આલ, નીચે ઉતર. વનોડ સુધી તારે પગે ચાલીનેજ જવું જોઈએ. નિર્દયી-નિષ્કુર મનુષ્યો હમેશાં કપટી હોય છે. તારા બોલવા ઉપર કે સોગંદ ઉપર અથવા તો તારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર મને જરા પણ વિશ્વાસ આવતો નથી. માટે તારા ઘોડાને અહીંજ રહેવા દે અને તેને આવતી કાલે અહીંથી લઈ જજે. ત્યાં સુધીમાં હું તારી સરહદ બહાર નિકળી જઈશ.”

હવે આ સૈનિક પાસે પોતાનું કાંઈ પણ ચાલી શકે તેમ નથી એ વાત સૂર્યાજીના જાણવામાં આવી ગઈ. તે ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી ગયો અને પગેજ વનોડ તરફ જવા લાગ્યો. ત્યાંથી વનોડ લગભગ પાંચ ગાઉ છેટે હતું. સૂર્યાજી પગે ચાલીને ત્યાં જઈ કદાચિત્ સૈનિકો લઈને પાછો આવે તો ઝોછામાં ઝોછો ચાર પાંચ ઘડીનો સમય લાગશે. તે દરમિયાન પોતે તેની સરહદને ત્યાગ કરી જશે, એવી રણધીરને ખાત્રી હતી.

રણધીરે થોડી વાર પછી તે મકાનમાં પ્રવેશ કર્યો. તેમ કરવામાં તેના હેતુ વિમલદેવીનાં પવિત્ર દર્શન કરવાનો હતો. અંદર પ્રવેશ કરતાંજ કાંઈ પણ જાતની હિલચાલ થતી હોવાનો તેને ખાસ થયો. સાધ્વી કદાચ જીવતી હશે, એમ ધારી તે ધાન દઈ તે હિલચાલ

સાંભળવા લાગ્યો. પણ તેના જાણવામાં કંઈ પણ આવી શક્યું નહિ. આખરે તે વિમલાના મૃતદેહ પાસે જઈ પહોંચ્યો. તેણે તેના હાથ પગ તપાસી જોયાં તો તેને જણાઈ આવ્યું કે-વિમલાના શરીરમાંનું ચૈતન્ય નહિ થઈ ગયું હતું અને સર્વ શરીર બરફના જેવું શીતળ હતું-તેમાં ઉષ્ણતા નહોતી. જમીન ઉપર પડેલું રક્ત પણ જમી ગયું હતું. તે દેખાવ જોઈને રણુધીર જરા કમકમ્યો. ફરી તેને કંઈક હિલચાલ થતી હોવાનો ભાસ થયો. તે હિલચાલ વિમલાની નહીં પણ તેને વક્ષઃસ્થળ ઉપર લઈ પછડાઈ પડેલા હરપાળની હતી અને તે શુદ્ધિમાં આવતો હતો. બન્ને નિર્દોષ મનુષ્યોમાંથી એકને જીવતો જોઈ રણુધીરનું કંઈક સમાધાન થયું. વિમલાના મૃતદેહને જરા ખસેડીને તેણે હરપાળને બેઠો કર્યો. તેવી સ્થિતિમાં પણ બની શકતી કોશીશ કરી રણુધીર હરપાળને શુદ્ધિમાં લાવ્યો. પોતાના કમરબંધમાંથી કપડાનો કટકો ફાડીને તેણે હરપાળનો ધા બાંધ્યો. હરપાળ શુદ્ધિમાં આવ્યો. તેણે આંખો ઉઘાડીને ચારે તરફ જોયું. રણુધીરની સાથે દક્ષિમલ્લન થતાંજ તેણે આંખો બંધ કરી અને એક લાંબો નિસાસો નાંખ્યો. હરપાળને તેવી સ્થિતિમાં જોઈ રણુધીરે તેને આશ્વાસન આપવા માટે કહ્યું-

“ સદ્ગૃહસ્થ ! નિર્ભય થાઓ. હવે થોડા સમયને માટે તમને કોઈ પણ પ્રકારનો ભય નથી. મારા શરીર ઉપર દુશ્મનનો પોશ્ચાક છે પરંતુ હવે હું તમારો શત્રુ નહીં પણ મિત્ર છું. માટે સજ્જન ! હવે તમે નિર્ભય થાઓ ! ”

રણુધીરની વાત સાંભળી હરપાળને ધીરજ આવી. તેણે રણુધીરને સારી રીતે જોઈને- તે કહે છે તે ખરું છે કે નહીં-તેની ખાતરી કરી લીધી. તે સમયે હરપાળની સમક્ષ-નજરે-થોડાજ સમય પહેલાં થઈ ગયેલા શોકવર્ચવસાથી બનાવના-દેખાવો ઉભા હતા. પોતાની પાસેજ

પહેલી વિમલાની લાશ તરફ તેની નજર ગઈ. પ્રભાત થઈ ગયેલું હોવાથી કાંઈક ઝાંખો પ્રકાશ દેખાતો હતો અને તે પ્રકાશમાં અત્યંત ભયાનક દેખાવ વધારે ભયાનક લાગતો હતો. તે જોઈ હરપાળના હૃદયને ઝલુજી બધા થઈ. તે વિમલાનું મસ્તક પોતાના ખોળામાં લઈ વિચાર કરવા લાગ્યો:—“ હાય—હાય ! આ શું થઈ ગયું ? નંદ-નવનસમ આ જીવન અત્યારે વિકાળ વન કરતાં પણ ભયાનક થઈ ગયું છે. ઇંદ્રાણીને પણ લજ્જા પમાડનારી સુંદર વિમલા, મારા માલેકની ધર્મપત્ની—મેટા—તારા જેવા કમનીય કોમળ દુસુમનો શું આવી દયાજનક રીતે અન્ત આવવાનો હતો ?! પ્રિયપુત્રી ! સંધ્યાસમયે તું આ મકાનને શોભા આપી અમને પણ આનંદ આપતી હતી. હે પરમાત્મન ! તે પ્રત્યક્ષ પુણ્યની પવિત્ર પ્રતિમાનો શું આવો અન્ત ? ? હાયરે વિધાતા ! આતે તારી કેવી વિષમતાથી ભરેલી વિચિત્ર વિધિલીલા ? ”

ત્યાર પછી તે એકદમ મોટેથી જીમ પાડી ઉઠ્યો—

“ મનુષ્યના નામને કલંકિત કરનાર સૂર્યાંશુ ! પરમાત્મા તારો અન્ત પણ આવીજ રીતે લાવશે; આમાં પરમાત્માની પોતાની શી જરૂર ! કાંઈજ નહીં ? કારણ કે હંજી તેનો પતિ જીવતો છે. વિમલાનું વૈર લેનાર શરવીર હજી જીવે છે. સૂર્યાંશુ ! હવે હું જોઈશ કે મારા માલેકના ક્રોધાગ્નિ સમક્ષ તું શી રીતે ટકી શકે છે ? અત્યાચારી આ અવનિમાં કોઈ કાળે વિજય પામ્યા નથી અને પામશે પણ નહીં.”

આટલું બોલી રહ્યા પછી હરપાળની નજર રણધીર ઉપર પડી. ત્યાં તો તે અચકાઈ ગયો. તેની તરફ શુપચુપ થોડી વાર સુધી જોઈ રહ્યા પછી તે તેનેજ ઉદ્દેશીને બોલ્યો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

“ બલા માણસ ! આ શું ! તારી આંખોમાંથી પાણી શા માટે વહે છે ? એતું કારણ ગમે તેમ હોય પણ અતુમાન કરે છું કે તારામાં દયા-માયા અને સજ્જતાનો નિવાસ અવશ્ય છે જ. મારા મુખમાંથી નિકળેલા શબ્દોનો તું દુરુપયોગ નહીં કરે, એ અતુમાન જો હું કરું તો તેમાં તારા તરફથી મને સંતોષ મળશે ? ”

“ હા, અવશ્ય મળશેજ. હું ક્ષત્રિય છું અને ખરો ક્ષત્રિય વીર છળ, કપટ કે પ્રપંચને જાણતોજ નથી. પણ પહેલાં તમે ઉડો અને આ બાધના મૃતદેહની કાંઈક વ્યવસ્થા કરો. મારે પણ અહીંથી સત્વર જવુંજ જોઈએ.”

આ સમયે હરપાળને થએલા શોકનો અવધિ થયો. તે રહી રહીને રડવા લાગ્યો અને રડતાં-રડતાં વિલાપ કરવા લાગ્યો—

“ હાય-હવે વનવાસીના કુળનો આનંદનો અન્ત થઈ ગયો. વનવાસી ! તારા ભાગ્યવંત વંશનો દીપક ગર્ભમાંજ એક નિષ્ઠુર નર રાક્ષસે ખુઝાવી નાંખ્યો, ઓ અભાગિઆ વનવાસી ! હાય-હાય-હવે તારું નખખોદ ગયું અને તું નિર્વશ થઈશ. હવે તારાં સુખ, સૌખ્ય અને શાન્તિ ઔદિક સર્વે નષ્ટ થઈ ગયાં.”

હરપાળ ગમે તેવો શોક કરે પરંતુ તેની નિષ્ઠુર કાળને શું દયા આવવાની હતી ? થોડી વાર સુધી શોક કરીને હરપાળ ઉડ્યો. સતિત્વને લગતાં અનેક સાધનોથી તેણે વિમળાનો ખોળો ભર્યો. બંને જણા તેને ઉપાડી તે મકાનના પાછલા આંગણમાં લાવ્યા અને હરપાળે રણુધીરની મદદથી એક ચિતા ખડકીને તૈયાર કરી. મશરૂનાં ગાદલાંઓમાં આરામ પામનારી વિમલાની નાજુક કાયાને ખડખડી

અને કાંટાનો જેમ ખુંચનારી ચિતાપર મૂકવામાં આવી. હાથે નિહુર નસીય ! વિમલાએ પોતાના જીવનમાં એકજ વખત ચિતા જેઘ હતી અને તેથી તેના હૃદય ઉપર એવી તો માઠી અસર થઈ હતી કે-જેથી તે માઠી પડી અને પંદર દિવસ ખાટલે રહી હતી. તેજ વિમલાની જડ કાયા આજે સુખેથી ચિતા ઉપર પોઠી ગઈ.

આ સમયે બહાણું વાયું. પૂર્વ દિશા તરફ પ્રાતઃકાળનો સુરંગ રંગમય પ્રકાશ ચમકવા લાગ્યો. ધડી અર્ધી ધડી પછી સુર્યાજીની સ્વારી વનોડના કિલ્લામાં પ્રવેશ કરવાની હતી.

હરપાળ તે ચિતામાં અગ્નિ મૂકવા તૈયાર થયો ત્યાં તો આઘેથી કોઈનો દુઃખ ભરેલો આર્તનાદ તેના સાંભળવામાં આવ્યો. તે સાંભ-તાંજ હરપાળના હાથમાંનો અગ્નિ નીચે પડી ગયો. ત્યારે રણુ-ધીર બોલ્યો-

“કોઈ મનુષ્ય દારૂ દુઃખના સિસકારા કરતો છે ?”

તરતજ હરપાળ અનાજના ભંડાર તરફ ગયો. તેની ઉપરથી નીચે ડોકાઈને બોલ્યો-“હાકોર ચાંપાળ ! શું આપ જીવો છો ?”

“હા પણ અહીંની હવામાં માઈ ચિત્ત મુંઝાય છે મમરાય છે. મને ઉપર કાઢો તો સાઈ થશે ?” અંદરથી અવાજ આવ્યો.

“જરૂર. અમે આપને એકદમ ઉપર કાઢીએ છીએ.”

એમ કહી હરપાળ એક દોરડું લઈ આવ્યો. તેનો એક છેડો તેમાં નાંખ્યો. તેની સાથે લોઢાની પેટી બાંધી પોતે પણ બંધાઈ જવા માટે હરપાળે હાકોરને સૂચના કરી. આખરે રણુધીરની મદદથી હાકોર ચાંપાળને બહાર કાઢવામાં આવ્યો. તે વખતે રણુધીરને આશા થઈ કે હવે પોતે વનવાસીને જેઘ શકશે પણ તેમાં તેની નિરાશા થઈ. ઉપરની શાંત, શીતળ અને સ્વચ્છ હવા શરીરને મળતાંજ હાકોર ચાંપાળને

ચાંપાણને હોશિયારી જણાવા લાગી, પ્રથમ તેણે પાણી માગ્યું અને પછી વનવાસીની કુશળતા પૂછી. હરપાળ પાણી લાવવા ગયો. ત્યાર બાદ તે વૃદ્ધ ઠાકોરે રણધીર તરફ જોતાં પૂછ્યું—

“ તમે કોણ છો, ગુજરાતી તો નથી લાગતા. ”

“ હું ગુજરાતી નહોં—પણ દક્ષિણી છું. ઠાકોર, મારે તમને જણાવી દેવું જોઈએ કે હું દક્ષિણી છું—ગુજરાતીઓના દુસ્મનોનો સૈનિક છું—છતાં પણ સર્વાળ અને ભાગવ જેવા નરાધમોને સંપૂર્ણ દેખી છું. અહીંથી અન્ય સ્થળે નિકળી જવા માટે હું મારાથી બનતી દરેક મદદ તમને આપીશ. તમે સહિસલામત થઈ ગયા પછી તીર્થયાત્રાએ જવાનો મારો વિચાર છે અને તે પ્રમાણે હું ચાલ્યો જઈશ; પણ શું આપ પોતેજ વનવાસી છો ? ”

નહોં—હું વનવાસી નથી. તમારા વિચાર જણી હું ખુશી થયો છું. ”

એટલામાં હરપાળ પાણી લઈને ત્યાં આવી પહોંચ્યો. પાણી પીધા પછી તે વૃદ્ધ ઠાકોર સાવધ થયો. હરપાળને ફરી તેણે વનવાસીના ખુશી ખબર પૂછ્યા. જવાબમાં હરપાળે ખિન્ન અવાજે અને દુઃખી ચિત્તે કહ્યું—

“ લાગે તો છે કે ખુશીમાં હશે, પણ ઠાકોર સાહેબ તમારે અહીંથી ચાલ્યા જવું જોઈએ. ”

“પણ વિમલા ક્યાં ? તેને આવા જોખમમાં અહીં છોડીને શી રીતે જઈ શકાય ? ”

“ હવે અવનિના અન્તિમ સમય સુધી તેમને માટે જરાએ જોખમ નથી. પરમ કૃપાળુ પરમાત્માના પાદપદ્મમાં નિવાસ કરવાથી હવે કોઈ પણ ખૂતીની સમશેરનો તેમને ભય રહ્યો નથી. ” હરપાળે ચિંતા તરફ આંગળી કરીને કહ્યું.

“ શું વિમલાનું ખૂન થયું ? ”

“ હા, અને તે પણ એવી રાક્ષસી રીતે કરવામાં આવ્યું છે કે—જેથી કોઈ પણ ખરા શરવીર ક્ષત્રિયને સમશેર હાથમાં પકડતાં લગભગ ઉત્પન્ન થઈ શકે. તેજ કારણથી મેં શ્વસનો ત્યાગ કરી સત્રાદ્ ભુવડના સૈનિક તરીકેની સેવાનો સસર્વદાને માટે ત્યાગ કર્યો છે. હવે આપણે અહીંથી ચાલવુંજ જોઈએ. કારણકે સૂર્યાજી થોડાજ સમયમાં સસૈન્ય પાછો અહીં આવશે માટે હવે અહીં વધારે વખત વીતાવવામાં સાર નથી. ” રણુધીરે કહ્યું.

તે સાંભળી વૃદ્ધ ઠાકોર ચાંપાજીને ક્રોધ ચડ્યો. તે દુઃખી થયો. તે ચિતા તરફ ગયો. તેની પાછળ હરપાળ અને રણુધીર હતા. રણુધીરે દુકમાં બનેલા બનાવની હકીકત તેને કહી સંભળાવી. ત્યાર પછી હરપાળે કહ્યું—“ ઠાકોરશ્રી ! આપના હાથેજ આ ચિતામાં અગ્નિ મૂકાય, એવી મારી ધજ્જા છે. ”

“ ઠીક. એ ધાતકી દૈવ ! કાલ સાયંકાળે જે કામળ હાથથી મારા ધા ધોવાયા, બંધાયા, જેના મુખના શબ્દોએ મારું સાંત્વન કર્યું અને ચાર પ્રહર સુધી મારી સેવા ચાકરી કરી તેજ પવિત્ર અબળાની ચિતામાં મારે મારા હાથેજ અગ્નિ મૂકવાનો પ્રસંગ હું શા માટે લાગ્યો ? હાય.....

હરપાળ અગ્નિ લઈ આવ્યો. તે અગ્નિ ચિતામાં મૂકાય તે પહેલાંજ રણુધીરે કહ્યું—“ આપણે આ કાર્ય થવા પછી એકદમ અહીં જરાપણુ વિલંબ ન કરતાં નિકળી જવાની તૈયારી કરી રાખીએ. આ ચિતામાંથી ધુમાડાના ગોટ નિકળતાંજ દુશ્મનો જાગૃત થઈ જશે. ”

રણુધીરની વાત બનેને ઠીક લાગી. હરપાળે રણુધીરને એ ઘોડા તૈયાર કરી લાવવાના સાધનોની સૂચના આપી, તે પ્રમાણે રણુધીર એ

ધોડા લઈ આવ્યો. ઠાકોર ચાંપાળની સાથે જવામાં રજુધીરે જરા પણ આનાકાની કરી નહીં. હરપાળે રજુધીરને શુભરાતી પોશાક લાવી આપ્યો અને તેણે તે પહેરી પણ લીધી. તમામ તૈયારી થઈ રહેતાં જ સોહ-મંજુષા આગળ ધરતાં હરપાળે કહ્યું—“ઠાકોર સાહેબ! આ મારા માલિકની ચાપણ છે. તેમણે અહીંથી જતી વખતે તે વિમલજ્ઞાને સ્વાધીન કરવાની મને આજ્ઞા કરી હતી પણ તે હવે આ સંસારમાં ન હોવાથી હવે આપણ તેનો સ્વીકાર કરો અને તેને સાચવજો—સંભાળજો.”

“એજ પેટીના પ્રતાપે આ બધો અનર્થ થયો.” તે પેટી તરફ જોતાં રજુધીરે તિરસ્કારથી કહ્યું.

“શું આ પેટીનાજ પ્રતાપે ?”

આ પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં હરપાળ જે કંઈ વૃત્તાંત તે પેટીના સંબંધમાં જાણતો હતો તે ચાંપાળને કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળી તે પેટીને દૂર ફેંકી દેતાં વૃદ્ધ ઠાકોરે કહ્યું—

“આવા ધનને આમ લાગો !”

પણ પુનઃ તે પેટી ઉપાડી લેતાં કહ્યું—

“ફક્ત સુવર્ણને માટેજ વનવાસી પ્રાણ, માન અને આબરૂની કિંમત આપે તેવો તથી. તે ગમે તેમ હો પરંતુ આમાં કાંઈક વિશ્વાસુ થાપણ હોવી જોઈએ.”

“મને પણ તેમજ લાગે છે. દેવી વિમલાને આ પેટી સોંપતાં વનવાસીએ તેને સાચવવા માટે પ્રાણ, સન્માન અને પવિત્રતાના સોગંદ આપ્યા હતા. ઠાકોર, તમે પણ તેવીજ રીતે આ પેટીને સાચવજો.” હરપાળે કહ્યું.

ત્યાર પછી તે પેટી ધોડા ઉપર બાંધવામાં આવી. ત્યાંથી ચાલી જવાની તમામ તૈયારીઓ થઈ ગઈ. ત્યાર બાદ ઠાકોર ચાંપાળએ

વિમલાની ચિતામાં અગ્નિ મૂક્યો. જોત જોતામાં દેવી વિમલાનો ચૈતન્યહીન દેહ ભરમીભૂત થઇ રાખ ખાખ થઇ ગયો.

વૃદ્ધ ઠાકોરને ઘોડા ઉપર ચઢવામાં મદદ કરતી વખતે હરપાળના વસ્ત્રમાં છુપાએલી, સૂકાએલા રક્તથી રંગાએલી, લાલ તરવાર ઠાકોરના જોવામાં આવી. તે નજરે પડતાંજ ઠાકોરે હરપાળને પૂછ્યું—

“રક્તથી રંગાએલી આ તરવાર ક્યાંથી—શામાટે તેને હરપાળ તે છુપાવી રાખી છે ?”

“ઠાકોર સાહેબ ! આ તરવારની ઉપર મારી વિમલાનું રક્ત છે. હું આ તરવાર મારા માલેક વનવાસીની પાસે લઈ જઈશ. વિમલાના પરમપવિત્ર રક્તના ચોક્કસ ખિંદુની કિંમત મારા માલેકના મને તથા હુવનના રાજ્ય કરતાં પણ અનંત મણી છે અને આ તરવારની ઉપર તો વિમલાના રક્તનાં અનેક ખિંદુ છે. જ્યારે એમ છે ત્યારે તેની કિંમત મારા અને મારા માલેકને શા માટે અનંતમણી ન હોય ?”

“ઠીક છે. આ રક્તના અંજનથી ગુજરાતની ખીડાએલી આખો ઉધડશે પણ વનવાસી તો બેભાન થઇ જશે. આ આપણી સામે બડ-બડ બડકતી ચિતાના અગ્નિથી અનેક જુલ્મીઓનો નાશ થઇ જશે.”

ત્યાર પછી તે વૃદ્ધ ઠાકોરે પોતાની કમરે લટકતું સોનાનું રથ-શિંગુ હરપાળને આપતાં પુનઃ કહ્યું.

“હરપાળ ! મારી અખંડ મિત્રતાની આ નિશાની તારા માલેકને આપીને મારા તરફનો સંદેશો કહેજે કે, ઠાકોર ચાંપાનું ઘર એ તમારું પોતાનુંજ ઘર છે, એમ સમજજો. આ રથશિંગાના અવાજની સાથે હું અને મારા પાંચસો તિરંદાજો તમારી સેવામાં હાજર થઈશું. તેઓ અપાસર તરફજ ગયા હશે, એમ માનીને હું તે તરફજ જઈશું. એ ઉપરાંત એ પણ કહેજે કે, ઠાકોર ચાંપાને તમારો સાથે જે

મિત્રતા છે તે જુવડ તો શું પણ સાક્ષાત્ ચમરાજ પણ તોડાવી કાઢે તેમ નથી. હવે હું રજા લઉંશ.”

હરપાળે અદ્યપી નમન કરી તે રજુશિશુ લઇ લીધું અને તે સંદેશો પોતાના માલેકને પહોંચાડવાનું માથે લીધું. પછી તે ખત્તેને મકાનના પાછલા દરવાજેથી રવાના કરી દીધા. થોડીવાર પછી તે પાછો ચિતાની પાસે આવ્યો. ત્યાર પછી તે ઘણો વખત સુધી શોક કરતો ત્યાં બેસી રહ્યો નહીં. તે દિવસનો સૂર્ય ઉદય પામતાંજ હરપાળ પોતાના માલેકને મળવા માટે તે સ્મશાન સમાન જુવનનો ત્યાગ કરી ગયો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

પોતાના માલેકે જે સ્થાને આવીને શંખનાદ કરવાનું તેને કહ્યું હતું તેજ સ્થાને મહા મુશીબનો વેકતો હરપાળ જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં જઈ તેણે ત્રણવાર શંખનાદ કરતાંજ વનવાસી તેની સમક્ષ આવીને ઉભો રહ્યો. ખિન્નતાથી હરપાળ તેને જોવા લાગ્યો. ત્યાં તો વનવાસીએ ગ્રેમથી તેના હાથ પકડીને કહ્યું—“મારા પ્રિય હરપાળ ! વિમલ તો કુશળ છેને ?”

“મારા માલેક ! હું બહુજ થાકી ગયો છું. મને તમારા નિવાસસ્થાનમાં લઈ આવો, હું તમને ત્યાં બધું કહીશ.” હરપાળે કહ્યું.

વનવાસીને હરપાળની થાકી ગયેલી અને અત્યંત ક્ષીણ થયેલી મુખમુદા જણાઈ આવી. બીજાના પ્રાણ તરફ ન જોતાં પોતે પોતાના જ સ્વાર્થ તરફ જુએ છે, તે વાત વનવાસીના જાણવામાં આવતાં જ તેને જરા ખરાબ લાગ્યું. હરપાળનો હાથનો ટેકો દઇ ઉઠાડ્યો.

બહુજી શ્રદ્ધાથી તેને ગિરીપાત તરફ લઇ ગયો. ચાલતાં ચાલતાં આખરે હરપાળને લઇ વનવાસીએ એક ગુફામાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં એક આસન ઉપર હરપાળને બેસાડી થોડીવાર પછી વનવાસીએ કહ્યું—

“હરપાળ ! જો હવે તને હોંશિયારી જણાતી હોય તો મને વિમલની કુશળતાના સમાચાર કહે.”

ચિંતા, પ્રેમ અને ઉત્સુકતાથી પ્રકુલિત થએલા વનવાસીના મુખ તરફ નિહાળીને જોતાંજ હરપાળનું હૃદય ભરાઇ આવ્યું. વનવાસીના પ્રશ્નનો સરળ ઉત્તર ન આપતાં તે બોલ્યો—

“આપની આગા મુજબ ઠાકોરને આપાસર તરફ મોકલી દીધા છે અને લોહાની પેટી પણ તેમનેજ મેં સોંપી દીધી છે.”

“તો તો આપણી સમજફેર થઈ ઠાકોર મરી ગયા નહિ પણ જીવતા હતા.”

પોતાના માલેકે ઉપર પ્રમાણે કહ્યા પછી હરપાળ તેજ બાબતની હકીકત લખાવીને કહેવા લાગ્યો. તે વાત તેણે થોડી ધણી કહી ન કહી ત્યાં તો વનવાસીએ તેને વચમાંજ અટકાવીને કહ્યું—

“હરપાળ ! તું જે વાતો કહે છે તેને શું મારે ગુલામાં નાંખવી છે ? બીજાઓની કમંકથા સાંભળીને મારે શું કરવું છે ? તું ફક્ત મારા સર્વસ્વની સ્વામિની વિમલની હકીકતજ મને કહે. તેની શુભાશુભ ખબર ઉપરજ માફ જીવન સર્વસ્વ અવલંબી રહ્યું છે માટે તું મને તેજ કહે.”

“અનદાતા ! તે કેવળ તમારા નામનોજ જાપ કરતાં બેઠાં છે અને તમારી સલામતી માટે પરમકૃપાળુ પરમાત્માના પાદપદ્મ પ્રત્યે પ્રાર્થના ચાલ્યાં મયાં છે.” હરપાળે અચકાતાં અચકાતાં કહ્યું.

“હરપાળ ! તારી આ અલંકારિક ભાષામાં હું કંઈ પણ

સમજી શકતો નથી. માટે મને તું સાફ સાફ અને સરળતાથી કહે કે ત્રિમલા કુશળ તો છે ને ? ” વનવાસીએ ઉતાવળથી પૂછ્યું.

“ હા, પણ...”

“ પણ શું ? બોલ, બોલ હરપાળ ! ”

“ તેઓ સહિસલામત છે પણ આ...”

“ આ આ...શું. ”

“ આલોકમાં નહિ પણ પરલોકમાં ! ”

તે સાંભળી અચાનક પોતાની ઉપર બચકર અને વિષમ વિપત્તિનું વાદળ ટુટી પડ્યું હોય, તેમ વનવાસીને લાગ્યું. શરીર ઉપર કકડતી ટાઢમાં જાણે પોતાની ઉપર કાષ્ટએ ચૈતન્યશૂન્ય કરનારી હીમધારાનું સિંચન કર્યું, એમ તેને લાગ્યું. તેની આંખો સમક્ષ આગિ-આગો કે તારાઓ ચમકવા લાગ્યા હોયની ! એવો તેને ભાસ થયો. વિમલાના મરણમાં પોતેજ કારણભૂત થયો, એમ તેને સમજવા લાગ્યું. મારા વિયોગની માઠી અસર તેના કામળ હૃદય અને દેહ ઉપર થવાથી પરિણામ એ આવ્યું હશે; કે તે અકાળે પ્રસૂતા થઇ તે વેદના અને વિરહાગ્નિની વેદનાથી તે કુસુમ કલિકા દબ્ધ થઇ ગઇ હશે. આવા આવા અનેક દુઃખદ વિચારો વનવાસી કરવા લાગ્યો. આખરે તે પ્રકટ રૂપે બોલ્યો—

“ હાય રે અભાગિઆ ! તારું ભાગ્ય ફૂટી ગયું. તારા જીવનની જ્યોતિ ઓલવાઇ ગઇ—તેમાંનું વિમલારૂપ સ્નિગ્ધજીવનદીપજ્યોતિ—પોષક તેલ બળી ગયું. હવે કેવળ ચૈતન્યહીન થએલા પાત્રનું તારે કાંઈ પણ કામ નથી. હવે તું તેને ફેંકી દે. આ સંસારમાં શુદ્ધજીવન ધારણ કરીને રહેવા કરતાં તે દિવ્યદેવી સ્વરૂપ વિમલાના સહવાસ—સમાગમ—માં રહેવું, એ બહુજ ઉત્તમ છે ! ઓ દુર્ભાગી વનવાસી !

તાઈ મધુર જીવન હવે ખાઈ, શુષ્ક અને નીરસ થઈ ગયું. ” આટલું બોલી તે ચુપ થઈ ગયો.

આ સમયે હરપાળના હૃદયની સ્થિતિ કોઈ જુદાજ પ્રકારની થઈ હતી તે વનવાસીને આશ્વાસન આપવાના ઉદ્દેશથી બોલ્યો—

“ મારા અનદાતા ! પોતાના શરીર ઉપર ખૂનીની કાતિલ તરવારના ધા પડતા હતા તોપણ વારંવાર વિમલા આપના મંગલમય નામનુંજ ઉચ્ચારણ કરતી હતી.”

આ વખતે વનવાસીની મુખમુદ્રા બહુજ ક્રોધિત થઈ ગઈ હતી. તે જોતાંજ હરપાલ જશ મમરાઈ ગયો અને પોતાના માથેકની સામે હાથ જોડતો બોલ્યો—

“ મારે માટે કે સ્વર્ગમાં દેવ સ્વરૂપ પામી અદ્રશ્ય રૂપે રહી આપનીજ આસપાસ વિચરતી તે વિમલબા માટે, શાન્ત થાઓ અને માઈ કથન પૂરેપૂર્ણ સાંભળી લ્યો ! ”

“ મારી આસપાસ વિચરનારી મારી દિવ્યદેવી ! મારી વિમલા ! મારી નાંખવામાં આવેલી મારી વિમલા—ખૂનીને હાથે કપાએલી વિમલા ! તે દિવ્ય દેવીની ઉપર કોણે ધાક્યો અને તેની ઉપર ધા કરનાર કયો અને કોનો કઠોર હાથ હતો ? તે મને કહે. ” ક્રોધથી હરપાળનો હાથ પકડી વનવાસીએ પૂછ્યું.

“ તે સત્રાટ્ લુપડનો જીલમી—અત્યાચારી વનોડનો રાજપ્રાતિધિ ! ”

“ વિમલા જેવી સદ્ગુણી સતી ઉપર તેનો હાથ શી રીતે ઉચકાયો ? તેણે તેનો શો અપરાધ કર્યો હતો ? ”

આ પ્રશ્નના જવાબમાં હરપાળે આરંભથી તે અન્ત-સુધીની તમામ હકીકત કહેવાનો આરંભ કર્યો. જેમ જેમ હરપાળ તે વિષમ વૃત્તાંત વનવાસીને જણાવતો જતો હતો તેમ તેમ તેની ચિત્તવૃત્તિઓ અંતમ થતી જતી હતી. આખરે હરપાળે કહ્યું કે—

“ મારાં બા ઉપર જ્યાં બીજો ધા થવાની તૈયારી હતી ત્યાં તો હું વચમાં પડ્યો અને મારી પુત્રીતુલ્ય વિમલાને મારી બાથમાં લઇ લીધી. પરંતુ ધા એવા તો જોરથી થયો કે—તે મારા ખભાને સખત ધબ પહોંચાડી તેના શરીર ઉપર લાગ્યો અને તે મરી ગઇ તથા દુર્ભાગ્યે હું જીવતોજ રહી ગયો.”

“ પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા ! એક કસાઇને પણ લજ્જા પમાડે તેવી રાક્ષસી કૂરતાની ફરિયાદ શું તેં ન સાંભળી ? એ ક્યાળુદેવ ! તારા પવિત્ર ન્યાયનો અમલ કરવાની શક્તિ મને અર્પણ કર ! આ ખૂનનો બદલો મને લેવા દે અને પછી તારી ઈચ્છા પ્રમાણે મને ગમે ત્યાં લઇ જાજે. ”

“ વનવાસી ! મારાં બાનું ખૂન કરનાર આ તેજ તરવાર છે. આ તરવારની ઉપરનું એક એક રક્તનું પરમાણુ અત્યંત પવિત્ર છે અને તેથીજ હું તે આપની પાસે લઇ આવ્યો છું. ” હરપાળે પોતાની પાસે છુપાવેલી તરવાર કાઢી તે વનવાસીને બતાવતાં કહ્યું.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

“ વિમલ-બહાલી વિમલ ! શું આ ચૈતન્યહીન તરવાર ઉપર તાર્જન્ય રક્ત છે ? ”

હરપાળની પાસેથી વનવાસીએ તરવાર લીધી. તેની તરફ ધણી વાર સુધી ટક લગાડીને તેણે જોયા કર્યું. કેટલીએ વાર તે તરવારનું ચુંબન લઇ તેણે તે પોતાના કપાળે અડાડી. તરવાર ઉપરના રક્તની આદ્રતા સમૂળ નષ્ટ થએલી ન હોવાથી વનવાસીના કપાળ અને એજ રક્તના સુરંગ રંગથી રંગાઇ ગયાં. તે તરવારના બંને છેદ પોતાના

બન્ને હાથમાં રાખી તે તરફ જોતો વનવાસી આ પ્રકરણના પ્રારંભમાં જણાવેલું વાક્ય બોલ્યો. આ સમયે તેની ચિત્તવૃત્તિમાં અચાનક ફેરફાર થઇ ગયો. તે આંખો ફાડીને તરવાર તરફ જોતો રહ્યો. થોડીવાર પછી અચાનક વિકટહાસ્ય કરી તે શુદ્ધાની ભૂમિને મળવતો બોલ્યો—

“ મારા હૃદયની દિબ્બદેવી ! તારા ઉપર આ તરવાર ચલાવનારી વ્યક્તિના હૃદયમાં પેસી તેના દુકંડે દુકંડા ન કરી નાંખે ત્યાં સુધી તે રણચંડિકા આ તારા વનવાસીનાજ હાથમાં રહેશે. ”

વનવાસીનો ક્રોધ ધીમે ધીમે વધતો જોઇ હરપાળ જરા અચકાયો. તેનું મુખમંડળ હૃદયમાં સળગતી જ્વાળા સમાન સંતપ્ત વિકારોથી ચમકતું હતું અથવા તેના હૃદયમાંના વિકારોની જ્વાલાઓ તેના મુખની આસપાસ પ્રજ્વલિત થએલી હોઇને તેની વચમાં તેનું મુખ ચમકતું હતું. તે ભયંકરતા જોતાંજ હરપાળ ગભરાઇ ગયો. તે પોતાના માલેકના પગ પકડતાં બોલ્યો—“ અન્નદાતા ! વિચાર કરો કે તમે એકલા છો.....”

“ હરપાળ ! શું કહ્યું ? શું હું એકલો છું ? નહીં ! હરપાળ તું ભૂલે છે. મારો સહાયક સર્વેશ્વર છે. પારકી સત્તા રૂપ રાક્ષસી ! તને તારા જીવનના સિંહાસન ઉપરથી ખેંચીને જમીન ઉપર પછાડી—તને હતી નહતી કરી નાંખવા હું આવું છું. ઓ દુષ્ટા ! હવે ગભરાઇ જ રે મુંઝાઇ જ ! ” એમ કહી તે તાંડવનૃત્ય કરવા લાગ્યો. થોડીવાર પછી પ્રેમપૂર્વક પોતાના સેવક તરફ જોતો—તેને ઉઠાડતો તે બોલ્યો—“ મારા સ્વામિભક્ત સેવક ! તું ખીજી તરફ ચાલ. ત્યાં મારા માણસો છે તે તારૂં રક્ષણ કરશે. તને અપાસર ગામમાં તારા શરીરમાં શક્તિ આવે ત્યાં સુધી ઠાકોર ચાંપાળના આશ્રયમાં રહેજે. હવે તારી સાર સંભાળ ઠાકોર ચાંપાળ કરશે. ”

ચાંપાણું નામ સાંભળતાંજ તેણે પોતાને આપેલા રણસિંગ-
ગાતું અને સંદેશાતું તેને રમરણ થઇ આવ્યું. તે વનવાસીને આપ્યું
અને તે સંદેશો પણ કહી સંભળાવ્યો. પછી કહ્યું કે—“મેં સંદેશો
પહોંચાડ્યો છે, તેનો ઠાકોરને વિશ્વાસ આવે માટે તમે તમારી મને
કાંઈક નિશાની આપો. તમારી પાસેથી કાંઈક નિશાની લાવવાની
તેમણે મને આજ્ઞા કરી છે.”

“હરપાળ ! હું તને શું આપું ? મારી પાસે આપવા જેવું શું
છે ? શસ્ત્રોનો મેં ત્યાગ કર્યો છે, પારદી સત્તાના અમલ નીચે કચ-
ડાઈ જનારા આ વનવાસી પાસે તેનું પોતાતું હવે હરપાળ, શું છે ?
મારી વિમલા ? તે પણ મારી પાસેથી ખેંચાઈ ગઈ છે ! હરપાળ,
જીતાએલ અને ગુલામગીરીજ સડનારા દેશને અને તેમાંના લોકોને
પોતાની એવી એક પણ ચીજ હોતી નથી તો પછી હવે તુંજ કહે
કે હું તને શું આપું ?”

“ગમે તે આપશો તે ચાલશે.” હર

મારી માલેકીની કોઈ પણ વસ્તુ મારી પાસે હોય તો હરપાળ,
તે ફક્ત માઈ પોતાતુંજ એક માત્ર શરીર છે. જોલ, મારા બહાલા
અને માનીતા હરપાળ, તે શરીરમાંના કયો ભાગ તને—નિશાની દાખલ
જોઈએ છે ?”

“આપ આપના કેસ આપશો તો પણ ચાલશે.”

“સાફ. મારી વિમલાને હાથેજ વધેલાં, તેનાજ રક્તથી રંગા-
એલા અને તેનેજ મારી નાંખનારી આ દુષ્ટ તરવારે કાપેલા મારા
કેસ હું તને આપું છું.” વિમલાના હાથેજ બાંધેલી શિખા કાપી નાંખી
તે હરપાળના હાથમાં આપતાં તે ફરી જોલ્યો—

“હરપાળ ! આ મારા કેસ ઠાકોર ચાંપાણને નિશાની તરીકે

આપીને મારો સંદેશો. કહી સંભળાવજે કે-‘પારકી સત્તાના જીલ્લમનો આરીસો-મારા રૂપે-તમારી સમક્ષ મૂકેલો છે. તેમાં ગુજરાતની બાવી આપત્તિઓનું બચકર પ્રતિબિંબ જોઈ જનગૃત થાઓ, સાચા દેશભક્તના હાથના કાંડામાં ધશ્વરી સામર્થ્યનો નિવાસ હોય છે. એ ધ્યાનમાં રાખજો. હજુ પણ આપણી માતૃભૂમિ ગુજરાત પારકીસત્તાના અમલને દૂર ફેંકી દઈ સ્વતંત્ર થઈ શકશે. ”

“ મને લાગે છે કે આપાસર ગામમાં જવાથી આપણા કાર્યની સિદ્ધિ થશે.” હરપાળે કહ્યું.

“ નહીં. મને આપાજીની મદદની જરૂર નથી-અપેક્ષા નથી. મારે માટે તેમને કંઈ પણ લાગી આવતું હોય તો તેમણે તનેજ કાય-મને માટેનો આશ્રય આપવો. તેમાં મને બધું પહોંચી જશે. મારે તો ફક્ત પરમેશ્વરનીજ સહાયતા જોઈએ છે. તેનીજ પ્રેરણાની મારે જરૂર છે. ઊઠ, હરપાળ ! હવે તું મારી સાથે ચાલ. વિમલાના ખૂની-ઓને આજના અસ્ત થનારા સૂર્યના પુનઃ દર્શન નજ થવા જોઈએ.”

એટલું કહી વનવાસી હરપાળને ખીજી તરફ લઈ ગયો. ત્યાં જઈ તેણે રણશિંગું તીવ્રવેગથી ફૂંક્યું. તેનો થરથરતો અવાજ તે પ્રદેશમાં જઈ અથડાયો. તે અવાજમાં કોઈ અજ્ઞાન જાતનું ચૈતન્ય હતું. તે અવાજ જરા શાંત થતાંજ પાંચપચાસ જુવાનો દોડતા વનવાસીની પાસે આવી પહોંચ્યા. ત્યાંજ એક શિલાખંડ ઉપર વનવાસી બેસી ગયો અને એકત્ર થએલા જુવાનો તેની ચારે તરફ બેસી ગયા. તે બહુજ સરસ દેખાવ હતો. ગુજરાતને નવજીવન આપનાર વિમલાના રક્તથી રંગાયેલી તરવાર હાથમાં લઈ વનવાસી શિલાખંડ ઉપર-તેનેજ સિંહાસન માની-બેઠો હતો. અતુલ તેજ તેની વિશાળ મુખમુદ્રા ઉપર ચમકતું હતું. તેની આસપાસ કદાવર બીલો બેઠો હતા.

તીરકામઠાંઓ અને બાલાનાં પાનાંઓ અસ્ત પામતા સૂર્યનારાયણના લાલ કિરણોથી વિજળીની જેમ ચમકતા હતા. વનવાસી તે શિક્ષા-ખંડ ઉપર ઉભો થયો અને ગર્જતા મેઘના અવાજ જેવા મંજીર અવાજે બોલ્યો—

“મારા બહાલા બંધુઓ ! હું તમને મારી વિમલ્લાના થએલા રાક્ષસી ખૂનનો બદલો લેવા માટે બોલાવું છું. જે જે પદાર્થો તમને પ્રાણ કરતાં પણ પ્રિય છે, તે તે પદાર્થો, તમારી પરમ પ્રિય અર્દાંગનાઓ, તમારી માતા અને ભગિનીઓ અને તમારા બાળબચ્ચાઓ તરફથી હું સંદેશો લઈ આવ્યો છું. ઉઠો, બાઈઓ, ઉઠો. ભુવડની તરવાર નમ થઈ છે. તેને તમારું જુદો-વડીલો, બાળબચ્ચાઓ અને પત્નીઓની પરવાહ નથી. તમામને કાપી કાઢવાની તેણે શરૂઆત કરી દીધી છે, આ મારા હાથમાંની તરવાર જુઓ, તેના પ્રતિનિધિ દુષ્ટ સૂર્યાળની આ તરવાર છે અને તે લઈ મર્વ ધારણ કરી—મારા ઘરમાં પ્રવેશ કરી મારી ધર્મપત્નીનું ખૂન કર્યું છે. બાઈઓ ! ભવિષ્યમાં થનારા અનહદ અત્યાચારો અને જુલમની આ કિંચિત્ માત્ર શરૂઆત છે. જે તમે વખતસર ચેતીને તૈયાર નહીં થાઓ, તમારા પ્રિયમાં પ્રિય જીવનના સંરક્ષણ માટે તમે જાગૃત નહીં થાઓ તો ભુવડની તરવાર તમારા સર્વસ્વનું સત્યાનાથ કર્યા વિના રહેશે નહિ. તે જુલમ, અત્યાચાર અને અનાચારનું ચિત્ર—મારા સ્વરૂપે—તમારી આંખો સામે ઉભેલ છે. માટે જરા સારી રીતે આંખો ઉઘાડીને જુઓ ! ”

“આપનું કથન બરાબર છે. વિમલ્લાના ખૂનનો બદલો ખૂનથીજ લેવો જોઈએ. આપ કહો તે પ્રમાણે કરવા અમે તૈયાર છીએ. તમારો હુકમ બજાવતાં અમે તમામના પ્રાણ જાય તો પણ અમે જરા પણ પાછી પાની કરીશું નહિ.” ત્યાં એકત્ર થએલા તમામ બિલોએ કહ્યું.

ગુજરાતમાં નવિન ચૈતન્ય પ્રકટ કરાવનાર વનવાસી સિંહાસન ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને પોતાના એકનિષ્ઠ સ્વામિભક્ત ભક્તોમાં ભળતો બોલ્યો—

“મારા શરવીર બહાદુરો ! ચાલો, ગુજરાતની સ્વતંત્રતાનું પુણ્ય-હવાચન-મંગળાચરણ કરવા માટે ચાલો.”

“ચાલો !” એવો આકાશને ગળવતો અવાજ થયો અને થોડાજ વખતમાં ખીજ પણ કેટલાક મનુષ્યો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. એક ધડીની અંદરજ એક દિલના પોણોસો એંસી જુવાનોનું સૈન્ય તૈયાર થઇ ગયું. તેણે થોડાજ વખતમાં ધારેલું કાર્ય સફળ કરવા ત્યાંથી પ્રયાણ કરી દીધું.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

વનવાસીની આગેવાનીમાં તે સૈન્ય સપાટાખંધ કુચ કરે જતું હતું. પાસેનાજ હુંકા રસ્તે તે સૈન્ય વનોડની સીમાપર આવી પહોંચ્યું. આજ સુધી જે મકાનમાં રહી પોતે આનંદ ભોગવ્યો તે મકાનના અને વિમલાની અવશેષ રક્ષાના દર્શન કરી લેવાના ઉદ્દેશથી—દોડતા આવેલા પોતાના સૈન્યને પણ વિશ્રાંતિ મળે તેવા હેતુથી—પોતાના સૈનિકોને હુમલો કરવા પહેલાં થોડી વિશ્રાંતિ લેવા વનવાસીએ કહ્યું અને પોતે પાંચ જણા સાથે લઇ ત્યાંથી પોતાના ઘર તરફ આવવા નિકળ્યો.

આ સમયે સૂર્યાસ્ત થઇ ગયો હતો અને સર્વત્ર અંધકાર ફેલાયેલો હતો. ગઇ કાલે એજ વખતે તેજ ચઢાણના રસ્તા ઉપર વનવાસી કેવી સ્થિતિમાં આવ્યો હતો અને આજે કોઇ જુદી જ સ્થિતિમાં આવ્યો છે. દુઃખદ વિચારોના બડકા તેના હૃદયને રહી રહીને દુઃખ

ઉપજવતા હતા. એટલામાં જીવડના સૈનિક જોવા પોશાક પહેરેલો એક સૈનિક સામેથી આવતો વનવાસીના જોવામાં આવ્યો. તરત જ તેના સાથીઓ તેની ઉપર તુટી પડ્યા. તે પોતાના માથુસોની પાસે પ્રાણુદાનની યાચના કરે છે, એવું વનવાસીના જાણવામાં આવતાંજ-સાંભળતાંજ-વનવાસી પોતાના માથુસોને થોભાવતો બોલ્યો-“શરણે આવેલાને મારી નાંખવો, એ આપણું કામ નથી. માટે બહાદુરો ! તેને છોડી દો.”

તે માથુસને છોડી દેવામાં આવ્યો. છુટો થતાંજ તે સૈનિકના મુખમાંથી કૃતચતાના શબ્દો નિકળ્યા. તે વનવાસીના સાંભળવામાં આવતાં જ તે બોલ્યો-

“તું કોણ છે ? શત્રુના સિપાઈઓ કાંઈ અમારા મિત્ર નથી હોતા.”

“પણ હું તમારો શત્રુ નથી. હું પોતે ગુજરાતી છું અને ગુર્જર દેશમજ્જોનો દાસ છું. મહા કાલેજ તમે મને પ્રાણુદાન આપ્યું હતું અને આજે ફરી પ્રાણુદાન આપ્યું, તે માટે હું આપનો અંતઃકરણપૂર્વક અત્યંત આભાર માનું છું.”

“પણ તું કોણ છે ?”

“હું ઠાકોર શ્રી ચાંપાળનો સેવક છું. આપે અમને દુશ્મનના ઘેરામાંથી બહાર કાઢતાંજ અમે ત્યાંથી ચાલી નિદ્રા પાળી અહીંસા કે દુશ્મનના ત્રણ સૈનિકોએ અમારી પુંઠ પકડી હતી. મને ધા લાગેલો હતો. મારા પોતાના પ્રાણુ જશે એમ મને લાગવાથી મેં આપના સેવક હરપાળને આમળ જવા દીધો અને હું દુશ્મનના સૈનિકોને થોભાવી રાખવા પાછળજ રહ્યો. તે ત્રણેને ધાયલ કરી હું ન્હાસી છૂટું છું ત્યાંતો તમે અદ્રશ થવાની યુમ પડી અને દુશ્મનો મને છોડીને ચાલ્યા ગયા. ત્યાર પછી હું રમણાગ તરફ જતા નિકળ્યો. ત્યાં જઈ જરા ઉભો

રહું ત્યાંતો એકદમ દુઃખનોની એક દુકડી વાયુવેગે ચાલી આવતી મારા જોવામાં આવી. મેં તે વાત આપના નોકરને જણાવી અને આપના રમણબાગમાં જ છુપાઈ રહ્યો. જ્યાં હું છુપાઈ રહ્યો ત્યાં જ મને મુઝાઈ આવી ગઈ. સહવારે હું ત્યાંથી રવાના થાઉં તે પહેલાં જ રમણબાગમાંના આપના મકાનના આંગણમાં સૂર્યાશ્રિના સૈન્યની ગિરદી થએલી મારા જોવામાં આવી. દેવી વિમલબાની ચિતાના અગ્નિથી જ તે દુષ્ટોએ આપના તમામ મકાનને આગ લગાડી દીધી અને ત્યાંની તમામ કિંમતી ચીજો અને વસ્ત્રો વિગેરે તે હુટારાઓ હુટી ગયા. ”

“ બહા ગૃહસ્થ ! જો તારા શરીરમાં ગુજરાતની પવિત્ર ભૂમિનું રક્ત સંચાર કરતું હોય તો તે ધારણ કરેલા પોશાકને શરીર ઉપરથી ઉતારીને ફેંકી દે અને અમારી સાથે જ ચાલ. ” એમ કહી બળી ગએલા રમણબાગ તરફ ત્યાંથી જ જોતાં વનવાસીએ દુઃખદ સ્વરે કહ્યું-“ દુષ્ટ નરાધમ સૂર્યાશ્રિ ! તે મારી પ્રાણપ્રિય ધર્મપત્નીની ચિતાના પથુ મને દર્શન થવા દીધા નહિ ? ” અફસોસ !

“તે ગુજરાતનો વિધ્વંસક છે. માટે પ્રથમ તેની પાસે જ ચાલો અને તેના કૃત્યનો તેને બચંકર બદલો આપો.” તેના સાથીદારોમાંથી એકે કહ્યું.

ઉદય પામતાં ચંદ્રદેવના ઝાંખા પ્રકાશમાં વનવાસીએ નામ માત્ર બાકી રહેલા પોતાના નંદનવન જેવા રમણબાગ તરફ એક વાર ફરી દ્રષ્ટિપાત કર્યો. એક લાંબો નિસાસો નાખ્યો. બીજી પળે તેના મુખ ઉપર છવાએલી ખિન્નતાની છાયા કાણુ જાણે ક્યાંએ હડી ગઈ અને તે સ્થળે બચંકર અને દ્રઢ નિશ્ચયની છાયા દેખાવા લાગી. તે પોતાના દાંત હોઠ કરડવા લાગ્યો. તેની આંખોમાંથી જાણે અગ્નિ ઝરતો હોય તેમ લાગ્યું અને તે બોલ્યો-“ ચાલો, પ્રથમ તેની પાસેથી જ બદલો લઈએ. ચાલો, બોલો શ્રી ભગવાન એકલિંગજીનો જય ! વિજય ! ! ”

પ્રકરણ ૧૭ મું.

પૃથ્વીના સમતલ ઉપરથી ઉઠાળો મારી ચમકતી, કકડાટ કરતી અને ગર્જનાથી જગતને ગભવતી વીજળી જેમ ગગનના મસ્તકે જમ અથડાય છે, તેમ વનવાસીનું સૈન્ય વનોડ મામની નજીક જમ પહોંચ્યું. તે એક ભયંકર તોફાનની જેમ સામે જે કાંઈ મળે તેના નાશ કરતું-ખાઇઓ ઝોળંગતું-કિલ્લાના દરવાજા ઉપરના પહેરેગિરોને કાપી કાઢતું-વનવાસીનું તે નાનકડું સૈન્ય વનોડના કિલ્લામાં ધુસી ગયું. ‘ભગવાન એકલિંગજીનો જય-વિજય!’ એવો ગગડાટ થયો. તે નાનકડા સૈન્યનો વેગ એટલો બધો તો અમર્યાદિત હતો કે, આ થું તોફાન છે, તે સમજી લેવાનું પણ કોઈને ધૈર્ય થયું નહિ. રણુવેશ્ઠ ધારણ કરી રણોન્મત્ત થઇ વનવાસી “વૈર! બદ્ધો!” એવો હુકાર કરતો સૂર્યાજીના મકાનની સામે જમ ઉમો રહ્યો. પહેલી પળે વનવાસીનું સૈન્ય તે મકાનની સામે જમ પહોંચ્યું અને બીજી પળે તે મકાનનો દરવાજો તોડી વનવાસી સાથે અંદર ધુસી ગયું. સૂર્યાજીની શિર્ષદીના સૈનિકો અસ્તવ્યસ્ત થઇ જે તરફ માર્ગ મળ્યો તે તરફ ન્હાસી છૂટ્યા. તે મકાનમાં જ્યાં ત્યાં ‘ભગવાન શ્રી એકલિંગજીનો જય!’ એવી રણુગર્જના ગગડાટ કરતા મેઘની જેમ ગર્જવા લાગી.

સૂર્યાજી જ્યાં મશરૂના ગાદલાંઓમાં આજોટતો પડ્યો હતો વનવાસી ત્યાં જમ પહોંચ્યો. આ સમયે વિમલાના ખૂનનો બદ્ધો લેવાની તીવ્ર અભિલાષા તેના મુખ ઉપર ચમકતી હતી. તેના શરીરમાં તે સમયે ભીમની શક્તિ અને અર્જુનની રણકુશળતા પ્રકટ થયાં હતાં. સૂર્યાજીના શયનભુવન ઉપર પહેરો બરનાર પહેરેગીરનું મસ્તક એક દડાની જેમ ધડથી જુડું કરી નાંખી તે આગળ વધ્યો. અંદરથી

બંધ કરાએલા શયનભુવનના દરવાજા ઉપર લાત મારીને દરવાજો તોડી નાંખ્યો અને તેણે તરતજ શયનભુવનમાં પ્રવેશ કર્યો. આ સમયે વનવાસીની મુખમુદ્રા ઉપરથી તે કૃતાંત-કાળ-જેવો લાગતો હતો. ખૂની સૂર્યાજીએ વનવાસીને જોતાંજ તેને શું લાગ્યું હશે ? કેટલી અતૃપ્ત હત્યાઓ વનવાસીને વચમાં લઇ તેની સમક્ષ આવી જતી હશે ? નીચતાથી દયાહીન થઇ જે નિરાધાર નારીનું તેણે ખૂન કર્યું તેનોજ પતિ તેના ખૂનનો બદલો લેવા પવિત્ર ન્યાયદંડ હાથમાં લઇ આવેલો જોતાંજ તેને ત્રણે ભુવનનું સ્મરણ થઇ આવ્યું હશે. પ્રાણ અચવાની આશાનો જરા પણ અંશ બાકી નથી એ જાણવા છતાં તે કાયર નરે વનવાસી પાસે પ્રાણની ભિક્ષા આપવા યાચના કરી. નિરાશાની ખૂંચો પાડતો તે પોતે જે ગાદલાપર સુતો હતો તેજ ગાદલાની ઢાલ કરીને તે બીકણુ તેમાં છુપાવા લાગ્યો. તે પલંગપર સુતો હતો. વનવાસી આગળ વધ્યો અને તેના શરીર ઉપરનું ગાદલું ખેંચી દૂર ફેંકી દીધું. સૂર્યાજી વનવાસીની સમક્ષ ઉભો રહેવાની ધીરજ ધરી શક્યો નહિ. તેની છાતી સાથે તરવારની અણી અડાડી વનવાસી બોલ્યો- “ઓ દુષ્ટ ! આ તેજ તરવાર છે કે જેના વડે તું મારા હૃદયોદ્ધાનનું મધુર પુષ્પ છુંદી નાંખ્યું. તેજ તરવાર આજે તારી જીવનલીલા સમાપ્ત કરી શાન્ત થશે. નરાધમ ! તારી તરવારને અને તને ધિક્કાર છે. આમ ચરચર ધ્રુજે છે શા માટે ? એક નિરપરાધી અને અસહાય અબળાના જીવનનો નાશ કરતાં તને કાંઈ પણ વિચાર ન આવ્યો ? ઓ કાપુરુષ ! તું જેમ અત્યારે તડફડે છે તેમ મારી પત્ની તે વખતે પણ તડફડી હશે. સ્વર્ગમાં વિરાજતી દેવી ! તારો અપરાધ કરનારને શી શિક્ષા થાય છે તે જો અને સ્વર્ગમાં શાન્તિ પામ ! “વિમલ જો.....જો...” આટલું કહેતાંજ વનવાસીએ તેના શરીર ઉપર એવો તો જોરથી સર્પિત ધા

કર્ચો કે જેથી સર્વાંશ મતપ્રાપ્ત થઇ પૃથ્વી ઉપર પછડાઇ પડ્યો. તેના રક્તથી રંગાએલી તરવારના બે કટકા કરી વનવાસી બોલ્યો—

“બસ ! બદ્ધો લેવાયો અને કાર્ય સંપૂર્ણ થયું. હવેથી મારે આ કાયાની સાથે શો સંબંધ રહેશે ? કાંઇજ નહીં ! હવે આ દેહ ઉપર મારી માલેકી નથી. આજથી આ દેહ ગુર્જરીદેવીનો દાસ થયો છે !”

એમ કહી તેણે તરવારના તુકડા ફેંકી દીધા અને તે ત્યાંથી બહાર આગ્યો. તેને જોતાંજ તેના સૈનિકાએ જયજયકાર કર્યો અને બોલ્યા—

“આવીજ રીતે વનવાસીના દુશ્મનોનો નાશ થાઓ !”

“વનવાસી કરતાં ગુજરાતના દુશ્મનોનો નાશ થાઓ, એમ બોલો, મારા બહાદુર શરાઓ ! આ પળથીજ વનવાસીની પ્રેમદેવતા પવિત્ર માતૃભૂમિ દેવી ગુજરાત છે અને તેજ માઈ દૈવત છે—તેજ મારો મોક્ષ છે. ભગવાન શ્રી એકલિંગજીને સાક્ષીએ રાખી હું પ્રતિજ્ઞ લઉં છું કે, સ્વતંત્રતાના પરમ પવિત્ર મંદિરમાં દેવી ગુર્જરીની પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા કરીશ અથવા તો હું પોતેજ પ્રાણ ત્યાગ કરીશ. મારા બહાદુર શરવીરો ! આ કઠિન વીર કંઠથી પોતાને હાથે બાંધવા તથા ભયંકર અસિધારા જેવા આ વીરમતની દીક્ષા લેવા આપણામાંથી કોણ કોણ તૈયાર છે ?”

“તમામ ! તેમ કરવા અમે સર્વે તૈયાર છીએ ! વનવાસી અને માતૃભૂમિ ગુજરાતનો જય થાઓ—વિજય થાઓ !”

ઉપર પ્રમાણેની દૃશ્ય દિશ્વાઓને ગળવી મૂકે તેવી ધનધોર ગર્જના ત્યાં થવા લાગી. તે ગર્જનાથી હારેલા દુશ્મનો ભયભીત થઇ ગયા. કેટલાક પડ્યા, અથડાયા—કુટાયા, દબાયા અને ચંપાયા તથા કેટલાક મરાયા તેમજ કેટલાક ધાયલ થયા. એવી સ્થિતિમાં વનોડના કિલ્લા-

માંનું સૈન્ય સપડાઈ ગયું; ત્યાં વનવાસીના સૈન્યનો પ્રતિકાર કરવાની તો વાતજ ક્યાં રહી ?

જેવી રીતે અગ્નિનક તોફાન થાય તે પ્રમાણે વનવાસી અગ્નિ-
નકજ વનોડમાં પ્રકટ થયો અને પોતાનું કાર્ય કરી પાછો તેવીજ
રીતે ચાલ્યો ગયો. આ ઝપાઝપીમાં પોતાનો એક પણ સૈનિક ન
ગુમાવતાં તે ધારેલું કાર્ય સિદ્ધ કરી ત્યાંથી ખીજે ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

“ હરપાળ ! રાક્ષસી કૂરતાથી વિમળાનું ખૂન કરનાર નરરાક્ષસને
તેના અપરાધ માટે દેહાન્ત શિક્ષા કરી. સૂર્યાશ્રની સાથે ભુવડના કેટલાક
સૈનિકો પણ મરાયા. મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઈ. આટ આટલું થયું
છતાં પણ હરપાળ, સૂર્યાશ્રએ મારા હૃદયમાં જે ધા કર્યો છે તે કોઈ
કાળે ભરાશે નહિ. હું સમજું છું કે સૂર્યાશ્રએ મારા ઉપર એક રીતે
ઉપકારજ કર્યો છે. આટલા દિવસ હું મારા એકલાનાજ સંસારમાં
નિમગ્ન હતો. હવે આખો ગુજરાતદેશ એ મારા સંસારરૂપ કર્મક્ષેત્ર થયેલ
છે. વ્યક્તિના સંસારમાં હું ગુજરાતને ભૂલી ગયો હતો પણ સૂર્યાશ્ર
આબ્યો અને તેણે મને જાગૃત કર્યો. પછી મારો ખરો સંસાર મને
દેખાવા લાગ્યો. હુઃખનો જદ્દો લેવા માટે ગુજરાત દેશે પણ પોતાની
તરવાર મ્યાનમાંથી બહાર કાઢી છે. જ્યારે ગુજરાત સ્વતંત્ર થશે—
ગુજરાતમાં સ્વરાજ્યની ગર્જનાનો ગગડાટ ગગડશે ત્યારેજ તે ફરી
મ્યાનમાં મૂકાશે. તું મારી પ્રતિજ્ઞા ઠાકોર ચાંપાણને કહી સંભળાવજે !
માતૃભૂમિ શિવાય હવે મારે માટે આ દુનિયામાં કોઈ પણ બંધન
આક્રી રહેલ નથી. હવેથી આખો ગુજરાત દેશ માંડે કુંડું છે. હર-

પાળ, મારા આ સંસારમાંથી શું તું મને સંન્યાસ સ્વીકારવાનું કહે છે ? આપણા ગુજરાત દેશનાં અસંખ્ય કુટુંબો પરતંત્રતાની ઘાણીમાં ભુવડને કર રૂપી તેલ આપવા માટે-પીલાય છે તે છતાં એકલાનીજ આર્થિક ઉન્નતિ કરવા માટે મારે ચાલ્યા જવું, એમ તું કહે છે ખરો ? ખરો ? ના, તું તેમ કહે એ હું માની શકતો નથી. જો એમજ છે તો પછી તું મને ગુજરાત દેશના ઇશ્વરે આપેલા હક્કનો પુરસ્કાર કરવા દે અને તું મારો સંદેશો લઇ ઠાકોર ચાંપાળ પાસે જા ! ”

“ બલે, આપની જેવી આગ્રા ! ”

આટલુંજ બોલી અને ઉપર પ્રમાણેનો વનવાસી તરફનો સંદેશો લઇ થોડા સમયમાંજ હરપાળ અપાસર ગામમાં આવી પહોંચ્યો. ઠાકોર ચાંપાળના ઘરના પહેરેગીર મારફતે પોતાના આવ્યાની ખબર હરપાળે મોકલાવી. તરતજ ઘણા માન સન્માન સાથે હરપાળને ઠાકોરની પાસે લઇ જવામાં આવ્યો.

તે મકાનના દિવાનખાનામાં ઠાકોર ચાંપાળ એક પલંગ ઉપર સુતો હતો. તેને ઝોશીકે ઉઘો પોશાક પહેરી-હીરા, મોતી અને સોનાના દાગિનાઓથી પ્રકુલિત થએલી એક પ્રાંઠા સ્ત્રી બેઠી હતી, પલંગ ઉપર પોતાના હાથ રાખી એક દેખવડો યુવક બેઠો હતો અને તેના પગની પાસે સાદા પોશાકમાં સુસજ્જ થએલી અલંકાર રહિત એક અપૂર્વ રૂપસુંદરી યુવતિ બેઠી હતી. હરપાળ ત્યાં આવતાંજ તે તરફથી સ્થિર, શાંત અને પવિત્ર નજરે પોતાની તરફ જુએ છે, એમ તેને લાગ્યું. તેને જોતાંજ એકાએક હરપાળના હૃદયમાં વિમલાનું સ્મરણ થઇ આવ્યું. તે તરફની કાન્તિવન્ત કાળા કમળથી પણ કમનીય નયનો વિમલાના નેત્રોની જેમ ગોળ, તેજસ્વી, પાણીદાર અને સ્થિર

છે, એમ તેને લાગ્યું. વિમલાની દ્રષ્ટિમાં કામળતા અને માર્દવ જે-
ટલા હતાં તેટલા તેને તે તરુણીની દ્રષ્ટિમાં જણાયાં નહિ. કદાચિત્ત
અપરિચિતપણાથી અને વિમલા આખા વિશ્વમાં સુંદર હતી, એવી
તેની ધારણા હોવાથી ઉક્ત ગુણોનો અભાવ તે તરુણીમાં તેને લાગ્યો
હશે. પણ વિમલાની જેમજ તે તરુણીના નમન યુગલમાં પણ પવિ-
ત્રતા, શુદ્ધિ, સરળતા અને પરમ પવિત્ર ઉત્કૃષ્ટ ચિત્તવૃત્તિનું પ્રતિબિંબ
સ્પષ્ટપણે પડેલું હરપાળને દેખાયું. તે તરુણી વિમલાના જેટલીજ ઉચી
હતી પણ ફરક માત્ર એટલોજ હતો કે સામે બેઠેલી યુવતિ કૃશ હતી
અને વિમલા લલિત હતી. બન્નેની કામળ કાયા કમનીય અને રંગ
સરખોજ હતો. પ્રૌઢાવસ્થાને લીધે પૂર્ણ પરિણતાવસ્થામાં પ્રવેશ કરેલા
આત્મજ્ઞ પ્રમાણે વિમલાની કાયાનો સુરંગ રંગ તેજસ્વી હશે અને
યૌવનાવસ્થામાં પદાર્પણ કરનારી પ્રમદાનો વર્ણ સુવર્ણના જેવી પીળા
ઝાંખ ચઢેલા આત્મજ્ઞ જેવો હશે. બન્ને સુંદરીઓના શરીરની રચના
સરખીજ મનમોહક, મનોહર અને અકૃત્રિમ સુંદર હતી એમાં તો
જરાએ શંકા કરવા જેવું નહોતું.

એકજ પલકમાં ઉપર પ્રમાણેના તુલનાત્મક વિચારો હરપાળના
હૃદયમાં આવી ગયા. તે દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કરી ચાર પાંચ પગલાં
આગળ વધે છે ત્યાં તો પલંગ ઉપર ઉઠીને ચાંપાજી બેઠો થયો. યુવતિ
અને પ્રૌઢા પણ પલંગની નીચે ઉતરી એક તરફ ઉભી રહી અને યુ-
વક હરપાળને માન આપવા તેની સામે ગયો. ચાંપાજીએ હરપાળને
બેસવાનું કહી પછી વનવાસીના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા અને બોલ્યો—

“સ્વામીભક્ત હરપાળ! નિરપેક્ષ ઉદાર હૃદયવાળા વનવાસી
અહીં તરતમાજ આવશે ને?”

“તેમનું આવવું કદાચજ બની શકશે. તેમણે પોતાના શિર ઉ-

પર પરમ પવિત્ર છતાં મહાન મુશીબતો અને જોખમોથી ભરેલું કાર્ય ઉપાડ્યું છે—બીજમપ્રતિષ્ઠા કરી છે; પણ તેમણે વિમલબાના ખૂનનો બદલો ખૂની પાસેથી લીધો છે.”

“ એટલે ? ”

“ જીવડના રાજપ્રતિનિધિ વનોડના સૂર્યાજીને તેમણે પરલોકે પહોંચાડી દીધો. ”

“ તે કેવી રીતે ? ” ચાંપાજીએ અનહદ અજાયબી પામી આ-
તુરથી પૂછ્યું.

હરપાળે તેના જવાબમાં પોતાના માલેકના પરાક્રમનું રસભરિત અને તેના ધરખારના સ્વાહાકારનું ભયાનક વર્ણન ઉત્તેજક ભાષામાં શાં-
તચિત્તે અને ગંભીર અવાજે કહી સંભળાવ્યું. તે સાંભળી ચાંપાજી બોલ્યો—

“ વનવાસી—વનવાસી ! મારા પ્રાણુની કેટલી બધી જખરદસ્ત કિંમત તારે આપવી પડી ! પણ હરપાળ, હવે સૂર્યાજીના વધની હકી-
કત કહી સંભળાવ. ”

“ મારા માલેકે સૂર્યાજીનો વધ કેવી રીતે કર્યો તેના વધુ વિવે-
ચનની જરૂર નથી. તેનો વધ કર્યા પછી તેજ સ્થળે પરમપ્રિય માતૃ-
ભૂમિ ગુજરાતને સ્વરાજ્ય મેળવી આપવાની બીષણ પ્રતિષ્ઠા તેમણે કરી
છે અને ગુજરાતના તમામ લોકોને તેજ વીરવ્રતથી દીક્ષિત થવાની
પ્રાર્થના કરી છે. ”

“ તો પછી તે આ તરફ કેમ ન આવ્યા ? તું જાણે છે કે,
અપાસરનો કિસ્સો મજબૂત છે અને વર્ષો સુધી તે જીવડની સેનાને
દાદ આપે તેવો નથી. ”

“ આપના પ્રત્યે તેમને અવિશ્વાસ આવ્યો, એમ આપ માનશો
નહિ. પણ જ્યાં સુધી ગુજરાત દુઃખમાં સળટે છે ત્યાં સુધીને માટે

તેમણે તમામ એશઆરામનો ત્યાગ કર્યો છે. ગુજરાતને દુસ્મન વિ-
નાની-સર્વ રીતે સ્વતંત્ર બનાવ્યા સિવાય બીજું કોઈ પણ કાર્ય તેમને
હવે રહ્યું નથી. તેમણે મારી સાથે પોતાની નિશાની તરીકે પોતાનો
આ કુંતલપુંજ મોકલી આપને સંદેશો કહાવ્યો છે કે- 'મારી વિમ-
લાના રક્તથી રંગાએલ આ કુંતલરૂપ આરિસામાં ગુજરાતની ભાવી
ભયંકર આપત્તિઓનું પ્રતિબિંબ સ્પષ્ટપણે જુઓ ! ઉઠો અને જગૃત
થાઓ ! ખરેખરા સ્વદેશભક્તના હાથના કાંડામાં ધ્રુવરી સામર્થ્યનો
નિવાસ હોય છે. એ ધ્યાનમાં રાખો; ઉઠો અને જગૃત થાઓ.' આ
પ્રમાણેનો સંદેશો આપને કહેવા મારા માલેકે મને આજ્ઞા કરી છે અને
તે પ્રમાણે મેં કર્યું છે-તેજ સંદેશો મેં આપને કહી સંભળાવ્યો છે."

વનવાસીનો સંદેશો સાંભળી લાં બેઠેલી તરૂણીની ચિત્તવૃત્તિમાં
અજબ જેવો ફેરફાર થયો. તે બીજા કોઈના જાણવામાં ન આવે
તેને માટે તે એક આરી તરફ ચાલી ગઈ. ત્યાં જઈ તેણે પોતાની
આંખોમાંના આંસુ લુંછી નાંખ્યા અને એક લાંબો નિસાસો નાંખ્યો.
હરપાળનો સંદેશો સાંભળી યુવક અનહદ ઉત્સુકતાથી બોલ્યો—

"મુરખી કાકાશ્રી ! મને લાગે છે કે હજુ પણ આપણા ગુ-
ર્જરદેશને સ્વતંત્રતાનો અલભ્ય લાભ મળશેજ. શરવીર વનવાસીના
સખ્તો એ દિવ્ય ભવિષ્ય સૂચક શબ્દો છે, એમ મને માંડે અંતઃકરણ
કહે છે અને મારી માન્યતા પણ તેથી ભિન્ન નથી."

વનવાસીએ મોકલેલો કુંતલપુંજ હાથમાં લઈ તે તરફ જોતો
ઠાકોર ચાંપાળ બોલ્યો—

"વનવાસી ! દેશભક્તના હાથના કાંડામાં ધ્રુવરી સામર્થ્યનો
નિવાસ હોય છે, એ તારું કથન સર્વથા સત્ય છે. વનવાસી ! જ્યાં
સુધી આ વૃદ્ધના હાથમાં તરવાર પકડવા જેટલી જરા પણ શક્તિ

હશે અને એક પણ અનુયાયિ મારી પાછળ આવવા તૈયાર હશે ત્યાં સુધી તારા કથન પ્રમાણે ચાલવામાં-વર્તવામાં હું જરા પણ પાછી પાની કરીશ નહિ.”

“હેં આ શું ? હજી ધા વહે છે અને શરીરમાં તાવ પણ પુષ્કળ છે, એવી સ્થિતિમાં અગ્નિમાં પગ મૂકવો એ સાફ નથી.” પ્રૌઢ બોલી.

“સારી રીતે તંદુરસ્ત થયા વિના હું હાથમાં તરવાર ઝાલીશ નહિ. ત્યાં સુધી તો ફક્ત એટલુંજ કરીશ કે-મારા પ્રાણ બચાવનારના પ્રાણને માટે જેટલું સૈન્ય હું એકઠું કરી શકું તેમ હું એ કરતાં પણ વધારે સૈન્ય એકત્ર કરી તે સૈન્યને તેની પાસે મોકલીશ. આ કુંતલપુંજનું અને મારી ધ્વજનું રૂપાંતર રાષ્ટ્રીય-ધ્વજના રૂપમાં થશે. પછી એવો કયો ખરો ગુજરાતી હશે કે જે આ ગુર્જર ધ્વજથી અળગો રહેશે ? પશ્ચિની, અહીં આવ બેટા ! મારા રાજ્યની ધ્વજ ઉપર આ કુંતલપુંજથી “યુદ્ધયસ્વ જેતાસિ રણે સપત્તાન” એવા અક્ષર ગુંથી દાઢ.”

તે સાંભળી પદ્મિનીનું તમામ શરીર રોમાંચિત થયું. હરપાળના ત્યાં આવવા પહેલાંજ પોતાના પિતાના મુખે વનવાસીની નિઃસ્વાર્થ મુદ્દિની અને ઉદારતાની વાત અને વિમત્સાના કશ્ચાજનક મૃત્યુની હકીકત જાણવામાં આવેલી હતી. પોતાના પરમપૂજ્ય પિતાને માટે જેને આટલી બધી બચકર હાનિ સહન કરવી પડી તેને માટે તેના અંતઃકરણ ઉપર અનિવર્યનીય આભારની અસર થઈ હતી. તેમાં પણ હરપાળના મુખે તેનું પુનઃ ચિત્તને ચટકે લગાવનારું રસમય વર્ણન અને પોતાના પિતાએ તેના પ્રત્યે દર્શાવેલ પૂજ્ય ભાવનાથી ભરપૂરપણે ભરેલા તથા આદરદર્શક ઉદાર ઉદ્દગારો સાંભળતાંજ પશ્ચિનીનું સર્વ શરીર રોમાંચિત થાય, એમાં કાંઈ પણ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નહોતું. પિતાએ પાસે બોલાવી

તે કુંતલપુંજ આપતાં તેણે તેનો પોતાના કરસંપુટમાં સંપૂર્ણ સન્માન સહ મસ્તક નમાવી સ્વીકાર કર્યો. કુંતલપુંજને જોતાંજ હૃદયને ડોલાવી નાંખનારા તેના કૃતચ અને ઉદાર ઉર ઉદધિમાં ઉપકારની ઉપલી ઉર્મિઓ અને આભારની વૃત્તિઓ ઉછળી. ઉપકાર યુક્તિથી તે કુંતલપુંજને આખીઆના અશ્રુઓની અંજલી આપતાં તે ત્યાંથી બીજી તરફ ચાલી ગઇ. જતાં જતાં કાકા-ભત્રિજમાં થતા સંભાષણને પણ શ્રવણ કરી ગઇ તે નીચે પ્રમાણે:—

“કાકાશ્રી ! મારા ઉપર તમારો પરિપૂર્ણ પ્રેમ હોય અને મારે પણ મારા વડિલોનીજ જેમજ માન-સન્માન અને કીર્તિ મેળવવી એવું આપને લાગતું હોય તો આપણે બનાવેલ ગરવી ગુજરાતનો રાષ્ટ્રીય ધ્વજ વનવાસીની પાસે લઇ જવાની મને રજા આપો. પિતાજી, મારી આટલી પ્રાર્થના તમે માન્ય કરશો ને ? મારી આટલી ઇચ્છા પૂર્ણ કરશો ને !”

“મારા બહાલા બાલુડા ! તું કહે છે તે કરતાં પણ અંતઃકરણના અનંતગણા ઉત્સાહથી અને મંગલમય આશિર્વાદસહ હું તારી બીજી કોઇ પણ આશા કે ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરી શકત નહીં. આવતી કાલે પ્રાતઃકાળમાંજ હું મારા તમામ પ્યાદાઓને એકત્ર કરીશ અને તેની સાથે પ્રિયપુત્ર ! હું તને વનવાસીની પાસે મોકલીશ. ત્યાં જઇ શરવીર વનવાસીના અધિપતિ પણામાં રહીને પ્રિયપુત્ર ! તું ગુર્જરભૂમિના નષ્ટ થઈ ગયેલા સ્વતંત્રતાના વૈભવને જીવડના સૈનિકો પાસેથી છીનવી લેજે !”

પોતાના પિતાતુલ્ય વડીલનો પ્રોત્સાહન આપનાર શરવીરતાથી ભરેલો ઉત્તર સાંભળતાંજ તે યુવકનેજ શું પણ બહારથી તે બાપણ સાંભળનાર પદ્મિનીને પણ અત્યંત આનંદ થયો. પોતાને અચાનક મહાન સન્માન પ્રાપ્ત થયું છે, એમ તે બંને જણને લાગ્યું. પોતાને

સોંપવામાં આવેલું કામ નિયમિત સમયમાં સંપૂર્ણ કરી તે રાષ્ટ્રીય ધ્વજ પોતાના બાધના હાથમાં ક્યારે સોંપું, એવું પશ્ચિમીને થયું અને તરતજ તે રાષ્ટ્રીય ધ્વજ બનાવવાના કાર્યમાં નિમગ્ન થઈ ગઈ.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

“નાથ તમે તદ્દન ગાંડા જેવા વિચારો હૃદયમાં લાવો છો. હવે ગુજરાત દેશ સંપૂર્ણપણે કલ્યાણપતિ ભુવડના કબજામાં ચાલ્યો ગયો છે. ગુજરાતના દરેક દૂર્ગ ઉપર તેનીજ હકુમત ચાલે છે અને તેની સેના સદા સર્વદા તૈયારજ હોય છે. ગુજરાત દેશની સત્તામાં માનપાનવાળી અને તમામ જવાબદારીની અને સત્તાવાળી જગ્યાઓ તેનાજ હાથમાં છે. હૃદયેશ્વર! ગુજરાતને માન નથી કે સન્માન સૂચક શબ્દ પણ નથી.”

“અને તેથીજ શું આપણે આવીજ રીતે તે બુદ્ધિમની નીચે ચગદાઈ જવું અને તેને શેકવાનો કાંઈ પણ ઉપાયજ ન કરવો? ગુર્જર પ્રભુ સ્વર્ગસ્થ મહારાજા જયશિખરી અને શરપાળને—હું અને મારા સરખાજ બીજા સામંતોએ માત્ર પોતાના પાપી સ્વાર્થ તરફ નજર રાખી તેમને—મદદ ન કરવાથી આજે અમારા હાથ પરતંત્રતાની બેડીઓમાં જકડાયા છે. અમે અમારી સમશેરો જે દુઆવી ન રાખી હોત તો આજે ગુજરાત સર્વતંત્ર સ્વતંત્ર હોત. ફક્ત એકલાનાંજ સ્વાર્થ અને પ્રાણને માટે અમે ડ્યાં ન હોત તો કાલે વનોડના બર બજારમાં માંડે અપમાન ન થાત અને માત્ર મારેજ માટે વનવાસીની પ્રાણપ્રિય પત્ની અને ધરખારનું સત્યાનાશ ન થાત—તેને વનવાસનો પણ સ્વીકાર કરવો ન પડત!”

બહાલા વાંચક ! ઉપર પ્રમાણેનો વાદવિવાદ ઠાકોર ચાંપાજીના દિવાનખાનામાં—તે બંને તેની પત્ની વચ્ચે—થાય છે. તે બંનેજ તે સ્થળે છે—ત્રીજું ત્યાં કોઇ નથી.

બંધુ ભગિનીના વિચારો અમે ગયા પ્રકરણમાં જણાવી આવ્યા તે પ્રમાણેના હતા અને તેમની સાવકી માતા કે કાકીના વિચારો તેમનાથી તદ્દન જુદીજ જાતના હતા. ઠાકોર ચાંપાજીના મુખમાંથી કૃતમતા અને નિશ્ચયદર્શક વિચારો તેના સાંભળવામાં આવતાંજ તે જરા ચમકી ગઇ. તેના હૃદયમાં ભયંકર ભય ઉત્પન્ન થયો. તે ભય હરપાળ અને પોતાનાં સાવકાં સંતાન સમક્ષ દર્શાવવા જેવું નહતું પણ જ્યારે ઠાકોરે હરપાળની બીજી વ્યવસ્થા કરવાને યુવકને તેની સાથે અન્યત્ર મોકલ્યો ત્યારેજ તે પોતાના પતિને પોતાના ચિત્તમાં ઉપજેલા ભયનું દિગ્દર્શન કરાવવા લાગી. તે પોતાના પતિને તેના કરેલા નિશ્ચયથી હામગાવા માગતી હતી, તેમાં તે સફળ થઇ શકશે નહિ તે નીચેના પતિપત્ની સંભાષણ ઉપરથી જણી શકાશે. પોતાના પતિનો જવાબ સાંભળી તે પ્રાંઠા સ્ત્રી કે જેનું નામ ઇચ્છાવતી હતું તે બોલી—

“ તમે જે કહો છો તે બધું ખરું છે. હવે જે થઇ ગયું તે થઇ ગયું. પરંતુ તમારા ગરબમાં ગુજરાતનો મત્સ્ય પૂર્ણપણે પકડાઇ ગયો છે. તેને તેમાંથી છોડાવવાનું સાહસ કરવું અને વનવાસીના સંરક્ષણ માટે દોડી જવું, એનો અર્થ એકજ થઇ શકે અને તે એજ કે પોતાના પગપર પોતેજ પથર પછાડવો—કૃષ્ણતો વધારે દુખે ! એજ ન્યાય ! પરમાત્માની મરજીજ એવી હોય કે ગુજરાત દેશે ભુવકનીજ સત્તામાં રહેવું તો આપણે કરેલી ખટખટનું પરિણામ શું આવવાનું ? કાંઈજ નહિ ! નાથ, કૃપા કરી તમેજ મને કહો કે—ગુજરાતમાં શું અત્યારે શાન્તતા નથી કે સુરાજ્ય નથી ? ”

“ ઇચ્છાવતી ! તું ચોક્કસ માનજે કે એક સુરાજ્ય કરતાં અધાધુધીવાળું સ્વરાજ્ય ઉત્તમ છે અને તેજ સુરાજ્ય કરતાં અનંતગણ્યું કિંમતી છે. શત્રુની રક્તની નીક ચલાવતી શાન્તતા કરતાં ખુલ્લે ખુલ્લો શત્રોનો ખખડાટ થાય, એ બહુજ સારું છે. આ રક્ત-આવ કરનારા જખમો તરફ તું જો ! મને ભુવડની દયા અને નીતિનો ધણોજ સારો અનુભવ મળી ચૂક્યો છે. તેથીજ હું એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો છું કે મારે પ્રમાદનો ત્યાગ કરી જગૃત થવુંજ જોઈએ અને સ્વરાજ્ય પણ મેળવવુંજ જોઈએ અને આખા ગુજરાતમાં સ્વ-રાજ્યની ગર્જનાનો અગડાટ ગરજવી ગુજરાતને ગળવવી-જગૃત કરવી ! અને આખરે હું મારી જીંદગીમાં તે મળેલું ન જોઈ શકું તો મારે દુશ્મનોની સાથે સામી છાતીએ એક શરવીર સૈનિકની જેમ પરાક્રમ ગળવી મરી જવું ? ” યાંપાજીએ તેનો તિરસ્કાર કરી કહ્યું.

“ પતિ ! શું મારા પ્રેમના બદલામાં આજ-આવુંજ-મનામ ? તમે પોતેજ શું મને તરછોડી જાઓ છો ? આ રાજ જેવી દોલત રાજ-દ્રોહના ગુન્દાથી બળી જશે. મારા બાળાકો બીખારી થશે. નાથ, તમે તમારા દ્રવ્યના માલેક છો તો તેનું ગમે તે કરો પણ બિચારા અબ્યસિંહને તે મૂર્ખના ચાળે શા માટે ચઢાવો છો ? તેનું જન્મમારાનું નુકસાન શા માટે કરો છો ? ” ઇચ્છાવતીએ રડતાં રડતાં કહ્યું.

“ નાદાન નારી ! તારા પોતાનાજ સ્વાર્થનો બકવાદ બંધ કર. આ તું શું બકે છે ? એક પલકમાં તારો રંગ પલટાઈ ગયો ? કે જેથી તું મારી સમક્ષજ વનવાસીને મૂર્ખ કહે છે ? તારા સૌભાગ્યને તેણે અખંડ રાખ્યો તેથી શું તે મૂર્ખ થયો ? પોતે વનવાસ લઈ તારા બાળકોને તેનો પિતા પુનઃ આપીને બચાવ્યાં, તેથીજ શું તું તેને મૂર્ખ કહે છે ? હુંક બુદ્ધિવાળી સ્ત્રી ! તને ધિક્કાર હો ! ખરું કહ્યું

છે કે ચતુરા મને તેટલી ચતુર હોય છતાં અવિચારી ભણીએ, બુદ્ધિમાન બલે હો પણ બુદ્ધિ તેની પાનીએ ! ” તિસ્સારથી ઠાકોરે કહ્યું.

“ નાથ ! તમે જે કંઈ કહો છો તે સર્વ સત્ય છે પણ હું શું કરું ? ભવિષ્યમાં આવનારા કષ્ટમય કાળની કલ્પના પણ મારાથી થઈ શકતી નથી. જે તોફાનમાં તમે પ્રવેશ કરવા માગો છો—મગ્ગો છો તેની કેવળ કલ્પના માત્રથીજ મારા હૃદયના હજારો ટુકડા થઈ જાય છે, તેને હું શું કરી શકું ? ”

“ પ્રિયે ! જે પક્ષમાં ધર્મ—નીતિ અને સત્ય હોય છે તેજ પક્ષનો વિજય થાય છે, એ તું ધ્યાનમાં રાખજે ! હું ભગવાન ! પોતાના દુઃખદ હાલ હવાલ થએલા પોતાનીજ નજરે જોવા પડે તે કરતાં ક્ષત્રિયને ઉચિત એવું મરણ મને સમરાગણમાં આપવાની કૃપા કરજો. ”

“ નાથ ! આવું અભદ્ર ભાષણ ન કરો. તે હું સાંભળી શકતી નથી. વીરપત્નીને યોગ્ય એવું સામર્થ્ય અને આચરણ મને અર્પણ કરવા હું દેવી અંબામાતાને પ્રાર્થના કરીશ. અત્યારે આપના શબ્દો મને એક બરછીની અણીની જેમ ખુંચે છે. નાથ ! હવે હું જાઉં છું આપ આરામ લ્યો ! ”

આટલું કહી પોતાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ થઈ ઇચ્છાવતી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. ઠાકોર—દ્રહનિશ્ચયી—વૃહવીર—ઠાકોર ચાંપાણ પોતાની પ્રતિજ્ઞાથી કે નિશ્ચયથી જરા પણ ચલાયમાન થયો નહિ. ધન્ય છે એવા શરવીરાને !

પ્રકરણ ૨૦ મું.

પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે પદ્મિની પોતાને સોંપાએલા કામમાં નિમગ્ન થઇ, એ વાંચકોની જાણ બહાર તો નહીં જ હોય.

પ્રથમ તો પદ્મિનીએ શ્રદ્ધાગારમાંથી ધ્વજ મંગાવી યુદ્ધયસ્ત્ર જોતાસિ રણે સપત્તાન્ન । એ અક્ષર ગુથવાની શરૂઆત કરી. સોય દોડતી હતી અને તેની પાછળ પાછળ વનવાસીના કુતલપુજમાંથી એક એક કેસ પણ દોડતો હતો. તે વાળની મુદુલતા અને ચકચકાટ જોઇ પદ્મિની પોતાના હૃદયના ફલક ઉપર ચિત્તની રંગીન પીંછીએ તે કમનીય કાન્તિવન્ત કેસ ધારણ કરનારનું કલ્પના ચિત્ર ચિતરવા લાગી. આવા સુંદર કેસ ધારણ કરનાર ખરેખર સર્વ રીતે સુસુંદર હોવો જોઇએ.

અક્ષરો ગુથતાં ગુથતાં વચમાંજ કોઇક રક્ત યુક્ત કેસ તેના હાથમાં આવતાં તે દુઃખનો નિસાસો નાંખતી અને કદાચ આંખમાંથી એકાદ આંસુ પણ ટપકાવતી. તે પોતાના મનની સાથેજ બોલતી કે—
“દેવી વિમલ ! પતિપરમાત્મા પાસેથી તને ખેંચી જનાર મરણનો સખ્ત આઘાત જ્યારે તારા હૃદય ઉપર થયો હશે તે વખતે તને કેટલી બધી અસહ્ય વેદનાઓ થઇ હશે ? તેમણે તારે માટે સર્વ પ્રકારના ભોગ અને ઉપભોગોથી વિરક્તતા અંગીકાર કરી ત્યારે તારા ઉપર તેમની કેટલી બધી અમર્યાદિત પ્રીતિ હશે ? ખરેખર, જે પરમાત્માએ મને અજયસિંહનો જન્મ આપ્યો હોત તો આ રાષ્ટ્રીય ધ્વજ હું મારા પોતાનાજ હાથે તેમને અર્પણ કરત ! કયું કાર્ય કરવામાં આવે તો તેઓ સંસારના સુખોનો સુસ્વાદ પુનઃ પ્રહણ કરી શકે ?”

એટલેથીજ તેની વિચારમાળા વિખરાઇ ગઇ. કારણ ? અજય-સિંહ હરપાળને લઇ ત્યાં આવ્યો અને બોલ્યો—

“હરપાળ ! આ મારી બગિની છે. તેનું સુંદર સ્વરૂપ જોવું મધુર છે તેવુંજ તેનું હૃદય પણ સુમધુર છે. હું નથી કહી શકતો કે મારે માટે તેને કેટલો બધો અભિમાન હશે. આ પવિત્ર સ્વરાજ્યનો ઉન્નવલ ધ્વજ લાઇ હું સ્વતંત્રતાની સ્વારી પર જવાનો છું, એ વાત સાંભળતાંજ તેના અંતરને અનહદ અનુપમ આનંદનો અનિર્વચનિય અનુભવ પ્રાપ્ત થશે. જુઓ, તેના હાથ કેવી સફાઇથી—કારીગરીથી અને ચપળતાથી કાર્ય કરે છે, તે જુઓ. ગુર્જરદેશના દુર્ગો ઉપર આ ધ્વજ ફરકવા લાગતાંજ દરેક ગુર્જરપુત્રનું અંતઃકરણ શું નહીં ડોલાઇ જાય ?”

તે સાંભળી પદ્મિની રિમ્તહાસ્ય કરતી ઉડી. આ સમયે કિરમળ રંગની ધ્વજ પણ તેના હાથમાં ચમકતી હતી. ગુજરાતની રાષ્ટ્રીય દેવી પદ્મિનીના રૂપેજ ત્યાં આવતરી છે, એમ હરપાળ અને અજયને લાગ્યું. તેની તરફ જોતાં હરપાળ બોલ્યો—

“આ સાહેબ ! મારા માલેકના કુંતલપુંજમાં ગુજરાતને નવીન ચૈતન્ય અર્પણ કરવાનું સામર્થ્ય આવશે, એવી કોઇને કલ્પના પણ આવી હશે ખરી કે ? મારી વિમલે—આ મારા હાથેજ લાડ લડાવી ઉછેરલ વિમલે—અમને દૂર ખસેડી ચિતાશયન કર્યું અને તેથી મારા માલેકને માયાળુવૃત્તિનો ત્યાગ કરી કઠોરમાં કઠોર એવા વીરવ્રતનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો.”

“અને આ તમામ શોચનીય બનાવ બનાવવામાં અમે પોતેજ કારણભૂત થયાં છીએ. અમારી કાયામાં જ્યાં સુધી પ્રાણની જ્વલંત જ્યોતિ ઝળહળશે ત્યાં સુધી અમે વનવાસીના અનંત ઉપકારોને કોઇ પણ કાળે ભૂલી જઇશું નહિ. જેથી તેમને પૂર્વનાં સુખ, સૌખ્ય અને શાન્તિની સર્વાંશે નહીં તો પણ કાંઇક અંશે પુનઃ પ્રાપ્ત થાય તે કાર્ય કરવાનો અમારો દ્રઢ સંકલ્પ છે અને તે સંપૂર્ણ કરવા અમે

અમારાથી બનતું કરવામાં પાછી પાની નહીંજ કરીએ.” પશ્ચિમીએ સંજલ નમને હરપાળ તરફ જોતાં આભારની લાગણીથી કહ્યું.

“હરપાળ ! હવે શરૂ થનારા રણસંગ્રામમાં આ અજય-રામની સાથે લક્ષમણા રાતદિવસ રહી ઝૂંઝપા હતા તેજ પ્રમાણે-વનવાસીની સાથે રાત દિવસ રહી તેની સેવા કરશે. મારા સૈનિકો વનવાસીના મામનો જયજયકાર કરી મારી પ્રિય ભગિનીએ તૈયાર કરેલ અને ભગવન્મંત્રથી ભરેલો આ રાષ્ટ્રીય-ધ્વજ સાથે શત્રુની છાતી ઉપર તાંડવ-નૃત્ય કરશે. હરપાળ, હવે આલો, મારી સાથે આવનાર મારા શરવીરોને જીએ અને તેમને જોઇ વનવાસીને આનંદ થશે કે નહીં તે મને કહો.”

તે બન્ને જણા ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા અને થોડાજ સમયમાં ભગવાન શ્રી ‘એકલિંગજીનો જય’ એવી ગર્જનાથી આસપાસના પ્રદેશને ગળવી મૂકનારા સૈનિકો જ્યાં એકત્ર થયા હતા ત્યાં જઇ પહોંચ્યા.

ખીજી તરફ પદ્મિનીએ પણ ધ્વજ ભરવાનું કામ થોડા સમયમાંજ સંપૂર્ણ કરી નાંખ્યું. પછી તે ધ્વજ પોતાના ભાષ્ટને આપવા જતી હતી ત્યાં વચમાંજ તેની સાવકી માતા ઇચ્છાવતીના જેવામાં આવી. તેને જોઇ તેણે પોતાની પાસે બોલાવી અને બોલી-

“પદ્મિની ! તેમના દિવાનાપણામાં સામેલ થઇ તમે બન્ને બહેનભાઇઓએ આ શું કરવા માંડ્યું છે ? આપણા કુળના સર્વ રીતે ધાત કરવાની આ દુષ્ટ અભિલાષાઓ તમારા અંતરમાં ક્યાંથી આવવા લાગી ?”

“બા, થઇ વાત પછી આવતી નથી. પિતાજીના રક્ષણ માટે સર્વેશ્વ શત્રુના પૂંછડા ઉપર આપણે પગ મૂકી ચૂક્યા છીએ. શત્રુ-રૂપ ક્ષણિધર હવે કુંદાડા મારે છે એટલું જ નહીં પણ તેણે પોતાના ઝેરી દાંત વડે આપણને કરડવાની શરૂઆત પણ કરી છે. હવે આપણે તેમાંથી પાછા શી રીતે ખસી શકીએ ? તે મૃત્યુ જેવા કૃષ્ણસર્પનું

મુખ હવે આપણે ચમદી નાંખવુંજ જોઈએ અથવા તો આપણા જીવનની આજ્ઞાનો સર્વ રીતે ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. ઉદાર પ્રાણીદાતાને જીવનની દયા ઉપર છોડી દેવા જેવું નામદંપણાનું કામ શું મારા પિતાજીથી થઈ શકે તેમ છે ? હું તો નાજ પાડું છું કે ત્રણે કાળમાં મારા પૂજ્ય પિતાજી તેમ કરી શકવાના નથી.”

“ચૂલમાંથી નિકળી ઉલમાં પથ મૂકવામાં આવે તો તેને-શું ઉપકાર કહી શકાશે ? તેમાં દયા નથી કે પુણ્ય પણ નથી. આપણી શક્તિ કરતાં કલ્યાણપતિનું સૈન્ય અનેકગણું વધારે છે. ગુજરાતના દરેક ઠાકોર, સામંત અને રાવળ શું તેના હુકમ નથી માનતા ? તેમણે તેના પ્રત્યે વફાદાર રહેવાની શું પ્રતિજ્ઞાઓ નથી લીધી ? ક્યંઈ અને આવળના સામંતો તેનાજ હિતાહિતને નથી સાચવતા ? એવા સમર્થ રાજ સાથે ઝૂંઝવા નિકળેલા તે દિવાનાને મદદ કરવા દોડી જવું અને વિજયની આજ્ઞા રાખવી શું એ મૂર્ખતા નથી ? હું તો કહું છું કે-તે મૂર્ખતાજ છે.

“બા, પિતાજી હમેશાં દયા કરે છે કે જે તરફ સત્ય, નીતિ અને ધર્મ હોય તે તરફ વિજયદેવી હોય છેજ ! બા, તમેજ વિચાર કરી જુઓ કે-રાવણની સત્તા, કોશલ્ય અને સામર્થ્ય શું ઓછા હતાં ? રઘુકુળ પતિ શ્રીરામચંદ્રે વાનરોના બળવાન સૈન્યના બળથીજ રાવણનો પરાજય કર્યો હતો. ગોવાળીઆઓનીજ મદદથી શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે આતતાયી કંસનો વધ કર્યો હતો. પાંચ પાંડવોના પક્ષમાં સત્ય, નીતિ અને ધર્મ હોવાથીજ તેઓ હસ્તિનાપુરમાં અધ્યમેષ યજ્ઞ કરી શક્યા. બા, સત્યનો ખેલી પરમેશ્વરજ છે અને દુષ્ટોનું હનન કરવાનું કામ પણ તેનુંજ છે. જે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર મહાભારતનું યુદ્ધ થવા પહેલાંજ કૌરવોને મારી ચૂક્યા હતા તેવીજ રીતે તે દયાળુ પ્રભુએ

ભુવકને મારી રાખ્યો છે. દેશભક્તાના હાથના કાંડામાં ઇશ્વરી સામ-
ર્થ્યનો નિવાસ હોય છે એવો જે સંદેશો વનવાસીએ કહાવ્યો છે
તે શું તમે નથી સાંભળ્યો? આ, જ્યાં સુધી સાબરમતી, તાપ્તી
અને નર્મદા તથા વિંધ્યપર્વત ગુજરાતનું રક્ષણ કરે છે ત્યાં સુધી
ગુજરાત ભુવકની જીલ્લમી સત્તામાં કે અધિકારમાં રહેશે નહિ. માતા-
માતા! જે હું પુરુષ હોત અને વનવાસીની સત્તામાં મને એકાદ સૈનિકનું
કામ કરવાનો મને સુઅવસર મળ્યો હોત તો બીમના જેવી-દશ હજાર
હાથીઓની-શક્તિ મારામાં સંચરત !”

“બહેન ! તને દુર્બળ અમળાનો અવતાર આવ્યો તે ઠીકજ
થયું છે. નહીં તો પ્રભુએ મને આ કુટુંબમાં લાવી નાંખી તેને માટે
મને પશ્ચાત્તાપ કરવાનો વારો આવત !”

“જન્મ ગમે તે અવતારમાં થયો હોય છતાં પણ દરેકે માતા-
પિતાની આજ્ઞા અવશ્ય પાળવીજ જોઈએ. ધર્મકર્તવ્યમાં લિંગભેદ-
અવતારભેદથી કાંઈ ફરક પડતો નથી. માતા-પિતાના અધિકાર
અને સત્તા વધારે છે, એમ હું માનું છું. જન્મદેનારા માતા-પિતાની
આજ્ઞા જન્મભૂમિની આજ્ઞાને આડે આવતી હોય તો માતા-પિતાની
આજ્ઞાનો અનાદર-અવજ્ઞા કરીને પણ જન્મભૂમિની આજ્ઞા પાળવી
જોઈએ-માનવી જોઈએ. મહાન્ ધનુર્ધર માંડીવધારી અર્જુને માતા-
પિતા સમાન બીજા અને દ્રોણાદિક ઉપર શું શ્રાવ્ય નથી ચલાવ્યાં ?”

“પદ્મિની ! તારી બુદ્ધિ તો કમાલ છે. તું તો ફક્ત પોષ-
ટિયું જ્ઞાનજ પ્રાપ્ત કરી શકી છે. આ કાંઈ તારી બુદ્ધિનું કહાપણ
નથી પણ તને તે કાંઈ ખીજએજ શિખવાડેલ છે, એમ મને તો
લાગે છે. તેમને ધા થએલા જેતાંજ તું ગભરાઈ ગઈ હતી અને
અત્યારે કેવી મોટ મોટી-ડાહી ડાહી-વાતો કરે છે ?”

“તમે ગમે તેમ માનો મને તેની દરકાર નથી. પિતાજીને છોડાવ્યા પછી ભુવડના લોકોએ જીલ્લમ ન કર્યો હોત, પિતાજીને છોડાવનારનો ખ્યાલ શાસ્ત્રની મદદ વિના બીજાં સાધનોથી કરી શકાય તેમ હોત તો હું ગુજરાતની શુલામગિરીમાંજ સમાધાન માની લેત પણ તેમ નથી. વનવાસીને મદદ કરવા તૈયાર થએલા પિતાજીને તેમ કરતાં અટકાવવાની કોશીશ કરવી, કે ધમ્મ પણ કરવી એ તેમના મુખ ઉપર કલંકની કાળાશ લગાડવા જેવું છે. અને આપણા કુળની ઉપર શ્રાપ વહોરી લેવા જેવું છે.”

“પદ્મિની! હું સમજી! તારો જીવ વનવાસી માટે તુટે છે ખરું ને? મને નહોતું લાગ્યું કે તે ધૂમકેતુને માટે તારા મા-આપ અને બાઈના જીવ ઉપર ઉદાર થઈ તું તે સર્વેની આદ્યતિ આપવા તૈયાર થઈશ? મને તો લાગે છે કે વનવાસીની સ્ત્રી મરી ગઈ તેમ તેણે પણ મરી જવું અને આપણે પ્રભુ પાસે તેવી માગણી કરીએ તો તમામ અનર્થ ટળી જશે.”

“માતા-માતા! આવા કૃતદન અને અમંગળ શબ્દો ન બોલો! તે ધૂમકેતુ હોય કે ગમે તે હોય તોપણ તેણે તમારું સાંભાગ્ય અખંડ રાખ્યું છે, તેના તો કાંઈ વિચાર કરો! તમે કહો છો તેવી પ્રાર્થના પ્રભુ પાસે આપણે નજ કરવી જોઈએ. આપણે તો એવી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે “પરમાત્મન! વનવાસીને સહઆયુ કરજો અને તેના મનના ઉચિત મનોરથો સફળ કરજો.” હું તો પ્રભુ પાસે વનવાસીને માટે આવીજ પ્રાર્થના કરીશ.”

“પ્રભુ તારી પ્રાર્થના માને છે કે મારી તે તને આવતી કાલના સાયંકાળ પહેલાં સમજાઈ જશે. પદ્મિની! માદ રાખજો કે તારા કરતાં મારા પ્રભુ પાસે છે અને તે જાગૃત છે.”

“બા-બા ! તારી તો અમને જોથ હતી !” પશ્ચિની આંખોમાં આંસુ લાવી બોલી.

“વાત આટલી બધી વધી જશે એવી કોઈ વખતે મને કદપના પણ આવી હોત તો હું આવી જોથ તમને આપતજ નહિ. મ’ડલેશ્વરની સુંદરગૌરી, અજય અને તું એ ત્રણેની રમતને ભાટ જેવા લોકોની એતવણીથી આપું બચાકર સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થશે એમ મને નહોતું લાગ્યું. મારી નરમાશની શિક્ષા ભોગવવાનો વારો તમે મારા ઉપર લાવવા તૈયાર થયા છો અને પેલા મુઆ વનવાસીએ તારા બાપ અને ભાઈ તથા તારી ઉપર કોણ જાણે શીએ ભુરકી નાંખી આંજી નાંખ્યા છે—મોહી નાંખ્યા છે કે જેથી મારી વાત તમે માનતા નથી અને મારી અવગણના કરો છો.”

આટલું કહી ઈશ્જીવતી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. તરતજ સરળ હૃદયની કુમારિકા સાવકી માતાના રોષને બૂલી ગઈ. તે અજયને ધ્વજ આપવા માટે ચાલી. જે સ્થળે એકત્ર થએલા સૈનિકોની હાજરી થતી હતી ત્યાં તે અજયને આવી મળી. ત્યાંના આનંદ અને ઉત્સાહમાં પશ્ચિની પોતાની સાવકી માતાની ધમકીને બૂલી ગઈ.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

“ધર ફૂટે ધર જાય !” એ કહેવતની સત્યતાના ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં એક નહિ પણ અનેક દાખલાઓ મળી આવે તેમ છે. મહાન પરાક્રમી અને એકજ હાકથી ધરણીને ધ્રુજવનારા મહાન મહિ-પતિઓનાં ધર ફૂટી જવાથી આખરે તેઓ રણમાં રોળાયા. જે મહા-રાજા શિલાહિત્યના વસ્ત્રબીનગરનો કાકુ વાણિઓ ન ફૂટ્યો હોત તો

જ્યોત્સ્નાન લોકો આ તરફ આવત કે કેમ એ જુદોજ સવાલ છે. સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવા સજ્જ થએલા ઠાકોર ચાંપાણને તેનો જે કડવો અનુભવ મળ્યો તે નીચે પ્રમાણે:—

ગયા પ્રકરણમાં માતા-પુત્રીનો સંવાદ થયા પછી ખીજે દિવસે ત્રીજે પ્રહરે અપાસર ગામમાં બહુજ ગડબડ થવા લાગી. બધાં ત્યાં તિરંદાજે, બાલાયતો, તોપચીઓ, ઘોડેસ્વારો અને અન્ય સૈનિકો એકત્ર થવા લાગ્યા. અપાસરના રાજ્યભુવનની સામેજ આવેલા વિશ્વાળ મેદાનમાં જુદી જુદી જાતના શસ્ત્રાસ્ત્રોથી સુસજ્જિત થએલા સૈનિકોની ઢુકડીઓ ઉભી હતી. મેદાનના મધ્યભાગમાં એક મેધાડંબરીના ઘાટનો નાનકડો શામિઆનો ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો અને તેમાંના સુંદર સિંહાસન ઉપર વયોવૃદ્ધ ઠાકોર ચાંપાણ વિરાજમાન થયા હતા. તેની જમણી બાજુએ સેનાનીઓ અને ડાબી બાજુએ તેના અમલદારો ઉભા હતા. જમદારખાનામથી વસ્રો અને શસ્ત્રાગારમથી શસ્ત્રો સૈનિકોને આપવામાં આવતા હતા. દરેકને તેની યોગ્યતા પ્રમાણે પોશાક અને શસ્ત્રો આપ્યા પછી ઠાકોર પોતાના હાથેજ તેને તરવાર આપતા હતા. જોત જોતામાં લગભગ પાંચસો જુવાનોનું તાજું અને ઉત્સાહિત સૈન્ય તૈયાર થઇ ગયું. તેઓ ચાંપાણના ઢુકમની વાટ જોવા લાગ્યા. તમામ સૈનિકોને શસ્ત્રાસ્ત્ર અને પોશાક આપ્યા પછી ઠાકોર ચાંપાણ તમામ સૈનિકોને તેમજ અન્ય અમલદારોને ઉદ્દેશીને બોલ્યા—“મારા બહાદુર સૈનિકો ! કલ્યાણપતિ ભુવડના સૈનિકોએ તમારા ધરખાર બાળી નાંખીને રાખ આખ કરી નાંખ્યાં છે. તમારા વતનો અને વાડીઓ જખરદસ્તીથી લૂંટી લઇ તેનો વિધ્વંસ કરી નાંખ્યો છે. એ ધ્યાનમાં રાખજો. ભુવડને પોતાની શક્તિનું બહુજ અભિમાન છે—અત્યંત ગર્વ છે—તેનું તમે તમારી શરવીરતા અને પરાક્રમથી

ખંડન કરજો. તેને બતાવી આપજો કે ગુજરાત દેશ હજી જીવે છે-
મરી ગયું નથી ! અને તેનું રાષ્ટ્રીય-સ્વાતંત્ર્ય કાયમ રાખવાનું સમજ
સામર્થ્ય તમારામાં હજી પણ છે તે તેને દેખાડી આપજો.”

બહાલા વાંચક ! આ સમયે ત્યાં એકત્ર થએલા સર્વેનું ચિત્ત
એકજ વ્યવથાનમાં ગુલતાન થયું હતું. શસ્ત્રોનો ખખડાટ અને ચક્ર-
ચક્રાટ ત્યાં થતો હતો, તે કોલાહલને લઈ ઠાકોરની પછવાડે આવેલા
મકાનમાં શરૂ થનારો અવાજ કોઈના નજીવા કે સાંભળવામાં આવ્યો
નહિ અને કદાચિત્ આવ્યો હોય તો પણ તેને માટેના વિપરીત વિચાર
કોઈના મનમાં આવ્યા નહિ. ઠાકોર પોતાના ભાષણનો આકીર્ણ
ભાગ પૂર્ણ કરે તે પહેલાંજ પાછળના મકાનના દરવાજા અને બારીઓ
એકદમ-અચાનક-ઉઘડી ગયાં. તે સાથેજ સારંગદત્ત અને એક દક્ષણી
સશસ્ત્ર થોડો પોતાના સૈન્ય સાથે પ્રકટ થયા. તેના પ્રકટ થવા સાથે
જ ત્યાં એકત્ર થએલા સૈનિકોનો ઉત્સાહ નિરત્સાહમાં ફેરવાઈ ગયો.
ઠાકોર ચાંપાણ તે બંને તરફ જોઈ બોલ્યો—

“ કોણ સારંગદત્ત અને હુમંગરાય કે ? તમે આમ અચાનક
અહીં ક્યાંથી અને શી રીતે આવ્યા ? ”

“ અચાનક ! ગુજરાતદેશ ઉપર સત્તા ચલાવનાર સમ્રાટ જીવ-
ડના રાજપ્રતિનિધિના હુકમથી હું અહીં આવ્યો છું. ઠાકોર તમે આ
સમયથીજ મારા કેદી છો. સમ્રાટના નામથી હું આ કિલ્લો અને
નગરનો કબજો લઉં છું. ”

“ ખાંડ ખાજો ખાંડ ! જ્યાં સુધી એક પણ મારા પોતાના
હાથમાં શસ્ત્ર ધારણ કરવાની શક્તિ છે ત્યાં સુધી કિલ્લો તમારે સ્વાધીન
થઈ શકશે નહિ. ” ઠાકોરે આભિયાનામાં ઉભા થઈ જોડાથી પગ
પાછડીને કહ્યું.

“ અહીંના તમામ સ્ત્રી-પુરૂષો અને બાળકોએ સમ્રાટને શરણે જવું જોઈએ. અમારા બે હજાર સ્વારોએ તમારા ત્રણસો ચારસો પાદોએને પકડ્યા છે. કિલ્લાની ચારે તરફ ઘેરો ઘાલવામાં આવ્યો છે. હવે ધિંગાણું કરવું, એ મૂર્ખાઈ છે. માટે શસ્ત્રો નીચે મૂકી દો.” પછી તે, સૈનિકોને ઉદ્દેશીને તેમની તરફ જોતો બોલ્યો—“નહીં તો બળવો કરવાતા અપરાધને માટે દરેકને સુગાંધે ચઢાવવામાં આવશે.”

“ અમારો રાજા ભુવડનો શત્રુજ હોઈ શકે ખીજે નહિ અને તેની આગા વિરુદ્ધ અમે વર્તીએ તોજ બંડ કર્યું કહેવાય ? ” એક યુવકે આગળ આવીને કહ્યું.

“ દુષ્ટ દમાખાજ ! તારી ઉઘાડતાનું પ્રાયશ્ચિત્ત ભોગવી લે ! ”

એટલું કહી ભુવડનો તે થોડો એકદમ આગળ ધસ્યો. તે સાથેજ તેની સેના પણ ગુજરાતી વીરો ઉપર તુટી પડી. ભુવડના થોડાઓ ઉપર પ્રમાણે બોલનાર યુવકના મસ્તકને એક દડાની જેમ તેના ધડ ઉપરથી ઉડાવી દીધું અને તેનું મસ્તક તેના ચરણમાં આવી પડ્યું. એકદમ ત્યાં ખૂમાખૂમ થઈ પડી. ‘ મારો-કાપો ! ’ એવી એકજ પ્રકારની ગર્જનાથી તે ગઠ માંજવા લાગ્યો. શુર્જરવીરો અને ભુવડના સૈનિકોની તરવારો ચમકવા તથા એક ખીજ સાથે અથડાઈને ખખડાટ કરવા લાગી અને તેમાંથી અગ્નિના તણુખા ઉડવા લાગ્યા. તે બનાવ જોઈ આશ્ચર્યચકિત થઈ ઉભા રહેલા ઠાકોર ચાંપાણને બેસવાનો અવસર મળે તે પહેલાંજ ત્યાં રણસંઘ્રામની જબરદસ્ત શરૂઆત થઈ ચૂકી. ક્ષણમાંજ તે સ્થાન રણાંગણ થઈ પડ્યું. તે સ્થાનની ઉપર રણમદનો પટ છવાઈ ગયો. તેમાં તરવારો ચમકવા લાગી અને રક્તનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. ચોમાસામાં પાણીનું જબરદસ્ત પૂર લાંબને આવનારી નદીઓનો જ્યાં સંગમ થાય છે, ત્યાં થોડા સમયને માટે

તે પૂર પાછળનું પાછળજ અટકતું જાય છે, તેવીજ સ્થિતિ ત્યાંના સૈનિકોની થઈ. પહેલાંજ ધસારાની સાથે દક્ષિણી સૈન્યના પૂરને એક-દમ પાછળ ખસેડવામાં આવ્યું. અને ગુર્જર સેનાનો વિજય થાય તેવો રંગ દેખાવા લાગ્યો. પણ શત્રુના સૈન્યને પાછળથી મદદ મળતી હોવાથી ગુર્જરવીરોને નિરૂપાયે પાછા હઠવું પડ્યું. શક્તિ, સંખ્યા અને સાધનોમાં શત્રુ ચઢીયાતો હોવાથી ગુર્જરવીરો પાછા હઠવા લાગ્યા અને દુશ્મન આગળને આગળ આવવા લાગ્યા. હવે ગુજરાતી સૈન્ય કપાવા લાગ્યું. નવીન અને તાજા જુરસાવાળા સૈનિકોની મદદ દુશ્મનોને મળે જતી હતી. તેવી સ્થિતિમાં ગુજરાતી સૈન્ય નહોતું. ગુર્જરવીરોના રક્તથી ભૂમિ રંગાવા લાગી. ઠાકોર ચાંપાણની આસપાસ દક્ષિણી અને ગુજરાતી સૈનિકોના અનેક મડદાંઓ પડ્યાં હતાં. ગુજરાતીઓ ફરી ફરીને દુશ્મનો ઉપર તુટી પડી પોતાથી બચતી દરેક કોશીશ કરી દુશ્મનોનું બળિદાન લેતા હતા અને પોતાનું બળિદાન આપતા હતા. ગુજરાતીઓના નજીવા સૈન્યનો ખે ધડીમાં લગભગ અંત આવી ગયો. સારંગદત્ત અને ઉડુભંગ બન્ને વિજયી થઈ અપાસરના કિષ્કામાંની રણભૂમિપર ઉભા રહ્યા.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

એક શાસ્ત્રાગારમાં વીરપોષાખ ધારણ કરી એક યુવાન યોદ્ધો ઉભો છે. તેની ઈચ્છા રણસંગ્રામમાં સામેત્ર થવાની છે. તેની આસપાસ ખે પુરૂષો ઉભા છે અને તેને પગે એક યુવાન સ્ત્રી ખાત્રી પડી તેને રણભૂમિમાં જવાથી રોકી રહી છે. પુરૂષો તે યુવાન યોદ્ધાને જવાનો માર્ગ રોકીને ઉભા છે. તેમાંથી એક જણે કહ્યું—

“શૂરવીર યુવક ! જરા સાન્ત થા અને સાંભળ ! આ યુદ્ધમાં સામેલ થઈ વગર કારણે શૂરવીરોનું બળીદાન આપી પોતે પણ બળીદાન થવું, એમાં શો લાભ છે ? અમારો સર્વનો આધાર અને આવી આશાઓ ફક્ત તમારા ઉપરજ અવલંબીને રહેલ છે. માટે આવો અવિચાર કરતાં અચકા ! નિરર્થક સાહસ કરવામાં મારા યુવાન યોદ્ધા, સાર નથી-આકસ્મિકી બાથ ભરવામાં નિષ્ફળતા શિવાય બીજું કંઈ પ્રાપ્ત થનાર નથી. ”

“મોટાભાઈ ! આમ ન કરો. હું ક્યુલ કરું છું કે-ક્ષત્રિયને માટે રણસંગ્રામ એ તીર્થ છે અને તે તીર્થમાં દેહત્યાગ કરવો એ દરેક શૂરવીર ક્ષત્રિય બચ્ચાનું કર્તવ્ય છે. ભાઈ, તારા દેહદાનથી પૂજ્ય પિતાજી, અપાસરનો દુર્ગ અને માતાની મુક્તતા થવા જેવું હોત તો હું પોતેજ મારા હાથે તારા કપાળે કંકડું તિલક કરી, વિજયમાળા અર્પણ કરી અને મંગલાક્ષતોથી વધાવી ખુશીથી તને ત્યાં મોકલત પણ તેમ નથી. ધારેલું કાર્ય પાર પડતું હોય તે સમયે આત્માને છુપાવી રાખવો, એ પાપ છે ખરું; તેજ પ્રમાણે ધારેલું સિદ્ધ ન થતું હોય તે સમયે દેહાર્પણ કરવામાં તેનાથી પણ વધારે પાપ છે-મૂર્ખતા છે. મારા બહાલા ભાઈ ! આ સમયે તારે તે દાવાનળ તરફ નજ નવું જોઈએ. પિતાજી, બા અને સર્વને જો શત્રુ કેદ કરે તો પછી અપાસરની તો શું પણ આપણા પ્રિય ગુજરાત દેશની અને આપણા પરમપવિત્ર ધ્યેયની-ધર્મની-હાનિ થશે. ! જો તું છુટો રહીશ તો જીવન મદ્રં લમેત્ । એ ન્યાયે તું ફરી સૈન્ય એકત્ર કરી દુશ્મનને હંકારવાની અને હરાવવાની બાજી ફરી માંડી શકીશ. ભાઈ-ભાઈ ! આ સમયે સાહસ કરવું એ કંઈ પણ રીતે કમ્યાણુકારક નથી. ”

ને સીએ કહ્યું.

“માન્યવર ! તમે બન્નેએ અહીંથી ચાલ્યા જવું જોઈએ. સારંગદત્ત આવ્યો છે તેનો વિચાર કરો. હું આ તરફ આવતો હતો ત્યારે સહેજે તેનું કથન મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે. આ સમયે હવે દુરાગ્રહ કરવો, હઠ કરવો, એ આપણા સર્વસ્વનું ધાત કરવા જેવું છે.” ત્રીજા પુરૂષે કહ્યું.

“હામ ! આવો ધાત કયા નીચ ચાંડાળે કર્યો ? આ કયા ચાંડાળની ફરેખી છે—ફિતુરી છે. તે ફરેખીનું સત્યાનાશ થાઓ. તેની તમામ પેઢીઓ રૌરવ નરકમાં જઈ પડો. દયાળુ દેવ ! તે ફરેખી—કપટી—ને તું મારા હાથમાં આપીશ તો ખરેખર હું તેને એવી તો બચાવ શિક્ષા કરીશ કે જેથી ફરેખી—ફિતુરીને કેવું પ્રાયશ્ચિત મળે છે તેનો બચ ગુજરાતના લોકો ન્યાં સુધી ચંદ્ર—સૂર્યની હૈયાતિ હશે ત્યાં સુધી બુઝી શકશે નહિ.”

જહાલા વાંચક ! જે સમયે અપાસરના કિસ્લામાંના મેદાનમાં દક્ષણી અને ગુજરાતી વીરો રણુરંગમાં રંગાતા હતા તે સમયે તે કિસ્લામાંના શસ્ત્રાગારમાં ત્રણ પુરૂષો અને એક સ્ત્રી ઉપર પ્રભાણેની વાતચિત કરતા હતા. તેમાંનો યુવક ચોક્કો તે રણુસંગ્રામમાં ફેટી પડવા ઉત્સાહિત અને આતુર થયો હતો. તેને તે ત્રણે ભવિષ્યની ઉન્નતિ જણા રોકતા હતા. અમારું ચતુર વાંચકો તેમને ઝોળખી આ હશે છતાં જણાવવું જોઈએ કે—તે ચારે જણા ખીન્દ કાંઈ નહિ પણ વાંચકોને પરિચિત થએલા હરપાળ, રણુધીર, અપાસરનો ભાવી ઠાકોર અજયસિંહ અને તેની ભગિની પદ્મિની હતાં. તેઓ પોતાના વાર્તા-પ્રવાહમાં આગળ વધ્યા:—

“કુમાર ! જે તમારા કહેવા પ્રમાણે જ હશે તો તે સાનુકુળ

સમય આવતાજ પ્રકટ થશેજ, પણ અત્યારે તમારા પ્રાણ સંકટમાં છે તે તરફ ધ્યાન આપવામાં ડહાપણ છે.” હરપાળે કહ્યું.

“કાકા અને કાકીને શત્રુના હાથમાં સોંપી દઇ શું હું એક ખીક-જીની જેમ ભાગી જાઉં ? મદદ છતાં નામદદનું કામ કરી મારા નામને સદાને માટે કલંકનો કાળો ડાઘ લગાડી લઉં ? નહીં, તે મારાથી કાંઈ કાળે બનશે નહિ. પ્રાણ જતા હોય તો બસે જાય પણ તેવું કામ હું કદાપિ નહિ કરું ! મારા જેવાને અપકીર્તિ એ મરણ કરતાં પણ ખરાબ છે. ગુર્જરદેશ અને લોકો કહેશે કે—સમરભૂમિનો ત્યાગ કરી નહાસી ગએલા નામદંના હાથથી અમારું શું કલ્યાણ થવાનું હતું ? નહીં, હરપાળ અને પક્ષિની ! તમારા કહેવા પ્રમાણેનું આચરણ આચરવા હું અશક્ત છું—અસમર્થ છું—લાચાર છું. માટે મને છોડી દો—ચાલ્યો જવા દો ?” અજયે કહ્યું.

“ભાઈ ! જો તું અમારું કશું નથીજ માનતો અને તારોજ હઠ પકડી રાખતો હોય તો પ્રથમ તારી સમશેરથી મારી ગરદન ઉડાવી દે અને પછી તારે કાવે ત્યાં તું જ. તેમ થવાથી તે દુષ્ટ જાનવોને હાથે મારી તો વિટંબના ન થાય !” પક્ષિનીએ જોશથી કહ્યું.

“બહેન—બહેન ! શું તારી વિટંબના અને તે પણ આ અજય જીવતો હોવા છતાં ?” એટલામાં સમરભૂમિના સમરનો પ્રવાહ ફેલાતો ફેલાતો શસ્ત્રાગાર તરફ આવવા લાગ્યો. પક્ષિની પોતાના બાઈને પાસે પાસે ખેંચતી બોલી—

“ભાઈ ! ચાલ. હઠ ન કર ! નહીં તો સર્વસ્વનું સત્યાનાથ થઈ જશે.” આટલું કહી પક્ષિનીએ શસ્ત્રાગારમાંતો એક ચોર દરવાજો ઉઘાડ્યો. તેમાં અજયને ધકેલી પોતે પણ પ્રવેશ કર્યો. હરપાળ તેમાં પ્રવેશ કરે ત્યાં તો દરવાજા ઉપર મરદી ઘમ્મ ગઈ. આમ આટલી

બધી ઉતાવળ કરવા છતાં આખરે ધાત થયો, એમ પશ્ચિમીને લાગ્યું અને તેના આવેશનો અસ્ત થઈ ગયો. શસ્ત્રોનો ખડખડાટ અને સૈનિકોના કોલાહલ તેના સાંભળવામાં આવતાં જ તેને એકાએક ચક્રી આવી ગઈ. તે પૃથ્વી ઉપર નહીં પણ અજયના હાથમાં બેભાન થઈ પડે તેટલામાં ધાડૂ કરતું કે કાંઈ પડ્યું એવો અવાજ તેને કાને આવ્યો અને તે સાથે જ તે ભોંયરામાં અધકાર છવાઈ ગયો. તે સમયે અજયને લાગ્યું કે હવે શત્રુને પોતાની ભાળ મળશે અને સહિસલામતીને બદલે નાશ થઈ જશે. પાછળ રહી ગયેલા રણધીરને દુશ્મનો ઠાર મારશે. રણ-ભૂમિમાં લડતાં લડતાં મરણ પ્રાપ્ત થવાને બદલે ખુણે ખોચરે પોતાના પુરુષત્વનો કાંઈ પણ ઉપયોગ ન થતાં મરણ આવશે, તે માટે તેને ખોટું લાગ્યું અને અનહદ દુઃખ થયું. પદ્મિનું શું થશે ?

આવા આવા અનેક દુર્બળ વિચારો કરતો અજયસિંહ બેસી રહ્યો નહિ. તે ભોંયરાથી અને તેના રસ્તાઓથી અને તેની તમામ ગોઠવણોથી તે જાણીતો હતો. તેવી કફેડી સ્થિતિમાં સપડાયા છતાં પણ પદ્મિનીની સહિસલામતી માટે તે પોતાથી બની શકતી તમામ ગોઠવણ કરવા લાગ્યો. રણધીર પાછળ રહી ગયો. તે સાંભળી બેભાન થયેલી પશ્ચિમીને તેણે પોતાના હાથમાં ઝીલી લીધી. તે ભોંયરામાં આગળ વધવા લાગ્યો અને પોતાની પાછળ ચાલ્યા આવવા માટે હરપાળને કહ્યું. લગભગ પચાસ પંચાવન પગથીયાં ઉતરી ગયા પછી અને તેટલાં જ પગલાં સપાટ જમીન ઉપરથી ચાલી ગયા પછી તે ફરી બન્ને દાદર ચઢવા લાગ્યા. તે સ્થળથી અનજ્ઞા હરપાળને અધકારમાં ઠોકર ન લાગે તેમજ તે કાંઈ ભીંતની સાથે અથડાઈ ન પડે તે માટે અજય તેને વારંવાર સૂચના કરતો હતો. શીતળ વાયુનો જરાક સપાટો આવ્યા જેવો ભાસ થતાં અથવા કાંઈ નહીં તે!

પ્રકાશનું એક કીરણ દેખાશે એવી આશાથી હરપાળ ચારે તરફ જોતો પશુ ત્યાં ધીર અધકાર શિવાય બીજું કંઈ પણ નહોતું. તેને દેખાતું તે ભોંયરાની દિવાલો પણ અધકારની જ બનેલી છે, એમ હરપાળને લાગ્યું. અમાનક આગળ ચાલતો અન્ય અચકચો અને બોલ્યો—

“ હરપાળ, પશ્ચિમીને સંભાળો. હું દિવો કરું છું.”

“ તમે ક્યાં છો ? ” અધકારમાં હાથ ફેલાવ્યા છતાં તેને પશ્ચિમી કે અન્ય કંઈ પણ ન જડવાથી હરપાળે અન્યને પૂછ્યું.

“ આ તરફ આવો—હું અહીં છું.”

ઉપર પ્રમાણેના ક્ષીણ અવાજ હરપાળે સાંભળતાંજ તેણે લાંબો હાથ કર્યો કે તરતજ પશ્ચિમીનો હાથ તેના હાથમાં આવ્યો. પછી અન્યે દિવો સળગાવ્યો. આ સમયે તેઓને ભોંયરામાંના અધકારની કષ્ણના આવી દીપકના પ્રકાશને ઝોલવી નાંખવા ઉપરથી—આસપાસથી અને નીચેથી એમ ચારે તરફથી અધકાર તુટી પડતો હતો. તે દીપકની પ્રકાશમય જ્યોતિ મહાભારતના યુદ્ધ સમયે કૌરવોના ચક્રવ્યુહમાં સપ-ડાએલા બાલવીર અભિમન્યુની જેમ ચરચર ધ્રુજતી હતી. એટલામાં પશ્ચિમી શુદ્ધિમાં આવી અને બોલી—

“ માતા-પિતાની શી દશા થશે ? પ્રભુ-પ્રભુ ! બિચારો રણ-ધીર અમારે માટે વિના કારણે મરાઈ ગયો હશે.”

પછી તે ઉઠી અને એક ઠંડી જગ્યા ઉપર વિલાપ કરતી બેસી ગઈ. તેની વાત સાંભળી અન્ય બોલ્યો—

“ બહેન ! જો તું અહીં યોમતી હોય તો હું પિતા-માતાને શોધી કાઢું બની શકતી કોશીશો કરી અહીં પાછો ચાલ્યો આવું.”

અન્યસિંહના તીખા સ્વભાવને પશ્ચિમી જાણતી હતી અને તેથી તેને ભય પણ લાગતો હતો. ત્યાં થતી હુંદકાટ જેમ કદાચ

તેનો પિતો ખસી જાય અને તે ઝોકનું તોડ કરી બેસે, એ બયથી તે કંઈ પણ જવાબ આપી શકી નહિ, પણ તેનો આંતરિક હેતુ તરફાળ અજયના જણવામાં આવી ગયો અને તે બોલ્યો—

“બહેન ! તું તદ્દન નિશ્ચિંત રહે. હવે હું વગર વિચાર્યું સાહસ કદાપિ કરીશ નહિ. પ્રથમનો મારો આવેશ તે ખરેખર અવિચારનોજ હતો, હવે હું બની શકતી સંપૂર્ણ સાન્યેતીથી વર્તીશ અને બની શકશે તો કાકાશ્રીને લખ આવીશ. તું ગમરાધશ નહિ. જે કદાચ મને વાર લાગે તો તું આ સરળ માર્ગે આગળ વધજે. થોડે દૂર મયા પછી ત્યાં તને જે દરવાજા દેખાશે. તેનાથી એક હાથને છોટે જમણી બાજુએ જમીનમાં ખીસો ઠોકેમો તને જણાશે. તે તું ખેંચી લઈશ એટલે તને માર્ગ મળશે અને તું તથા હરપાળ ભગવાન શીલગુણસરિના આશ્રમમાં જઈ પહોંચશો.”

“ભાઈ ! પિતા-માતા માટે અને જેણે આપણા ઉપર ઉપકાર કર્યા છે તે રણધીર માટે હું તને જવા દઉં છું પણ તે પહેલાં કોષના આવેશમાં વગર વિચાર્યું સાહસ તું નહીં કરે, તે માટે સોગંદ લે અને પછી જ.”

“ભગિની ! તારા શબ્દો એજ મારે મન વેદાય છે !” પોતાની પ્રેમાળ ભગિનીનું સાંત્વન કરવા માટે અજયે કહ્યું અને તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. પશ્ચિની અને હરપાળ તેની તરફ જોઈ રહ્યાં.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

પોતાની બહેનની રજા લઈ અજયસિંહ ભોંયરાના દરવાજે આવી પહોંચ્યો. સ્વામારમાં સ્તબ્ધતા અને શૂન્યતા છે, એવી ખાત્રી કરી

લખ તે પાછો ફર્યો અને ભોયરામાંના ખીજેજ રસ્તે આવેલો એક પત્થરનો દાદર ચઢી ગયો. અજય ત્યાં એટલી બધી સાવચેતીથી ફરહર કરતો હતો કે-ત્યાં અંધકાર નહીં પણ અજવાળું જ હોય ! પગથી-આ ચઢી રહ્યા પછી એક દિવાનખાનાના મોટા તાકામાંનો ચોર દરવાજો ઉઘાડી તેણે અંદરના ભાગમાં પ્રવેશ કર્યો. તે તાકાના દરવાજાની ફરોમાંથી દિવાનખાનામાંનો દેખાવ જોવા લાગ્યો. તે દિવાનખાનું ઠાકોર ચાંપાળની ખાસ બેઠક તરીકે વપરાતો હોવાથી તે સારી રીતે શણગારેલો હતો. ધરના માલેકને કેદમાં નાંખી હુંટારાઓને ત્યાં મોજ મારતા જોઈ અજયને અત્યંત ક્રોધ ચઢી આવ્યો. ત્યાં દુશ્મન સૈન્યના અમલદારો એકત્ર થઈ આનંદ કરતા હતા. ત્યાં પડેલા અરીસુ અને ભાંગ તથા કસુંખાની રેલછેલ ચાલી રહી હતી. ઉપરાઉપરી તે કેશી ચીજોના ઘુંટડા-ત્યાં એકત્ર થએલા લેતા હતા-કેટલાક ત્યાં આળોટતા હતા અને કેટલાક ચઢા-તઢા બકવાદ કરતા હતા અને કેટલાક તે દિવાનખાનામાં ખાંધી રહેલી કિંમતી ચીજો હુંટવામાં ગુલતાન થઈ ગયા હતા. તેજ દિવાનખાનાના ખુણામાં પદ્મિનીએ વનવાસીના કુંતલપુંજથી તૈયાર કરેલો ગુજરાતનો રાષ્ટ્રીય-ધ્વજ પડ્યો હતો. તે અજયસિંહના જોવામાં આવ્યો. ત્યાં હુંટ ચલાવનારા શખસો પોતાના અમલદારોને નશામાં બેભાન બનાવી થોડી વારમાં ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

આ સમયે પોતાના માનિતા સ્થળની દુશ્મનો તરફથી થતી અવગા જોઈ અજયના આખા શરીરમાં ક્રોધ વ્યાપી ગયો પણ તે વિચારી યુવક પોતાની બગિનીને આપેલા વચનનું સ્મરણ કરી ક્રોધ અને અપમાનના કડવા ઘુંટડાને ગળી ગયો. ત્યાં એકત્ર થએલા દુશ્મનના સૈનિકોમાંથી કોઈની પાસેથી પોતાના માતા-પિતાની વાત જાણ-

વાના હેતુથી તે તાકામાંજ બેસી રહ્યો. ધણો વખત થયા છતાં કંઈ પણ સાંભળવામાં ન આવવાથી જે આશાથી તે ત્યાં બેઠો હતો તેની તે આશા નિરાશામાં ફેરવાઈ ગઈ. ત્યાં એકત્ર થયેલા સૈનિકોની ઉલ્લુ-પણાની અને છાકરા જેવી વાતો શિવાય બીજી એક પણ વાત અજ-યના સાંભળવામાં આવી નહિ. ત્યાર પછી તે સૈનિકો અને અમલદારો ઉપર કેરી ચીંતેએ જેમ જેમ પોતાની અસર વધુને વધુ દેખાડવા માંડી તેમ તેમ તે લોકો બોલતા બંધ થઈ ગયા અને દિવાનખાનામાં જેમ જગ્યા મળી તેમ પછડાઈ પડ્યા. આખરે તે દિવાનખાનામાં શન્યતા છવાઈ ગઈ. થાકેલા અને નિશામાં ચકચૂર થયેલા હુકમના દાસ તત્કાળ નિદ્રાદેવીને સ્વાધીન થઈ ગયા.

હવે કોઈ જાતનો વાંધો નથી, એવી પોતાની સંપૂર્ણ ખાત્રી કર્યા પછી અજયે તે તાકાની સાંકળ ઉઘાડી. એક ક્ષણ ચોભીને તેનો દરવાજો બંધ કર્યો. દરવાજાની ઉઘાડ-ખીડ થતી હુકમનના એક પણ સૈનિકના જેવા કે જાણુવામાં આવી નથી, એવી ખાત્રી કરી લીધા પછી અજયે દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં દીવાઓ બળતા હતા. તેનો પ્રકાશ તેજસ્વી નહોતો. તેથી દગ્ગાતા-ગપાતા-ધુપાતા જગામાં અજયને સારી સગવડ મળી ગઈ. ત્યાંથી પસાર થતાં થતાં પ્રકાશ ઓછો કરવા માટે અજયે બીજા પાંચ દશ દીપકો બુઝાવી નાંખ્યા. નિશામાં ચકચૂર થઈ પડેલા બેભાન અને અસાવધ શત્રુની ઉપર હથિ-આર ઉગામી તેમને મારી નાંખવાનો-અશ્વત્થામાના અધોર વિચારની જેવો-વિચાર પણ અજયના અંતરમાં આવ્યો નહિ. ઉઘડું તેમની તેને દયા આવી. તે ત્યાંથી પોતાની કાકીના શયનભુવન તરફ ગયો. અરત-બસ્ત અને બેભાન થઈ પડેલા સિપાઈઓ પોતાને જોતા તો નથી; તેની ખાત્રી કરી લઈ તેણે અન્તઃપુરનું દાર ઉઘાડ્યું. અંદર બધું દર-

વાળે બધ ક્યો. ત્યાં તેને કોઈ ન મળવાથી તે પાછો ક્યો અને ઠાકાર આંપાછને શોધવા ત્યાંથી બીજી તરફ જવા લાગ્યો. ત્યાં તો એકદમ અચનસુવનની પાછળનો દરવાજો ઉઘાડ્યો અને તેમાં થઈ એક દક્ષણી સિપાઈ અંદર આવ્યો. તેને જોઈ અજય જરા અચક્યો. હવે તમામ બાજી બગડી ગઈ, એમ તેને લાગ્યું. કેદ કે મરણ શિવાય તેને બીજો રસ્તો સૂઝ્યો નહિ. તો પછી હવે એક મરદની જેમ દુશ્મનને હાથ દેખાડી શરવીરને છાજે તેવા પરાક્રમી મરણનો અંગીકાર કરવો, એવો નિશ્ચય કરી અજય એકદમ પાછો વળ્યો અને તે દક્ષણી સિપાઈ ઉપર તુટી પડ્યો. તે સિપાઈએ જરા પણ શોરબકાર ન કરતાં કે જરા પણ ન સંકોચાતાં અજયનો ધસારો સહન કરી લીધો. બીજી વાર અજય તેની ઉપર તુટી પડે તે પહેલાંજ તે સિપાઈ બોલ્યો—

“ અજયસિંહ ! હું શત્રુ નહિ પણ તમારો મિત્ર છું. માફ નામ રણધીર ! ” જેને માટે પોતે પાછો આવ્યો તેનોજ પોતાને હાથે વધ થતો હતો, એ જાણતાંજ અજય થોભી ગયો. અજય તેના હાથ પકડતાં બોલ્યો—

“ રણધીર ! તમારે પાછળ રહેવું પડ્યું એ માટે મને, હરપાળને અને બહેનને બહુજ ચિંતા થઈ. ધણા ભાગે તમે આ તોફાનમાં કામ આવી ગયા હશે, એમ અમે સમજતા હતા. ચાલો, તમે સહિ-સલામત છો, તે જોઈ મને અત્યંત આનંદ થયો છે અને જ્યારે બહેન અને હરપાળ તમને જોશે ત્યારે તેમને પણ અનહદ આનંદ થશે. તમે તમારી હકીકત તો કહો કે—અમારા ગયા પછી શું શું બન્યું ? ”

“ કુમાર ! મારી હકીકત બહુજ મજેદાર છે. તે હું તમને વખત આવે—મળે—થી કહીશ. અત્યારે તો 'આપણે અહીંથી ચાલ્યા જવું જોઈએ.' ” એમ કરવામાંજ ડહાપણ છે.

“પણ મેં પશિનીને વચન આપ્યું છે કે હું પિતાજી અને આના ખુશી ખબર લઈને આવીશ તેનું કેમ ? કાંઈ નહીં તો તે બન્નેમાંથી એકને પણ જોયા વિના મારાથી પાછું ફરી શકાય તેમ નથી.”

“બા સાહેબની મુલાકાત થાય એ તો અશક્ય છે પણ બની શકે તો ઠાકોરની મુલાકાત-ફક્ત અથવા ધડીને માટે-આપને થઈ શકે, એ બનવા જોગ છે. હું અત્યારેજ તેમની પાસેથી ચાલ્યો આવું છું.”

“શું અહીં ધડી ? એટલું મળે તો પછી મારે શું જોઈએ ? તેટલા સમયમાં તો તેમને લઈને હું ક્યાંતો ક્યાંએ-બહુજ દૂર-ચાલ્યો જઈશ. રણધીર ! તમે અમારું ઉપર કરેલા ઉપકારની માળામાં આ પણ એક ઉપકારને ગુંથાઈ જવા દો !” અન્યથે ઉતાવળા થઈ ઉત્સુકતાથી કહ્યું.

રણધીર જે રસ્તે ત્યાં આવ્યો હતો તેજ રસ્તે તે અન્યથે ઠાકોર ચાંપાળના બંદિવાસમાં લઈ ગયો. ત્યાં એક દીવો ટમ ટમ બળતો હતો. તે સ્થાન અને ત્યાંના રાત્રી રચિલા ઠાકોર ચાંપાળના દરબજાને છાજે તેવાં નહોતાં. ત્યાં તેઓ એક કેદીની જેમ એક કંગાલ પથારીમાં પડ્યા હતા. રણધીર અને અન્યથે ત્યાં પ્રવેશ કરતાંજ તેઓ પથારીમાં ઉઠીને બેઠા થયા. અન્યથે ત્યાં આવેલો જોઈ અન્યથાની ઉદ્દગારો તેમના યુગ્મમાંથી અચાનક રીતે નિકળી જતા પણ તેમ ન કરવા રણધીરે એકદમ તેમને ધસારત કરી. અન્યથ આમળા આવી પોતાના કાકાને પાંચે પડી ગઈગઈ સ્વરે બોલ્યો-

“પિતાજી ! રણધીરની મદદથી તમને અહીંથી છોડાવી જવા માટે હું અહીં આવ્યો છું !”

“અન્યથ ! આટલો સમય માંડ ચિત્ત શાંત હતું. રણધીરના

મુખે તારી ખુશી ખમર સોંભળી તારે માટે મને કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા નહોતી. પણ તારા આવવાથી હરે માંડે ચિત્ત અસ્થિત થયું છે. બાલુકા ! તું અહીંથી એકદમ ચાલ્યો જા. એક ક્ષણને માટે પણ અહીં ન થોમ. બસ, ચાલ્યો જા ! ”

“ પિતાજી ! તમને અહીંથી લીધા વિના હું જમણ નહિ. હું તેવું વચન બહેનને આપી આબ્યો છું. ”

“ અજય ! તારી સાથે મારાથી આવી શકાય તેમ નથી. એક તો મારા અહીંથી ચાલ્યા જવાથી તારી કાકીની સ્થિતિ બહુજ ખરાબ થશે અને બીજું એ કે મારી કાયાની કષ્ટાવસ્થાથી ગુજરાતના પવિત્ર સ્વતંત્રતાના કાર્યને જોરથી ગતિ પ્રાપ્ત થાય, એવી અવનિપતિની આકાંક્ષા છે, એમ મને લાગે છે. ”

“ પરમેશ્વરની ઇચ્છા વિરુદ્ધ જવાની અમારી પણ ઇચ્છા નથી. આપના આપત્તિઓમાં રહેવાથીજ ગુજરાતના સ્વાતંત્ર્યના કાર્યને મદદ થવાની છે, એવોજ જો હૃદય સંકેત હોય તો તે અમારે કબૂલ મંજૂર છે. આપને માંડે કહેવું એટલુંજ છે કે કેદખાનાના કઠિન કબ્જે કરતા સ્વતંત્રતાના સંકટોજ કદ્યાલુકારક છે. આપની આફતોથી અમારામાં અત્યંત આવેગનો આવિર્ભાવ થશે. ”

“ બહાલા બાળ ! તારો મારા પ્રત્યે પ્રેમ અને પૂજ્યભાવ હોવાથી તને તેમ લાગે એ સ્વાભાવિક છે. એક રીતે હું છુટો થાઉં તે કરતાં કેદમાંજ રહું એ ફાયદાકારક છે. મારો અને કુલકનો દાવ એટલો બધો તો બચાંકર છે કે મને અહીંથી લઈ જવામાં દેશનું કાર્ય એક બાજુએ રહી જશે અને તેને બદલે તારા સરખા શરવીરોને મારા જગ્યાવના કામમાંજ તમામ શક્તિનો વ્યય કરવો પડશે. મારા રક્ષણ કરતાં રાષ્ટ્રના રક્ષણની જવાબદારી તમારા ઉપર વધારે છે. અજય !

કાન્તિના વાદળમાં વિકટ વિષત્તિનાં વાદળ તો થવાનાંજ ! તેની સ્થિતિ મનમાં લાવવાથી કાંઈ વળવાનું નથી. કાન્તિ એ રાજ્યના ઝોળાદે ઉપર થનારા ભૂકંપના ધક્કાઓ છે. આ ભૂકંપમાં જળને સ્થળે સ્થળ અને સ્થળને સ્થળે જળ, પર્વતને ઢેકાણે ખાઈઓ અને ખાઈઓને ઢેકાણે પર્વત એમ જખરદસ્ત ફેરફાર તો થવાનોજ ! મારા જેવા ચાંપા અને વનવાસી જેવા ધૈર્યના પર્વત ખર્ય થવાના છે પરંતુ તારા જેવા નવીન અચલ વીરો ઉત્પન્ન થવાના છે. માટે વત્સ ! મારે માટે જરા પણ ચિંતા કરીશ નહિ. જા, તું ખુલ્લે દિલે-નિઃશંક ચિત્તે તે ગૃહલુ કરેલા વીરવ્રતનું પાલન કરજે. મને ખાત્રી છે કે-હું મારા અજયના હાથમાં ગુજરાતનો પવિત્ર રાષ્ટ્રીય-ધ્વજ તરતમાંજ જોધ શકીશ.”

ઠાકોરે અજયને આટઆટલો સમજાવ્યો છતાં તે સમજ્યો નહિ. રણુધીરે પણ અજયની પ્રાર્થના માન્ય કરવાનું ઠાકોરને કશું પણ ઠાકોરે પોતાનું ત્યાંથી જવાનું કેટલું બધું દુર્ઘટ અને અનર્થકારક છે, તે વાત ફોડ પાડીને સમજાવી. ધ્વજાવતીની મુલાકાત થવાની અશક્યતા જાણવામાં આવતાંજ તે નિરૂપાય થઈ ગયા. ખિન્ન ચિત્તે-દુઃખી દિલે-અજય સાથે રણુધીર પાછો ફર્યો, સૈનિકોથી ચિકાર ભરાયેલા દિવાન-ખાના તરફ અજયને જતો જોઈ રણુધીર બોલ્યો-

“કુમાર ! તે તરફ ક્યાં જાઓ છો ?”

“પિતાજીની આજ્ઞાથી તૈયાર કરવામાં આવેલો વાવટો ત્યાં પડ્યો છે તે આપણે સાથે લઈ જઈએ. પિતાજી કેદમાં છે છતાં તેઓની સહાનુભૂતિ વનવાસીના કાર્યમાં છે, એ વનવાસીને તેથી સ્પષ્ટપણે સમજાશે.”

પહેલેથીજ અજયે તે દિવાનખાનામાંના દીપકો ખુઝાવી પ્રકાશને ઝાંખો કરી નાંખ્યો હતો. જતાં જતાં પણ પોતે કાંઈની નજરે ન પડે માટે દીવાઓ ખુઝાવી નાંખવાનો તેણે સપાટો ચલાવ્યો. ચાર

દીવા યુગ્રાવી પાંચમો દીપક અન્ય યુગ્રાવે તેટલામાંજ એક સૈનિકે એક પડખેથી બીજે પડખે પડખું ફેરવતો દીવા તરફ જોવા લાગ્યો, અન્યે દીવો તો યુગ્રાવી નાંખ્યો, પણ દીવો યુગ્રાવી નાંખવાનું તે સૈનિકે ઉપર શું પરિણામ થાય છે, તે જાણવા તે જરા ત્યાં થોભ્યા. જાગી જવાનું તે સૈનિકનું લક્ષણ જોતાંજ અન્ય તેને છાંટી નાંખવાના વિચારમાં હતો-તૈયાર હતો-પણ તેવું કાંઈ બન્યું નહિ. તે સિપાઈ મડદાની જેમ સંજ્ઞાશૂન્ય થઈ પડી રહ્યો. અન્ય આમળ વધ્યો. ખીલી ઉપર ટાંગેલો વાવટો તેણે ખેંચી લીધો તે સાથેજ ખીલા ઉપર ટાંગી મૂકવામાં આવેલી એક તરવાર ખડખડ કરતી જમીન ઉપર અથડાઈ અને એક સૈનિક ઉપર જઈ પડી. સિપાઈ નશ્વાના કેદમાંજ એકદમ ઉઠીને ઉભો થઈ મર્યો અને ‘દગો-દગો-દગો-’ એવી ખૂમો પાડવા લાગ્યો. અન્ય એકદમ તેની ઉપર કુદી પડ્યો અને તેજ સમયે જાગૃત થતા ખીજ સૈનિકની ઉપર પછાડ્યો. બાકી રહેલો એક દીપક યુગ્રાવી તાકાની અંદર આવેલા ભોંયરા પાસે જઈ પહોંચ્યો !

પાછળથી દિવાનખાનામાં બહુજ ખૂમાખૂમ થવા લાગી. સર્વ સૈનિકો બપોથી આકુળ આકુળ થઈ અંધારામાંજ ધડપડ કરવા લાગ્યા. શત્રુ કોણ અને મિત્ર કોણ, એ બાબતમાં અંધારામાં ઝોળખ રહેવાનું કામ અશક્ય હતું. તમામ સિપાઈઓ ઉલ્લુ બનેલા અને નશ્વામાં ચકચૂર હતા. એ કારણથી જે કાંઈ પોતાની આડે આવે તે શત્રુજ છે, એમ તે સમજવા લાગ્યા અને અંદર તેઓમાં-જ-કાપા કાપી ઝપાઝપી થવા લાગી.

એજ સમયે અન્ય રણધીર સાથે ત્યાંથી પસાર થઈ ગયો અને ઘડીકમાં તો ચિંતાતુર થઈ બેઠેલી પદ્મિની પાસે આવી પહોંચ્યો.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

“મોટાભાઈ ! ખરેખર પરમાત્માએ મારી પ્રાર્થના સાંભળી. તું સુખરૂપ પાછો આવ્યો તે બહુજ સાઈ થયું—પણ માતા—પિતાની શી સ્થિતિ છે ?” પોતાના ભાઈને પાછો આવેલો જોતાંજ માતા—પિતાની ખરેખર જાણવા ઉત્સુક થયેલી પત્નિનીએ આતુરતાથી અજયને પૂછ્યું.

“આ સાહેબ ! તમે જડતાં નથી એવી ખાત્રી થયા પછી ઠાકોર સાહેબને તેમનાં પત્ની સાથે પાવાગઢના કિલ્લામાં રાખવાનો તેમનો વિચાર નક્કી થયો છે. સમ્રાટ ભુવડની તરફથી આજ્ઞાપત્ર આવે ત્યાં સુધી તેમને તેમના ઘટતા માનમરતબા પ્રમાણે રાખવામાં આવશે. એવા ખાત્રી લાયક ખરેખર હું લાવ્યો છું.” રણધીરે કહ્યું.

“વનવાસીને તમે તમારા તરફથી મદદ મોકલવાના હતા ને ? આપણા મદદ કરવાના મનના મનોરથો મનમાંજ સમાધિ મ્યાને ? તેમને મદદ કેવી રીતે મળશે અને પિતાજી કેવી રીતે કેદખાનામાંથી છૂટશે ?” પત્નિની નિરાશ થઈ રડતી રડતી બોલી.

“બહેન ! તું આટલી બધી નિરાશ શા માટે થાય છે ? દેશ-ભક્તના કરના કાંડામાં ઈશ્વરી સામર્થ્યનો નિવાસ હોય છે, એમ શું વનવાસી નથી કહેવરાવ્યું ? તે તું કેમ બૂલી જાય છે ? તે તારા હાથેજ ગુજરાતની રાષ્ટ્રીય—ધ્વજ ઉપર જે અક્ષરો ગુંથ્યા છે તેને કેમ બૂલી જાય છે ? આ ધ્વજ લઈને હું તેમને જઈ મળીશ અને પિતાજીનો સંદેશો તેમને કહી સંભળાવીશ. જો પિતાજીની સાથે કાંઈ દુગો થશે તો હું પાવાગઢને તો શું પણ કસ્યાણુને પણ ધુળ ચાટતી કરીશ.”

અજયના સાત્વનથી પત્નિનીનું સમાધાન થયું નહિ. ચિત્રમાં

ધારેલો રંગ ખુશ્તે ખુશ્તો દેખાડવા માટે ખીજ રંગની છાયા તેની જોડમાં દેખાડવી પડે છે તે પ્રમાણે અજયના બોલવાની અસર પશ્ચિની ઉપર થઈ. તેના અંતઃકરણમાં ચિતરાતો ચિત્રપટ અજયના સમાધાનથી વધારે વિદૂષ-કદરૂપો-દેખાવા લાગ્યો.

“ આ થાપણુ પિતાજીએ મને સોંપી છે અને તે શીલગુણસરિને સોંપી દેવાનું કહ્યું છે. તે કોની છે ? એ બાબતમાં મને પિતાજીએ કંઈ પણ કહ્યું નથી. અજયે લોહાની પેટી હાથમાં લઈ તેનું વાજન હાથમાંજ કરતાં કહ્યું.

“ તે તમને નહીં કહ્યું હોય પણ મને કહી રાખ્યું છે અને તે એ કે-તમારે હાથેજ તમારે તે ગુરુરાજને સોંપવી. તે કોની છે તે હું નક્કી કહી શકું તેમ નથી છતાં મહને લાગે છે કે તે વનવાસીની હોવી જોઈએ.” હરપાળે ખુલાસો કર્યો.

“ જો એમજ હોય તે તમને પહેંચાડી દેવી જોઈએ. “પશ્ચિનીએ જેનું તેને સોંપી દેવાના ધરાદેથી બોલી.

“ તે ગમે તેની હોય પણ પિતાજીની આજ્ઞા પ્રમાણે આપણે તે ગુરુજને સોંપી દઈશું એટલે થયું. પણ રણધીર ! તમે કહેતા હતા કે-મારી હકીકત બહુ મજેદાર છે તે તો કહો ! ” અજયે કહ્યું.

“ સાંભળો ! ” રણધીર આગળ બોલવા લાગ્યો—

“ ભોંયરામાં આપણા ત્રણેના જવાનો અને શસ્ત્રાગારના ઉંમરે સૈન્યના આવવાનો એકજ સમય થયો. તેમના જોતાં મારાથી ભોંયરામાં ઉતરાય, એ ન બનવાજોમ હતું. તેમાં પણ ભોંયરાનો દરવાજો ઉઘાડો હતો. કાંઈ નહીં તો એક ક્ષણને માટે તમને દુશ્મનો ન જોઈ શકે તેટલું કરવાનો વિચાર કરી દરવાજાની ઉપરનીજ ખીંટી ઉપર મૂકવામાં આવેલું બખ્તર મેં ખેંચ્યું અને તે સાથે જ

બોયરાનો દરવાજો એકદમ બંધ થઇ ગયો. એટલે મને શાન્તિ મળી. ત્યાં આવેલા સૈનિકોની જેમજ હું પણ એક સૈનિક છું અને શસ્ત્ર-મારમાં લુટ ચલાવી કાંઈક કમાવા માટે આવ્યો છું, એમ દુશ્મનો સમજ્યા. તેમની તે સમજણ દ્રઢ થાય તે બાબતમાં મેં પણ બહુ સાવચેતી વાપરી. ત્યાંના સારાં સારાં શસ્ત્રો મેં તેમની સામે મૂકવા માંડ્યા. તેઓ પણ એક અધેરી લુટારાની જેમ જેને જે ફાવે તેં લેવા લાગ્યા. તેમને ત્યાંજ મૂકી હું દિવાનખાનામાં આવ્યો. ત્યાં સારંગ અને ઉડમંગ કાંઈક ખાનગી મસલત કરતા હતા. હું તેમની વાતચિત સાંભળતો ચાલ્યો જતો હતો ત્યાં ઉડમંગે મને અટકાવ્યો અને હોદ્દો શો તે પૂછ્યું. મારે ત્યાંથી જવું હતું. મેં તત્કાળ તેની આગળ જઇ અદબથી મુજરો કર્યો અને સૌ સૈનિકોનો હું અમલદાર છું એમ ઠોકી બેસાડ્યું. તે બંનેએ ઠાકોર સાહેબ ઉપર ચોક્કી કરવા સૌ માણસો લઇ જઇ ત્યાં રહેવાનું મને કહ્યું. આદતપર આદત આવી છતાં હું ગમરાયો નહિ. બધ રહિત થઈ મેં તેમને હા કહેતાંજ તે સમયે ઠાકોર સાહેબ ઉપર જે અમલદાર પહેરેગીર હતો તેના ઉપર હુકમ લખી આપી તે જગ્યા મને લેવા કહ્યું. નવો હોદ્દો લઇ ઠાકોર સાહેબ ઉપર ચોક્કી કરવા નિમાએલા કામ ચલાઉ અમલદારને તેનો હુકમ દેખાડી મેં નવીન સત્તા મેળવી. ત્યાં અચાનક ઠાકોર સાહેબની મને મુલાકાત થઇ. તમો બંને ખુશીમાં છો—સુખરૂપ છો, એ ખમર ઠાકોરશ્રીના જણવામાં આવતાંજ તેમને અપાર આનંદ થયો. અબ્બ-સિંહ અને વનવાસી જ્યાં સુધી જીવતા છે ત્યાં સુધી ગુજરાતને માટેની મારી તમામ આજ્ઞાઓ જીવતી જાગતી છે એમ તેઓ બોલ્યા. વનવાસીનું નામ નિકળતાંજ આ લોહાની પેટીનું તેમને સ્મરણ થઇ આવ્યું. તેમણે તે પેટી મને સોંપી. ત્યાર પછી મને અજ.

યસિંહ મળ્યા, અમે બંને ફરી ઠાકોર સાહેબની મુલાકાતે ગયા, પણ તેમની મુલાકાતથી અમને ધારેલો લાભ થયો નહિ. અમારી સાથે આવવા માટે તેમણે સાફ ના પાડી.”

“આ પેટીની માલેદી જો મારા માલેક પાસે ન આવી હોત તો બહુજ સાઈ થાત. આ પેટી અપશુકુની અને અકસ્યાણુકારક છે. તેનાં દરેક પગલાં ઉપર ઉપાધિઓ પમ મેલીને ચાલે છે. આ મારા માલેક પાસે આવી અને તેના સર્વસ્વનું સત્યાનાશ વાળ્યું. અપાસરમાં આવી ત્યાં પણ તેનો તેજ બધેકે તેથી પણ વધારે દુઃખદ બનાવ તેના પગલાથી બન્યો. કાણુ જાણે એવું તે એમાં શું હશે. આમાં શું હશે તે હું જાણતો નથી છતાં આમાં ગમે તે હોય પરંતુ એટલું તો નક્કી છે કે-આની સાથે સાથે ખૂનો અને લોહીની નીકા ચાલવાનું તો અવશ્ય છેજ. પરમાત્મા કરે ને આ પેટી હવે ફરી મારા માલેકની નજરે ન પડે તો સાઈ !”

“અજય ! એકજ દિવસમાં ગુજરાત દેશને સ્વતંત્ર અને સ્વરાજ્યયુક્ત બનાવવાના મનના મૂનોરયોની ઉર્મિઓ ઉરકદધિમાં ઉછળી, ઉદ્ભવી અને તેમને તેમાંજ પાછી સમાધ ગઈ. જાણે કે વર્ષાઋતુમાં ઈંદ્રદેવનું રંગરંગીલું વિવિધરંગી ધનુષ્ય જણાયું-ફૂલાયું-તણાયું-અદ્વ સમય રહ્યું અને પછી પાછું વિલય પામી ગયું. હાય-હાય-પિતાજી કેદમાં પડ્યા અને વનવાસીનો.....પદ્મિની દુઃખથી બોલી. તેના દુઃખનો વેગ વિશેષ હોવાથી આગળનું વાક્ય તેનાથી પૂરેપૂરું બોલાયું નહિ.

“બહાલી બહેન ! પ્રથમ તું મને ઉપદેશ આપતી હતી પણ હવે તને ઉપદેશ આપી આશ્વાસન આપવાનો વારો મારો છે. બગિની ! દેશકાર્યનો માર્ગ બહુજ કઠિન છે-સ્વતંત્રતાનો માર્ગ તીક્ષ્ણ કાંટા-અણિયાળાં કાંકરાઓથી ભરપૂર છે. તેના ઉપર કાંઈ ગુલાબના પુષ્પોની શમ્યા પાથરેલી નથી હોતી ! તેમાં તો ખાડા, ટેકરા, કાંકરા અને

કાંટાઓ વેરાએલા હોય છે. તેમાં વારંવાર નિરાશા થવાનીજ અને અપજસ મળશેજ; પરંતુ તે નિરાશા અને અપજસને પગની નીચે કચરીનેજ દેશભક્તોએ આગળ વધવાનું છે. આવા વિકટ પ્રસંગો ઉપસ્થિત કરીનેજ પરમાત્મા આપણને ધીરજના, શાન્તિના, સાવચેતીના અને દ્રઢતાના પાઠો શીખવે છે. બહેન ! તું આમ નિરાશ ન થા. તેં ગુર્જરદેશના રાષ્ટ્રીય-કવજ ઉપર જે અક્ષરો ગુ'થ્યાં તેના અર્થનું સ્મરણ કર ! ”

આપણી અનંત આપત્તિઓમાં એટલુંજ સુખ માનવાનું છે કે-તેમણે આપણા માતાપિતાનો વિયોગ કરાવ્યો નથી. ”

“ પણ આ, જે તમે તેમના હાથમાં સપડાયાં હોત તો કાંઈક જીદોજ બનાબ બનત. સારંગદત્તનો વિચાર તમને અને ઇચ્છાવતિ-બાને લઈ જવાનો હતો. તમે ન મળવાથીજ બધો ઘોટાળો થઈ ગયો. સારંગ તપી ગયો. ઇચ્છાવતિની સાથે મળી જવાનું-તેણે ઉડુ-ભંગને મેળું માર્યું.” રણુધીરે કહ્યું.

રણુધીરની વાત સાંભળી પદ્મિની બપથી સફેત પુણી જેવી થઈ ગઈ. સારંગેજ તેનું બમ્બે વખત મારુ કંઈ હતું અને તેને ઠાકોર ચાંપાળએ ધિક્કારી કાઢ્યું હતું. તેની અપકીર્તિ અને પશુવૃત્તિને પણ શરમાવી નાંખે તેવા તેના અનાચારની વાતો પદ્મિનીના સાંમ-ળવામાં આવી હતી તેથી તેને તેની ખીક લાગતી હતી. ખીજ વાર બ્યારે ઠાકોરે તેની માગણી ધિક્કારી કાઢી ત્યારે તે બોલ્યો હતો કે-ઠીક છે. હું જોઈ લઈશ.” સારંગની આ પ્રતિજ્ઞા પદ્મિની સમક્ષ ઉપસ્થિત થઈ. પ્રચંડ ઘટનાદત્તી જેમ તેના કાનમાં અવાજે થવા લાગ્યા. સારંગના હાથમાં પોતે સપડાઈ હોત તો પોતાની શી દશા થાત, તેની માત્ર કલ્પના કરવાનું તેને ધૈર્ય થઈ શકતું નહોતું. તેના શરીરમાં પરસેવો છૂટ્યો. પરમેશ્વરેજ પોતાને ન્હાસી જવાની સુચુદ્ધિ

સહાદી, એમ તેને લાગ્યું અને તે તેનો અત્યંત આભાર માનવા લાગી અને બોલી—“ હે દયાળુ દેવાધિદેવ ! આ આપત્તિમાં આવેલી અનાથ અને અભાગિની અમળાને આવીજ રીતે સદા સર્વદા સદ્દુષ્ટિ-સમર્પણ કરતા રહેજો.”

“ બહેન બા ! એક સીલખંધ કોથળીનું આ તમામ તરકટ છે—કાવતરું છે. જ્યારે ઉડુભંગ રેવાના પ્રદેશમાં હવો ત્યારે તેની પાસે એક હલકારો—આવ્યો. ગુમચર—ગસુસ—ને જોતાંજ એકદમ ઉડુભંગ તરફથી સૈન્યને અપાસર તરફ કૂચ કરવાનો હુકમ મળ્યો. વનોડ ઓળંગતાંજ પાંચસો સૈનિકો ગિરીપાત તરફ અને પાંચસો અપાસર તરફ એમ બે ભાગ પાડવામાં આવ્યા. ગિરીપાત તરફ વનવાસીને કેદ પકડવા માટે સૈન્ય મોકલવામાં આવ્યું અને અહીં કેવો દુઃખદાયક બનાવ બન્યો, તેનું ફળ આપણે આ સમયે ભોગવીએ છીએ.” રણધીરે ધરભેદની વાતનો જરાજરા સ્ફોટ કર્યો.

“ ત્યારે તમે શું એમ કહેવા માગો છો કે—આપણું ધર ફટી ગયું અને આપણે અત્યારે આફતમાં આવી પડ્યા, તેના મૂળ કારણ તરીકે કોઈ જાણુએદુ છે ? ” અજયે પૂછ્યું.

“ અલખત ! ”

“ ત્યારે શું દગો થયો ? ”

“ અવશ્ય ! ”

“ શું કપટ—દગો ! હાય—આ દગાબાજ ! તારા લીધેજ મોટા મોટા દેશોની ગરદનો તુટી ગઈ છે. ઓ પરમાત્મન ! જો તે સંસારમાં દગો ઉત્પન્નજ ન કર્યો હોત તો તને વારંવાર અવતાર ધારણ કરવાની તકલીફ શા માટે ઉઠાવવી પડત ? શેષની શ્રધ્ધા ઉપર શાન્ત ચિત્તે પડ્યા પડ્યા તે નિર્માણ કરેલા માનવી સંતાનના સંસારસુખો

તારાથી શું જોઇ શકાતા નહોતા ? પુત્રની બાલસુલભ મનમોહક લીલા જોવામાં શું પિતાને સદેવ અભિમાન નથી લાગતું ? તો પછી આ કપટ, દગાબાજી, છળ, પ્રપંચ વિગેરે ઉત્પન્ન કરી તારી નિરામયતા વગર કારણે દુઃખમાં નાંખવાથી તને શા-કેવો-આનંદ થતો હશે, તે તો હે દયાળુ ! તુંજ જાણે ? ” હરપાળ બોલ્યો.

“ સ્વતંત્રતાની રણમદીમાંજ દગલબાજીના પ્રચંડ તાપથી દેશ-ભક્તિનું ક્રાન્તિવન્ત કાંચન ઉજ્જવલ અને પવિત્ર થાય છે. તેમ થવાથી દેશભક્તિના કાંચનને દાગ લાગે છે પણ તે ધોવાઇ જાય છે અને કાંચનનો કસ વધે છે. તે એક પ્રકારની કષ્ટમય કઠિન કસોટી છે. રણધીર, જ્ઞેન, હરપાળ, હવે આપણે અહીંથી ચાલો. આપણે એકદમ વનવાસીને જાનને મળવુંજ જોઇએ. માટે સત્વર ચાલો.” અજમે કહ્યું.

અપાસર ગામથી થોડેક છેટે એક યોગિનો આશ્રમ આવેલો છે. તેમાં એક યોગી પોતાના શિષ્યો સાથે નિવાસ કરેલ છે; સમય અર્ધ રાત્રિની પછીનો છે. તે સમયે તે આશ્રમમાં શાન્તિ, સ્તબ્ધતા અને નીરવતા પ્રસરી રહી છે. તે આશ્રમના મુખ્ય યોગીશ્વર આશ્રમની એક તરફ આવેલ ઝોરડામાં નિદ્રા-મુખ્ય અનુભવે છે.

જ્યાં તે યોગીરાજ નિદ્રાવશ થયા છે ત્યાં અચાનક ચાર મનુષ્યો ભૂગર્ભમાંથી પ્રકટ થયા. તેમના પગનો અવાજ સાંભળી યોગીરાજ એકદમ જાગૃત થયા. ત્યાં આવેલા ચાર મનુષ્યોમાંથી એક યુવકે આગળ આવીને યોગીરાજને નમન કર્યું અને પોતે ત્યાં આવી તેમને તકલીફ આપવાનું કારણ જણાવી બોલ્યો—

“ ગુરુદેવ ! ઠાકોરશ્રી ચાંપાજી પુનઃ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરે ત્યાં સુધી આ અવળાનું સંરક્ષણ કરવાની આપ કૃપા કરો. પિતાજીએ અમે સર્વેને આપને સ્વાધીન કર્યા છે.”

“ અન્ય-પદ્મિની ! આ આશ્રમ તમારોજ છે.” તે યોગીએ આશ્રય પામી તેઓને આશ્ચર્ય આપતાં કહ્યું. તે સમયે યોગીની સુખસુદ્રા ઉપર વિસ્મિત પૂર્ણહાસ્યની આછી આછી છટા જણાતી હતી.

બહાલા વાંચક !

અપાસરના આયુધગારના ભોંયરામાં પ્રવેશ કરી ત્યાંથી અન્ય, પદ્મિની, રણધીર અને હરપાળ ઉપર જણાવેલા આશ્રમમાં આવી પહોંચ્યા હતા. તે આશ્રમ ગુજરાતના ઇતિહાસમાં સુપ્રસિદ્ધ થએલા મહાત્મા શ્રી શીલગુણસરિનો હતો.

“ રણધીર ! અપાસરની ઉપર તારા અનંત ઉપકાર થયા છે. તું સદા સર્વદા આવીજ યુદ્ધિ રાખજે. આવી રીતે દયાભાવનામાં વૃદ્ધિ કરતો જ અને વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્ એવી ભાવના ભાવનારા સંજ્ઞન સંત પુરૂષની પદવી પ્રાપ્ત કરજે. પરોપકાર કરનારાજ પર-માત્મસ્વરૂપ થઇ શકે છે. તીર્થયાત્રાઓ કરવાનો તારો વિચાર પ્રશ્ન-સનીય છે. તું ધ્યાનમાં રાખજે કે-જ્યાં દયા છે ત્યાં ધર્મ છે અને ધર્મ છે ત્યાં સુખ અને કલ્યાણ ઉભય છે.”

યોગીરાજ શ્રી શીલગુણસરિએ આશ્રમમાં પદ્મિની, હરપાળ અને લોહાની પેટીની સહિસલામતીની સંપૂર્ણ ગોઠવણ કર્યા પછી રણધીરના અંતઃકરણની અનન્ય અભિલાષા પ્રમાણે તીર્થયાત્રાએ જવાની ગોઠવણ થઇ. તેના પ્રયાણ સમયે ઉપર પ્રમાણેનો ટુંકમાં ઉપદેશ શ્રીશીલગુણસરિએ આપ્યો. રણધીર તમામની પરવાનગી લઇ આશ્રમની બહાર નીકળ્યો ત્યાં તે સૈનિકાની પ્રયાણ કરતી એક ઢુકડીનો અવાજ તેમના-આશ્રમમાંના મનુષ્યોના-સાંભળવામાં આવ્યો.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

સૈનિકોની એક ટુકડી-મહુ ધીમે નહિ તેમ બહુજ ઉતાવળથી પણ નહિ-પ્રયાણ કરતી આશ્રમની પાસેથી ચાલી જાય છે. તેમાંના સૈનિકોની ગતિ ઉપરથી તેઓ ક્યાંએ ચઢાઇ ઉપર જતા હોય, તેમ લાગતું નથી. તે ટુકડીની વચમાં બે ઉમદા મ્યાના જણાય છે. સમ્રાટ જીવડના સૈનિકોનો અમલદાર ઉડુભંગ એક ઉમદા ઘોડા ઉપર સ્વાર થએલો ચાલ્યો જાય છે. તે મ્યાનાઓની પાસેજ ચાલે છે, તે ટુકડી અને મ્યાનાઓને જોઇ અન્યસિંહે રણધીરને પૂછ્યું-

“રણધીર! ઉડુભંગ કાકાશ્રીને પાવામઢ તો નથી લઇ જતો ને?”

“હા. તે તરફ જ લઇ જાય છે.”

આ સમયે રણધીર અને યોગીશ્વરનું ધ્યાન તે ટુકડીમાંના મ્યાના તરફ હતું. ધીમે ધીમે ઉભયના દૃષ્ટિ પથમાંથી તે મ્યાનાઓ અને ટુકડી અદ્રશ થયાં. આખરે ઘોડાઓના ડામલાનો અવાજ પણ સંભળાતો બંધ થયો. રણધીર ચાલ્યો ગયો.

અન્ય અને યોગીરાજ રણધીરને વળાવી પાછા આશ્રમમાં આવ્યાનુત્યાં આવી અજ્યે પદ્મિનીને જોએલી વાત કહી સંભળાવી. યોગીરાજ પણ તે વખતે ત્યાં ઉભા હતા. ઠાકોર ચાંપાળને પાવામઢ તરફ લઇ જવાની વાત સાંભળી પદ્મિનીના હૃદય ઉપર બહુજ દુઃખ-દાયક અસર થઇ. તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં અને તે બોલી “ગુરુ! હવે માતા-પિતાશ્રીના શ્વા-કેવા-હાલ થશે?” એમ કહી તે ધુસ્કે ધુસ્કે રડવા લાગી. તેને આશ્વાસન આપતાં ગુરુ બોલ્યા:—

“વત્સે! મને લાગે છે કે-જીવડ એ એક મહાન મુત્સદ્દી છે અને તે ઠાકોર ચાંપાળ જેવા જડી આવેલા મોતીનો નિર્ચયક ઉપયોગ

કરશે નહીં. તે જાણે છે કે—ચાંપાણને મારી નાખવામાં જેટલો લાભ છે તેના કરતાં વધારે લાભ જીવતા રાખવામાં છે. ઠાકોરને સ્થાને ગુજરાતનો પ્રચંડ અગ્નિ એકત્ર થએલો છે. તે અગ્નિ ઠાકોરશ્રીના મરણથી દાવાનળ રૂપે સળગાવી ગુજરાતમાં ફેલાવવાનું સાહસ તે—જીવડ-કોષ કાળે કરશે નહિ. બહેન ! તું ઠાકોર સાહેબના જીવનને માટે સર્વ રીતે નિશ્ચિંત રહે. ”

“ આપનું કથન હું માન્ય કરું છું. પરંતુ તે પિતાજીને મારી નહીં નાંખે તો પણ તેમને બહુજ દુઃખ દેશે—તેમના ઉપર અત્યાચાર કરશે. જીલમ ગુજરશે, મારા પિતાજી મરણ સહન કરી લેશે પણ જીલમ કે અત્યાચાર કે અપમાન સહન નહિ કરે. ”

“ જીવડના કાવતરાંખોર સ્વભાવને લઈ તેમનું અપમાન થાય કે જીલમ ગુજરવામાં આવે, એ અસંભવિત છે. એટલુંજ નહિ પણ ઠાકોર જેવા લોકનાયકને કેદખાનામાં રાખવાનું કામ તેના હાથે થઈ શકશે નહિ. બહેન ! તું નિશ્ચિંત થા. ” ગુરુરાજના આટલા વચનામૃતથી કાંઈક અંશે પક્ષિનીના ચિત્તનું સમાધાન થયું. ત્યાંથી અજયને સાથે લઈ સૂરિજી બહારના બાગમાં આવ્યા. તેઓ અપાસરની સ્થિતિના સંબંધમાં વાતચિત કરતા હતા. તેટલામાં આશ્રમના દરવાજે કોલાહલ થતો તેમના સંભળવામાં આવ્યો. પોતાની તલવાર અજય મ્યાનમાંથી બહાર કાઢતો ઉઠીને ઉભો થયો. તે બોલ્યો—

“ ગુરુરાજ ! રણધીર કપટમાં ફસાઈ શત્રુની જાગમાં સપડાયો લાગે છે ? ”

“ અજય ! ધાર કે કદાચ સપડાઈ ગયો હોય તો તું એકલોજ ત્યાં જઈ શું કરવાતો છે ? ” તેને પાછો નીચે બેસાડતાં સૂરિજીએ કહ્યું.

“ તેની જાળનાં બંધનો તોડી હું તેને છોડાવીશ. ”

“ બિન અનુભવી યુવક ! ત્યાં જે કોલાહલ થાય છે, તે ઉપરથી મને લાગે છે કે તે દસથી પંદર માણસોનો હોવો જોઈએ. તેમની સાથે તું એકલો જ લડવા જઈશ તો નબી શકીશ નહિ. ત્યાં પ્રકટ થઈ તું, પશ્ચિની ક્યાં છે, તેનો દુસ્મનોને પત્તો આપે છે. તારા ત્યાં જવાથી પરિણામ સાફ નહિ આવે. કદાચિત તારો ધાત થશે અને તે સાથે જ પશ્ચિનીનો પણ ધાત થશે. માટે વિચાર કર વત્સ ! ”

“ આપ શું એમ કહો છો કે—રણુધીરને તેમના હાથે મરણુ પ્રાપ્ત થાય ? ”

“ નહીં. તેના પ્રાણુ માટે તું નિશ્ચિંત રહે. તારે પશ્ચિની અને હરપાળને માટે અહીંજ છુપાઈ રહેવું જોઈએ. જે કોઈ ગુનેહગાર માણસ હશે તો હું તેને છોડાવી લાવીશ. ”

સૂરિજીના વચન સાંભળી અજયસિંહ શાન્ત થયો. ગુરજ દરવાજા ઉપર આગ્યા. ત્યાં તેમણે શું જોયું ? એજ કે, એક ગુજરાતી વીરને દસ પંદર લુવડના સૈનિકો મારતા હતા—ખેંચતાણુ કરતા હતા. ગુજરાતી વીર એક પત્થરની પ્રતિમા પ્રમાણે સર્વેના આધાતો સહન કરતો હતો. તે ગિરદીમાં પ્રવેશ કરી સૂરિજીએ ગુજરાતીને છોડાવ્યો. સૂરિજીની ભવ્ય, ગંભીર અને તેજસ્વી મુખમુદ્રા જોઈ સૈનિકો અમચાઈ ગયા. તેઓ ભયભીત થઈ પવિત્રતાના પુંજ સ્વરૂપ સૂરિજી તરફ જોવા લાગ્યા. સૂરિજીએ તે દુકડીના નાયકને ગંભીર અવાજે પૂછ્યું—

“ જખમી થએલા માણસને મારફટ કરતા તમે ક્યાં લઈ જાઓ છો ? ”

“ યમરાજને ઘેર ! ” તે નાનકડી દુકડીના નાયકે ઉત્તર આપ્યો.

“ શા માટે ? ”

“ તે અમારો અપરાધી છે. ”

“ તેણે તમારો શો અપરાધ કર્યો ? એ તમે શા ઉપરથી કહો છો ? ”
સૂરિજીએ દમામથી પૂછ્યું.

“ તે અપાસરના ઠાકોરનો મળતીઓ છે. ”

“ કાંઈ પ્રમાણ ? ”

“ ઠાકોર ચાંપાજીનો સુવર્ણશૂંગ તેની પાસે હોવાથી, તે ઉપરથી લાગે છે કે-ઠાકોરે આને પોતાની નિશાની આપી બંડખોરોની મદદ લાવવા મોકલ્યો હોવો જોઈએ. ” તે ગુજરાતી વીર પાસેથી મળી આવેલું સોનાનું રણશિશું સૂરિજીને બતાવતાં નાયકે કહ્યું.

“ વાહ-વાહ ! તમારું તર્કશાસ્ત્ર બહુજ મજેહદાર અને પુરાવો પણ બહુ સરસ છે. ઠાકોરે તેને પોતાની, પહેલાં કોઈ ચાકરી કરી હશે તેના બદલામાં ઇનામ તરીકે આપ્યું હશે, એમ કેમ ન હોય ? ગઈ કાલે અપાસરમાં થયેલી ઝપાઝપીમાં તમે આને જોયો હતો ? અને કદાચ માની લ્યો કે તે અપરાધી છે તો પણ સમ્રાટ ભુવડની આજ્ઞા ન માનવાની હિંમત તમારામાં છે ? ખુદ સમ્રાટ અને તેમના પ્રતિનિધિના ફરમાનથી આ આશ્રમની હદમાં કોઈ પણ પ્રકારની હિંસા કરવાની સખત મનાઈ છે, તે તમે જૂલી જાઓ છો નાયક ! તે ગરીબ મનુષ્યે તમારો અપરાધ કરવાને બદલે તમે જાતેજ સમ્રાટ અને તેના પ્રતિનિધિની આજ્ઞાનો ભંગ કરવાનો અપરાધ કર્યો છે. તેમની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ વર્તનારને દેહાન્તની શિક્ષા થવી જોઈએ ! એ તમારી જાણમાં છે ? ”

“ અમારો હેતુ તમારી હદમાં અપરાધ કરવાનો નથી. ”
ગુજરાતી વીરને છોડી દેતાં નાયક બોલ્યો.

“ ઠીક છે. આશ્રમની હદમાં પ્રાણને માટે આશ્રમ મામવા આવેલા માણસને ખેંચી જઈ તમે સમ્રાટની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરો છો અને

તેમ કરી તમારે અપરાધી થવું હોય તો બસે; તેમ કરો પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે-આ એક માણસને મારે તમે. સર્વેને દેહાન્ત પ્રાપ્તિત લેવું પડશે. ”

“ ભગવાન ! અમને ક્ષમા કરો ! ” સર્વે સૈનિક ગભરાઈને બોલ્યા.

“ ક્ષમા ચાહતા હો તો તેને છોડી દો. તેની ચોકસી હું કરીશ અને જો તે ખરેખર રાજદ્રોહી જ હશે તો તેને રાજકર્તાને સોંપી દેવો એ મારું કામ છે. ભગવંતને સોનાની જરૂર નથી. તેમને અહિંસાની આવશ્યકતા છે. જાઓ, આવો અત્યાચાર આ આશ્રમની આસપાસ-હદમાં-ફરી કરવાનું સાહસ ન કરશો. ” એમ કહી સૂરિજીએ તે સોનાનું રણુશિંગું નાચકને સોંપી દીધું. સોનું મળવાથી તે સૈનિકો આનંદિત થઈ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. સૂરિજી તે ગુર્જરવીરને લઈ આશ્રમમાં ગયા.

આશ્રમમાં જઈ એક એકાન્ત સ્થાને તે ગુર્જર સાથે સૂરિજી બેઠા. થોડીવાર પછી સૂરિજીએ તે ગુર્જરને પૂછ્યું-

“ બાપ, તે રણુશિંગું તારી પાસે ક્યાંથી આવ્યું, તેની તમામ હકીકત તારે મને કહેવી પડશે. જો તું અપરાધી હશે તો તને જીવ-ડના ન્યાયાધિકારી તરફથી શિક્ષા અને જો નિરપરાધી હોય તો તને અભય અપાવવાની જવાબદારી હું લઉં. ”

“ ભગવાન ! આપે મને યમદૂતના હાથમાંથી છોડાવ્યો અને આપણ મારા પ્રાણ ફરી સંકટમાં નાંખો, એ તદ્દન ન બનવાજોગ છે. આપના હું અનંત આભાર માનું છું. તે રણુશિંગું મેં ચોરેલ નથી તેમ જ તે ઠાકોર તરફથી ધનામમાં પણ મને મળેલ નથી પણ હું તે, ગિરીપાતમાં રહેનાર એક મહાન પુરૂષ તરફથી નિશાની તરીકે સાથે લાવ્યો હતો. ” તે સૈનિકે સ્થિર દ્રષ્ટિએ કહ્યું.

આ વનવાસી તરફથી જ આવેલો હોવો જોઈએ, એવી સૂરિ-

જીને તત્કાળ ખાત્રી થઇ. છતાં અજ્ય એને તેની મુલાકાત કરી આપવા પહેલાં પુનઃ પોતાની ખાત્રી કરી લેવાના હેતુથી તેઓએ તે તરફ ભેદક દ્રષ્ટિએ જોઇ કહ્યું:—

“ ઠાકોર પાસેથી મદદ લેવા તું આવ્યો છે ખરું કે ? ”

“ આપ ઠાકોરને જોળખો છો, એ બાબતમાં મને ખાત્રી ન થાય ત્યાં સુધી મારાથી આપને કંઇ પણ કહી શકાય તેમ નથી. હું કોની તરફથી આવ્યો છું, એ શું આપ કહી શકશો ? ” તે અનુપ્રાસે પૂછ્યું.

“ ભાઈ, ગુજરાત દેશને સ્વતંત્ર બનાવવાનું વીરવ્રત ગ્રહણ કરનાર વનવાસી તરફથી તું આવ્યો છે અને તેનો તું દૂત છે. ” સૂરિજીએ હસતાં હસતાં ખુલાસો કર્યો.

“ ભગવાન ! આપ ઠાકોર ચાંપાજી અને મારા સેનાપતિને આહવારા છો—તેમના મિત્ર છો, એમાં હવે મને જરા પણ શંકા રહેતી નથી. મને જાણુવા દો કે અમારી આશાને કાંઈક જળ્યા છે કે નહિ ? અને જો કદાચિત્ કાંઈ પણ આશા ન હોય તો મને પાછો જવા દઇ મારા સેનાપતિ તરફ પાસે જવા દો અને ધારાતીર્થ સ્વરૂપ રણભૂમિમાં મારા સેનાપતિ સાથે મુક્તિનો મહાન લાભ પ્રાપ્ત કરવા દો. ”

“ આશા શા માટે નથી ? વત્સ ! તું નિરાશ શા માટે થાય છે. ભાવીની ભાવનાઓ કાંઈક જુદી જ હશે. તમારા કાર્યનો વિનાશ કરવાની તેની ઇચ્છા હોત તો શું તું જીવતો છૂટત ખરો ? વત્સ, હવે શાન્ત થા—સ્વસ્થ થા. તારા ધા ઉપર પાટા બાંધી લેવા દે. તું સ્વસ્થ થયેથી તમામ બ્યવસ્થા થશે. ”

આટલું કહી સૂરિજીએ પોતાના બે સેવકોને તેની સારવાર કરવાનું કહ્યું. પોતે અજ્યની પાસે ગયા અને તેને મળી કહ્યું:—

“ વત્સ અજય ! સ્થુધીર સહિસલામત આદ્યો ગયો હોવો જોઈએ. પહેલાંનો કોલાહલ વનવાસી તરફથી આવેલા દૂતને લગતો હતો. ”

“ કોણ વનવાસીનો દૂત અને તે વળી અહીં ? ” અજયે અત્યંત અન્યયબીથી પૂછ્યું.

અન્યયનું સમાધાન કર્યા પછી સૂરિજીએ તેને તે બાબતની તમામ હકીકત કહી સંભળાવી અને તે બંનેની મુલાકાત પણ કરાવી આપી. તે અન્યયના પુરૂષે પોતાની તમામ કર્મકથા અજયને કહી સંભળાવ્યા પછી બોલ્યો—

“ અજય ! એટલા માટે જ મેં એ પવિત્ર કાર્ય માથે લીધું છે. અમે ત્યારે તરફથી ઘેરાઈ ગયા છીએ. અમારો તમામ આધાર તમારા ઉપર છે. હું બહુજ આશા ભરેલા અન્તઃકરણે આવ્યો હતો પરંતુ ઠાકોર સાહેબ ઉપર ગુજરેલા જીલમની વાત સાંભળી હું સર્વ રીતે નિરાશ થયો છું. હવે મરણના શરણુ શિવાય અમારે માટે બીજી ગતિ નથી. ઓ પરમાત્મન ! શું અમારા અન્તઃકરણની આશાઓ આમ અતૃપ્ત અને અપૂર્ણ રહેશે કે શું ? ”

“ શું આપણી અભિલાષાઓ અપૂર્ણ રહેશે ? છદ્દ છદ્દ ! તેમ કદિ બનશે નહિ. જ્યાં સુધી અમારા શરીરમાં ગુજરાતનું પાણી રમી રહ્યું છે ત્યાં સુધી નિરાશાને આપણી આશાઓમાં સ્થાન નથી. આ સમયે અપાસરના હાલ હવાલ થયા છે છતાં ગમરાવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. નંદના કુળનો વિનાશ કરનાર આણુકે જ્યારે નંદ-કુળનો નાશ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી ત્યારે તે એકલો જ હતો. તે એકલાની વિરૂદ્ધ રાજા નંદનું સર્વ સામ્રાજ્ય હતું છતાં તે નિરાશ કે હતાશ થયો નહિ—તેમ ગમરાયો પણ નહિ, જ્યારે તમારા જેવા

શરવીર બહાદુરો વનવાસી અને ચાંપાણની પુઠે ઉભા છે તો પછી આપણને ભય પામવાનું કે રાખવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. તે બન્નેના એક પણ વાળને ધક્કો લાગે તે પહેલાં કસ્યાણનું સામ્રાજ્ય ઉધું-ચતું થઈ જશે. ”

સૂરિજી અજયસિંહના પ્રદીપ થએલા મુખ તરફ જોતાં બોલ્યા—

“અજય ! તને ધન્યવાદ છે—શ્રાભાસ છે. તમે બ્યક્તિગત સંસાર છોડવાથી તમારા સંસારનો અને તમારો ભાર કુદરતે ગ્રહણ કર્યો છે. તમે જ્યાં જશો ત્યાં તમારો વિજય થશે, એવો મારો આશિર્વાદ છે !”

અનેક વિચારોને અન્તે અજયસિંહ વનવાસીના દૂતને સાથે લઈ પોતાના મામાની પાસે મદદ માગવા જવા તૈયાર થયો. તેના એ વિચારને સૂરિજી, હરપાળ અને પદ્મિની તરફથી અનુમોદન મળ્યું. વિચાર પાકો થયો. ખીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે આશ્રમમાંથી રવાના થએલો અજય સંધ્યા સમયે પોતાના મામાને ત્યાં જઈ પહોંચ્યો.

બહાલા વાંચક !

અજયના મામા એશ્વઆરામમાં ગુલતાન રહેનારા મનુષ્ય હતા. અજય આગ્યો છે, એ વાત તેમના જાણવામાં આવતાંજ તેમણે એકદમ તેની મુલાકાત લીધી. અજયનો મામા મિનસી અને વિચિત્ર વિચાર ધરાવનાર મનુષ્ય હતો. સાધારણ રીતે સંસારનો એ એક નિયમજ હોય છે કે, ઘણું કરીને મિનજી લોકો સ્વભાવે બહુ ખીકણ હોય છે અને અજયના મામાની પણ તેમાં ગણતા થાય તેમ છે. તે અત્યંત સ્વાર્થી હતો. તેનામાં જેટલો ગર્વ હતો તેટલોજ તે વાક્યપંક્તિ પણ હતો. એ બન્ને ભાવનાઓ તેનામાં જેટલી તીવ્ર હતી તેટલું તેનું ચિત્ત દુર્બળ હતું. તે અજયને બાધ્યાવસ્થાથી સારી રીતે જાણતો હતો. અજયના રક્તમાં રમણ કરતા તેજ, શૌર્ય અને અભિમાનથી તે જાણીતો.

હતો. અજય અને તે બન્ને મળ્યા. અજયે પોતાના આવવાનું કારણ અને તેની સંવિસ્તર હકીકત નિવેદન કરી. તે હકીકત સાંભળી લઈ કષ્ટમય હાસ્ય કરતાં મામાએ બાણેજને કહ્યું:—

“ અજય ! મને તો લાગે છે કે હવે ઠાકોરશ્રીને—‘સાઠી અને બુદ્ધિ નાઠી’—એ કહેવતની પૂરેપૂરી અસર થઈ છે. જગતમાં શું કોઈ કોઈની ઉપર ઉપકાર નથી કરતો ? પણ ઠાકોરની ઉપકારનો બદલો પાછો વાળવાની રીત કોઈ વિચિત્ર અને અજય જાતની જણાય છે. તમારા પ્રાણ બચે એટલા માટે તમે ઉપકારનો ભાર શિરે લીધો અને પછી તેના બદલામાં ફરી પ્રાણ આપવા એ ક્યાંનો ન્યાય ? જો પ્રાણ પાછાજ આપવા છે તો પછી ઉપકારનું મહત્વ રહ્યું ક્યાં ? અજય ! અપાસરનાં વૈભવો તારા પોતાના છતાં તારા વિચાર વિના ત્યાંના કે બીજા સૈનિકો એકઠા કરવાનો તેમને અધિકાર શો હતો ? આવો ખટા-ટોપ શા માટે ? તો કે વનવાસીએ તેમના પ્રાણ બચાવ્યા; ફક્ત એટલા માટેજ ! પોતાને માટે બીજાનું ધર કૃષ્ણાર્પણ કરવું અથવા તો પોતાની ટાઢ ઉડાડવા માટે બીજાનું ધર બાળી મૂકવું. મતલબ કે પોતાએ મરવું અને પોતાની સાથે બીજાને પણ મરવાની ફરજ પાડવી. આવી ભદ્રા-ધર્મી તો હું અનુષ્ટયો છું. ”

મામાનો આવો અજય જેવો પ્રલાપ સાંભળી બાણેજ—અજય—તો ટાઢોટમ થઈ ગયો. તે કોંઈક થયો. તેના આખા શરીરમાં સંતાપના તાપનો સંચાર થયો. તે જરા ગુસ્સામાં બોલ્યો. શું બોલ્યો ? તે અમારા વાંચકો આ નવલકથાના પ્રારંભમાં જોઈ આવ્યા છે.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

પદ્મિનીના ત્રણ દિવસ અતિશય દુઃખમાં ગયા. અજ્ઞયના ખચર જલદીથી મળી શકે તેવો માર્ગ નહોતો; તોપણ તેની તરફથી કોઇ પણ જસુસ સમાચાર લઇને આવશે. એ આશ્વાથી તે સહવારથી સંધ્યા-કાળ સુધી તેની વાટ જોઇને બેસી રહેતી. આજ પણ સૂર્યનારાયણના ઉદયકાળે, ભગવાન એકલિંગજીની અર્ચા માટે ખાસ વવાયલા, જગી-આમાના એક અશોક વૃક્ષને ઝોટલે પદ્મિની બેઠી હતી. તેનો પોશાક સાદોજ હતો પરંતુ તેજ તેને અત્યંત શોભા આપતો હતો. પદ્મિનીની સુંદરતાજ એવી હતી કે પોશાક તેને શોભાવે તેના કરતાં તે પોતેજ પોશાકને અધિક શોભાવતી. તેણે તે વખતે જમણા કરકમળમાં પોતાના દિવ્ય મુખમંડળને ધરી રાખ્યું હતું અને હાથ ડાબા પગ ઉપર અદ્ધર રાખેલા જમણા પગ ઉપર ટેકવી રાખ્યો હતો. પાસેજ પ્રકુ-ક્ષિત થએલા જસુદના પુખ્તી લાલાશ પણ તહેના અદ્ધર રહેલા પગની પાનીની લાલાશ સાથેની સરખામણીમાં ઝાંખી લાગતી હતી. પદ્મિનીની આંખો તે વખતે એકલિંગજીની મૂર્તિ તરફ ફરી રહી હતી અને ડાબો હાથ ડાબા પગની નંધ ઉપર એમને એમ પડી રહ્યો હતો. સુંદર પદ્મિની, જાણે શીલગુણસૂરીની નિર્મળ અને પવિત્ર તપસ્યાજ મૂર્તિમંત સ્વરૂપે અવતીર્ણ થઇ હોય, તેમ જણાતી હતી, અથવા કોઇ ભક્તે પોતાની પરમમક્તિના પ્રભાવથી શ્રી ભગવાન એકલિંગજીને વશ કરી લેવાથી તે પોતાની અર્ધાગનાને બૂલી ગયેલા હોઇ સાક્ષાત્ શ્રી-પાર્વતીદેવી તેમને શોધતાં શોધતાં આ ઉપવનમાં આવી પહોંચ્યાં હોય, અથવા તો ભુવડના જીલમમાંથી પોતાનું સંરક્ષણ કરવા માટે ગુર્જર-

દેવીએ પોતેજ સ્ત્રીલગ્નસૂરિના નિર્ભય આશ્રમનો આશ્રય લીધો હોય તેમ લાગતું હતું. મને તેમ હોય પણ તે સમયનું પશ્ચિમીનું ચિત્ર અતિશય મનોહર, મનમોહક, ચિત્તાકર્ષક અને સુંદર જણાતું હતું.

ઉદ્યાનમાંની વિધવિધ પુષ્પલતાઓ ઉપર સુંદર પુષ્પો ખિલી રહ્યાં હતાં. નિશિગંધાએ પોતાના ધવલ પુષ્પને ઉચ્ચ ધરી રાખ્યું હતું. શુલાએ પોતાના નકશીદાર પલ્લવોના સંપુટમાં પ્રકુલિત પુષ્પો ધારણ કર્યા હતાં. ઉદય પામતા સૂર્યની પ્રખરતાથી કરીને નાશી ગયલા આકાશમાંના અનંત તારાઓ પુષ્પરૂપે જામ, જુધ, કુંદ અને ચમેલીની વેલીઓ ઉપર જઈને બેઠા હતા. સદા ફુલીનાં ફિરમજી પુષ્પ, જસુદના રક્ત કરતાં પણ લાલ, કથોરનાં ધોળાં અને રાતાં, શેવંતીનાં પીળાં અને જુરાં એવા અનેક મિશ્રિત રંગનાં ફૂલોથી આખું ઉપવન ઉમરાય જતું હતું. સઘળાં પુષ્પોને સૃષ્ટિદેવીએ પ્રાતઃકાળે ઝાકળરૂપે આવી, મંગળસ્નાન કરાવેલું હોવાથી ઉપવનની શોભા અતિ મનોહર લાગતી હતી. બકુલ, સુરંગી, ઇન્દ્રાદિ દેવકાર્યોપયોગી વૃક્ષોને પણ ઝાકળથી સિંચાયલાં જોઈ, પક્ષીઓ મધુર સ્વરે પ્રભુનાં સ્તોત્રો ગાતાં હતાં. એકંદરે આખું ઉપવન પવિત્ર અને હૃદયંગમ લાગતું હતું.

વિશ્વના સુવર્ણકાર સ્વરૂપ સૂર્યદેવની સુવર્ણની બઠી પૂર્વ દિશાએ ધમધમતી હતી. પશ્ચિમની દિશા તરફથી આવતો પવન તેને પ્રદીપ્ત કરી રહ્યો હતો. તેને યોગે પૂર્વદિશાના આકાશમાં પ્રકાશી રહેલ મેઘખંડ, તડતડનારા કોલસાની ચિલ્હુમારીઓ જેવા જણાતા હતા. પશ્ચિમ તરફથી આવતો વાપુ જોસથી આવવા લાગ્યો. તે સાથેજ અણપ્રમાની જાળા વિખરાવા માંડી અને બઠીમાં હિરણ્યમય વપુની—સેનાની લગડી દેખાવા લાગી. ઉદયગિરી ઉપર પ્રકટ થતા નિષ્પ્રભ સૂર્યના પ્રચંડ બિંબ તરફ જોતાંજ જાણે વિશ્વકર્માએ ઉદયગિરીના

મસ્તક ઉપર તમ કમ્બિનમાંથી તેજેરાશી રૂપ હિરણ્યમય ગોળો બનાવીને મૂક્યો હોય, તેવો ભાસ થતો હતો. તે દેખાવ અતિ રમણીય હતો. એવો રમણીય સૂર્યોદય, હૃદયંગમ અને પવિત્ર એકલિંગજીનું શિવાલય અને તેની રહામે મનોહર ઉપવન, તેજ ઉપવનમાં સચિત બેઠેલી સુંદર પદ્મિની એવી રીતે વિશ્વમાંના સાર સૌન્દર્યની ત્રિવેણીનો મનોહર-અપૂર્વ સંગમ ત્યાં થયો હતો. એના વર્ણન કરતાં એકાદ કુશળ ચિત્રકારની પિંછીથી દોરાએલ ચિત્રજ પ્રેક્ષકને વધુ આનંદ આપી શકે અને સાથે સાથે ચિત્રકારનું નામ અજરામર થઇ શકે તેમ હતું.

પોતાના માતા-પિતા અને બ્રાતા અજયના સંરક્ષણ માટે પ્રભુની પ્રાર્થનામાં મગ્ન બનેલી પદ્મિની આમ બેઠી હતી. તે વખતે એક શિષ્યે આવીને વિનીત ભાવે કહ્યું:—“ બહેન, માતૃશ્રીનો સંદેશો લઈને એક હલકારો આવ્યો છે. તેને મળવા માટે ગુરજી આપને બોલાવે છે.”

માતૃશ્રી અને હલકારો એ શબ્દ કાને પડતાંજ પદ્મિની પ્રાર્થનાના એકતાનમાંથી જાગૃત થઇ અને “ શું બાસાહેબ પાસેથી ? કાશ્યુ આવ્યું છે ? ક્યારે આવ્યો ? કેરી ખબર છે ? તેની મુદ્રા આનંદિત છે કે વિષાદમય છે ? તે ગુજરાતી છે કે દક્ષિણી ? ક્યાં છે તે ? ” એવા અનેક પ્રશ્ન અતિશય ઉત્સુકતાથી તેણે ઓટલા ઉપરથી નીચે ઉતરતાં ઉતરતાં તે સાધુને પૂછ્યા. તે લાંબી પ્રશ્નમાળા શિષ્યના ધ્યાનમાં રહે તેવી નહોતી અને રહી પણ નહિ. તે પ્રશ્નોના અનુક્રમે ઉત્તર આપવાની તેને કુરસદ પણ નહોતી. તેથી છેવટનાજ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં તેણે કહ્યું “ તે ગુજરાતી અને દક્ષિણી છે.”

આ વખતે પદ્મિનીની દ્રષ્ટિએ શિષ્યના કહેવા પ્રમાણે બે જાસુસો દેખાયા. અંદર જતાંજ શીલગુણસૂરિએ તેને પાસે બોલાવી અને તેને ગુજરાતી જાસુસે આણેલી સુવર્ણની સુંદર કારીગરીવાળી માણેકમંડિત

મુદ્રિકા બતાવી. તે મુદ્રિકા જોતાજ પશ્ચિનીએ તેને પોતાની સાવધી માતાની મુદ્રિકા તરીકે જોળખી કાઢી. આ વખતે પશ્ચિનીના અંતઃકરણમાં શ્વાસોશ્વાસના ત્વરિત ગતિથી અવાજ થવા લાગ્યા. સંદેશો સુખદ હશે કે દુઃખદ ? એ વિચારમાં તેનું ચિત્ત પરોવાઇ ગયું. આખો આશ્રમ અને સામેના માણસો જોળ ચક્કરમાં ફરતાં હોય, તેવું તેને જણાવા લાગ્યું. તેની એ સ્થિતિ ગુરૂજી તરત જાણી ગયો અને તેને નીચે બેસાડતાં કામળ અવાજે બોલ્યા :

— — — — —
પ્રકરણ ૨૬ મું.
— — — — —

“બેટા ! જરા શાંત થા. સુખ અને દુઃખ, લાભ અને હાનિ, વિજય અને પરાજયના દ્વંદ્વથી થનાર હર્ષ અને શોકના તાપામાં ન જઈશ. સમચિત્તથી ગમે તે પ્રસંગ સહેવા માટે તૈયાર થા. નવીન પ્રવાહને એ પ્રકારના આઘાતની ચઢઉતર હમેશાં કરવાની હોય છે—માટેજ નિર્ભય થઈને કાર્ય કર—નિષ્કામપણે કાર્ય કર—એવો ઉપદેશ હીર્ણસ્વરે શાસ્ત્રો કરી રહ્યા છે. તે તારા જાણુવામાં હશેજ.”

ગુરૂજીના આ પ્રકારના આશ્વાસનથી પશ્ચિની શાંત થવાના બદલે વધારે ગભરાઇ ગઇ અને બચ્ચિત દ્રષ્ટિએ તેમની તરફ જોવા લાગી. ગુરૂજી કંઈ કઠોર અને ભયંકર સંદેશો સંભળાવવાના તો નહિ હોય ને ? એવા વિચાર તેના મનમાં ઉદ્ભવ્યા અને તેના ચહેરા ઉપરનું રક્ત જાણે જવું રહ્યું હોય તેમ તે શીકકો થઈ ગયો. ઝાઝ સુકાવા લાગ્યા. તેનું હૃદય ઉડી જવું હોય તેવું તેને થયું ! એ જોઇને “નિર્મલ્યો નિરહંકારઃ સર્વ દુઃખસુખ ભ્રમી” એવા શીલગુણસૂચિનાં

નેત્રોમાં પણ પાણી આવી ગયું. તે કંઈક બોલવા જતા હતા એટલામાં જ આવેલા જમ્મુસોમાંના ગુજરાતી જમ્મુસે આગળ આવીને કહ્યું:

“ બાસાહેબ ! ડરવાનું કે શોક કરવાનું કંઈ કારણ નથી. ઠાકોર અને બાસાહેબ એક દયાશીલ વ્યક્તિનાજ કબજામાં છે. ” તે પછી પોતાના બેડીદાર સામે આંગળી બતાવી કહ્યું: “ બાસાહેબ તરફથી આપને તેડવા માટે આ બાઇની મદદમાં હું આવ્યો છું. ”

“ તો પછી પિતાજી તો મજામાં છેને ? તે બંને જણ સહિસલામત છેને ? ” પદ્મિનીએ આનંદમાં આવી જઈ પૂછ્યું.

“ હજી સુધી તો છે; પરંતુ મુસાફરીનો થાક તેમનાથી સહન ન થઈ શકવાને લીધે પહેલાંના ધા વઢરી આવ્યા છે, તેથી હવે તેમને પોતાને પણ પોતાની જાતને ભરૂંસો નથી. માટેજ બાસાહેબે ઉડુંબંગરાયને વિનંતિ કરીને આપને ઠાકોર સાહેબને મળવા તેડી જવાની પરવાનગી મેળવી છે, સરદારે ધણાજ ઉદાર હૃદયથી તે આપી પણ છે. બાસાહેબની ઇચ્છા તમે એમના અંતકાળ વખતે તેમની પાસે હો એવી છે. ”

એ વાત સાંભળી પદ્મિનીની સભય અને અધીરવૃત્તિ એકદમ શાંત થઈ. તેના મુખ મંડળ ઉપર તે વખતે જવલંત પિતૃપ્રેમ અને કર્તવ્યના નિશ્ચયની પ્રભા ઝળકી રહી અને ગુણ તરફ વળી તેણે કહ્યું:

“ ભગવાન મારા જન્મદાતા જનકની સેવામાં મારે હાજર રહેવું-થવુંજ જોઈએ. મારે આમની સાથે જવું પડશે. આપ અને આશીર્વાદ સાથે જવાની આજ્ઞા આપો. આવી દીનદીન સ્થિતિમાં પણ પિતાજીની સેવા તેમની મારાથી થશે તેવી હું કરીશ અને તેથી મહને સંપૂર્ણ સંતોષ થશે-શાંતિ મળશે. ”

“ પુત્રી ! શાન્ત થા-હું એ વાતનો વિચાર કરું છું. ”

એવું તેને આશ્વાસન આપી ગુરૂજીએ જમસુસોને વિઘ્નાંતિ લેવાનું કહ્યું. ગુરૂજીનો આમ કરવાનો હેતુ માત્ર જમસુસો ખરા હશે કે ખોટા, તે સંબંધમાં તપાસ કરવાનો હતો. તેવી તપાસ કરી તેમણે ખાત્રી કરી હોય કે નહિ; તે કોણ જાણે, અથવા તો પશ્ચિમીની જવાની ઈચ્છાની આડે તેઓ આવી શક્ત્યા ન હો, ગમે તે હો; પરંતુ બપોરે તેમણે તેના જવાની સઘળી તૈયારી કરાવી એટલું તો ખરૂં. પશ્ચિમીએ મ્યાનામાં બેસીને જવાને બદલે ઘોડા ઉપર બેસીને જવાનું વધારે પસંદ કર્યું તેથી તેને માટે ઘોડો તૈયાર કરવામાં આવ્યો. જવાનો સમય થયો અને સઘળાં તૈયાર થયાં. તે વખતે પશ્ચિમીને આશીર્વાદ આપતાં ગુરૂજીએ કહ્યું—

“બેટા, ઠાકોર ચાંપાળ સરખા સ્વમાનવાળા પુરુષની કન્યાને છાજે તેવોજ આ તારો નિશ્ચય છે; પણ રસ્તામાં સાવધ રહેજે. ત્યાં તારા પ્રેમજી સહવાસથી ચાંપાળના મનને પણ થોડી ધણી નિરાંત થશે. તે પછી ગુજરાતી દૂત તરફ ફરીને તેમણે કહ્યું. “ભાઈ ! તારા સાથીદાર કરતાં તારા ઉપર પશ્ચિમીના રક્ષણની અધિક જવાબદારી છે, તે તારી ધર્મની બહેન છે—દેશભગિની છે. તમારો એને લાઠ જવામાં શુદ્ધ હેતુ છે, એમ માનીનેજ હું તમારી સાથે એને મોકલું છું. મરણના દ્વારમાં જઈ બેઠેલા જીવનું સાંત્વન ન કરતાં તેનો શ્રાપ વગર કારણે મારે શા માટે લેવો જોઈએ.”

પશ્ચિમી તથા તેના બેડીદારોની મુસાફરી અતિશય ઉતાવળી તો નહિ પણ ધણી ઉતાવળી તો હતી જ ! એક સરખા ત્રણ ચાર કલાક સુધી ઘોડા ઉપર મુસાફરી કરવાથી પશ્ચિમી થાકી ગઈ હતી. આસપાસથી ગરમ પવન વહી રહ્યો હતો. તથા પ્રવાસના શ્રમથી તેનું લોહી તપી ગયું હતું અને તેથી પશ્ચિમીના શરીરમાં ઉષ્ણતા

વધી ગઇ હતી. ઘોડો પણ પરસેવાથી તરભોળ થઇ ગયેલો હોવાથી તેના શરીરમાંથી પણ ગરમ વરાળો નીકળતી હતી, એ બધામાં મેઘનો અફરો વૃદ્ધિ કરતો હતો. આ પ્રકારે ચારે તરફથી ઉષ્ણતાનું એકી-કરણ થવાથી પક્ષિની ગમરાઇ ગઇ હતી. કપાળ ઉપરથી પરસેવાનાં બિંદુઓ ટપટપ કરતાં ટપકી રહ્યાં હતાં, પરંતુ આસપાસથી ગરમીની આવતી ઝાળો ઝોછી ન થઇ ત્યાં સુધી તેણે મુખ ઉપરનો ખુરખો કાઢ્યો નહિ.

ધીમે ધીમે ગરમી ઝોછી થઇ, આકાશમાં મેઘમંડળની છાયા પણ અધિક ઘટ થઇ અને ઠંડો પવન આવવા લાગ્યો ત્યારે પક્ષિનીએ મોઢા પરનો ખુરખો દૂર કર્યો. તે વખતે થોડાજ અંતર ઉપર અતિ-શય ગરમીથી સળગી રહ્યું હોય તેવી વાલુકાવાળું તથા વાયુની ગતિ પ્રમાણે મંદ લહેરો લેતું ક્ષિપ્રા નદીનું પાવ નજરે પડતાંજ તેને આનંદ થયો. પરસેવાથી ભિંન્ન થઇ ગયેલું મુખ મંડળ તેણે હુંછી નાખ્યું. થોડાજ સમયમાં તેઓ ક્ષિપ્રાના જળપ્રવાહ પાસે બધાં આવી પહોંચ્યાં. પક્ષિની તથા તેના ઘોડાએ પાણી પીધું અને ફરી મુસાફરી શરૂ થઇ. આ વખતે પર્વતાવલિનાં દુર્ગમ ભાગમાંથી તેમનો રસ્તો શરૂ થયો. અત્યાર સુધી ત્રણે મુસાફરના ઘોડાઓ એકજ સાથે ચાલતા હતા તે ક્ષિપ્રા ઝોળાયા પછી એક પછી એક એમ ચાલવા માંડ્યા. પર્વતાવલિમાંથી જતો રસ્તો વિકટ હતો અને વર્ષાઋતુમાં જળ ઝોધથી વારંવાર ઘોવાઇ જવાથી તે વધારે મુશ્કેલ બનેલો હતો. પક્ષિનીની આગળનો ઘોડેસ્વાર ટેકરી ઉપર ચડ્યો અને પક્ષિનીનો ઘોડો પણ તેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો. તે અર્ધે રસ્તે ગયો હશે એટલામાંજ ટેકરી ઉપરથી એક માણસ અચાનક ગબડતો અથડતો પક્ષિનીના ઘોડા આગળ આવીને પડ્યો અને પક્ષિનીનો ઘોડો એકદમ ચમક્યો. તે પાછલા

પછે ઉભો થઇ ગયો. પદ્મિની આ વખતે સાવચાન નહોતી તેથી ઘોડો જોવો ઉભો થઇ ગયો તેલુંજ તેનું તોલ જતું રહ્યું અને તે એકદમ પડી ગઇ ! તેને ધક્કો લાગ્યો અને ગભરાઇ પડ્યુ ગઇ. તેને લાગ્યું કે પગ આગળ પડેલા માથુસને ઘોડો છુંદી નાંખશે પરંતુ તે બીજો વિચાર કરે એટલામાં બે માથુસો ઓચિંતા ઉતરી આવ્યા અને તેને ઉચ્છ્રાંતે ઘોડા ઉપર નાંખી બાબુમાંની એક ગુફામાં લઇ જઇ, અઅ-શસ્ત્રથી નખશિખ પર્યંત સજ્જ થયેલી એક વ્યક્તિ સમક્ષ મુકી. તે વ્યક્તિની ઉંચ અને આસુરી લાલસાવાળી મુદ્રા જોતાંજ પદ્મિની વિજળીની જેમ એકદમ ઉભી થઇ ગઇ અને ગભરાયેલી દ્રષ્ટિએ આસપાસ જોવા લાગી. ગુફાના દ્વાર આગળ પોતાને લઇ આવનારા અને યમ-દૂતો પહેરે ભરતા તેના જોવામાં આવ્યા. અખળાને તકકડતી જોવામાં મોજ માનનાર અને હથિયારોથી ઢંકાઇ ગયેલા ચોદા સામે તેણે નજર નાંખી. એક નિમિષ માત્ર તેણે તેની સામે જોયું એટલામાં તેના આસુરી તેજ સમક્ષ તેનાં નેત્રો અંજાઈ ગયાં. તે એકદમ જમીન ઉપર ખેસી ગઇ અને નિશ્વાસ નાખતી બોલી:

પ્રકરણ ૨૭ મું.

“ પ્રભુ, હું ક્યાં છું ? પિતાજી ક્યાં હશે ? ”

સામે ઉભેલા રાક્ષસના ખડખડ કરતા હાસ્ય શિવાય તેના પ્રશ્નનો કંઇ પણ ઉત્તર મળી શક્યો નહિ. તે પુરૂષના હાસ્યનો અવાજ ધણોજ ભયંકર અને બીભત્સ હતો. તેમાં નિર્દયતા અને પશુવૃત્તિ ઉભરાઇ જતી હતી. તે વિકટહાસ્યથી પદ્મિનીના શરીર ઉપર અંતર્યામી ભયને લીધે રોમાંચ થઇ આવ્યો. તેનો આત્મા તે ભયંકર હાસ્ય સાંભળતાંજ

તેનું હૃદયપિંજર તોડીને નિકળી જવા માટે તડફડવા લાગ્યો. તે નિરાશ-
ધાર અબળાને દુઃખપર હાથ દેવા માટે તે નિર્દય નરે તેને કહ્યું.

“ પદ્મિની-પદ્મિની તું સારંગદત્તને ઝાળખે છે અથવા તો
ઝાળખી શકી છે ? ”

“ તમે ગમે તે હો પરંતુ એક વખત મને મરણના દારમાં
પડેલા મારા પિતાશ્રીને મળવા જવા દો ! ” પદ્મિનીએ તેના પ્રશ્નનો
ઉત્તર આપવાને બદલે પોતાની માગણી રજુ કરી.

“ પદ્મિની ! પ્રથમ મારી પ્રતિજ્ઞા પુરી થશે-મારી કામવાસના
તુમ થશે-ત્યારેજ હું તને અહીંથી જવા દઈશ. પદ્મિની ! જો તારો
પિતૃસ્નેહ તારી માતાના જેવોજ બનાવટી હોય તો પછી મારી પાસે
રહેવામાંજ તારું કલ્યાણ છે. તારી માતાનો તારા ઉપર કેવો અને કેટલો
સ્નેહ છે, તેની તને કંઈ પણ ખબર છે ? ”

તે માગણી તરફ ધ્યાન ન આપતાં રાક્ષસવૃત્તિના સારંગદત્તે
પોતાની વાત આગળ ધરતાં કહ્યું.

પદ્મિનીએ તેના બોલવાની કંઈ પણ પરવા ન કરી, તેથી એના
ઉત્તરની વાટ ન જોતાં તેણે ફરી પોતાની વાત આગળ ચલાવી.

“ તારી માતાએજ-ધૃત્તિવતીએ-જાતેજ પ્રપંચ કરીને તારા
પિતા ઠાકોર ચાંપાળને કેદ કરાવ્યા છે. તેણેજ પોતાના પ્રાણ બચા-
વવાના લોભે ઉડુબંગરાયને નાણાંની થેલી સાથે વનવાસીની મદદ
જવા માટે તૈયાર થતા સૈન્યની બાતમી આપી હતી. તેની નિશાની
દાખલ આવેલી મુદ્રિકા અને પત્ર હું ત્યાં હોવાથી તે મને મળ્યાં હતાં.
પત્રમાં તેણે પોતાનું નામ પ્રકટ ન કરવા અનેક પ્રકારે યાચના કરી
હતી. ત્યાર પછી તુરતજ અમે અપાસર ઉપર હલ્લો લાવ્યા હતા.
પરંતુ પદ્મિની ! સાચું કહું તો વનવાસીને માટે જતી મદદ અટકા-

વવા કરતાં તને મેળવવાનીજ અમારા ખત્તેના તન-મનમાં તાલાવેલી લાગી રહી હતી; પરંતુ તું ત્યાંથી નાસી છુટી અને એ વખતે અમારા હાથમાં આવી ન શકી. તે વખતે મારા મનમાં એવો વહેમ પણ ઉત્પન્ન થયો હતો કે ઇંગ્લિશવતીની મદદથી ઉડ્ડમંગરાયે તને ઉપાડી જઇ ગમે ત્યાં ક્યાંક છુપાવી રાખી હશે. એજ કારણથી મારે તેની સાથે કળ્થો પણ થયો. ત્યાર બાદ મેં ઉડ્ડમંગરાયની પાછળ છુપા જસુસો રાખ્યા. તેમના તરફથી મને કાલે સાંજેજ ખબર મળી કે તું એના કબજામાં નથી પણ શીલગુણસરિના આશ્રયમાં છે અને ઉડ્ડમંગરાય તો હજી તારી સાવજીમાને ધમકી આપે છે કે, ‘પશ્ચિનીને મારે હવાલે કર નહિ તો તારી દગલખાજીની-વાત આખા ગુજરાતમાં જાહેર કરીશ.’ કુદરતનો નિયમ છે અને સ્વાભાવિક રીતે જેવામાં પણ આવે છે કે, એક નીચ કૃત્યને ઢાંકવા માટે બીજું નીચ કૃત્ય કરવુંજ પડે છે, એવી સ્થિતિ અત્યારે તારી માતાની થઇ છે. છેવટે તે ઉડ્ડમંગની ઇચ્છાને તામે થઇ છે અને આજ સવારેજ તેના પત્ર લઇને એક દૂત તને તેડવા પણ જવાનો હતો; પરંતુ તેના પહેલાંજ હું ચેતી ગયો અને ઉડ્ડમંગ જેવા હલકા સ્વભાવના માણસના પંજમાંથી તને બચાવવા માટે તને અહિં મેં પકડી મંગાવી છે. હવે તુંજ કહે પશ્ચિની ! કે એવા નીચ માણસની સોબતમાં રહેવા કરતાં મારી સાથે રહેવામાં તને ઠીક પડશે કે નહિ ? ”

સારંગદત્તના આટલા લાંબા બાપજીની લગારે અસર પશ્ચિની ઉપર થઇ નહિ. તેના મનમાં માત્ર પોતાના માંદા પિતાનીજ વાત ઘોળાયા કરતી હતી તેથી તેણે ફરીથી કહ્યું:—

“ મને મારા માંદા પિતાજી પાસે જવા દો. હું તમારો જન્મ ભર ઉપકાર નહિ બૂલું. ”

એકની એકજ વાત ફરી ફરી સાંભળવાથી સારંગદત્તનું માથું ફરી મથું. તે ગુસ્સાથી બોલ્યો:—

“છોકરી! હવે તારા બાપને તું ભૂલી જા. નાદાન છોકરી, મેં એ વખત તારી માગણી કરી અને તે માગણીને તારા ઘરડા ધ્રુવડ જેવા પિતાએ તે બંને વખત અપમાન સાથે તરછોડી નાંખી. હવે તું મારા પંજર્માં બરાબર સપડાઈ છે. હવે હું તને જવા દઉં એ વાતજ અશક્ય છે. જો રાજી ખુશીથી તું મારે વશ થઈશ તો પણ હું મારા દેહ અને મારા નાનકડા રાજ્યનું રાણી પદ તને આપીશ. પણ જો તું મને ધિક્કારતી હઈશ તો હું તને હંકામાંજ કહું છું કે, તને બ્રષ્ટ કરીને પણ હું મારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરીશ અને મારી અવહેલના કરવા માટે કેવું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે છે, તે હું તારા રૂપે ઠાકોર આંખાને બતાવી આપીશ! બોલ, ઓ છોકરી! હવે તું મને શો ઉત્તર આપે છે?” એમ બોલતો સારંગદત્ત આગળ આવ્યો.

‘તે સાંભળી પક્ષિની કંઈ બબડવા લાગી.’

“વાહ, વાહ, કોકીલા! ટહુક ટહુક! તારા મધુર સુરનો આલાપ મને ધણેજ ગમે છે! પક્ષિની મને બધા માત્ર એટલેજ લાગે છે કે આવી રીતે બૂમો પાડવાથી તું વિના કારણ તારો કિન્નરી જેવો મધુર કંઠ બગાડી નાંખે છે. તારા આ બુમ બરડાથી કંઈ વળવાનું નથી.”

એમ કહી વળી આગળ આવી પક્ષિનીના કરતું કામગી કાંઠું ચોતાના રાક્ષસી હાથમાં જકડી લઈ તે બોલ્યો: “મારા અપમાનને! બદલો વ્યાજ સુદ્ધા લીધા વિના હું તને છોડવાનો નથી. તને હું મારી રખાત બનાવીશ એવી જ પ્રતિજ્ઞા મેં કરી છે તે આજ અહિંજ પૂરી કરીશ.”

“હાય! હાય! ઓ ચંદાળ મને છોડ?” એમ બુમ પાડતી

પક્ષિની પોતાનો હાથ છોડાવવા માટે, તરફડવા લાગી.

“ જ્યારે તારા અધરનું અમૃત પીને અમર થઇશ ત્યારેજ હું તને છોડીશ. સુંદરી ! હવે મારો જીવ તે માટે તલસી રહ્યો છે. તારો અને મારો આત્મા જ્યારે એક થશે ત્યારેજ તે શાંત થશે.” તેને પોતાના શરીર તરફ ખેંચતાં રાક્ષસ જેવા અવાજે સારંગદત્તે કહ્યું :

“ ઓ દુષ્ટ ! મારા ગળામાં તરવારનો ધા કર એટલે તને આનંદ થશે.” પોતાનામાં જેટલી હતી તેટલી શક્તિ એકઠી કરી સારંગદત્તના પંજમાંથી પોતાનો હાથ છોડાવી દૂર જઈ ઉભી રહેતાં પક્ષિનીએ કહ્યું.

“ પછી મારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી શી રીતે થાય ? પક્ષિની ! તને કામળ કુસુમ સમાન માની હું મારા અંક ઉપર ઝુલાવીશ, તેની સુગંધી લાકડા, તે પછીજ તેને પગ નીચે કચરી નાખી સામે જણાતી ખીણની ઉડામાં ઉડી યુદ્ધમાં-રસાતાળમાં-ફેંકી દઇશ. મેં જેનો ઉપભોગ લીધો હોય તે પુષ્પ જગતમાંના કોઇ પણ મૃત્યુલોકના પ્રાણીના ઉપભોગમાં આવી ન શકે, એવી વ્યવસ્થા જ્યારે હું કરીશ ત્યારેજ મારો ક્રોધ શાંત થશે-ત્યારેજ મારી ઇચ્છા તૃપ્ત થશે-મારા મનના મનોરથો ફળશે ! ” પક્ષિનીના દયામણા મુખ તરફ કામાતુર નજરે જેતાં, હસતાં હસતાં મશ્કરી કરતો હોય તેમ સારંગદત્ત બોલ્યો.

એમ કહી સારંગદત્ત એકદમ પક્ષિની ઉપર ધસી આવ્યો અને એક બાજુપર ઉભી ઉભી થરથર કંચી રહેલી પક્ષિનીની કામળ કમરની આસપાસ તે દુષ્ટે પોતાના લુજંગ જેવો હાથ વિટાળ્યો. પક્ષિનીને પોતાની છાતી તરફ ખેંચવા લાગ્યો.

પક્ષિનીએ જોયું કે સારંગદત્ત જેવા નરપિશ્ચાયના પંજમાંથી હવે છુટી શકાય તેમ નથી. પોતે અસહાય છે, તેથી એવડે ક્ષત્રિયાણીઓની સુખદુઃખની ભાગીયણ કમરમાંની નાનકડી કટાર તરફ

તેની દ્રષ્ટિ મધ. સારંગદત્તનું ધ્યાન ખેંચાખેંચ કરવામાં રોકાયેલું હતું તે તકનો લાભ લઇને તેણે પોતાની કટાર ખેંચી અને એવી સ્થિતિમાં બની શકે તેટલા જોરથી સારંગદત્તના ડાબા હાથમાં ભોંકી દીધી. તીવ્રવેગથી તે કટાર તેના બુંજદંડને ભેદી અંદર ધુસી ! આ સમયે એક પણ જોટલીજ વારમાં બની ગયું. પશ્ચિમીએ એટલાજ જોસથી કટાર ખેંચી કાઢી ફરી બીજો વાર કર્યો. તે પોતાના ડાબા હાથ ઉપર ઝીલી લેતાં, રથકુશળ સારંગદત્તે જમણે હાથે પશ્ચિમીને ઉચકી દૂર ફેંકી દીધી.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

“શું પશ્ચિમીનું તમે ખૂન કર્યું ?”

“શું તને એની દયા આવે છે ? જો, તારી આંખો ફાડ અને જો, એ સુંદર મુખવાળી રાક્ષસનીનું આ કરપીણ કૃત્ય.” સારંગદત્ત પોતાને થએલ જખમ બતાવતાં દાંત કચકચાવી બોલ્યો.

સારંગદત્તને થયેલો જખમ ધણે મોટો નહોતો પરંતુ એક કુલ્લક અખળાએ પોતાનું રક્ત વહાવ્યું તે વિચાર તેને આવતાં તે કોપથી અંધ બની ગયો. ગુફાના દારરક્ષકને તેણે બોલાવ્યો. દારરક્ષક અંદર આવ્યો તે વખતે રક્તના ખાબોચીયાની વચ્ચે બેશુદ્ધ પડેલી પશ્ચિમીને જોતાંજ તેને હૃદય ઉપર સખત આધાત થયો. તે બીધણુ દેખાવ જોઇને તે મભરાયલા સ્વરે ઉપરનું વાક્ય બોલી ઉઠ્યો.

“આપના હાથે આટલી મોટી કુલીન બાળાની આવી બવસ્થા થશે, એવું મને કદી લાગ્યું નહોતું.”

“યુપ ! બસ કર. તેં તારી જાતેજ તે જીને લાવીને મારા સ્વાધીન કરી છે તો પછી તેની સાથે મારી ધ્વજમાં આવે તે રીતે વર્તવાને મને સંપૂર્ણ અધિકાર છે. પગમાંના પગરખાને માથા ઉપરના અલંકાર તરફ જોવાનો અધિકાર નથી સમજ્યો ને ! મારી ધ્વજમાં આવશે તે રીતે હું તેની સાથે વર્તીશ.” કોપથી ધુંધવાધ ગયેલા સારંગદત્તે કહ્યું.

“અહસોસ ! તમારા મુખમાં આવા નીચ શબ્દો ! ? તે દારપાળ એકદમ ગુસ્સામાં બોલવા ગયો પરંતુ તુરંતજ ગેલ કરતા કુતરાની માફક દીનવદન કરતો બોલ્યો—

“સરદાર સાહેબ ! આપની આમાં સમજફેર થઈ છે. મારો હેતુ આપને માફું લાગે એવું કહેવાનો નહોતો.”

“ઠીક. છે—ઠીક છે.” એમ કહી “પકિની મરી ગઈ નથી; પરંતુ જીવતી છે.” એમ કહેનારા બીજા માણસ તરફ ફરી તેણે કહ્યું: “મૂખા ! જે કુસુમનો આસ્વાદ લેવા માટે મેં આટલા બધા કઠિન કાંટા સહન કર્યા તેનો ઉપયોગ કર્યા વિના છુંદી નાખું, એવું તને લાગે છે કે ? તેને શુદ્ધિમાં લાવો ! એની સર્વ રીતની વ્યવસ્થા કરો અને ચાર દિવસની અંદર તે મારે વશ થાય તેવી તજવીજ કરો !”

આટલું કહીને સારંગદત્ત ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. બન્ને દારપાળ બેશુદ્ધ અનેલી પકિનીને શુદ્ધિમાં લાવવાની ખટપટમાં પડ્યા. તેમણે પકિનીના શરીર ઉપર પડેલા રક્તાના ડાઘ બીના કપડાથી લુંછી નાખ્યા. તેના મુખ ઉપર ઠંડા પાણીનો છંટકાવ કરવા માંડ્યો. આ ઉપચારોથી પકિની શુદ્ધિમાં આવી. તેણે સામે દ્રષ્ટિ કરી તેજ વખતે સારંગદત્ત અંદર આવતો હોય એવો તેને ભાસ થયો અને તે ખરોજ હતો. હાથમાં લોખંડની બેડીઓ લઈને સારંગદત્ત અંદર

આબ્યો અને તે ખમણવતાં દ્વારપાળોને ઉદ્દેશીને બોલ્યો: “જંગલી પશુને માણસોની પરિચયમાં લાવવું હોય તો તેને પાંજરામાં નાંખી સાંકળોથી જકડી નાંખવામાં આવે છે. આ વાંધણુને પણ તેમજ કરવું જોઈએ.”

પછી પક્ષિની તરફ ફરીને તેણે કહ્યું: “પક્ષિની! તારા પાદ્યુમ-લમાં કંઈ આભૂષણ નથી માટે આ બેડીઓ રૂપ આભૂષણ હું તને પહેરાવવા માગું છું. વળી કનક કંકણ તારા હસ્તમાં વિરૂપ લાગે છે. કારણ કે તારો અને કંકણનો રંગ મળતો હોવાથી, કંકણો દેખી શકાતાં નથી અને તારા હાથ ખાલી જણાય છે. માટે આ લોહના કંકણો તને ઘણીજ શોભા આપશે!” તે પછી પોતાના હાથમાંની બેડીઓ ફરીથી ખમણવી તેણે કહ્યું:

“મારા હાથરૂપી બેડીઓને આ લોહની બેડીઓની પણ મદદ જોઈશે.”

અતિ બળવાળી વાંધણુ હો કે સિંહણુ હો; પરંતુ તેના દાંત અને નખ તોડી નાંખવામાં આવે તો પછી તે શું કરી શકે? કોઈ પણ જાતની વિટંબણાઓ પડે, કોઈ પણ જાતના મર્મચ્છેદ થાય તો પણ અત્યંત શાંતિથી તે સવળાં સંકટો સહન કરવાં પડે છે. એવે સમયે હૃદયમાં ભરાઈ બેઠેલ જીવરૂપી પક્ષી છુટી જવા માટે તરફડવા લાગે છે. પક્ષિનીના જીવરૂપી પક્ષીના દેહપિંજરને પણ બેડીઓ પહેરાવી પાંજરામાં પુરવામાં આવ્યું. ત્રણ ત્રણ નર રાક્ષસો સમક્ષ બિચારી નિરાધાર અમળા શું કરી શકે? પ્રભુ ઉપર શ્રદ્ધા રાખવા શિવાય તેને માટે એ વખતે અન્ય માર્ગ નહોતો અને પક્ષિનીએ પણ તેજ માર્ગનો સ્વીકાર કર્યો. બે દ્વારપાળોમાંના એક જણને તે પછી પહેરા ઉપર મુકી બીજા દ્વારપાળને સાથે લઇને સારંગદત્ત ત્યાંથી

ચાલી ગયો. પશ્ચિમીને એના જવાથી થોડી ધણી પણ નિરાંત વળી. પરંતુ તે નિરાંત વધારે વખત ટકી શકી નહિ. એકાદ ઘડી પછી સારંગદત્ત આઠ દશ માણસો અને એક ડોળી લઈને ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે પશ્ચિમીની સામે જઈને કહ્યું—

“ પશ્ચિમી ! જો તેં મારી અભિલાષા પૂર્ણ કરી હોત તો તો પાલખીમાં બેઠી હોત પરંતુ હવે તો આ ડોળીમાં બેસીને તારે જવું પડશે અને પ્રકાશ પણ જેનાથી ચરચર કંપે એવા ગાઢ અધારા-વાળા ભોંયરામાં તારે કેદ થવું પડશે.”

તેણે માણસોને તે ઉચકવાનો હુકમ આપ્યો. તરતજ અતિ કઠોર વર્તનથી પશ્ચિમીને તે ડોળીમાં નાંખવામાં આવી અને સાત આઠ માણસોના ખભે ચડાવી ડોળીને પર્વતના શિખર તરફ લઈ જવામાં આવી.

આ વખતે બે ઘડી દિવસ રહ્યો હતો. આકાશમાં મેઘખંડો એકત્ર થતા હતા. વાયુ ચારે દિશાએ સુસવાટ મારી રહ્યો હતો. પૂર્વ બાજુથી મેઘખંડળ ક્ષિતિજના ગર્ભમાંથી નીકળી આવી ક્ષણે-ક્ષણે ગાઢ-ગાઢ કૃષ્ણતા ધારણ કરી ઉપર અને ઉપર આવતું હતું. વચ્ચે વચ્ચે ગંભીર મેઘરવ થઈ રહ્યો હતો. સારંગદત્તના હાથમાં સપડાયલી પશ્ચિમી પ્રમાણે ચંચળ ચપલા-ચિન્ન-પણ મેઘના હાથમાં સપડાએલી હતી. મેઘરાજની સેના ઉદયગિરીના ઉચ્ચતમ શિખરે ચડીને આકાશની ઉચ્ચ ચઢાણ ચડવા લાગી હતી. તેજ પ્રમાણે સારંગદત્ત પણ પોતાની સેના સાથે ડુંગરના શિખર ઉપર ચઢી રહ્યો હતો. ઉભય પોતપોતાના કાર્યમાં ઉતાવળા થઈ રહ્યા હતા. એકદમ મેઘ ધોર ગર્જન કરી પોતાના સાથીદારોને આગળ ધકેલતો હતો અને બીજી તરફ મેઘનું એ બીપણ રૂપ બેઠને સારંગદત્ત પણ પોતાના

માણસો ઉપર જલદીથી માર્ગક્રમણ કરવા માટે બૂમો પાડી રહ્યો હતો. જોત જોતામાં સૂર્યાસ્ત થયો. મેઘરાજે ઘોર ગર્જનાઓ કરવા માંડી. પવને વધારે જોસથી સુસવાટા ભેવા માંડ્યા. ચમકતી ચપલાઓ આકાશના મધ્યભાગમાંથી પૃથ્વી ઉપર લુસ્કો માર્યો. કાણુ-એ કાણુ થતામાં ટપટપ કરતી જલધારાઓ આકાશમંડળમાંથી પૃથ્વીપર પડવા લાગી.

ડોળામાં પડેલી પશ્ચિમીની દ્રષ્ટિએ પર્વત ઉપરના મેદાનોમતિ બીજણ દેખાવ દેખાવા લાગ્યો. પશ્ચિમ દિશા પણ તેના જોતજોતામાં શ્યામ રંગી મેઘમાળાએ વ્યાપી નાંખી. પશ્ચિમીને લાગ્યું કે સૂર્યરાજ્ય ઉપર આવી શકાય નહિ તેથી એકાદ સુગ્રીવે પશ્ચિમ તરફની ખીણો ઉપર આ પ્રચંડ મેઘનો પર્વત લાવીને ઉભો કર્યો હશે. એક કાણુ પહેલાંજ પર્વત ઉપરના મેદાનોમાંથી વહી રહેલાં સ્વચ્છ પાણીનાં ઝરણાં તેની દ્રષ્ટિએ પડતાં હતાં. મેઘમાળામાંથી જણે વરસાદ રૂપે બાણ છુટતાં હોય અને તેના પ્રહરથી પર્વતો મેદાન તેમના અંગોમાંથી રક્તપ્રવાહ વહી રહ્યો ન હોય, એવું પશ્ચિમીને લાગ્યું. પર્વતાવલી ઉપરનો વિહંગવૃંદનો કલરવ એકદમ બંધ થઈ ગયો હતો અને તેને બદલે પવનના સુસવાટા અને વરસાદના ઢકડતા અખંડ અવાજો થવાની શરૂઆત થઈ હતી. વચ્ચે વચ્ચે પણ ક્વચિત વખતે શિયાળોના ચિત્કાર, વનગાયના બરાડા અને મેઘગર્જનાની જેવી વાધની ગર્જનાઓ સંભળાતી હતી. કોઈપણ પ્રથુ પંખીનાં દર્શન પણ થતાં નહોતાં. કારણ કે મેઘરાજાનું વિકાળ સ્વરૂપ જોઈને બધા પામવાથી સધળાં પશુ-પક્ષીઓ પર્વતના અગમ્ય ભાગમાં છુપાઈ-લપાઈ-દખાઈ રહ્યાં હતાં. પવનના ઝપાટાઓથી નમી પડતાં, જડમૂળમાંથી ઉખડી જતાં વૃક્ષોને પશ્ચિમી જોઈ શકતી હતી. ઉઘલી પડતાં વૃક્ષોના કડકડાટ, મેઘગર્જનાના ગગડાટ, જવાળાઓ ફેંકતી વિજ-

ળીનો તડતડાટ અને પ્રબળ ઠડાકાઓના મડમડાટથી ચારે દિશાઓ નિનાદિત થઈ રહી હતી. ક્ષણે ક્ષણે અંધકાર વધતો જતો હતો અને વરસાદ વધારે ને વધારે જોશ પકડતો હતો. પકિનીને એવું લાગ્યું કે જળ પ્રલયમાં પૃથ્વી ખુડી જાય છે. અને ‘પ્રભુ, શું પૃથ્વીનો અત્યારેજ અંત આવશે કે ? મ્હાં પશુ અહિંજ શું આવી રીતે મૃત્યુ થશે !’ એવા ઉદ્દગાર લેના કંઠમાંથી નીકળી પડ્યા. થોડાજ વખતમાં અંધકાર અને વરસાદ બન્ને એટલાં બધાં વધી પડ્યાં કે જાણે અંધકાર રૂપી કાદવ પૃથ્વી ઉપર પડતો હોય, એવો સર્વેને ભાસ થયો.

એવા તોફાનમાં ઘાટનાં ચઢાણો ચઢવાં એ અશક્ય થઈ પડ્યું તોપણ દયાહીન સારંગદત્ત પોતાના માણસોને લલકારતો ચઢવાના હુકમ આપતો હતો. પર્વત ઉપરના મેદાનોમાં તો હવે પાણીનાં પૂર આવવા લાગ્યાં હતાં. વધતા જતા પાણીથી રસ્તામાં હવે ચાલી શકાય તેવું રહ્યું નહોતું. વળી પાણીના પ્રબળ પ્રવાહમાં તણાઈ આવતા પથરો પણુ અડચણ કરતા હતા. સારંગદત્તના ઘોડાએ—એ ચાર વખત ઠોકરો ખાધી હતી છતાં તેણે આગળ જવાની પોતાની હઠ છોડી નહિ અને માણસોને સમજાવવા માંડ્યું:—

મકરણ રહ મું.

“ મારા મદદગારો ! હવે આપણે જો પાછા જઈશું તોપણ આ તોફાન તો આપણને નડ્યા વિના રહેશે નહિ અને અહિં તો રહી શકાય તેમ નથી. ક્ષણે ક્ષણે પાણી ચડતાં જાય છે અને તેનો વેગ પણ વધતો જાય છે. તેથી કદાચ પાછા વળવા જતાં કદાચ કોઈ ખાડામાં પડી જવાય તોપણ મૃત્યુ થવાનો સોએ સો ટકા સંભવ છે. માટે

આપણે ઉપરના પ્રદેશ ઉપર ગમે તે રીતે પણ પહોંચવું જોઈએ. ”

સારંગદત્તના આ પ્રોત્સાહનથી માણસોને જરા હિંમત આવી અને ફરી રસ્તો કાપવા લાગ્યા પરંતુ તેઓ લગભગ ત્રીસ-ચાલીસ હાથ ગયા નહિ હોય એટલામાં જ ડોળીવાળાઓમાંથી એકનો પગ લપસ્યો અને તે પડી ગયો. પડતાં પડતાં તેણે યુમ પાડી પણ બીજી પળે તો તેની યુમ નીચેથી-ધણે દૂર નીચેથી-સંભળાઈ અને તે એકદમ બંધ થઈ ગઈ. ગરીબ વિચારે ડોળીવાળો ઉડી ખોમાં પડી મરી ગયો હશે, એમ બધાઓએ ધાર્યું અને એ વિચારે સહુના હૃદયમાં ચરેરાટ થયો. તે સાથે હજી પણ પોતાની હઠ નહિ છોડતાં આગળ વધવાની આદા આપતાં સારંગદત્તને “ હવે અમે એક પગલું પણ આગળ વધીશું નહિ ! તમારે ગમે તે કરો ! ” એવો બધાઓએ સ્પષ્ટ જવાબ આપ્યો.

તે સાંભળી સારંગદત્ત લાચાર થયો. હવે ત્હને અટક્યા વિના છુટકો જ નહોતો. ડોળીવાળામાંના એક માણસને પાસેની એક પ્રચંડ ગુફાની ખજાર હતી તેથી વરસતા વરસાદમાં બિંજતા ઉભા રહેવા કરતાં એનો આશ્રય લેવો ઠીક પડશે, એવું તેણે સૂચવતાં ફરીથી માર્ગ-કમણ શરૂ થયું અને બધાઓએ તે ગુફાનો આશ્રય લીધો.

તે ગુફા એટલી તો વિશાળ હતી કે, સારંગદત્ત, ડોળીના વાહકો અને તેના સૈનિકો એ બધાઓનો તેમાં સારી રીતે સમાવેશ થઈ ગયો. ડોળીવાહકોએ ડોળી એક બાજુએ મુકી અને ગુફાના દ્વારમાં ઉગેલું ઘાસ, ઝાંખરાં એકઠાં કરી તે સળમાવી બિંજાઈ ગયેલાં શરીર સેકવા લાગ્યા. માત્ર પદ્મિની અને સારંગદત્ત શિવાય આખું મંડળ વરસાદથી બિંજાઈ ગયું હતું. પદ્મિનીને ડોળીમાં રહેવા દધ સધળા સૈનિકો પણ ડોળીવાહકોએ સળમાવેલી તાપણી આગળ બેસી

પાણીથી તરબોળ થઇ ગયેલાં વસ્ત્રો નિંચોવી શરીરના બીના અવય-
વો શેકવામાં ગુલતાન બની ગયા હતા. એ તકનો લાભ લઇને નીચ
સારંગદત્તે ડોળીનો પડો ઉંચો કરી પકિની તરફ જોઇ હસતાં હસતાં
કહ્યું:-“ બહાલી પકિની ! આજની આખી રાત તારા હુંફવાળા વક્ષ-
સ્થળ ઉપર હું મીઠી નિદ્રા લઇશ. કેમ, કેવી મંજહ પડશે ? ”
આ વખતે પકિનીને મને અઘ્ઘાંડ એક થઈ જતું હોય તેમ લાગ્યું.
તે લાંબા નિસાસા મુકવા લાગી. તેની દરકાર નહિ કરતાં કઠોર
હૃદયના સારંગદત્તે ફરી કહ્યું:-“ પકિની, હવે નાહકના નિસાસા શા
માટે નાખે છે ? એથી કાંઈ પણ વળવાનું નથી. હવે તો હુંજ તારા
દેહનો-આત્માનો માલિક બની ચૂક્યો છું તેથી મારી પોતાની વસ્તુ
પાસેથી હવે મને દૂર કરનાર દુનિયામાં કોણ છે ? ”

સારંગદત્ત આમ અખડી રહ્યો હતો તે વખતે પણ પકિની
પોતાની એ સ્થિતિ ઉપર વિચાર કરતી આંખમાંથી આંસુ સારતી
રડતી હતી. નિર્દય સારંગદત્તે તેની કાંઈ પરવાહ નહિ કરતાં તેના કોમળ
અભાને કઠોરતાથી દબાવીને પકડી, બગાટકારે પોતાનું માથું ડોળીના
પડામાં ખોસ્તું. પકિનીના વક્ષસ્થળ સાથે તેના સ્કંધ પ્રદેશનો સ્પર્શ
થયો અને તે પકિનીને ચુંબન કરવા, પોતાના અપવિત્ર સ્પર્શથી તેના
પવિત્ર દેહને અપવિત્ર કરવા તૈયાર પણ થયો; પરંતુ તેજ વખતે ડોળી
એકદમ ધ્રુજ ઉઠી. પકિનીને પણ તેનો ધક્કો લાગ્યો અને સારંગદ-
ત્તના શરીરમાંથી છુટતી રક્તની શેડ પકિનીના અંગ ઉપર પડી.
કાંઈક અદ્રશ્ય પુરૂષના શસ્ત્રનો તેની ઉપર ધા થયો. તરતજ સારંગદત્ત
તરફડવા લાગ્યો. પકિનીના પગ આગળજ બચકર યુદ્ધ શરૂ થયું.
તરવારો ખખડવા લાગી અને તે ગંભીર ગુફામાં ‘કડ-કડ, સણ
સણ’-એવા અવાજ થવા લાગ્યા. આ ઝપાઝપી થતી જોઇ સારંગ-

હત્તના માણસોમાંથી એક જણ દોડતો સારંગદત્તની બહાર આવ્યો. તે બિચારાને પણ નાહકના પ્રાણ ગુમાવવા પડ્યા. સારંગદત્તને પણ એટલા સમયમાં ચાર પાંચ મોટા ધા થયા હતા તેથી તે પણ ધરણી ઉપર ઢળી પડ્યો. પોતાના સરદારને પડેલો જોઈ તેના માણસો બચ-બીત થયા. ગુફામાંથી ભુત-પિશાચે જાગૃત થઈ આ ધોર પ્રકાર આરંભ્યો છે, એવું તેમણે માની લીધું અને કાઈપણ રીતે સારંગદત્તને બચાવ થાય, તે માટે તેઓ અતિ પ્રયત્ન વરસતા વરસાદમાં તેને ત્યાંથી ઉંચકી ગયા. આખે રસ્તે સારંગદત્ત તેમને ગાળો દેતો હતો અને અવાચ્યવાદનો તેમના ઉપર મારો ચલાવી રહ્યો હતો. એ બડબડાટનો સુદો માત્ર એટલોજ હતો કે “ મને પશ્ચિનીનો વિયોગ ન કરાવો, નહિ તો તમારો શિરચ્છેદ કરીશ. ”

સારંગદત્તના સેવકો પોતાના માલેકના ખૂની સ્વભાવથી સર્વ રીતે જાણીતા હતા-તેથી તેને સુરક્ષિત સ્થળે પહોંચાડ્યા પછી તેમાંના એ હિમ્મતવાળા પુરૂષો પશ્ચિનીને ક્ષેવા પાછા ગુફામાં આવ્યા પરંતુ ત્યાં એ વખતે શું હોય ? પશ્ચિનીની ખાલી ડોળી અને મરણ પામેલા સૈનિકનું એક મડદું એજ ત્યાં હતું અને પશ્ચિની ત્યાંથી પલાયન કરી ગઈ હતી.

સારંગદત્ત ઉપર હલ્લો કરનાર વ્યક્તિ પશ્ચિનીને ઉંચકી ગયો કે તેણે આપઘાત કર્યો એ સમજવાનો પણ એકે માર્ગ નહોતો. પોતાના જોવા મદદ અને સિંહના હાથમાંથી આવેલો શિકાર ખીજે કાઢ ઉપાડી ગયો એ વાત સાંભળતાંજ સારંગદત્ત આપણને જીવતા છોડશે નહિ, એવી તેઓને ખાત્રી હતી. તેથી પશ્ચિનીએ ટેકરી ઉપરથી બાબુની ખીણમાં ભુસ્કો મારી આપઘાત કર્યો; એવું તેને કહેવાનું નક્કી કરી તેઓ સારંગદત્ત પાસે પાછા ગયા.

તે સમય દરમિયાન સારંગદત્ત સાવધાન થયો હતો. પોતાના સૈનિકોના મુખેથી પશ્ચિમીના આપઘાત કર્યાના સમાચાર સાંભળતાજ તે બેકામ બની બેઠક ઉપરથી ઉછળી પડ્યો અને બરાડા પાડી બોલી ઉઠ્યો કે—

“તો પછી તમે બન્ને જણાઓ તેની પાછળજ ઉડી બોમાં કુદકો મારી તેના મુડદાને શા માટે ન લઇ આવ્યા ? તે મુડદાનોજ ઉપભોગ કરી મારે મારી પ્રતિજ્ઞા પુરી કરવી જોઈએ. જાઓ, પાછા જલદી જાઓ અને પશ્ચિમીનું મુડદું લઇ આવો ! ”

એવો તે નોકરોને હુકમ આપ્યો, પરંતુ બન્ને સૈનિકોમાંથી એકે તે હુકમ સાંભળી હાલતોએ નથી તે જોઇ સારંગદત્તના ક્રોધની સીમા ન રહી અને સામે ઉભેલા સૈનિકની છાતીની નેમ લઇને તેના ઉપર પોતાની કમરમાંથી એક કટાર ફેંકી. તે ફુટની કટાર એ સૈનિકની છાતી વચ્ચે પેસી ગઇ અને પાપી હૃદયના માલિકની જીવના જોખમે બળવેલી સેવાના બદલામાં તેને તે વખતેજ સ્વર્ગે સીધાવી જવું પડ્યું ! તેને ધરણી ઉપર ઢળી પડતો જોઇ કૂર સારંગદત્તને લગારે દયા ન આવી; પરંતુ તે ક્રોધથી ફરી યુગ પાડી બોલ્યો:

“તો પછી ઓ બાવલાઓ ! તમારે જીવીને શું કરવું છે ? પશ્ચિમીને મેં તો તમારાજ કબજામાં આપી હતી. માટે તેને જીવતી કે મરેલી મને પાછી લાવી આપો ! ”

પોતાના સાથીદારને મરણ પામેલો જોઇ બીજો સૈનિક ત્યાં ઉભા રહેવામાં સમાયલા જોખમને ઓળખી તુરતજ ત્યાંથી ચાલી ગયો.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

ગુફામાં એકાએક થયેલી ઝપાઝપીથી પદ્મિની ગમરાધ ગઇ હતી. શું કરવું અને શું ન કરવું, તેજ તેને સ્પષ્ટ નહોતું. એવા સમયે માત્ર એકજ વિચાર તેના મનમાં આવ્યો કે-આ ગડમડનો લાભ લઇને ત્યાંથી નાસી જવું પરંતુ કઇ દિશાએ જવું, તેનું તો શું; પણ પોતાના હાથ પગમાં બેડીઓ નાખવામાં આવેલી હોવાથી શી રીતે જઇ શકાશે, તેનો પણ તેને એ વખતે વિચાર આવ્યો નહિ. માત્ર ઝપાઝપી ચાલી રહી છે અને બીજાઓ અસાવધ છે, એ તકનો લાભ લઇ એ નર્કમાતનામાંથી છુટકારો મેળવવા નાશી છુટવું એટલુંજ વિચાર્યું હતું. આવેશમાં-જીવ બચાવવાની ઉત્કટતાથી તે ડોળામાંથી નીકળી અને ગુફાના પ્રવેશદ્વાર આગળ માણસોનું ટોળું બેઠેલું હોવાથી ગુફાની અંદરના ભાગમાં ભરાઇ ગઇ. તે વખતે થતા બેડીઓના ખખડાટથી દુષ્ટ રાક્ષસ જેવા સારંગદત્તના માણસો સાવધ થશે અને પોતાને ફરીથી એ ચાંડળોના હાથમાં સપડાઈ જશે, એવી કલ્પના પણ તેને આવી નહિ. પદ્મિની ઝપાટાખંધ ગુફાની અંદરના ભાગમાં જતી હતી તે વખતેજ વચમાં કોઇ અપરિચિત હસ્ત આડો આવ્યો. તે સાથેજ “ બહેન ગમરાશો નહિ ! ” એવા સ્નેહમય અવાજે નીકળતા શબ્દો તેના કાને પડ્યા. તેણે વધારામાં કહ્યું કે-“તમે એક ગુર્જરખંધુના સંરક્ષણ નીચે છો. ” આ વખતે સારંગદત્તનાં માણસો જમીન ઉપર બેભાન પડેલા સારંગદત્તને ઉંચકી જવાની ધાંધલમાં પડ્યા હતા. પદ્મિનીને આશ્વાસન આપનાર પુરૂષે પોતાના માણસોને બોલાવી બીજી ડોળા તૈયાર કરવાનો હુકમ આપ્યો અને પદ્મિની સમક્ષ આવીને તેણે કહ્યું:

“ અહિંથી થોડેજ દૂર એક વાનપ્રસ્થનો આશ્રમ છે, ત્યાં હું તમને લઈ જઈશ. ત્યાં તમને કોઈ પણ પ્રકારની અડચણ પડશે નહિ એ તમને ગમશે ? ! ”

“ બંધુ ! આખરનું સંરક્ષણ થાય એવું ગમે તેવું સ્થળ પણ મને ગમશે. ” પદ્મિનીએ આભારની લાગણી પ્રદર્શિત કરે એવા ભાવથી કહ્યું.

“ જ્ઞેન, સંસારની સ્ત્રી જાતિમાં મને મોહ પમાડે તેવી સ્ત્રી હવે આ જગતમાં નથી. સ્ત્રી જાતિ વિષે મારા હૃદયમાં પ્રેમલાલસા નથી. માત્ર તેના બંધુરૂપે તેને મદદ કરવાનો પ્રસંગ મને મળે છે તે વખતેજ મારા મનમાં વાત્સલ્યભાવના પ્રકટ થાય છે. જ્ઞેન ! તમે ગમે તે હો પણ મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખો. હું તમને દગો નહિ દઉં. ” પદ્મિનીને અભય વચન આપતાં તે યુવકે કહ્યું.

તે અવાજમાં એટલી બધી તો સત્યતા અને આકર્ષણશક્તિ હતી કે જેમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકી પદ્મિનીએ અંધારામાં પણ ચો-તાનો હાથ આગળ લાંબાવ્યો. તે વખતે તેના હાથમાંથી લોહાની સાંકળનો ખડખડાટ થયો. તે સાંભળી વીર યુવક ચમક્યો. પદ્મિની જતી હતી તે વખતે થતો અવાજ પણ તેણે સાંભળ્યો હતો. હમણાં વળી તેના હાથને ઠંડીગાર બેડીઓનો સ્પર્શ થયો. તેથી અનુકંપાયુક્ત સ્વરે તેણે તેને પૂછ્યું:—“ જ્ઞેન ! કયા નરાધમનું આ કાર્ય છે ? ”

“ મૃત્યુ કરતાં પણ ભયંકર એવા શિયળને કલંકિત કરી અ-પવિત્ર બનાવી નરકાગારમાં ધકેલવા તૈયાર થનારનું ! ” પદ્મિનીએ ઉત્તર આપ્યો.

જે વખતે પદ્મિની આમ વાત કરતી હતી તેજ વખતે તે વીર યુવકે પોતાના સામર્થ્યથી બેડીઓનાં બંધન તોડી નાખ્યા અને

પશ્ચિનીના હાથમાંથી કાઢી સામેની ઉડી ખોમાં તિરસ્કારપૂર્વક તે બેડી-
ઓ તેણે ફેંકી દીધી. પડતી બેડીઓનો અવાજ કાને પડતાંજ સંક-
ટમાંથી છુટયાથી શાન્તિનો દીર્ઘ શ્વાસ લઇ પશ્ચિનીએ તે પરોપકારી
યુવકને આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું.

“ મહાભાગ ! તમારે પત્ની અથવા ભગિની હોય અને દુર્ભાગ્યે
તેમના ઉપર આવે પ્રસંગ આવે તો તેમનું સંરક્ષણ કરવા માટે તમારા
આજના આ પ્રુણ્યકાર્યનું ફળ ત્યાં એકદમ દોડવું જશે. ”

પશ્ચિનીના એ શબ્દ સાંભળતાંજ તે વીર પુરુષના મુખમાંથી
દુઃખનો સુરકારો નિકળી ગયો. તેણે કામલ કંઠે પશ્ચિની પ્રત્યે કહ્યું.

“ બહેન, મારે બહેન નથી, પત્ની નથી, કોઇ નથી, તથાપિ મારું
સ્વજન મંડળ બહોળું છે અને મારા કુટુંબનું ક્ષેત્ર પણ વિશાળ છે. ”

એટલામાં ડોળી તૈયાર થવાના સમાચાર આવ્યા. આ વખતે
વરસાદનું જોર ઓછું થયું હતું. વાયુ પણ નરમ પડી ગયો હતો.
માત્ર વિદ્યુતનું નૃત્ય અખંડિત રીતે ચાલતું હતું. તેથી જાણે આખું
આકાશ મંડળ વચ્ચે વચ્ચે ભડભડાટ સળગી રહ્યું હોય, તેવો ભાસ
થતો હતો. પશ્ચિની ડોળીમાં બેઠી. વરસાદથી બેસનારનું રક્ષણ
થાય, એવી માણસોએ બનતી સધળી સમવડ કરી હતી, તો પણ
પશ્ચિની ઉપર વરસાદના છાંટા પડતા હતા. એવા સમયે પણ તેમની
સુસાદરી શરૂ થઇ અને અર્ધા કલાકની અંદર તે બધાં એક મકાન
પાસે આવી પહોંચ્યાં. પશ્ચિની ઝુંપડીમાં ગઇ તે પત્રી પોતાના અનુ-
યાયીઓ પાસે તાપણી કરાવી તે વીર યુવકે તે ઝુંપડીનો ઇતિહાસ
નીચે પ્રમાણે પશ્ચિનીને કહી સંભળાવ્યો:—

“ બહેન ! ચાર પ્રહર પહેલાં અહિં એક કુટુંબ બહુજ આનંદથી
રહેતું હતું. ત્રણ માતાપિતા, પોતાની કન્યા અને એકના એક પુત્રના

સહવાસમાં સુખપૂર્વક સમય વ્યતીત કરતા હતાં. ભગિની ! પરતંજ-
તામાં પડેલા દેશમાં સુંદર સુમન અને સુંદર સ્ત્રીઓનો જન્મજ
શ્વે ન જોઇએ. જીતાએલા દેશની માનહાનિ કરવા માટે તો
પ્રભુ સુંદર સુંદર સુમન અને સુંદર સુંદર સુંદરીઓ તેમાં ઉત્પન્ન
નહિ કરતો હોયને ? અરેરે બહેન ! તે વૃદ્ધ પુરુષની કન્યા અતિશય
અને અતુલ્ય સુંદર હતી તેથીજ શત્રુની પશુવૃત્તિથી યશમાં
તેનું અલિદાન થયું ! તેના રક્ષણ માટે તેના માતા-પિતાએ પોતાના
કિંમતી ગ્રાણીના ભોગ આપ્યા અને તેના એકના એક ભાઇને પણ
બહેનના સંરક્ષણ માટે જુઝતાં ગંભીર, ઉડા-ઠારી-ધા સહન કરી બેભાન
થઇને પડતું પડ્યું. આજે બપોરેજ મને તેની મુલાકાત થઇ તેથી
હું આ સઘળી હકીકત જાણી શક્યો. તેને હું નિર્ભય રથે પહોંચાડી
આવ્યો અને જો બની શકે તો તેની-દુશ્મને હરણ કરેલી-બહેનનો
પત્તો મેળવીને ભાઇ-બહેનનો મેળાપ કરાવી આપવાના હેતુથી હું
નિકળ્યો. રસ્તામાં વરસાદની શરૂઆત થઇ એટલે અમે તમે આવ્યાં
તે ગુફાના આશ્રયમાં વિશ્રાન્તિ લેતા હતા. એટલામાં તમારું આકંઠ
મારે કાને પડ્યું અને મને બપોરે મળેલા-ત્રવાયલા યુવકની બહેન
તમેજ હશે, એમ ધારીને પ્રકટ થઇ તે રક્ષસના પંજમાંથી મેં
તમને મુક્ત કર્યા.”

પોતાની વાતની સાથે લગભગ મળતી આવતી હકીકત સાંભળી
પદ્મિનીને ચક્રવર્તી આવી ગયાં અને સામે ઉમેલા પરાપકારી યુવકે નિઃ-
સ્વાર્થભાવે જો મારું સંરક્ષણ કર્યું ન હોત તો તે અભાગી અબળાની
જેમજ મારી પણ સ્થિતિ થઇ હોત ! તે વિચાર પદ્મિનીના હૃદયમાં
આવતાં જ તેને એટલો ભય લાગ્યો કે ‘હમણાં પડી જવાશે’ એવું
તેને થઇ ગયું અને જો દિવાલનો ટેકો ન હોત તો જરૂર તે પડી

પણુ મધ હોત ! પરંતુ તેનાથી વધુવાર ઉભું રહી શકાયું નહિ. તેથી તે એકદમ નીચે બેસી મધ અને નેત્રો બંધ કરી દીધાં. માણસોએ ઝૂપડીમાંના એક બે દીવા સળગાવ્યા હતા તેનો પ્રકાશ બધા ઘરમાં ફેલાયો હતો. તે પ્રકાશમાં બમથી રક્તહીન સફેદ પુણી જેવી બની ગયેલી પદ્મિનીનો ચહેરો તે વીર યુવકની દ્રષ્ટિએ પડ્યો. પદ્મિનીના કેસ છુટા થઇ ગયા હતા. તેમાંથી હજીએ પાણી ટપકતું હતું. તેના સ્થામરંગી કેશ કલાપની છટાથી તેનો ચહેરો અત્યારે વધારે શીકો અને તેજહીન જણાતો હતો. તે જોઈ વીર યુવકનું હૃદય પણ કમ્પી ગયું. તેની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં છતાં હિમ્મત રાખીને પદ્મિનીના અશ્વાત અને દુઃખી મનનું સાંત્વન કરતાં તેણે કહ્યું—

“ બહેન, હવે ભય છોડી દો, ભયથી ફિક્કું બની ગયલું તમારું મુખ જોઈને હમણાં તમને મૂર્છા આવી જશે કે શું, એવો મને તો ભય લાગતો હતો, પરંતુ તમને સાવધ જોઈને મને સંતોષ થયો છે. બહેન, તમે નિશ્ચિંત રહેજો. તમે થોડાજ સમયમાં તમારા પોતાના માણસોમાં પહોંચી જઈ પાછાં સુખી થશો. તમારા કેસ હજી પાણીથી તરખોળ છે. શું તે હું સાફ કરું ? ”

એમ કહેતો તે વીરયુવક ઉઠ્યો અને વિમલ ભગિની પ્રમાણે પદ્મિનીના વાળ હાથમાં લઈ પોતાના કમરબંધના કપડાથી સાફ કરી નાંખ્યા. મજેલા અભય વચનથી—પોતાને હૃદયમાં થયેલી શાન્તિથી—તથા માથું જળ સ્પર્શિત થવાથી અને બાજુની તાપણીના ગરમાવાથી શરીર ઠીક થતાં જ થાક અને ઉંજગરાને લીધે પદ્મિનીને ઉંધ આવવા માંડી. હજી તે યુવક તેના કેશ સાફ કરતો હતો એટલામાં તેને ઝોકાં આવવા લાગ્યાં. તરતજ પોતાના માણસ પાસે તે યુવકે એક પધારી કરાવી. પદ્મિની તેના ઉપર આડી થતાં જ નિદ્રાધીન થઇ ગઇ. બ્યારે તે

ફરીથી જાગૃત થઇ ત્યારે સૂર્યરાજના કોમળ કીરણો પૃથ્વીપર પ્રસરવાની શરૂઆત થઇ ચૂકી હતી. શીતલ વાયુની લહેરીઓ મંદ મંદ રીતે આવી રહી હતી. આજુબાજુના વૃક્ષોની શાખાઓપર બેઠેલાં પક્ષીઓ વરસાદથી વિપત્તિમાંથી મુક્ત થવાથી આનંદથી મધુર ગાન ગાઇ રહ્યાં હતાં. અત્યારે પશ્ચિમીના મનને પણ નિરાંત વળી દેખાતી હતી. તેણે ઉઠીને જોયું તે વખતે તેણે અપરિચિત યુવક તાપશ્વીની રહામે બેઠો હતો, ‘મને ઠંડીનો ત્રાસ વેઠવો ન પડે તે માટે આ પરીપકારી પુરુષ તાપશ્વી સજામતી રાખવા માટે આખી રાત જાગતા તો નહિ બેઠા હોય ?’ એવો તેના મનમાં વિચાર આવતાજ તે યુવકને માટે પશ્ચિમીના મનમાં ધણુંજ માન ઉત્પન્ન થયું. તે વીર યુવકની એંટ, તેનો રૂઆબ, અંતર આત્મામાંની દુઃખની છાયાથી પરમ રમણીય અને મોહકતા ધારણ કરનારી તેની ભવ્ય મુખમુદ્રા જોતાજ પશ્ચિમીના મન ઉપર કંઈ વિલક્ષણ પરિણામ થયું. મોહિની અભિનેતા પોતાના ઉપર પ્રહાર થયો હોય, એવું તેને લાગ્યું. પર્વત જોટલા પ્રચંડ ઉપકારોનો ભાર તે વીરપુરુષે પોતાના શીરે લાવીને મુક્યો છે, એ વાત યાદ આવતાજ પશ્ચિમીનું હૃદય ભરાઇ આવ્યું અને ઉપકૃત દૃષ્ટીએ તેણે તેની સામે જોયું. તેજ વખતે તાપશ્વી ઉપરથી નબર ફેરવી પશ્ચિમી તરફ જોઇને તે યુવકે કહ્યું—

“કેમ બહેન, હવે તો ઠીક લાગે છેની—શરીરને શાંતિ જણાય છે ને ?”

આ વખતે પશ્ચિમીનું હૃદય ભરાઇ આવેલું હોવાથી તેના કંઠમાંથી કંઈ પણ શબ્દ નીકળી શક્યો નહિ. તો પણ અતિશય કષ્ટથી પોતાના નિસર્ગ મધુર અવાજમાં હૃદયની સર્વ કૃતચતા રેડીને તેણે કહ્યું:—

“ હા બાપ ! હવે મને નિરાંત થઇ છે અને ઠીક લાગે છે.”

તે પછી તે યુવક ઉઠ્યો અને આગળની મુસાફરીની ગોઠવણ કરવા માટે બહાર ગયો. તે જ્યારે ફરીથી પાછો ત્યાં આવ્યો તે સમયે પક્ષિની મુખમાર્ગનાદિ વિધિથી નિવૃત્ત વિખરાઇ ગયેલા કેશકલાપની પુનર્રચના કરવામાં ગુંથાઇ ગયેલી હતી. કેસની એક લટ કાન પાછળ અને ચહેરા ઉપર થઇને વક્ષસ્થળ ઉપર ઝુકી રહી હતી. તેના બન્ને હાથ અંખોડો બાંધવાના કાર્યમાં રોકાયેલા હતા. મુળથીજ પીન એવા પયોધર હાથ પાછળ જવાથી, ઉંચા થવાથી, અધિકપીન જણાતા હતા. મુખકમળ કિંચિત હાસ્યમય હતું. એવી સ્થિતિમાં અતિશય મનોહર જણાતી પોતાનાજ તાનમાં મસ્ત બનેલ પક્ષિનીને જોતાં તે યુવક આરણ્ય આગળજ અટકી ગયો અને એક ડગલું પાછો હઠી બહાર જઇ ઉભો રહ્યો. પક્ષિનીની વેણીબંધનની ક્રિયા પુરી થતાં અંદર આવીને તેણે પક્ષિની પ્રત્યે કહ્યું—“ કલે તમે જે ડાળીમાં મુસાફરી કરી હતી તે તદ્દન નકામી થઇ ગઇ છે. માટે બીજી તૈયાર થાઓ ત્યાં સુધી આપણે અહીં રોકાવું પડશે. ”

“ હવે મારામાં ચાલવાની શક્તિ આવી છે અને હું ખુશીથી ચાલી શકીશ. ” પક્ષિનીએ ઉપકાર બાર. તળે દબાઇ ગઇ હોય તેવા અવાજે કહ્યું.

‘ બહેન, એ બધું ખરું ! પરંતુ આ પ્રદેશ હુમરાળ છે તથા કાંટાની જેમ પગમાં ભોંકાય એવા પર્યટોવાળા ચઢ ઉતરના માર્ગમાં તમારાથી સહેલાઇથી ચાલી શકાશે નહિ. મેં જે વાનપ્રસ્થની તમને વાત કરી હતી તેમના આશ્રમમાં—આશ્રમમાં હવે આપણે જઈશું. ત્યાં તે તમારું પોતાની પુત્રી પ્રમાણે પાલન કરશે. ત્યાંથી તમારા સ્વજનને હું સંદેશો મોકલાવીશ. તેઓ તમને તેડવા આવે ત્યાં સુધી તમે ત્યાં

નિર્ભય થઇ રહેજો.” તે વીરયુવકે પશ્ચિમીને સમજાવ્યું પાડી.

હજી સુધી તે યુવકને પશ્ચિમીએ પોતાની ઝાળખાણ આપી નહિ હોવાથી મર્મમાજ એમ કહ્યું, એમ પશ્ચિમીને લાગ્યું; પરંતુ પોતાના માત્ર નામના ઉચ્ચારથી મહાન સંકટ આવી પડે એવું હતું તેથીજ તેનાથી એવું સાહસ થઇ શક્યું નહોતું. તે વીર યુવક તરફ ક્ષણભર અચળ નજરે જોઇને પશ્ચિમીએ કહ્યું:-

“આપના ઉપકાર માટે હું આપની જન્મોજન્મ સુધી આભારી રહીશ. આપ જ્યાં મને પહોંચાડવાના છે ત્યાં પણ મારાથી મારું નામ પ્રકટ કરી શકાય તેમ નથી. કારણ કે મારા કુળના નામોચ્ચારથીજ ગુર્જર વીરો ઉપર આપત્તિઓના પર્વતો આવી પડે તેમ છે, તો પછી તે કુળ સાથે સંબંધ થતાં તો શો જીલમ થાય તે કહેવાય નહિ. મારું નામ આપને કહેવું તે આપને સંકટમાં નાખવા સરખું છે અને આપને સંકટમાં નાખી આપે મારાપર કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળવા હું તૈયાર નથી.”

પશ્ચિમીનાં નેત્રામાં એ વખતે આંસુ ભરાઇ આવ્યાં હતાં. તે જોઇને વીર યુવક અતુક પાપૂર્ણ નજરે તે તરફ જોઇ રહેલ ભયાં સાદે બોલ્યો:-

“ભગિની તમને દુઃખી કરવાનો મારો ઇરાદો નથી પરંતુ નિરાશ્રિતોનું અને અસહાયોનું રક્ષણ કરતાં આવતી આપત્તિઓ મને મહાન મંગલમય તહેવાર જેવી લાગે છે.”

એ વચનો સાંભળતાંજ પશ્ચિમીના મનમાં એકદમ એક કદપના ઉત્પન્ન થઇ આવી. “આ ઉદાર ચરિત પુરુષ વીર વનવાસી પોતે તો નહિ હોયને? પણ નહિ, તે તો દુશ્મનોના સૈનિકોથી ધિરિપાત આગળ ધેરાઇ ગયેલ છે. તે છુટા નથી અને આ વીર નર તો

સ્મતંત્ર છે તથા તેમની પાસે મનુષ્યબળ પણ પુષ્કળ દેખાય છે. તો શું ગુર્જર ભૂમિમાં બે બક્ષિઓ એકબીજા નામની તો નહીં હોય ને ?” આમ વિચાર કરતાં ફરીથી પશ્ચિમીએ તે વીર તરફ જોયું એટલામાં યુવક પોતે જ બોલી ઉઠ્યો:-

“ બહેન ! હું મારા દેશનો સેવક છું-મારા ગુર્જર બંધુઓનો દાસ છું. જે નીચ નરાધમના હાથમાંથી તમને મુક્ત કરવાનું શ્રેય મને પ્રાપ્ત થયું છે, તેના હાથે આપને અથવા તો આપના કોઇ સ્વજનોને કંઈ ખીજી હરકતો વેઠવી પડી હોય તો તે મને કહો. હું તેને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપ્યા વિના નહિ રહું. તમે એમ ન માની લેતા કે એ કાર્યથી કલ્યાણાધિપતિની સાથે હું કંઈ નવું વેર બાંધતો હોઉં ! મારે તેની સાથે કાયમનું જ હાડવેર છે. ”

“ તો પણ હું આગમાં તેલ નાખી શકતી નથી. ” ઉત્તર આપ્યો. પશ્ચિમીએ કુશળતાથી તેણે કહ્યું: “ મહા ભામ, મારે ગુપ્તજ રહેવું જોઈશે. વાનપ્રસ્થાના આશ્રમમાંથીજ હું મારા સ્વજનોને ખબર મોકલવાની ગોઠવણ તમારી મારફતે કરીશ. ”

“ ઠીક છે. ” એમ કહીને તે યુવકે માથું ધુણાવ્યું. પશ્ચિમી તુરતજ તૈયાર થઈ આવેલી ડોળીમાં બેઠી.

ચાર ભોઈઓના બાંધે ડોળી ઉપડી અને કુંભરાળ પ્રદેશ ઉતરવા માંડી. કેટલાક વખત સુધી પશ્ચિમી કે વીર યુવક બન્નેમાંથી કોઈએ પણ મૌન ત્યજ્યું નહિ. થોડા વખત પછી ડોળી એક ખીણમાં ઉતરવા લાગી. ત્યાંથી ચારે દિશાએ પ્રચંડ વૃક્ષોથી આવચાદિત ગિરિ-શિખરો જણાતા હતાં. વૃક્ષોની જાળીમાંથી એકાદ શિખર ઉપરથી, એક નાના પણ સુંદર પ્રપાતમાંથી કલકલ, ખળખળ કરતું, સરતું મનોહર ઝરણું વચ્ચે વચ્ચે જણાતું હતું.

ખીણના અંદરના ભાગમાં, મુસાફરી કરનારી ટાળી પહોંચી. તે વખતે વીર યુવકે મૌનવ્રતનો ત્યાગ કરી સામેની પર્વતશ્રેણીના મધ્ય-ભાગ ઉપરના સપાટ પ્રદેશ તરફ અંગુલિ નિર્દેશ કરી કહ્યું: “ભગિની, જુઓ, પેલો આશ્રમ જણાય છે. એક ધડીમાંજ આપણે હવે ત્યાં જઈ પહોંચીશું.”

થોડા વખતમાંજ તેઓ કુશળતાથી આશ્રમની પાસે પહોંચી ગયાં. પશ્ચિમીને ડાળીમાંથી ઉતારતા યુવકે કહ્યું:—“ખેન, આ આશ્રમ નિર્ભય છે. દારિદ્ર્ય અને વૃદ્ધાવસ્થાનો લોભ આપણા દુસ્મનને નથી.”

તેમનો સંવાદ વાનપ્રસ્થાના કાને પડ્યો હશે, તેથી તે તાજા-ડોળ આશ્રમની બહાર આવ્યા. તેમની ધુસરવર્ણી જટા, લાંબી અને શુભ્ર દાઢી, મુઠ અને ભ્રમરોની વચ્ચે તારાઓની માફક ચમકનારા નેત્રા, વૃદ્ધ ઝોઢ, તથા ભગવા પોષાકમાં સજ્જ થએલી ભવ્ય મૂર્તિ જોતાંજ વીર યુવકે પરિચિતપણાથી તેમને નમન કર્યું. ને અપરિચિત પશ્ચિમીએ પણ પૂજ્યભાવથી વંદન કર્યું. તે જોઈ વાનપ્રસ્થે સહજ સ્મિત કરીને તેમને મંગળ આશીર્વાદ આપતા કહ્યું:—“ભાઈ, તું કહે છે એવું પણ નથી. તેમની તરવારોને વૃદ્ધોની પણ જુખ લાગે છે. માત્ર દારિદ્ર્યની તેમને ઝોકારી આવે છે, પણ ખેટા! એક-દમ પાછા વળવાનું તને શું કારણ મળ્યું ?”

પશ્ચિમી તરફ ધશારત કરતાં યુવકે તેના સંબંધમાં જણવતા હતા તેટલી હઠીકત સંક્ષેપમાં કહી સંભળાવ્યા પછી કહ્યું: “આપના આશ્રમમાં તેને આશ્રય મળે તે માટે હું અહિં લાવ્યો છું.”

“ખેન! તહાઈ સ્વાગત હો.” વાનપ્રસ્થે ખુશ્લા હૃદયે કહ્યું: તે પછી વાનપ્રસ્થે બંને જણને આશ્રમમાં લઈ જઈને નાસ્તા માટે તેમની આગળ થોડાં વનફળ મુક્યાં તથા સ્વચ્છ જગે ભરેલ એક

માત્ર પણ મૂક્યું. એ પ્રમાણે અતિથી સત્કાર કર્યા પછી વાનપ્રસ્થે કહ્યું:
 “આપ ! અહિં એશ આરામ નથી, ઉંચા પ્રકારનાં વસ્ત્રો અને
 પકવાન્નો પણ નથી. સામે દેખાતી વૃક્ષલતાઓ અને કંદમૂળ અને ફળ
 આપે છે અને બાજુમાં વહેતું ઝરણું અને શીતળ જળ આપે છે.
 દુશ્મનને મોહ પમાડનાર વિલાસ કે વૈભવનું અહિં જરા પણ
 અસ્તિત્વ નથી.”

ત્યાંની દરેક વસ્તુની સ્વાભાવિકતા અને મનોહરતા જોઇને
 પદ્મિનીએ કહ્યું: “ગુરૂજી, સ્વાતંત્ર્યદેવીના ભક્તોએ આજ સ્થાનનો
 આશ્રય કર્યો હોત તો કેવું સાફ થાત.”

“તારા ઉદ્દગારો ઉપરથી તને પણ દુશ્મનના જીલમનો ચટકો
 લાગેલો જણાય છે, પણ ગુજરાતમાં કયો ગુજરાતી સૂતો રહ્યો છે ?
 આખું ગુજરાત જીલમની ધંટીમાં દબાઇ જાય છે. મારો મઠ નાર-
 કોટમાં હતો, શિષ્યશાખા પણ ધણીજ હતી, પણ દુશ્મનને કોઇએ
 કહ્યું કે શ્રીમતી મહારાણી રૂપસુંદરી અને રાજકુમાર વનરાજ
 ગુપ્તરૂપે મહારા મઠમાં રહે છે. બસ, તુરતજ દુશ્મનના માણસો
 આવ્યા. મઠને ઘેરો ઘાલવામાં આવ્યો અને મારી પાસે તે બંને
 મા દોકરાની માગણી કરવામાં આવી; પણ તેમને મેં મારી જીંદગીમાં
 પણ જોયા નહોતા તો પછી હું આપું ક્યાંથી ? મેં તે વિષે સોગંદ
 લઇને તેઓને કહ્યું પણ તેનું લગારે ફળ આવ્યું નહિ. વિજેતાઓ
 ગમે તેટલા સત્ય વદનારા હો પરંતુ તેમનું શીલ હમેશાં અસત્યવાદી
 હોય છે, અને પોતે જ કહે તેજ સત્ય એ પ્રકારનું તેમનું આચરણ
 હોય છે. તે નિયમ પ્રમાણે હું અસત્યવાદી થયો. તિરમલ નામના
 સરદારે મારા ઉપર હુકમો કર્યો અને કોઇની પણ વાટે ન જનાર
 મરીબોની કતલ શરૂ થઇ. હું મહા મુશ્કેલીએ મુઠાંના ઢમલામાંથી

બચ્ચો અને મઠ છોડીને બટકતો બટકતો બે મહિના ઉપર અહિં આવી આ એકાંત સ્થાનનો આશ્રય લાઇ રહ્યો છું.”

“ દુર્ભાગી ગુજરાત ! ” પદ્મિનીના મોંમાંથી એ શબ્દો નીકળી ગયા. “ ગુજરાતમાં પોતાનાં સંતાનોનું પણ રક્ષણ કરવાનું સામર્થ્ય હવે રહ્યું નથી. અરેરે ! ગુજરાતના ગુજરાતીઓ શું જ્યાં ત્યાં અસ્પર્શ્ય નિંદનીય અને તિરસ્કરણીય થઇ ગયા છે ? ”

“ નોમદંપણે માથું નમાવી, ગુલામગિરીમાં જ્યાં સુધી કોઇ પણ દેશ સંતોષ માનતો નથી ત્યાં સુધી તે અભાગી નથી. દુશ્મનની અમર્યાદિત કૂરતા એટલે લોહશૃંખલા અને છેવટે મૃત્યુ, પણ દેશ શિવાય અન્ય વિષયજ તેના હૃદયમાં નથી તેવા દેશભક્તને તો એ લોહશૃંખલા પણ શૃંગારરૂપજ લાગે છે. દેશભક્તને મૃત્યુનો ભય કદી પણ લાગતો નથી અને વળી પોતાના દેશ માટે પ્રાણ આપવા તો કોણ તૈયાર ન હોય એ મને કહેશો ? ” તે સાંભળી વચ્ચેજ વીર યુવક બોલી ઉઠ્યો :

“ બંધુ ! આપના આ શબ્દોથી નિરાશ થઇને સૂકાઇ ગએલા અમારા મનરૂપી વૃક્ષોને નૂતન અંકુરો ફૂટશે. મહાભાગ, આપ ગિરિપાત તરફ જાઓ. ત્યાં મહાત્મજીવનવાસી દુશ્મનના ઘેરામાં સપડાયા છે. તેમને મુક્ત કરો ! પણ હાય ! મહારા પિતાજીને જીવન આપનાર એ મહાત્માને અમારી મદદ જઇ મળેલી ન હોવાથી આટલા દિવસ જીવતા પણ રહ્યા હશે કે કેમ ? તે કોણ જાણે ! જગન્નિયંતા પ્રભુ ! એમનું રક્ષણ કરજો ! ” પદ્મિની આશ્ચર્યથી તે વીરના વચનો સાંભળીને બોલી.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

“ પોતાના દેશવાસીઓની સેવા કરવાનું સૌભાગ્ય તેના નશિમમાં લખાયેલું હોવાથી તે ઐશ્વર્યની મધુર સ્મૃતિ માત્રથી પણ તેને આનંદ થતો હશે! ભગિની, તેમને માટે મારે હવે શું કરવું, તે વિષે જો તમે કંઈ કહેશો તો હું તેમને તે સંદેશો પહોંચાડીશ. આપના વડીલ ક્યાં છે, તે વાતની પણ જો મને ખબર પડશે તો તેમની સેવા કરવામાં પણ મને અત્યંત આનંદ થશે. ” વનવાસીની સ્થિતિ માટે ભવિષ્ય ભાખતાં યુવકે કહ્યું.

“ વનવાસી અત્યાર સુધી જીવતા હશે કે કેમ, તે હું નક્કી કહી શકતી નથી. પાંચ દિવસ પહેલાં તેમની તરફથી એક દૂત મારા પિતાજી પાસે મદદ માગવા માટે આવ્યો હતો તેણેજ અસંખ્ય દુશ્મનનોએ ગિરિપાતની ચારે તરફ ઘેરો ઘાસ્યાની અમને ખબર આપી હતી. પણ મહાભાગ, તે દૂતને નિરાશા મળી. અમારાથી તેમને મદદ મોકલી શકાઇ નહિ. મારો ભાઈ મદદ વિષે યત્ન કરવા ગયો છે; પરંતુ તે કેટલી મદદ કરી શકે? ” પદ્મિનીએ સહાનુભૂતિ દર્શાવતાં કહ્યું.

“ જુદેન, તમે વનવાસી માટે જરાએ ચિંતા કરશો નહિ. તેની મદદે પરમેશ્વર ઉભો છે. તમે મને તમારા પિતાજીના કેદખાનાનું ઠેકાણું કહો. જો મારાથી બની શકશે તો હું તેમને છોડાવી લાવવાને મારાથી બની શકતા તમામ પ્રયત્નો હું કરીશ. ”

“ શું મારા પિતાજીને આપ ઝાળખો છો ? ” પોતે પોતાના કુટુંબ વિષે કંઈપણ કહેલું ન હોવા છતાં પણ તે યુવકને મુખે પોતાના પિતાશ્રીનો અટકતો ઉચ્ચાર થતો સાંભળી આશ્ચર્ય ચક્રિત બનેલી પદ્મિ-

નીચે કહ્યું:—“ શું આપને મારા પિતાજીના નામની ખતર છે ? શું અમારા દુઃખની ખતર આખા દેશમાં ફેલાય ગયું છે ? ”

“દુઃખથી નહિ પણ તેમના સદ્ગુણરૂપી સુંદર સુમનના પરિભ્રમથી સમગ્ર ગુજરાત દેશ સુગંધિત બન્યું છે. ઠાકોરશ્રી ચાંપાજી જોટલું કોઇનું પણ અંતઃકરણ ગુજરાતને માટે ટળવળતું નહીં હોય ! માતૃ-ભૂમિને માટે અપરિમિત પ્રેમને લીધેજ તેમને અનેક આફતો વેઠવી પડે છે. બહેન, અપાસરમાં બનેલા શૌચનીય બનાવની સવિસ્તર હકીકત હજી સુધી મારા જાણવામાં શકી નથી તેથીજ હું કહું છું કે એમને જ્યાં કેદ કરી રાખવામાં આવ્યા છે તે મને કહો એટલે ગુજરાતના એ ભક્તને કેદખાનાના કષ્ટમય નિવાસમાંથી છોડાવવાનું શ્રેય હું પ્રાપ્ત કરી શકું.”

“બંધુ ! વનવાસીની જેમજ આપનું અંતઃકરણ ઉદાર છે—મહાન છે. આપના ઉપકારની કિંમત શબ્દોથી થઇ શકે તેમ નથી. પરમેશ્વરે જો તેમના અને મારા અજયના પ્રાણની રક્ષા કરી હશે તો તે તમને મળત. મારા પિતાજીને પાવાગઢમાં ઉડુમંગલી દેખરેખ નીચે કેદ રાખવામાં આવ્યા છે. કદાચિત ભાગ્ય સંયોગે આપને મારા ભાઈ અજયસિંહની મુલાકાત થાય તો કૃપા કરીને સારંગદત્તાના આ નીચકામની હકીકત તેનાથી છુપી રાખજો. કારણ કે તેનો સ્વભાવ ધણે તીખો ગરમ અને અભિમાની છે, તેથી જો તે આ વાત સાંભળશે તો ક્રોધાંધ બની જશે અને તે અવસ્થામાં પોતે અંગીકૃત કરેલા કાર્યને પણ ભૂલી ગયા વિના રહેશે નહિ.” આ વખતે દુઃખથી પશ્ચિનીનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું હતું છતાં દ્રઢ મનોનિમ્નહ કરી તે બોલી.

“હવે મહારે જવુંજ જોઈએ. મહારી જન્મભૂમિ જનની ગુર્જર-ભૂમિ મને હાક મારી બોલાવી રહી છે. મારે ત્યાં ત્વરિત મતિએ

જવુંજ જોઈએ. ” વીરયુવકે તે વાતમાં અનુમતિ આપીને કહ્યું.

“ હું આપને સંકટના સુખમાં જવા દઉં છું તે માટે મને ક્ષમા કરજો. ”

“ એમાં સંકટ શું છે ? ગુજરાતે હમણાં રણસંઘામમાં ઝીપલાવ્યું છે અને તેથી જય મળે ત્યાં સુધી-સ્વાતંત્ર્ય મળે ત્યાં સુધી-તેણે લડવુંજ જોઈએ. ” યુવકે દૃઢતાથી કહ્યું.

“ આઠ દિવસ પહેલાં મને પણ એમજ લાગતું હતું. અપાસરમાં અમારી સત્તા હતી અને વનવાસીને મદદ કરવા માટે અમારું સૈન્ય પણ તૈયાર થતું હતું તે વખતે મને લાગતું હતું કે, ધર્મવીર અને સ્વાતંત્ર્યવીરની સમશેરોને માટે અપયશ તો હોયજ નહિ! તેથી લડાઈની ખરી કશ્પના આવે તે પહેલાંજ હું ઉત્સાહથી સ્વતંત્ર અને દેદીપ્યમાન ગુજરાતની અભિવૃદ્ધિની મનોહર કશ્પનાથી કુલાઈ ગઈ હતી. પરંતુ તે ઉત્સાહ અને આશા એક ક્ષણમાંજ વિલય પામી ગયાં. મારા મનોરથો ધુળમાં મળી ગયા, મારા પિતાજી બંદિવાસમાં પડ્યા અને વનવાસી ગિરિપાતમાંજ ઘેરાઈ ગયા. અમારી અપાસરમાંની સત્તા નષ્ટ થઈ ગઈ ! એ રીતે મારે દિશાએથી આપત્તિનું આકાશ અમારા ઉપર ટૂટી પડ્યું. અમારી અને અમારા સર્વસ્વની આહૂતિ આ પ્રમાણે અપાઈ ગઈ છે ! ”

“ બહેન ! એવા વિચાર કરીને નાહક મનને સંતાપ આપી-હું ખીન થાઓ ! સ્વતંત્રતા ઇચ્છતા રાષ્ટ્રવૃક્ષને આપણા સર્વસ્વના જલપાનથી પલ્લવિત કરવાનું આપણે માન મેળવીએ છીએ, એમ સમજો ! તથાપિ ઠાકોરની સુરક્ષિતપણાની સંધળી જવાબદારી અને જોખમદારી હું મારે શીરે લઈ લઉં છું. તમને મુક્ત કરીનેજ રણયુદ્ધનું હું સ્વં-ડિલ પૂજન કરીશ. ભગિની, એટલું તો ધ્યાનમાં રાખજો કે જેમ મનુષ્ય

સત્તા ઉપર અવલંબિત નથી. એ ઉપરથી નક્કી માનજો કે વિજય કેવળ એક ધર્મ તરફ છે—સત્ય તરફ છે—ન્યાય તરફ છે ! અધર્મની અન્યાયની, અનાયારની અને અસત્યની બાબતોએ પરાજય છે. ખૂદેન, ગુજરાતે ઉન્નત થઈને કસ્યાણનો વિધ્વંસ કર્યો નથી તેમજ નથી કર્યો કંઈ અત્યાચાર ! તેથીજ પ્રભુને ત્યાં દેશ ગુજરાત દેશજ વિજયી બનવો જોઈએ અને તેથી ગુજરાત દેશને ફરી સ્વતંત્રતા પણ મળવીજ જોઈએ.”

પ્રકરણ ૩૨ મું.

“ મહાબાગ ! શું ત્યારે તમે મને મુકીને જશો ? ખુશ્લા થયેલા સ્વર્ગદ્વારમાં થઈને મને પણ શા માટે સ્વર્ગમાં લઈ જતા નથી ? ”

યુવક તથા પદ્મિની આમ વાર્તાલાપ કરી રહ્યા હતાં એટલામાં તે આશ્રમમાં રહેનારી એક વૃદ્ધા આશરે પંદર સોળ વરસની કોમળ ઉમરના એક યુવકને લઈને ત્યાં આવી પહોંચી. ત્યાં વીરયુવકનાં દર્શન થતાંજ આગંતુક કોમળ વયસ્ક યુવકે તેનાં ચરણ પકડીને કહ્યું—

તે યુવકની વાણીમાં અને દ્રષ્ટિમાં એટલી બધી આકર્ષણ શક્તિ અને એટલો બધો કશ્ચુરસ બરેલો હતો કે તેના શબ્દ સાંભળનારની અને તેની દ્રષ્ટિ જોનારાની વૃત્તિજ સાથે સમાન બની જતી. તેના નેત્રોમાંથી તાપદાયક કિરણો નિકળતાં નહોતાં પણ ચંદ્રબિંબમાંથી મધુર શીલતાજ વરસતી હોયની, તેવો ભાસ થતો હતો.

“ બાપુ, તારા શરીર ઉપર થયેલા જખમોમાંથી વહેતું રક્ત હજી પુરેપુરું બંધ પણ થયું નથી. તું સારો થા—સશક્ત થા ! ત્યાર પછી હું મારા હાથેજ તારા હાથમાં સમશેર આપીને તને ધોર રણ-

સંગ્રામમાં લઇ જઇશ. ત્યાં સુધી બાધ, તું આ ભગિનીના સંગ્રામમાં રહે !” વીરયુવકે મને ઉચ્ચકી હૃદય સાથે આંખીને કહ્યું.

તરતજ કિશોર યુવક આગા પ્રમાણે પશ્ચિમીની પાસે આવીને ઉભો રહ્યો. તે પછી વીર યુવકે તાપસનો આશીર્વાદ માગ્યો અને જવા તૈયાર થયો.

“વિજયી મઘ !” “બેટા, અષ્ટ દિવસ તારું સંરક્ષણ કરો !” એવો આશીર્વાદ આપી તાપસે કહ્યું.

“તેજ પ્રમાણે તમારું પણ તે કરણાળુ કિરતાર કલ્યાણ કરો !” એ પ્રમાણે તે વીરયુવકે પણ ઉત્તર આપ્યો.

પશ્ચિમીએ પણ તેને આશીર્વાદ આપવા માટે ઉઠ્યું જોયું તે વખતે તો વીર યુવક ત્યાંથી અદ્રશ્ય થઇ ગયો હતો.

તે યુવકની શોધમાં પશ્ચિમી આસપાસ દ્રષ્ટી નાખવા લાગી તો પોતાની માફકજ યુવક અને વૃદ્ધ-તાપસીની સજળ દ્રષ્ટી પણ અદ્રશ્ય થયેલા વીરને શોધતી હોય, એવું તેને જણાયું.

તે કિશોર વયના યુવકને અંતઃગૃહમાં પહોંચાડીને પાછા આવેલા વાનપ્રસ્થાને પશ્ચિમીએ પૂછ્યું

“મહાદેવી, આ મહાભાગના નામની આપને ખબર છે ?”

“બાધ, કાલે બપોરે તેની સાથે પહેલીજવાર મારે મુલાકાત થઇ. હું નિષ્કર્મમાં ગુંચામઘી હતી તેવામાં ખરે બપોરે આશ્રમના દ્વાર આગળ મડબડાટ શરૂ થયો. તે જોવા હું બહાર આવી તો તે યુવક અંદર રાખેલા જખમી બાળકને હાથમાં લઇને બારણા આગળ ઉભો હતો. મને જોઇને તેણે તે બાળકની ખાતર અતિથીના હક્કની માગણી કરી તે વખતે તેની સાથે બીજા પણ પાંચ પચાસ માણસો હતા પણ મને તેમનો લગારે બધા લાગ્યો નહિ. મેં ઉભય યુવકોનું

સ્વાગત કર્યું તેમને જોતાંજ માઈ મન તેમની તરફ ઢળ્યું. વાતચિત દરમિયાન મેં માઈ અંતઃકરણ તેમની આગળ ખુલ્લું કર્યું અને તેમણે પણ એવીજ રીતે આ પ્રદેશમાં પોતાના આવવાનું કારણ કહી સંભળાવ્યું. સ્વરાજ્યનો સ્થાપવાનો વિચાર અને ચડાઈની તૈયારી વિગેરેની હકિકત પણ તેમણે નિશ્ચંકપણે મને કહી સંભળાવી. માત્ર તેણે પોતાનું નામ ખાસ કરીને છુપાવ્યું. તેણે જાતે રાજપીપળા, નાડકોટ, મંડુસર, ખંભાત, મહિકાંઠા વગેરેના સામંતો, ઠાકોરો, રાવળો, જાગીરદારો, જમીનદારો, જીવાતદારો અને લોકનાયકો પાસે જઈને તથા કેટલેક સ્થળે ખીજાઓને મોકલીને કેટલુંક લશ્કર એકઠું કર્યું છે. તેને કેટલાકોએ મદદ કરી છે, કેટલાકો મદદ આપવાના છે ત્યારે કેટલાક ખાલી અભિવચન આપીને શાંત થઈ બેઠા છે. એવું તેમના ખોલવા ઉપરથી હું સમજી શકી. તેમનો વિચાર દક્ષિણ ગુજરાતની સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે યુદ્ધ કરવાનો છે. કારણ કે ઝાડના થડ ઉપર ધા કર્યા પછી શાખાનો વિસ્તાર તોડવા માટે જીદો પ્રયત્ન કરવાની જરૂર રહેતી નથી. દક્ષિણ ગુજરાત યુદ્ધની શરૂઆત કરશે ત્યાર પછી ઉત્તર ગુજરાતને તેને પમણે ચાલ્યા વિના છુટકોજ નથી. ઉત્તર અને દક્ષિણ ગુજરાતની સરહદ ઉપરના પવનદૂર્ગ ઉપર ગુજરાતનો ઝુડો ફરકાવવાનો તેમનો વિચાર છે. મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે સ્વાતંત્ર્યનું તોરણ થોડાજ સમયમાં પવનદૂર્ગના દરવાજા ઉપર ફરકવું દેખાવા લાગશે.”

“ પ્રભુ કરેને તેમને એ યશ પ્રાપ્ત થાય ! ” પદ્મિનીએ આશીર્વાદ આપ્યો.

“ યશ ? એનો રૂઆળ, એની એંટ, વદન ઉપર રમવું રાજ-તેજ જોઈને મને તો સંપૂર્ણપણે એવું લાગે છે કે તેને કહીપણ

અપયશ મળશે નહિ. તેના ઉત્તમાંગ ઉપર રાજ્ય મુકુટજી વિરાજવો જોઈએ છે અને તેના ઉપર દેશે છત્ર-આમર ઢાળવા જોઈએ ! છત્ર આમર, રાજદંડ અને મુકુટ વિગેરે રાજચિહ્નો ધારણ કરવાનો તેનો જન્મસિદ્ધ હક્ક છે. એવું મને ખાત્રીથી લાગે છે.” તાપસીએ કહ્યું.

“ શું એ યુવરાજ વનરાજ છે, એવું આપનું કહેવું છે ? ” પદ્મિનીએ અજ્ઞયખીથી તેને પૂછ્યું.

“ ખાત્રીથી કહી ન શકાય તો પણ તેની વિશાળ અને ભવ્ય મુખમુદ્રા ઉપરથી, તેના દરેક અવયવોમાં ઝળકતા રાજતેજથી તેના શૌર્ય ઉપરથી, શુભરાતને માટે ટળવળતા તેના આત્મા ઉપરથી, આશ્વદર્શક પણ તેની સ્નેહમય વાણી ઉપરથી, રાજખીજ શિવાય એટલાં લક્ષણો એકત્રિત થવાં એ ન બનવાજોગ છે, એવું મને તો લાગે છે.”

“ પણ યુવરાજ તો એમના કરતાં ઘણા ન્હાના હોવા જોઈએ. યુવરાજની ઉંમર બહુ તો વીસ વર્ષની હોવી જોઈએ પણ આ યુવકની ઉંમર તો લશ્મભગ પચીસ વર્ષની લાગે છે. ”

“ બાપ, સંસારની ચિંતાથી મનુષ્યને અકાળે વૃદ્ધાવસ્થા જણાવવા માંડે છે, તો પછી આ તો આ દેશનો સંસાર છે. નાની ઉંમરમાં તેમના ઉપર કેટકેટલી મોટી ચિંતાઓ આવી પડી છે. જંગલે જન્મલમાં, ખરા ઉન્હાળામાં, શિયાળાની કડકડતી ટાઢમાં અને મૂસળધાર વરસતા વરસાદમાં તથા અખંડ અને સદાસર્વદા ધાસ્તીમાં રખડનાર યુવરાજ પોતાની વય કરતાં થોડા મોટા દેખાય તો તેમાં અજ્ઞયખી પામવા જેવું કંઈ હોજ નહીં.”

“ આપનું કહેવું યોગ્ય છે. હું છત્રું છું કે પરમાત્મા તેમના રક્ષણ માટે સદૈવ તેમના પડખે રહે ! ”

વનવાસીને મેં હજી સુધી જોયાજ નથી. તું કહે છે તે ઉપરથી મને લાગે છે કે ઉભયના પવિત્ર ઉદ્દેશ સરખાજ હોવા જોઈએ. તેઓ સમાન ઉદ્દેશના હોધ એકજ સ્વતંત્રતાના સમુદ્રને જઈ મળનાર રણનદ છે છતાં પણ આ તો મારી કેવળ કદપનાનો ખેલ છે—અનુમાન છે. તે ખરૂં છે કે કેમ, તેની જગદીશ્વરને ખબર ! આપણે તેમને ઓળખ્યા હોય તો પણ તે વિષે એક અક્ષર પણ મુખમાંથી બહાર કાઢવો તે ઠીક નહીં. તેમની પાછળ, તેમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ આપણે તેમનું નામ જગજહેર કરવું, એ વિશ્વાસઘાત કરવા જેવું છે.”

પ્રકરણ ૩૩ મું.

મહા ચહેનેતે મામા તરફથી થોડી ધણી મદદ મળવાથી ઉત્સાહિત થએલો અજયસિંહ વનવાસીના દૂતની મદદથી બિરીપાત સમીપ જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં તેની ઇચ્છા ફલિભૂત ન થઈ અને તેથી તે નિરાશ થઈ ગયો. ત્યાં રહેતા એક વૃદ્ધ તરફથી વનવાસી પોતાના પરિવાર સાથે ખારવાટના જંગલમાં સુખરૂપ પહોંચી ગયાના સમાચાર મળતાંજ વીરદર્શન ન થવાથી નિરાશ બનેલો અજય મજલ દર મજલ કરતો ખારવાટના જંગલમાં જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં જતાં દૂતે પોતાનું રણશિંગું વગાડ્યું કે તે અરણ્યમાં ચારે તરફથી એક પછી એક એમ સેંકડો હુકાર થવા માંડ્યા. તેનો અવાજ આખા વનપ્રદેશને ગળવીને શાંત થાય એટલામાં તો એ જંગલના એક નાનકડા કિલ્લાના કાંગરાં ઉપર એક શરવીર પુરૂષ પ્રકટ થયો. દૂતે તરતજ થોડાં ડગલાં આગળ વધી પ્રકટ થયેલા પુરૂષને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—

“દુર્ગાધિપતિ ! તમે મને ઓળખી લીધો હશે. સેનાપતિના

હુકમ પ્રમાણે અપાસરના ઠાકોર ચાંપાળના ભત્રિજા અજયસિંહને લઇને હું આવ્યો છું.”

કિશોદરે તે વાત સાંભળી રહ્યા પછી ફરીથી રણશિંગુ વગાડ્યું. તેનો આનંદજનક અવાજ વાયુની લહરીના વાહન ઉપર બેસીને ચારે દિશામાં ફરી વળ્યો. તરતજ કિશ્કાનો દરવાજો ઉઘાડવામાં આવ્યો. તે સમયે એક બીજોજ વીર પુરૂષને અજયસિંહના સ્વાગત માટે બહાર આવ્યો. અજયે તે પુરૂષને તરતજ સામંત કેસરીસિંહ તરીકે ઓળખી લીધો. બન્ને જણા સ્નેહથી ભેટ્યા. તે વખતે પોતાના અનુયાયીઓને બતાવતાં અજયે કહ્યું—“ કેસરીસિંહજી આ નાનકડી સેના સાથે હું વનવાસીના કાર્યમાં સામેલ થવા આવ્યો છું. જો કંઈ ધર-ભેદુએ મને દંડો ન દીધો હોત તો હું આના કરતાં ચારગણી સેના લાવી શક્યો હોત તો પણ આ મુઠ્ઠીભર જણાતા યોદ્ધાઓ તેમની સારી સેવા બજાવી શકશે એવી મને આશા છે—વિશ્વાસ છે.”

“સરદાર, આપના સ્વાગત માટે ખુદ વનવાસીએ પોતેજ હાજર થવું જોઈતું હતું, પરંતુ તેમની ગેરહાજરીને લીધે એ કાર્યનો ભાર મારે માથે આવી પડ્યો છે. હું પણ આપના જોવોજ અભાગી છું. હજી સુધી મારી મુલાકાત, પણ તે મહાભાગ સાથે થઈ શકી નથી. મેં પણ તમારી માફકજ શસ્ત્ર ધારણ કર્યા છે. તેમાં આપણા ઉદ્દેશો પણ એકજ છે. અજયસિંહજી ! હવે આપણી હાડમારીના દિવસો પૂરા થવા આવ્યા હોય, એમ મને લાગે છે.”

“પણ વનવાસી ક્યાં છે ? ”

“રેવાધીશની મદદ માગવા માટે તેઓ ગયા છે.”

તે પછી અજયસિંહે પોતાના અનુયાયીઓને કિશોદરને સ્વાધીન કરી બન્ને સામંતો કિશ્કામાંના પશ્ચિમભિમુખ દિવાનખા-

નામાં ગયા. ત્યાંથી જંગલનો મનોહર દેખાવ નજરે પડતો હતો. સૂર્યભિંમ દેખાતું નહોતું પરંતુ તેનાં રક્તરંગી કિરણોનો અખંડ પ્રવાહ લીલીછમ વૃક્ષરાજી ઉપર પડેલો જણાતો હતો. દક્ષિણ અને ઉત્તર ક્ષિતિજોના સંગમ આગળ આકાશ કરતાં પણ ગદ્ ગદ્ નીલિમા ધારણ કરનાર પર્વતાવલીનાં શિખરો ત્યાંથી દૃષ્ટિએ પડતાં હતાં. તે બંને દિશાએ દેખાનાર દેવાલય જેવા શૃંગોપર બેસીને વારંવાર આસપાસ જોનાર એકાદ ભક્તને જાણે વિશ્વકર્માએ નિર્માણ કરેલ કુદરતની સૌંદર્યમય અદ્ભુત રચનાનું અર્ચન કરવા માટેજ બારવાટનું પ્રયત્ન ઉદ્ધાન નિર્માણ કર્યું હોય, એવું લાગતું હતું. તે સ્થળે પીર અજયને તદ્દન જુદીજ ભતની કલ્પના થઇ આવી. તે કલ્પનાનું કેસરીસિંહ સમક્ષ વર્ણન કરતાં તેણે કહ્યું:—“કેસરીસિંહ ! આ પર્વત શ્રેણીનાં શિખરો તો જુઓ. મને તો લાગે છે કે આ બારવાટના જંગલનું રક્ષણ કરવા માટે ખાસ ઇશ્વરેજ એ પર્વતશ્રેણીનો મજબૂત દુર્ગ રચી તે ઉપર શિખરોના યુગ્મ તો બાંધ્યા નહિ હોય ને ? અહાહા ! આ અમેઘ દુર્ગની પાછળ રહેલ ગુર્જરભૂમિ પરતંત્ર થાય, એ કલ્પનાજ અત્યારની શોભાનું આવલોકન કરનારને અશક્ય અને અસંભવિત લાગે છે. ”

“ અને તેથીજ મહુમ મહારાણા જયશિખરી તથા તેમના પૂર્વજોનો બારવાટ ઉપર અનહદ પ્રેમ હતો. અજય ! આ બારવાટ સ્વર્ગસ્થ મહારાણાજનું અતિ પ્રિય સ્થળ છે. આ જંગલની પ્રત્યેક રેણું એમના સ્પર્શથી પુનિત અને પુવિત્ર થયેલ છે. હાય, હાય, એજ જયશિખરી મહારાણાના બહાલા ગુજરાત દેશ ઉપર દાસત્વ સ્વીકારવાનો પ્રસંગ આવ્યો ને ? ”

“ હું અત્યારેજ મહુમ મહારાણા શ્રી જયશિખરીના પગના સોમંદ લાઇને પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે, જ્યાંસુધી ગુર્જરભૂમિ ઉપર દુશ્મનનું એક

પણ મસ્તક જીવતું જણાશે ત્યાં સુધી મ્યાનમાંથી બહાર નિકળેલી મારી રણચંડિકા સ્વરૂપ તરવાર પાછી મ્યાનમાં નહિ જાય ! ”

“ શરવીર ! અજય ! મારા અંતઃકરણનું નિર્મેળ પ્રતિબિંબ તું છે. તિરમલે મને મારેલા ઠોંસાથી મારો ગાલ હજી પણ ઝચ્ઝચે છે. તેનો કાળો ડાગ પડ્યો છે તે ડાગ દુરમનના રક્તની વહેતી નદીમાં જ્યારે હું ધોઈશ ત્યારેજ મને શાંતિ અને સંતોષ થશે. અજય, મહારાણાજીના મરણ પછી ગુજરાતમાં અરાજકતા થઈ. તિરમલરાયની લાધવી-ભાષામાં હું ફસી પડ્યો અને નિર્નાયક બનેલ ગુજરાત ઉપર ભુવડની સત્તા કબ્જા કરવા માટે હું તૈયાર થયો પરંતુ જેમ જેમ તેની સત્તા ગુજરાત ઉપર જામવા લાગી તેમ તેમ તેનું બચકર સ્વરૂપ પ્રકટ થવા લાગ્યું. એક દિવસ તિરમલરાયે દરબારમાં એવી સુચના રજુ કરી કે, ગુજરાતના મુખ્ય મુખ્ય ગઢ-કોટ અને નાકા-બંદી થાણાં સામ્રાજ્યસત્તાને સ્વાધીન કરવાં. તે ઉપરથી મારી આંખો ઉઘડી અને મને એજ વખતે દુઃસ્વપ્ન-અશુભ જણાવા લાગ્યું. એથી મેં એ સુચનાનો સખત રીતે નિષેધ કર્યો. તે ઉપરથી અમારા પાદરક્ષકોની ધૂળ બરાબર પણ તમારી ચોખ્ખતા નથી ! ” એમ કહીને ઉન્મત્ત તિરમલે બરદરબારમાં મારા ગાલ ઉપર ઠોંસો માર્યો. તે દિવસથી મેં દરબારમાં જવાનું છોડી દીધું અને મારું કાળું મુખ ગુજરાતના એક ખુણામાં છુપાવ્યું. અજય, તે ઠોંસાની આગ અત્યારે પણ મહારા સર્વાંગને બાળી રહી છે; પરંતુ એ વેરની વસુલાત અત્યાર સુધી મારાથી કરી શકાઈ નહોતી. એટલામાં વનવાસીએ પોકારેલી વીરવ્રતની ગર્જના મહારા કાને અથડાઈ. મારા અપમાનનો બદલો, ગુજરાતના પ્રતિશોધનું કાર્ય મને હાંક મારીને બોલાવવા લાગ્યું. તે સાંભળી હું દોડતો આવ્યો અને તારી માફકજ અત્યારે વનવાસીની

વાટ જોતો જોડો-ધું.”

અજયસિંહની એ પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને કેસરીસિંહનું હૃદય હર્ષથી ઉભરાઇ જવા લાગ્યું. તેણે સ્નેહભર્યા હૃદયે અજયનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇ દાખ્યા પછી ત્હેની પીઠ ઉપર થાપ મારીને કહ્યું: “આપની સાથે કેટલા લડવૈયા છે? આપનું કુલ સૈન્યખળ કેટલું છે?”

“આપણા માત્ર પાંચસોજ લડવૈયા છે.”

“વીરકેસરી! પંચાસર જેવી અભેદ જગ્યા સર કરવા માટે એટલું સૈન્ય ધણુંજ ઓછું ગણાય. આપણે તો ધીરેથી, ધીરજથી, કૃત સંકલ્પથી, કૌશલ્યથી અને આપણું સૈન્ય વિના કારણ ધટી ન જાય તેવી રીતેજ વર્તવું જોઈએ છે. આવા કાર્યમાં ઉચ્છ્વલપણું ખિલકુલ કામનું નથી. મને તો લાગે છે કે શરૂઆતમાં ગમે તો ન્હાના ન્હાના પણ આપણને એક બે વિજયો મળે તો પંચાસર પહોંચતા સુધીમાં આપણી સૈન્ય-ગંગા વર્ષારતુની નદી પ્રમાણે વિશાળ થતી જાય અને એ સૈન્યરૂપ સમુદ્રનાં પ્રચંડ મોર્નંગોથી પંચાસર તો થું ભુવડની રાજધાનીને પણ ધૂળમાં મેળવી શકશે. ઉન્મત્તપણે પંચાસરની ઉપર ચઢાઇ કરવી, તેમાં પરાજયજ નહીં પણ મૃત્યુને પોતાને હાથેજ આમંત્રણ દઇ બોલાવવા જેવું છે!”

પ્રકરણ ૩૪ મું.

“વીર અજયસિંહ! તારૂં કથન બ્યાજખી છે—સત્ય છે: મારા અંતઃકરણમાં અપમાનનો અગ્નિ એક અરણ્યમાં લાગેલા દીવાનજની જેમ એક સરખી રીતે બડબડ બળી રહ્યો છે અને એને લીધે મારા-

માંથી સારાસર કે શુભાશુભ વિચારોનું પ્રાબલ્ય થઈ ગયું છે—નષ્ટ થયું છે. એ કારણથી હું વખતો વખત દુરાગ્રહને તાબે થઈ જાઉં છું. આજના તારા કથન ઉપરથી હવે હું વરસોના વરસો સુધી વેરની વસુલાતની વાટ જોતો રહીશ. મને રાજના વિલાસ કે વૈભવોની પરવાહ નથી અને સરદારીની મને દરકાર નથી. મારા હૃદયમાં સળગતો અપમાનનો દાવાનળ ત્યારેજ યુગ્મશે—શ્વાંત થશે—કે જ્યારે હું તિરમલના રક્તમાં મારા અંગેઅંગ રંગીશ. આટલું કાર્ય ન થાય ત્યાં સુધી તે શ્રમી શકશે નહિ છતાં આ વિચારથી તરતમાં વેરની વસુલાત કરવા કરતાં તેને માટે અનુકુળ સમયની હું વાટ જોઈશ.”

“ ખરેખર, ગુજરાતીઓને દુસ્ત્રમને બહુજ ખરાબ પાઠ શીખવ્યો છે. સામંત તમારી જેમ કેટલાનાએ અપમાન થયા હશે, કેટલાએ નિરપરાધી મનુષ્યોના રક્ત-દ્રક્ત વહેમને વશ થઈ—તેમણે વહેવરાવ્યા હશે અને કેટલીએ કામિનીઓનાં કોમળ ક્ષેત્રો શત્રુએ બેઠાં હશે. સામંત ! હવે થોડાજ સમયમાં મહાન રણયુદ્ધનો દાવાગ્નિ સળગશે અને તેમાં લોહીની મહાન નદીઓ વહેશે. બીપણદેવી ! તારા ઉપર સ્વરૂપની કેવળ કલ્પના માત્રથી તારા કદા ઉપાસકોના શરીર થરથર ધ્રુજી ઉઠશે.”

“ પોતાની મેળેજ ઉધડેલાં સ્વર્ગના દ્વારમાં ન પેસતાં કાણુ પાછો ફરશે ? આ સ્વર્ગીય સોપાનના પગથીયાં હું એકદમ કેટલાંએ ચઢી જાઉં, એમ મને થયું છે. હું ગુર્જરદેવીના પવિત્ર સિંહાસન ઉપરથી જીવડને નીચે ખેંચું છું, એવો મને ભાસ થાય છે.”

“ રાજ્ય જાય તો ભલે પણ જાય જીવડ પોતાની ગરદન તમારા હાથમાં કદાપિ આવવા દેશે નહિ. ”

“ જીવડ નહીં તો નહીં પણ તેને બદલે તિરમલ અને ઉડુમંગળ ખસે છે. આજકાલ તે બન્ને જીવડના મુખ સ્વરૂપ છે. અહાહા !

અજય, દુઃશાસનની છાતી જેમ બીમસેને ચીરી નાંખી તેમ હું પણ તિરમલની છાતી ચીરતો હોઉંની ! તેવો મને ભાસ થાય છે. અજય, તે દુષ્ટના રક્તથી હું મારા ગાલપરનો દાગ ઘોષ નાંખીશ. વેરની વસુલાત કર્યા વિના મને કોષ્ઠકાળે સદ્ગતિ પ્રાપ્ત થશે નહિ. ”

ઉપર પ્રમાણે બોલી રહેતાજ-આ સમયે-કેશરીસિંહની મુખમુદ્રા નિર્દય અને ઉગ્ર થઇ ગઇ હતી. રાક્ષસી-કૂરતાથી તેનો ચહેરો ચળકતો હતો. તેના મુખમંડળ ઉપર કૂર વિચારો અને રાક્ષસી ભાવનાઓના જવાલામુખીને બકમડ બળતો જેમ અજયસિંહ જરા ચમક્યો દેશભક્તનું હૃદય હમેશાં દયામય અને અનહદ ઉદાર હોવું જોઇએ, એમ તે સમજતો હતો-એવી તેની કલ્પના હતી પરંતુ કેસરીસિંહની મનોભાવનાઓ મનુષ્યજાતિને ઉન્નતિમાર્ગે તરફ નહિ પણ અવનતિના માર્ગે તરફ લઇ જનારી છે, એમ અમને લાગ્યું. કેશરીસિંહ મનુષ્ય રૂપે અવતરેલ કૂરતાનો સાક્ષાત્-અવતાર-મૂર્તિમાન પ્રતિમા હોય-તેમ તેને લાગ્યા વિના રહ્યું નહિ. તેને ઉપદેશના બે શબ્દો કહેવાનું અજયના હોઠ ઉપર આવ્યું હતું પણ તેટલામાં તો કિલ્લેદાર આનંદથી હસતો હસતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને મુજરો કરતો બોલ્યો—

“ સામંતો ! ખીજા જુવાન સો શુરવીર થોડાઓની મદદ આવી પહોંચી છે. ”

“ તેઓના અધ્યક્ષનું નામ શું ? તે ક્યાં છે ? કેસરીસિંહજી ! દેશના પવિત્ર દાર્યમાં સહાયક થનાર દરેક મનુષ્ય આપણો સગો ભાઇજ છે. ”

“ તેનું નામ વનવિહારી છે. ગિરિપાતમાંથી આની સહામતાથીજ વનવાસીનો છુટકારો થયો. આ બાબતમાં જ્યારે અમે ચિંતાતુર થઇ બેઠા હતા ત્યારે અમારી સામે એક કમ્યુતર આવી ઉતર્યું.

તેના મળામાં એક ચિઠી હતી. તેમાંની ઇશ્વરતથી હું આ વાત જાણી શક્યો.”

“દુર્ગાધિપતિ ! જે કામ કરવા માટે વનવાસીએ મારી મદદ માગી હતી અને ખરી રીતે જોતાં જે કામ કરવાનો મારો અધિકાર હતો તે કામ લાચારીએ, દુર્બલતાએ મારાથી કરી શકાયું નહિ, તેને માટે મને સાહસિક વનવિહારીની અદેખાઇ આવવા લાગી છે છતાં તે ઉદારનું સ્વાગત કરવું-સન્માન કરવું-અભિનંદન આપવું એ મારું કર્તવ્ય છે ! આલો, મને તેના દર્શનનો લાભ લેવા દો. એક પ્રિયબંધુની જેમ હું તેને મળીશ.”

“અજયસિંહજી ! તે સ્વભાવે બહુજ સંકુચિત છે-શરમાળ છે, તમારી મુલાકાત લેવાને તેનું હૃદય સાહસ કરી શકતું નથી. આ બાબત કદાચિત તેના કોમળ આયુષ્યના પરિણામ રૂપ હશે. આવતી કાલે સહવારે આપની મુલાકાત લેવાનું તેને કમ્બુલ કર્યું છે.

“તેની ઉંમર કેટલી છે ?”

“બહુ તો સોળ સત્તર વરસ !”

“મારા કરતાં ચાર પાંચ વરસ નાની છે છતાં તેણે કેટલું બધું મહાન કાર્ય કર્યું છે ! દુર્ગાધિપતિ ! આજે મારા હૃદય પ્રદેશમાં રમણ કરનારી મનોવૃત્તિઓનું આજથી પાંચ વરસ પહેલાં મારામાં નામ નિશ્ચાન પણ નહોતું, જો કે તે સાહસિક શરવીરના દર્શનનો લાભ લેવાની મને તીવ્ર અભિલાષા થઇ આવી છે છતાં તેની ઇચ્છાને મારે માન આપવુંજ જોઇએ.”

કેસરીસિંહ, કિલ્લેદાર અને અજયસિંહ ઉપર પ્રભાણે વાતચિત કરે છે ત્યાં તો જંગલમાંથી-ત્રણે દ્વરથી-ધ્વનિત થતો તરવારોનો ધ્વનિ અસ્પષ્ટ રૂપે તેમના સાંભળવામાં આવ્યો. ત્રણે જણ

એક પળને માટે સુખ થયા. યોડીવારમાં રણશિંગાનો ગર્જના કરતો અવાજ સાંભળી કિસ્સેદારે એકદમ આનંદમાં આવી જઈ ખુબ પાકતી ગંભીર સ્વરે કહ્યું—

“ આ સરદારના રણશિંગાનો અવાજ છે. આ વનવાસીના અહીં આવવાની સૂચના છે. હવે હું જાઉં છું. મારે મારા સેનાપતિની સામે જવું જોઈએ. ”

કિસ્સેદારની વાત સાંભળી અન્ય અને કેસરી એકદમ ઉભા થઈ ગયા. તેઓ કિસ્સેદારની પાછળ પાછળ ચાલ્યા અને કિલ્લામાંથી બહાર આવ્યા ત્યાં તો ખારવાટનું જંગલ મંગલમય થયેલું તેમને દેખાયું. સર્વ જંગલમાં ચંદ્રનો પ્રકાશ ફેલાયેલો હતો છતાં મજાલો સળગાવવામાં આવી. વનવાસીને સન્માન આપવા તેની સામે જવાની તમામ તૈયારીઓ જોત જોતામાં થઈ ગઈ. અન્યસિંહે પ્રેમ, આનંદ અને ઉત્સુકતાથી ઉજવણ થયેલા તમામ મનુષ્યો સુખ તરફ જોયું. તેમાં તેને એક ઠેકાણે ઉભેલો નાની ઉમરનો સુંદર યુવક દેખાયો. તેની મુખમુદ્રા ઉપરની પ્રભા-તેજ-જોતાંજ અન્યે તેને વન-વિહારી તરીકે એકદમ ઓળખી લીધો. તેની પાસે જઈ તેને અભિનંદન આપવાની તેને ઇચ્છા થઈ આવી-પણ તેની ઓળખાણ વનવાસી પોતેજ પોતાને કરાવી દેશે, એટલા માટે-તેણે પોતાની ઇચ્છા મનમાંને મનમાંજ દબાવી દીધી. એકત્ર થયેલું મંડળ પથે પડ્યું. અત્યંત ઉત્સુકતા અને ઉત્કંઠાથી સામે જોતાં એક ટુકડી સામેથી ચાલી આવતી જોવામાં આવી. “ ગુજરાતનો જય જયકાર થાઓ ! વનવાસીનો વિજય થાઓ ! ” એવી પ્રચંડ ગર્જનાથી ખારવાટનું જંગલ ગર્જવા લાગ્યું. કેસરીસિંહની પાછળ પાછળ અન્ય આગળ થયો. બંને ટુકડીઓ મળી. વનવાસીની સાથે કેસરીસિંહે અન્યસિંહની

ઝોળખાણ કરાવી. વનવાસીએ અજયનો હાથ પોતાના હાથમાં લેતાં પ્રેમથી ગદ્ગદ થઈ ગયેલા અવાજે કહ્યું:—

“શરવીર અજયસિંહ ! આવી રીતે મદદ મળવા પછી ઠાકોર આંખાળને ફરી અપાસરામાં લાવવામાં કેટલી વાર લાગશે ? કાંઈ નહિ ! ગુજરાતને દુશ્મનોના પાપી-પિશ્ચાચી-જુદામી પંજમાંથી આપણે છોડાવવી જોઈએ.” આટલું કહી એકાએક અચકી જઈ ગંભીર-પણે તે બોલવા લાગ્યો—“ નહીં તો ગુજરાતના પગમાંની ગુલામ-ગિરીની બેડીઓ વધારે ને વધારે દ્રઢ કરવામાં કારણભૂત થઈ શકે ! ”

“ સરદાર ! મારી મદદ નજીવી છે. ખરી રીતે જોતાં પિતાજીનું અને કાકીનું તમામ સૈન્ય લાંછનેજ મારે આવવું જોઈતું હતું પણ લાચાર કે-કમનસીએ તેવો અવસર આવી શક્યો નહિ ! ” અજયે નમ્ર થઈ કહ્યું.

વનવાસીને વનવિહારીની મુલાકાત થઈ. આ વખતે વનવિહારીનું હૃદય એક અખળાની જેમ ધડકતું હતું. તેના સુંદર પણ નમ્ર સુખમંડળ ઉપર મધુર લાલ્લી ચઢેલી હતી. તેનું ચિત્ત ગમરાઈ ગયું હોય તેમ તેને થઈ ગયું હતું. તેની સુખમુદ્રા ઉપર ભયનું ચિહ્ન પણ જણાતું નહોતું. તે વૃત્તિઓ અતૃપ્ત આકાંક્ષા-ચિત્તની ઉદાત્તમય મનો-વૃત્તિઓને તૃપ્તિના અને વૈભવના વિશાળ સુખશૈલ ઉપર ચઢાવનાર અખંડ અને અનિરૂદ્ધ ધીરજની તથા આનંદાતિશયની હતી. વનવાસી તેને એક મહાન સૂત્રધાર જેવો જણાતો હતો. ગુજરાત દેશમાંના મહાન મહાત્માના સદ્ગુણોને મુકાબલે પોતામાં અસંખ્ય અંશે ઝાંઝાશ છે, એ ભાવનાથી તેનું ચિત્ત ચળવિચળ થઈ ગયું હતું. તેમાં કાતરતા કે ભયભીત વૃત્તિનો અંશ પણ નહોતો. ઝોળખાણ થયા પછી વનવાસીએ તેને કહ્યું—

“ વીરયુવક ! ગિરીપાતની પાસે તેં જે શરવીરપણું મળ્યું તેનાથી અનંતગણી શરવીરતા મળવી અમૂલ્ય એવા કૃતચતાના અલંકારથી તું સુશોભિત થઈશ. એવો મારો તને અંતરનો આશીર્વાદ છે.”

પુસ્ત્ર દિલના અને પરમ પ્રેમના ઉદ્ગાર સાંભળતાં જ વન-વિહારીની સંકુચિત વૃત્તિઓ કાણ જાણે ક્યાંએ ઉડી મધ. જ્યાં સુધી તેણે વનવાસીને નજરે જોયો નહોતો ત્યાં સુધી તેને લાગતું હતું કે વનવાસી કાણ જાણે કેવોએ હશે—તે કાંઈ પ્રચંડ પુરુષ હશે—તેની સુખસુદ્રા કૂર, ભાષણ ગંભીર અને જોષએ તેટલુંજ, એવા એવા અનેક તર્કવિતર્ક તેને થયા હતા. પરંતુ તે વનવાસીની મધુર સ્મિતથી ચમકતી સાક્ષાત્ પ્રતિમા જોતાં જ તેનું હૃદય પુસ્ત્રું થઈ ગયું. તેના મુખમાંથી પોતા પ્રત્યે નિકળેલા અપૂર્વ ઉદ્ગારો સાંભળતાં જ તેની વાચા છુટી થઈ. તે વિનયથી વનવાસી પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો—

“ સરદાર ! અફસોસ અને દુઃખની વાત છે કે—મારો જન્મ થતાં વેંતજ માઈ ઘર નષ્ટ થઈ ગયું. મારા પિતાજી મને છોડીને અન્ય અવનિમાં ચાલી ગયા. પરંતુ ઘરો પણ મને સ્નેહથી સન્માન સમર્પણ કરો, એવા ઉચ્ચકુળમાં મારો જન્મ થયો છે. મારી માતૃશ્રી હજી પણ જીવે છે. હું તેને એકનો એકજ પુત્ર હોવાથી તેણે મને એક આશ્રમમાં છુપાવી રાખ્યો હતો. તપસ્વીના ધર્મની વિરૂદ્ધ એવા ક્ષત્રિયના ધર્મે મારા હૃદયમાં સંચાર કર્યો અને તેણે મને જ્ઞાતપણે ત્યાંની ત્યાંજ બેસવા દીધો નહિ. પરિણામ એ આવ્યું કે હું મારી માતાના ન જાણતાં તમારી પાસે દોડી આવ્યો છું. શુન્નરાતમાં નામના મળે તેવું કાંઈ જ્યાં સુધી મારે હાથે નહિ થાય ત્યાં સુધી હું મારી માતાને મુખ દેખાડી શકું તેમ નથી. માટે હું મહાતુભાવ ! મારા કુળ-શીલ સંબંધમાં મને કાંઈ પણ પૂછશો અથવા તો તે બાબતમાં

કાંઈ પણ ચોક્કસીએ કરશે નહિ. આપે મારી બાબતમાં ફક્ત એટલું જ જાણવું જણ થશે કે-મારું નામ વનવિહારી છે. હું 'કપ્પુ' છું કે-ઉપર પ્રમાણેની મારી વાત ધ્યાનમાં રાખી તમે મને તમારી પાસે રહેવા દેશો."

"હીક છે. તારી વાત હું કપ્પુલ કરું છું. તે જણાવેલી બાબતમાં મારો તને કાંઈ પણ આગ્રહ નથી. ચોડાજ વખતમાં તારા પ્રતાપ-પ્રભાવની નામનાજ તને પ્રકટ કરશે."

આ પ્રમાણે વનવિહારીનું સમાધાન કરી અન્ય અને કેસરીની અન્ય સરદારો સાથે ઓળખાણ કરાવી દેતાં વનવાસી બોલ્યો—

"બધુઓ ! આ બન્ને મહાવીરો મહુંમ મહારાણા જયશિખરીના રાષ્ટ્રીય-ધ્વજના સંરક્ષક છે, ગુજરાતમાં સ્વતંત્રતાની ધ્વજ ફરકાવવા આ શરવીરો પોતાના બસો લડવૈયાઓ સાથે આવ્યા છે. પેલો બુઝો, ગુજરાતનો પવિત્ર રાષ્ટ્રીય-ધ્વજ ! આ રેવાકાંઠાના સામંત છે. એમના ત્રણસે શરવીર યોદ્ધાઓ અને તમારા જેવા સરદારોની સખળ સહાયતાથી આ ગુજરાતનો મંગલમય ધ્વજ આખા ગુજરાતમાં ફરકવા લાગશે અથવા તો ગુજરાતના રક્તમાં સદાસર્વદાને માટે સમાધિ ગૃહણ કરશે."

પ્રકરણ ૩૫ મું.

"નહીં-સરદાર નહીં ! તેમ થવા પહેલાં સર્વે દક્ષણી અને ગુજરાતી વીરો એકજ મરણની ચિતા ઉપર સ્પર્ધા જાય, એ બહુ જ ઉત્તમોત્તમ છે. ક્ષત્રિય વિધ્વંસ બગવાન પરશુરામ ! અમારા અને દુસ્મનોના લોહીથી, નર્મદા, તાપી અને સાબરમતી આદિક નદીઓમાં રક્તની જબરદસ્ત રેલ આવે અને તેથી પશ્ચિમનો સાગર લાલચોળ

થએલો મને જોવાદો ! હે દેવ ! આપે ક્ષત્રિયોના રક્તથી એકવીસ સરોવરો નવીન નિર્માણ કર્યા તેજ પ્રમાણે અમારા દુઃખનોના રક્તના એકવીસસો નવીન સરોવરો નિર્માણ કરવાનું મને સામર્થ્ય આપો. મારી આ અભિલાષા પૂર્ણ કરો.” વનવાસીની વાત સાંભળી પોતાની તરવારને ધ્યાનમાંથી બહાર કાઢી ચારે તરફ ફેરવી ઉતાવળો કેસરી-સિંહ બોલ્યો.

ઉપર પ્રમાણેની કેસરીસિંહની રૂઢતા બરેલી આશુરી પ્રાર્થના સાંભળી વનવિહારી તેની તરફ સ્થિર દ્રષ્ટિથી જુએ છે, એવું વનવાસીને લાગ્યું. કેસરીસિંહને સમજાવતાં વનવાસીએ કહ્યું—

“ કેસરી ! કાપાલિકો અને શાકંતોને પણ ભય ઉપજાવે તેવી દયાળુ પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના ન કરો. પરમેશ્વર જે આપણી ઉપર વિજયનો વરસાદ વરસાવે તો આપણે દયા અને નીતિનું રક્ષણ કરવું જ જોઈએ. જગત્ પ્રેમનુંજ છે અને પ્રેમનો—વાતસલ્યનો—જ આ વિશ્વવિસ્તાર છે. ”

“ પણ દયા બતાવવાની કોના પ્રત્યે ? પગલે પગલે અમારૂં અપમાન કરનારા ઉપર દયા ? વનવાસી ! તમે આ શું કહો છો ? અમે માલેક છતાં પણ અમને જ ગુલામ કે ચોર માનનારા જુદમીઓ ઉપર દયા ? શું એ બનવાજોગ છે ? સરદાર ! તમારૂં હૃદય મહાન છે—ઉદાર છે અને ધીમું પણ છે. મારા ઉપર જોવો ધા થયો છે, તેવો તમારા ઉપર થએલ નથી. ” કેસરીએ કહ્યું.

આ વખતે વનવાસીનો ચહેરો જરા શીકો થયો અને તે ગર્જના કરતો બોલ્યો—

મકરણ ૩૬ મું.

“કેસરી-કેસરી ! મારા ઉપર જે ધા થયો છે તે ધા બચકર હોવા સાથેજ હૃદયભેદક પણ છે ! ” વનવાસી બોલ્યો.

“સરદાર સત્ય છે. સૂર્યાંશએ દેવીવિમલનો રાક્ષસી રીતે વધ કરીને તમને જખરદસ્ત જખમ કરેલ છે, પણ તેને સ્વર્ગમાં મોકલી વેરની વસુદાતનું મલમ તમે લગાડેલું હોવાથી તમારો તે ધા ભરાઈ આવ્યો છે ! ”

“કેસરી ! સૂર્યાંશ જેવા હજારોને યમસદને પહોંચાડવાથી મારો ધા ભરાઈ આવે, એ સર્વથા અશક્ય છે. સૂર્યાંશ અથવા તેના ભત્રિજા ભાર્ગવતું ખૂન મેં મારી અદ્વીગનાના બદલામાં કર્યું નથી. તેઓ રાક્ષસ હતા. અત્યાચાર, અનાચાર અને જુદમની સાક્ષાત શૂર્વિઓ જેવાજ હતા. તેમનો નાશ કરી મેં પવિત્ર ગુજરાતની ભૂમિમાંથી જુદમ, અત્યાચાર અને અનાચારનો નાશ કરેલ છે. પરંતુ દુનિયામાં સર્વ રથજો અને સર્વે સૂર્યાંશ જેવા હોતા નથી-પણ ઉદાર હોય છેજ. ગુજરાત માટે તો શું પણ તમામ ભારતવર્ષને માટે તેઓનું હૃદય દુખાય છે. પોતાની જેમજ ગુજરાતે પણ આનંદ અને વૈભવમાં રહેવું જોઈએ, એવી તેઓની ભાવના હોય છે-તેઓ આપણે માટે-આપણી હાલત જોઈને-કચવાય છે અને આપણી ઉપર ઉપાડેલા શસ્ત્રો માટે તેમને શ્રમ આવે છે. ”

“હશે, પણ બધાએ કાંઈ એક સરખા હોતા નથી. ખીજા કાંઈ હશે કે નહિ, તે હું જાણતો નથી પણ હુકમગ અને તિરમલ તો તેવા છેજ નહિ ! તો પછી તમે તેમની મજબૂતરી પણ ઉદાર અરિત પુરુષોમાં શા માટે કરો છો ? ”

“એકના જીવમે અને ધીજના અનાયારે ગુજરાતની ઉપર હજારો વાર કર્યા છે. તેમની દયાની ઢાલ હું મારી સામે લેવા માગતો નથી. કેસરી ! હું તેમને તમારી મરજી ઉપરજ છોડી દઉં છું. તેમનું તમે તમારી મરજી મુજબ ગમે તે કરજો.”

“અને હું પણ તેમની સામે જરાએ પાછી પાની કરીશ નહિ—તેમને મારીશ અથવા તો હું મરી જઈશ.”

આ પ્રમાણે વાતચિત કરતું મંડળ બારવાટના કિલ્લા તરફ ચાલવા લાગ્યું. વચમાંજ એક ચાર પાંચ વરસનું બાળક વનવાસીની પાસે આવ્યું. તેણે વનવાસીનો પગ પોતાના કામળ હાથ વડે પકડી લીધો. તે બાળકની મુઘ્ધ પ્રેમલીલા જોઈ તમામને અજબબધી ઉત્પન્ન થઈ. તે બાળકને પોતાના પગે બાંહેધો જોતાંજ વનવાસીનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તેની આંખોમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યાં. એકદમ તે બાળકને ઉચકી લઈ તેનું ચુંબન લેતાં વનવાસીએ પોતાના મંડળને ઉદ્દેશીને કહ્યું—

“કેસરીસિંહ ! આ બાળકનો અનિર્વચનીય અને અલૌકિક પ્રેમ જુઓ ! એજ આપણું સંતાન—બાળક અને એજ આપણો પરિવાર ! ગુજરાત એજ આપણું કુટુંબ ! હવે એજ મારો વંશ છે. સામંતરાજ રેવાપતિ ! આવા પ્રેમમય ગુજરાતના હાલ હવાલ થએલા અને તે ગુલામગિરીમાં સળકતી પડી છે એ કોનાથી જોઈ શકાય તેમ છે ?”

ચોડીજવારમાં તે બાળક બોલી ઉઠ્યો કે:—“ મને લલાઈમાં લઈ જજો ને ? ”

તે બાળકને તેના બાઈના હાથમાં પાછો આપતાં—તેને શાખાસી આપતાં ફરી વનવાસી બોલ્યો—

“હા. પુથીથી તને લલાઈમાં લઈ જઈશ. પણ મારા બહાલા બાલુડા ! જા, તું તારી તરવાર લઈને આવ !”

આ વખતે તે બાળકને અત્યંત આનંદ થયો. તે પોતાના માઈના હાથમાંથી કુદકો મારી 'તલવાલ' એવા બોલ બોલતો પોતાની માતા તરફ ચાલ્યો ગયો.

તે મંડળમાંના તમામ મનુષ્યોનો વનવાસી ઉપર અનહદ અને અકૃત્રિમ પ્રેમ હતો. પ્રેમથીજ પ્રેમ મળે છે, એ જરાએ ખોટું નથી. સૂર્યદેવના પ્રકાશથી સમસ્ત સંસાર પ્રકાશમય થઈ જાય છે, તેજ પ્રમાણે વનવાસીનો સર્વ પરિવાર પ્રેમમયજ બની ગયો હતો.

વનવાસીએ ત્યારબાદ પોતાના સૈનિકોને રજા આપી અને અન્ય તથા તેના જેવા બીજા વીર પુરૂષો સમક્ષ પાવાગઢ ઉપર હથેલો કરવાનો પોતાનો ઇરાદો જાહેર કર્યો.

તે સાંભળી સર્વને આનંદ થયો. કેસરીસિંહના આનંદનો તો પાર પણ ન રહ્યો. આનંદાતિશયથી તે નૃત્ય કરવા લાગ્યો. આખી રાત તેને ઉંઘ પણ આવી નહિ. યુદ્ધનાં તેને સ્વપ્નાં આભાં કરતાં હતાં અને તે સ્વપ્નમાં તિરમલ તથા ઉડુબંગની સાથે દ્વંદ્વયુદ્ધ કરીને ચિરકાલીન અપમાનનો તે બદલો લેતો હતો. તે ઠરાવેલા સમયની પહેલાં ઉઠ્યો અને પોતાનો વીર પોષાક સજીને તૈયાર થયો. અજયને થોડુંક મોડું થયું પણ તે તેનાથી સહન થયું નહીં તેથી અજયના સર્વાંગને હચમચાવી તેણે જગાડ્યો. સર્વથી પહેલાં કેસરીસિંહનું રણુશિશુ કુકાયું. તે પછી અજયનું રણુશિંગ વાગ્યું. કેસરીસિંહ પાવાગઢ ઉપર ચઢાઈ લઈ જવા એટલો બધો અધીરો બની ગયો હતો કે, એકાદો કામી પુરૂષ પોતાની પ્રણયિનીને મળવા પણ એના જેટલો અધીરો કવચિતજ થાય.

સેનાનાયક વનવાસી હજી જણાયો નહોતો તેથી તે ધણું મોડું કરે છે, એવું કેસરીસિંહને લાગ્યું. તેણે શોધક દષ્ટિએ વનવાસીના

નિવાસથાન તરફ કેટલીએ વખત જોયું, કેટલીક વખત તો તેના પાદ-
યુગલ વનવાસીને બોલાવવા જવા માટે તેને ખેંચવા લાગ્યા. છેવટે તે
એટલો બધો અધીરો થઈ ગયો કે વનવાસીના નિવાસસ્થાન તરફ જવા
માટે તૈયાર થયો. એટલામાં સૈનિકના મુખમાંથી ‘વનવાસીનો વિજય
થાઓ!’ એવો ધ્વની નીકળ્યો. કેસરીસિંહ સહજ ગુસ્સે થઈ ગયો હતો
તોપણ તેના મુખમાંથી પણ તે વખતે અંતઃ સ્ફુર્તિથીજ તે ધ્વનીને
અનુવાદ કરતા શબ્દો નીકળી ગયા. લોકમાન્ય વનવાસી પોતાના
દેશભક્ત સૈન્યમાં દાખલ થયો રેવાપતીએ ગુજરાતનો રાષ્ટ્રીય ધ્વજ
તેની આગળ નમાવી સમગ્ર રાષ્ટ્રનો મુજરો તેને અર્પણ કર્યો.
વનવાસી તે વખતે એકદમ આગળ આવ્યો અને ધ્વજને અભિવંદન
કરીને બોલ્યો. “રેવાધીશ રાષ્ટ્રીય-ધ્વજ મને વંદન કરે તે સાફ નહિ.
આ ધ્વજ નથી પણ ગુજરાતની રાજસત્તા છે. એ રાજસત્તાના આશ્રય
નીચેજ આપણે જીવવાનું છે. એવો પણ સમય આવશે કે અન્યારે
ગુમ રહેલા આપણા યુવરાજના કાને જે વખતે આપણા આ પ્રયત્નની વાત
જશે તે વખતે તેમનામાંનું મહારાણા જયશિખરનું તેજ પ્રખર બનશે અને
તે પોતાની પ્રજાના રક્ષણ માટે એકદમ દોડી આવશે. આ ધ્વજનો મુજરો
સ્વીકારવાનો અધિકાર જે કોઈને પણ હોય તો તે ફક્ત યુવરાજનેજ
છે; અન્યને નહિ ! આપણું કામ તો મર્યાદા પુરૂષોત્તમ શ્રી રામચંદ્રજીના
બંધુ ભરતના જેવો છે. તેથી જેમ શ્રી રામચંદ્રજીની પાદુકાને સાક્ષાત્
રામરૂપ સમજીને ભરત તેને મુજરો કરતા હતા તેજ પ્રમાણે આ
ધ્વજને મહારાણા જયશિખરીના વંશજ સમજીને પ્રત્યેક ગુર્જર વીર
તેનો મુજરો કરવો જોઈએ.”

તે પછી સર્વજણે ધ્વજને અભિવંદન કર્યું. ત્યાર બાદ સૈન્યને કુચ
કરવાનો હુકમ થયો. તેજ ક્ષણે માતૃભૂમિના ઉદ્ધાર માટે સાવસો

વીર પુરૂષો કૃત્ય કરવા લાગ્યા. એ સાતસો યોદ્ધાઓનો પદાધાતથી આખી બારવાટની ભૂમિ માળવા લાગી. અન્ય આદિક વીર સર-દારો પોતપોતાની ઢુકડીઓના મોખરે ચાલતા હતા. સધળાઓમાં તે વખતે એકજ જાતનો ઉત્સાહ, એકજ જાતની વીરશ્રી સ્ફુરિત થયેલ હતી. સર્વેનું એકજ ધ્યેય અને સર્વેનું એકજ પૂજ્ય પરમપવિત્ર કર્તવ્ય હતું અને તે કર્તવ્ય માટે સાતસો રથુવીરો ભક્તિયુક્ત અંતઃકરણથી નીકળ્યા હતા. એકનિષ્ઠપણે પરમાત્માની ભક્તિ કરવાથી તે પણ તેમનો એકનિષ્ઠ બન્યો હતો. તેજ બળ અને ઐશ્વર્ય તેમના અંગે અંગમાં ખેલી રહ્યું હતું. તે દૈવીશક્તિની આડે આવવાનું સામર્થ્ય સમગ્ર જગતમાંની કોઇપણ શક્તિમાં નહોતું.

માતૃભૂમિના ઉદ્ધાર માટે દક્ષણીઓના હાથમાંથી ગુર્જરભૂમિને મુક્ત કરાવવાની ઉન્નત અભિલાષાથી ઉજળતા હૃદયવાળું સૈન્ય કુચપર કુચ કરતું ખીજે દિવસે સાયંકાળના સમયે પાવાગઢની સામેના જંગલમાં આવી પહોંચ્યું. સામટા આઠ પહોર સુધી ત્વરિતગતિએ કૃત્ય દરેલી હોવાથી તેમને વિશ્રાંતિ લેવાનો હુકમ સેનાનાયક તરફથી આપવામાં આવ્યો.

પાવાગઢના પુરૂષો ઉપર સ્થળે સ્થળે દૂર દૂરનાં ચાણોને સુરક્ષિતપણાની ઇશારત આપવા માટે મોટા મોટા ભડકા કરવામાં આવ્યા હતા. તેથી દૂર્ગની ઉપર પુષ્કળ પ્રકાશ પડતો હતો. તે પ્રકાશમાં પહેરો ખરતા દુશ્મનના પહેરેગીરો પણ નીચ ચારે તરફ પથરાયેલા ગુર્જર સૈન્યની નજરે પડતા હતા.

“ કેવા દિવાના લોકો છે ? પોતાના પગની નીચેનું અંધારું પણ તે જોઇ શકતા નથી. ” અન્યે તે તરફ જોઇ હસતાં હસતાં કહ્યું.

“ અન્ય, એ ભડકાજ આપણા શત્રુની પડતી બતાવે છે. એજ

અગ્નિની સ્થાપના પાવાગઢની વેદી ઉપર આજ પ્રમાણે આપણે કરવાની છે. એ અગ્નિની જ્વાળા આપણા માટે મંગળશકત સૂચક છે.”

પાસેજ બેઠેલા વનવિહારીએ વનવાસીને તે વખતે કહ્યું:—“મહા-ભાગ-ગુજરાતના મહાન સેનાપતિ ! આ જ્વાળાઓ અને આજે કીર્તિ અને માનનો પંથ સુપ્રકાશિત કરી બતાવશે. આ જ્વાળાની સહાય-તાથીજ હું કીર્તિદેવીના મંદિરમાં પ્રવેશ કરીશ.”

“ભાઈ, તને જે ચોખ્ખા લાગે તે કર ! આ દુર્ગ તટ ઉપર પગ મુકવાનું પહેલું માન તુંજ લે. મારા હાથમાં જે જે માનમરવભો આપવાની છુટ છે તે હું તને અર્પણ કરીશ. માંપાણી બેડીઓ તોડવાનું પહેલું માન તું લે. વનવિહારી, તારા એ પરાક્રમથી ગુજરાત ઉચ્ચ કંઠે તારી પ્રજાંસા કર્યા વિના રહેશે નહિ. ભાઈ ! ગુજરાતની બેડીઓ તોડવા માટે બધુંતો પહેલો ધા તારા હાથેજ થવા દે. તેથી ગુજરાત તારૂં અભિવંદન કરશે. શૌર્ય ગળવી ગુજરાતનો ‘દેશવીર’ બની તું ધન્યવાદ લે.” વનવાસીએ વનવિહારીને આશીર્વાદ આપ્યા.

ચંદ્ર અસ્ત થવા પછી અર્ધી ધડી પછી હલસો લાઈ જવાનું સર્વ સરદારોને કહેવડાવવામાં આવ્યું હતું. કેસરીસિંહ ચંદ્રાસ્તની વાટ જોતો અધીરા હલસે વિશ્રાંતિ લેતો પડ્યો હતો. મુઠ્ઠા વખતે પડનારા શ્રમ માટે સધળા સૈનિકો આમળથી વિશ્રાંતિ લેતા હતા અને બધાને ઓછીવત્તી નિદ્રા આવી ગઈ હતી. પોતાની કાળી કામળી લાંબને વનવાસી પણ એક પ્રચંડ વૃક્ષના આશ્રય નીચે સુઈ ગયો. પણ વન-વિહારી ક્યાં છે ? તેને ઉઘ આવી કે નહિ ?

વનવિહારીને ઉઘ આવી નહિ. તેનાં નેત્રો ચંદ્રપ્રકાશમાં સ્પષ્ટ જણાતા પાવાગઢના તટનું અવલોકન કરવામાં રોકાયાં હતાં અને મન સાહસી કલ્પનાઓ રચતું હતું કે:—“આ દુર્ગમ અને દ્રઢ તટવાળો કિલ્લો

તાળે કરવા માટે સૈન્યને ધણેજ શ્રમ વેઠવો પડશે અને અનેક અ-
મૂલ્ય જીવનના ભોગ આપવા પડશે. તેથી કિસ્લાની ઝોણી તૈયારી-
વાળી અને સુગમ બાજી શોધી કાઢવી જોઈએ. જે એવી બાજી
અને ઠાકોર ચાંપાણનું કેદખાનું શોધી શકાય તો નકામે સ્થળે વપરા-
નાર સામર્થ્ય એકત્ર કરીને ચોખ્ખું કેન્દ્ર ઉપર વાપરી શકાય અને તેથી
અલ્પ પ્રયાસ અને અલ્પ કિંમતમાં કાર્ય સિદ્ધિ થઈ શકે.”

મનમાં એવા વિચાર આવ્યા કે તુરંતજ વનવિહારી એકદમ
ઉઠીને બેઠો થયો. તેણે પોતાના શરીર ઉપરની કામળા ફેંકી દીધી
અને સ્વગત બબડયો:—“સર્વના પહેલાં વનવિહારી એ કિસ્લા ઉપર
ચઢશે ! અહાહા ! દેશ કાર્યના સોંપાનનું પ્રથમ પગથીયું આજ વન-
વિહારી ચઢશે ! કીર્તિના ઉચ્ચતમ ધન્યવાદના શિખર ઉપર વિરાજમાન
થવા માટે પાવાગઢનો ઘાટ આજે હું ચડી જઈશ ! ગુજરાતની સ્વ-
તંત્રતાના મહાકાવ્યનો પ્રથમ સર્ગ હું મારી તરવારરૂપી લેખિનીથી
આજ રાત્રે લખીશ ! વનવાસી—મારા દેશના પ્રાણુ ઓ વનવાસી !
વનનો વિહારી આજે તમને વિજયનો માર્ગદર્શક થશે.”

તેનો એ વિચાર પૂરો થયો નહીં હોય તેટલામાં સ્વાતંત્ર્ય સમ-
રમાં કુદકો મારવા માટે ઉતાવળો થયેલો, દેશપ્રેમથી ઉભરાતા હૃદય-
વાળો વનવિહારી ઉભો થયો. કમર કસકસાવીને બાંધી તથા તેમાં
કટાર અને જમ્બેયો ગોઠવી. જમીન ઉપર નાંખી દીધેલી કાળી કા-
મળા શરીર ઉપર વીંટાળી લીધી અને સ્થિર દ્રષ્ટિએ તેણે દુર્ગતટ
તરફ જોયું.

તે અંધકારમય દુર્ગમતટ ઉપર ચંદ્ર પ્રકાશની અધોગામી જ્યોતિ
પહતી હોવાથી તે તટ આગળ ધવલ બનેલા દુર્ગમાં મૂળનો કુખ્ય-
રંગ ચમકતો હોવાથી તે અત્યંત બચાનક દેખાતો હતો. કિસ્લાની

નીચેજ પથરાઇ રહેલી હાથા પશુ કાળી-ધોર કાળી-કાળજા સરાખી કાળી હતી. એ કાળી હાથામાં કાળી કામળીમાં વીંટાએલો વનવિહારી દખાતો-છુપાતો-લપાતો પોતા પગલાં માંડતો તટ તરફ ચાલ્યો જતો હતો. કાળી હાથા અને વનવિહારીનું ન કળી શકાય એવું એકી કરણ થયું હતું કે થોડાજ સમયમાં પહેરો ભરતા સંત્રી આગળ તે આવી પહોંચ્યો ત્યાંમુધી તેને ખબર પણ ન પડી ! તેને તે પૂરો કરી પોતાનો માર્ગ સાફ કરતો બેધડકપણે આગળ વધ્યો.

તટ પ્રદેશની આસપાસ પ્રદિક્ષણ કરતો વનવિહારી કિલ્લામાં દિક્ષણ દિશાએ ગયો અને તેજ બાજુ તટ વીંધીને જવા માટે સમ-વડભરી તથા નિર્ભયપણાની છે, એવું તેને લાગ્યું. ચતુર્થ પ્રમાણે તટ ઉપર કુદકો મારી તે મોરચા ઉપર ચઢી ગયો. તે સ્થળે ચંદ્ર પ્રકાશ પથરાઇ રહેલો હોવાથી ક્ષણપર પણ થોડી શકાય તેવું નહોતું તેથી તેણે અંદરની બાજુએ ભુસ્કો માર્યો. એ બાજુ તટની અંદર પાંચ છ હાથના અંતર ઉપર એક ખીજે છાતી પુર તટ કરેલો હતો. યુદ્ધના સમયે સૈનિકો આશ્રય લે તે સાફ તથા રણસાહિત્ય જલદી હાથમાં આવી શકે તેવી રીતે મુકવાની બ્યવસ્થા માટે તે તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. બન્ને તટના વચલા ભાગમાં અંધારૂંજ હતું અને ત્યાં પહેરેગીરો પહેરો ભરતા હતા. વનવિહારીથી વચમાં નીકળી અંદરના તટ ઉપરથી છલાંગ મારીને કિલ્લામાં પ્રવેશ કરી શકાય તેવું ન હોવાથી ચોક્કીપર ચઢીનેજ કિલ્લામાં પ્રવેશ કરવા વિના છુટકો નહોતો. તેથી તેમ કરવાનોજ તેણે નિશ્ચય કર્યો. એટલામાં સામેથી આવતા પહેરેગીરના પગલાંનો અવાજ તેના સાંભળવામાં આવ્યો. તેથી તે લગારે ડગમગ્યો નહિ કે બચ પણ પામ્યો નહિ. અંદરના તટની દિવાલમાં ખાસ રણસામગ્રીનાં સંચય માટે તૈયાર કરવામાં આવેલી એક

કમાનમાં તે ધુસ્થો. ત્યાં બાણોના અને બાણના ભારાઓની કચ્છા બનાવીને સુતો. પહેરેગીરનો પદરવ ધીમેધીમે વધારેને વધારે નજીક આવવા લાગ્યો. છેવટે તે એટલો બધો પાસે આવ્યો કે તેનો સહજ શ્વાસોશ્વાસ પણ વનવિહારી સાંભળી શકવા લાગ્યો. જો પોતાનો શ્વાસોશ્વાસ એ વખતે પહેરેગીરના સાંભળવામાં આવશે તો પોતે ફસાઈ જશે, એ વિચારથી તેણે શ્વાસનો પણ નિરોધ કર્યો, છતાં પણ પહેરેગીર તો તેની સામેજ આવીને ઉભો રહ્યો અને પોતાના ખભા ઉપરની તરવારનો આઘાત તે તટ ઉપર કરીને ફરવા લાગ્યો. તે વખતે વનવિહારી તલ-પાપડ થઈ રહ્યો. તેના મનમાં થયું કે શું આને તે બીજે ફરવાની ક્યાંએ જગ્યાજ નથી ? તેટલામાં પહેરેગીરે ગાયન લલકાર્યું અને તે ગાયનનો તાલ તટ ઉપર તરવારના પ્રહારથી તે લેવા લાગ્યો. વનવિહારીએ શ્વાસનો નિરોધ કરેલો હોવાથી હવે તેનો જીવ ગભરાવા લાગ્યો અને અત્યાર સુધી વેઠેલા કષ્ટ ઉપર પાણી ફેરવવવા તથા ધાત કરાવવા માટેજ કેમ હોય નહિ, તેમ ગળામાં ઉધરસ આવવાની ચળવળ શરૂ થઈ. ઉધરસ ખાઈ પોતાનો ધાત કરાવ્યા કરતાં બેસાવધ ફરતા પહેરેગીરનેજ તટ ઉપરથી નીચે શા માટે ન ફેંકી દેવો ? એવો વિચાર કરીને તે ઉઠ્યો પણ પહેરેગીર પોતાને જોઈ ગયો છે એમ માની એકદમ કમરબંધમાંથી કટાર ખેંચી અને કમાનની અંદરજ સાવધાન થઈને ઉભો રહ્યો. ફરીથી અહીં કોઈ આવે તો તેને પૂરોજ કરી નાંખવો, એવો એ વખતે તેણે નિશ્ચય કર્યો, પણ પહેરેગીરના પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર તો દક્ષિણ દિશા તરફથી આવ્યો. ફરીથી પૂછ્યું અને ફરીથી પણ તેને એજ શબ્દ ઉત્તર રૂપે સંભળાયો. તે શબ્દોઅચ્ચાર સાથેજ પહેરેગીરે ' ઠીક છે ! ' એવો જવાબ આપ્યો.

વનવિહારી સ્વસ્થ થઈને હથિયારોના ભારા ઉપર બેસતો હતો.

તેટલામાં તેજ પહેરેગીર આમંતુક મનુષ્ય સાથે છુટથી પણ સહુ-
કાંઈ અને આદરપૂર્વક બોલતો તેના સાંભળવામાં આવ્યો. તેમની
વાતચિતમાં બિલકુલ મહત્વનો ભાગ નહોતો. કંઈ રસ હોય તો તે
અમલખાજીનોજ હતો. તેમની અમલખાજીનાં ઉપકરણો વનવિહારી,
જ્યાં કુપાઈને બેઠો હતો ત્યાંજ તૈયાર હતાં. પણ તેના સારા ભાગે,
પહેરેગીરને ફરીથી અમલ પાણી કરવાની ઇચ્છા થઈ નહિ. એટલુંજ
નહિ પણ તેમનો એ પ્રલાપ પણ જલદીથી પૂરો થયો અને બન્ને
જણ જુદી જુદી દિશાએ ચાલતા થયા.

વનવિહારી હવે ઉભો થયો. કિસ્લામાં નિર્ભયપણે પ્રવેશ કરવા-
માં હવે કાંઈ પણ જાતની હરકત નથી, એમ સમજીને તે બેલાચક
ચોટીમાં પેઠો. ચોટીમાં ચાર-પાંચ નિદ્રિત સિપાઈઓ શિવાય બીજું
કાંઈ જામતું હતુંજ નહિ. અંદરની બાજુએ એટલે કિસ્લામાં માત્ર
સિંહદાર પાસેજ હસવું-તોફાન ચાલી રહેલું તેના સાંભળવામાં આવ્યું.
અંદર ખુલા મેદાનમાં બિજાતું પાથરીને તેના ઉપર બેઠા બેઠા પહેર-
ગીરોના અમલદારો પણ અમન ચમન કરતા ગપ્પાં ઝુકતા હતા.
એમાંથી કંઈ પોતાના મતલબની વાત કે માહિતી મળી આવશે, એવું
વનવિહારીને લાગ્યું. તેથી કામળાને બરાબર શરીર ઉપર વીંટળા ચોટીની
દિવાલ પાસેજ લપાતો લપાતો તે અમલદારોના ટોળાની એકદમ નજીક
ગયો. પરંતુ ત્યાં પણ કંઈ લાભદાયક બેદ મળી શક્યો નહિ તોપણ
તેને એકદમ નિરાશા મળી નહિ. ઠાકોર ચાંપાજી અને તેમની પત્નીને
એકજ સ્થળે પરંતુ અદ્યંત ઠાકોર અને ફરજઆત પહેરામાં સખવામાં
આવ્યાં છે, તેટલી વાત તેને ત્યાંથી મળી શકી. અમલદારોનાં એ
ગપ્પાં કેવળ વિષયનાંજ અને બીજાસપણનાં હતાં. તેમાં એક બે
વખત હુબંગ અને ઇચ્છાવતીના નામનો ઉલ્લેખ થયો અને તેના ઉપર

અધા હસ્યા પણ ખરા. હવે અહિંજ નકામો વખત ગુમાવવો, એ ઠીક નહિ એમ ધારી વનવિહારી આવ્યો હતો તે રીતે લપાતો-ધુપાતો આગળ વધ્યો. પોતાના શરીર ઉપરનો કામળનો ચોરને ચોચ પોશાક ફેંકી દઇ તે ખુશી રીતે કિલ્લામાં ફરવા લાગ્યો. ત્યાંનું સૈન્ય, સેનાનું નિવાસસ્થાન, આયુધ-સામગ્રી અને ખાસ કરીને કિલ્લાના અંદરના તટની મજબુતી અને બળહીનતા જોતો, નિહાળતો-ટહેલતો તે ઠાકોરના કેદખાના પાસે આવ્યો. ત્યાં અંદરના દૂર્ગમાં પ્રવેશ કરી ઠાકોરને મળવાનો સાહસી વિચાર પણ તેના મનમાં આવ્યો; પણ પોતે જે કામગિરી લીધી હતી તેના વિચાર થતાં તે સાહસ કરવાનો વિચાર તેણે એકદમ માંડી વાળ્યો. એ કિલ્લાનું, ત્યાંના બળનું અને પુષ્કળ પહેરગીરોનું સ્વદમ નિરીક્ષણ કરીને તે તે કિલ્લાના પાછલા તટ ઉપર ચઢ્યો. પણ ત્યાં જઈને ઉભો રહે એટલામાંજ એક પહેરગીરે પોતાની તીક્ષ્ણ તરવારનો અગ્રભાગ તેની છાતી સામે ધરીને પૂછ્યું કે “ નિશાની ? ”

પ્રકરણ ૩૭ મું.

“ વિમલ ! ” બેપરવાહીથી વનવિહારીએ એકદમ ઉત્તર આપ્યો :

“ વાહ, તોપણ તારા આ ચોટાપણામાં મને સંતોષ થયો નથી અને જ્યાં સુધી મને સંતોષ થાય નહિ ત્યાં સુધી હું તને અહિંથી જવા દેનાર નથી. ”

“ અરે બાપુ, આસકોના માર્ગે હમેશાં આડા અવળાજ હોય છે એ તને ખબર નથી કે ? પેલી તરફના ધુરજ ઉપર રાખેલી ગુજ-

રાતણુ પાસે જઈને મારે એક સંદેશો પહોંચાડવાનો છે. તું નકામો મારો કિંમતી વખત લાઇશ નહિ.”

“ તું કયા સરદારનો સંદેશો લઈ જાય છે ? એ મને કહે તો ખરો. ” પહેરેગીરે ફરી તેને દમમાજ પૂછ્યું.

ચોક્કા પાસે વાર્તાલાપ કરી રહેલા ટોળામાંના એક રંગીલા અને વરિષ્ઠ દરબજના અમલદારનું નામ તેના સાંભળવામાં આવ્યું હતું તેનું નામજ અહિં બેઠકક કહીને વનવિહારીએ કહ્યું—“ તું નકામો મને શા માટે ખોટી કહે છે બાપુ ? અહિં તારો દમ સાંભળવાનો અને ત્યાં સરદાર સાહેબનો ! તેમના મુખમાંથી શબ્દ નીકળતાજ કામ થયું તો ઠીક નહિ તો પ્રાણુ જવાનો સમય આવીને ઉભો રહે ! બળ્યું આ દાસત્વ ! આ ગુલામગીરી ખરેખર નરકની ખાણુજ છે, એવું કહીએ તોપણ કંઈ ખોટું નથી.”

અમલદારનું નામ સાંભળતાજ પહેરેગીરે ડરી ગયો અને વનવિહારીને—એ અપૂર્વ કામવાળા દૂતને—રસ્તો આપ્યો. ત્યાંથી વનવિહારી થોડે દૂર ગયો. તે વખતે સિપાઈએ વિનોદથી કહ્યું : “ પણ જોજો હો, સરદારના પાત્ર ઉપર તું એકલોજ મઝા મારતો નહિ ! સંભાળજો. ”

“ સરદારના પાત્રમાં મોજ મારવાની નથી, આપણે પણ એક સ્વતંત્ર પંખેઈ રાખ્યું છે. ભાઈ, માઈ એ પંખેઈ એટલું બધું તો સુંદર છે કે સરદારનું તેની આમળ ખાંડ ખાય છે ખાંડ ! તે હું તને દેખાડીશ હો ! ”

આ વાતથી લલચાઈ પહેરેગીરે તેને અટકાવતાં કહ્યું “ અરે ભાઈ, જરા ઉભો તો રહે ! ”

વનવિહારીની ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ તેને થોભવું પડ્યું. તે ઉભો રહ્યો અને પાસે આવતાં પહેરેગીરને પૂછ્યું : “કેમ વળી શું બાકી રહી મયું ? ”

“ પશુ કંઈ નહિ, જા. તારા કામની વચ્ચે આવવા હું ઇચ્છતો નથી. જતી વખતે માત્ર અહિં થઈને જાજો. ” પહેરેગીરે કહ્યું.

“ અને આવતી વખતે તમારા માટે થોડીશી બુદ્ધી પણ તૈયાર કરીનેજ ભેટો આવીશ હું ! ”

“ મારો બાપભો! તું તો ધણેજ હોંશીયાર લાગે છે ન શું ! હું પણ તને એજ વાત કહેવાનો હતો. જા, પરમેશ્વર તારૂં કામ ક્રતોહ કરશે ! ”

ત્યાંથી નિકળી વનવિહારી નિર્ભયપણે કિલ્લામાં પોતાની મરજી મુજબ વિચરવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૩૮ મું.

“ કાણુ છે એ ? ”

“ એક પ્રમાણિક ગુજરાતી ! ”

“ અત્યારે ક્યાંથી ? ”

“ કાંઈ ખાસ કારણસર બહાર ગયો હતો તે કાર્ય પૂર્ણ થતાં વાર લાગી અને મોડું થયું. ”

“ તમારૂં નામ ? ”

“ પ્રથમ તમે જણાવો કે તમે કાણુ ? અને તમારૂં નામ શું ? ”

“ હું ગુજરાતનો દાસ ! ”

“ પણ નામ શું ? ”

“ વનવાસી. તમારૂં ? ”

“ વનવિહારી ! હું તમારો સેવક ! ”

હાવણીમાંથી પાવાગઢના કિલ્લામાં જોઇતી ખજર કાઢવા માટે વનવિહારી ગયો હતો એ વાત અમારા વાંચકોની નજીમાં હશેજ. તે પોતાનું ધારેલું કાર્ય યુક્તિ-પ્રયુક્તિ, સાવચેતીથી સાધીને પાછો પોતાની હાવણીમાં લગભગ અર્ધી રાત્રિએ આવી પહોંચ્યો. તે વખતે વનવાસી પાવાગઢમાં વિજય કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવો, તેના વિચારોમાં પોતાની હાવણીમાં રોન કરતો હતો. તેને પાવાગઢના કિલ્લામાંથી પાછા આવતા વનવિહારીને જોયો અને તે કાણુ છે, તેની ચોક્કસી કરી. બન્ને મળ્યા અને તેમની વાતચિતનો પ્રવાહ આમળ વધ્યો.

અત્રે અમારે જણાવવું જોઇએ કે-વનવિહારી કિલ્લામાં ગયો છે, એ વાત વનવાસીના નજીવામાં નહોતી. તેથી તેણે તેને પૂછ્યું-

“ વનવિહારી ! તું જાગે છે શા માટે ? એક નિશ્ચાયરની જેમ આવા ક્વખતે તું ક્યાં જાગે છે ? બીજાઓની જેમ તું કેમ આરામ નથી લેતો ? ”

“ આવતી કાલે આપણે જે વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો છે તેની ખાત્રી કરી લેવા માટે હું કિલ્લામાં ગયો હતો અને હમણાંજ ત્યાંથી પાછો ચાલ્યો આવું છું. ”

“ આ તું શું કહે છે ? શું તું એકબોજ ત્યાં ગયો હતો અને એકબોજ પાછો આવ્યો ? સાહસિક યુવક ! આવી રીતે જખરસ્ત સાહસ કરવામાં તારો શો ઉદ્દેશ હતો ? ”

“ ધણીજ થોડી મહેનતે કિલ્લો આપણે કબજે થાય, જેખમ ઓછું ખેડાય એટલા માટે કંઈ બાણુએથી કિલ્લાપર હુમલો કરવો, ઠાકોર ચાંપાણને કયે ઠેકાણે કેદ રાખવામાં આવ્યા છે, કંઈ બાણુએથી હલ્લો કરવામાં આવે તો વિજય પામી શકાય, એવા એવા અનેક વિચારો મારા મનમાં ઉત્પન્ન થયા અને તેના પુલાસા મેળવવા માટે

હું કિલ્લામાં ગયો હતો. આ કાંઈ સાહસ નથી પણ સાવચેતી છે. એ તો તમે પણ કયુલ કરશો. ” આ વખતે વનવિહારીએ એક અપૂર્વ કામ કર્યું હતું તેથી એનું હૃદય પ્રકુલિત થયું હતું અને આત્મ-વિશ્વાસ તેમજ શરવીરતાનું તેજ તેના વદન ઉપર વિરાજતું હતું.

“ અને ત્યાંની રજે રજ માહિતી મેળવી જાણે સહિસલામત આવ્યો ? ”

“ વનવાસીના આ સવાલના જવાબમાં વનવિહારી પોતે જ કાંઈ કિલ્લામાં જોયું હતું તેની તમામ હકીકત કહી સંભળાવતો હતો અને વનવાસી તે બહુજ ઉત્સુકતાથી સાંભળતો હતો. કેટલીક હકીકત કહી રહ્યા પછી વચમાંજ વનવિહારી અચક્યો તે જોઈ વનવાસીએ આતુરતાથી પૂછ્યું—

“ ભાઈ, તું કેમ અચક્યો ? વાર, પછી આગળ ? ”

“ મને લાગે છે કે—આપણે કિલ્લાની દક્ષિણ બાજુના તટ તરફ હલો લઈ જઈ કિલ્લાપર ચઢી જવું. તે તરફથી કિલ્લાપર ચઢી જવાનું સહેલું છે અને તે તરફ પહેરો પણ બહુ સખત નથી. આપણા સૈન્યમાંથી થોડોક ભાગ મુખ્ય દરવાજા ઉપર મોકલવો. તે તરફથી સખત લડાઈ કરવાની જરૂર નથી. આપણી સામેથી એક ભાગ મોકલવો. મતલબ કે આપણા મુખ્ય ભાગની ઉપરજ લડાઈનો તમામ ભાર પડવો જોઈએ અને આમ થવાથી આપણે જ તરફ જવા માગીએ છીએ તે તરફ જોઈએ તેટલી સખતાઈ નહીં રહે. આપણે તે તરફથી સખત ધસારો કરીશું અને ધારેલું કાર્યસિદ્ધિ કરી લઈશું. ”

આ શિવાય વનવિહારીએ વનવાસીને બીજી પણ કેટલી વાતો કહી કે જેથી વનવાસીએ તેની સલાહ માન્ય કરી અને બોલ્યો:—

“ બંધુ ! તારા દરેકે દરેક શબ્દ ઉપર જો હું વિશ્વાસ ન રાખું

તો તારી દેશભક્તિને ઓછાશ લાવવા જેવું થશે. મારો વિચાર અહીં-
થીજ હુમલો લાઇ જવાનો હતો. પણ તારી હકીકત ઉપરથી હું મારો
વિચાર ફેરવું છું. શામાસ ! વનવિહારી ! તને ધન્યવાદ છે. આપણી
દુર્ભાગી ગુજરાતની પરમાત્માને જરૂર દયા આવી છે, એમાં જરા
પણ શંકા નથી અને તેની કૃપાથીજ ખચિત આપણને વિજય મળ-
શેજ ! પરમેશ્વર અને સ્નેહમયી ગુર્જરીદેવી આપણને જોઇતું સામર્થ્ય
આપશે. ”

એટલું કહી વનવાસી ઉઠીને ઉભો થયો અને જુદી જુદી જ-
ગ્યાએ વિશ્રાંતિ લેતા પોતાના યોદ્ધાઓને જગૃત કર્યા.

ચંદ્રદેવ અસ્ત પામ્યા અને તમામ પૃથ્વી ઉપર અધિકારની
ગાઠ છાયા છવાઇ ગઇ. તે ગાઠ અધિકારમાં વનવાસીનું સર્વ સૈન્ય
સજ્જાઓથી સુસજ્જિત થયું. તમામ તૈયારી થઇ ગયા પછી વનવા-
સીએ પોતાના વીરોને ઉદ્દેશીને કહ્યું—

“ શરવીર યોદ્ધાઓ ! આપણે ઠરાવેલો પહેલો કાર્યક્રમ ફેરવાયો
છે અને નવો દાવ ખેલવાનું નક્કી કર્યું છે. ”

ત્યારબાદ પોતાના સૈનિકોની પોતાની યોજના જાહેર કરી કહ્યું—
અજય અને વનવિહારી, તમારી નિમણૂક પશ્ચિમના ધુરજ તરફ
કરવામાં આવે છે. વીર રેવાકાંઠાના સામંત ! ગુજરાતની પરમ પવિત્ર
પતાકાનું આગમન મુખ્ય દરવાજેથીજ જવું જોઇએ. તે કામ તમને
અને દક્ષિણદિશા તરફનું કાર્ય કેસરીને સોંપવામાં આવે છે. ”

યોજના ઘણાં ગઇ. વિચાર નક્કી થઇ ચૂક્યો. એક ધડીની
અંદર વનવાસીના શરવીર યોદ્ધાઓ પોતપોતાના કામની ઉપર હા-
જર થઇ ગયા. કેસરીસિંહ તો ક્રૂર્યો સમાતો નહોતો. તે એક રથપુર
જેવોજ બની ગયો હતો.

પાવામહના કિલ્લાની દક્ષિણ દિશા તરફ વીર કેસરીસિંહની સમ-
સૈર વીજળીની જેમ ચમકી ! કેટલીક ઝપાઝપી અને કોશીશ થયા
પછી કેસરીસિંહ અને વનવાસીના ચારસો લડવૈયાઓ તટની ઉપર
ચઢી કિલ્લામાં ફેદી પડ્યા.

ગુજરાવીરાની નાની સેના કિલ્લામાંના એક પહોરેગીરે જોઇ.
હો-હો ! એવી જોર જોરથી ખુમે તેણે પાડી અને તે ખુમે સાંભળી
કિલ્લામાંના કેટલાક સૈનિકો તૈયાર થઇ ગુજરાવીરાની સામે આવીને
ઉભા રહ્યા.

ગુજરાસેનાની આગળ વનવાસી હતો. તેને દુશ્મનના એક સૈ-
નિકે પૂછ્યું કે, “ દગાખોર ! તું છે કાણુ ? ”

“ ગુજરાતનો એક પરાક્રમી પુરુષ અને તારો શત્રુ ! ”

આટલું કહી વનવાસીએ તેને ત્યાંને ત્યાંજ પૂરો કરી નાખ્યો.
પોતાના માણસની આવી સ્થિતિ થએલી જોઇ ખીજ સૈનિકો વન-
વાસી સાથે લડવા લાગ્યા. કિલ્લાના ખુણા ખોંચરામાં હો-હો !
એવા શબ્દો ગર્જના કરવા લાગ્યા. કેસરીસિંહ વનવાસીને મદદ કરવા
માટે દોડી આવ્યો અને તેની પાછળ પાછળ ગુજરાતી વીરો પણ
આવ્યા અને તરવારોનો ખખડાટ ચાલુ થયો.

વનવાસી અને કેસરીસિંહ બન્ને આગળ વધવા લાગ્યા ત્યાંજ
દુશ્મનના સૈનિકો મશાલો લઇ જુદે જુદે સ્થળેથી ત્યાં આવવા લા-
ગ્યા. તેમની મશાલોનો જોટલો ઉપયોગ તેમને પોતાને થયો તેના કરતાં
ગુજરાતીઓને તેનો ઉપયોગ વધારે થયો. તેઓએ સખત હલ્લો દુશ્મનો
ઉપર કર્યો અને તેમને કાપવા લાગ્યા. ગુજરાતી સેનાના અગ્રભાગે
વનવાસી અને કેસરીસિંહની સમસૈરો ચમકતી હતી. બન્નેની તરવારો
રક્તના કુવારા ઉડાડતી એક ચક્રની જેમ ચારે તરફ વળતી-દુશ્મનોનો

ધાણુ કાઢતી હતી. પોતાના આગેવાનો-નાયકો-ની અલૌકિક શરવી-
રતા જોતાંજ ગુર્જરવીરોના શરીરમાં અત્યંત શરવીરતાના સંચાર થયો.
તેઓ ભગવાન શ્રી એકલિંગજીનો જય ! એવો ગમનભેદક ધ્વનિનો
હુકાર કરતા હુસ્મનોની ઉપર તુટી પડ્યા.

પ્રકરણ ૩૯ મું.

થોડાજ વખતમાં વનવાંસી અંદરના ગઢની પાસે જઈ પહોંચ્યો.
એટલે તેના હિસાહમાં વધારો થયો અને તરવાર ફેરવવાની મતિ
દ્રઢતર કરી તેણે ગમન ગજવતી ગંભીર મર્જના કરી કહ્યું-“મારા બહાદુર
શરવીરો ! વિજય વિજય ! ! આપણો વિજય થયો છે. માટે હવે
જરાપણ ન થોભતાં જોસથી આગળ ધસો અને ઠાકોર-ચાંપાજીને
કેદમાંથી મુક્ત કરો ! ”

“ ભગવાન એકલિંગજીનો જય ! ” એવી રણ મર્જના કરતો
કેસરીસિંહ એ વખતે વિક્રાળ વાધની માફક છત્તાંગ મારી આગળ
ધસ્યો. અંદરના દુર્ગમાંથી હુસ્મનોનાં ટોળેટોળાં આવી, અપાડ માસની
બરતી સમયે માંડા બનેલા મહાસાગરનાં પ્રચણ્ડ મોજાં જેમ કિનારા
ઉપર જોશથી અથડાય તેમ કેસરીસિંહની ઉપર અથડાવા લાગ્યા.
પણ કેસરીસિંહ રણકૌશલમાં નિપુણ હતો. તેની તરવારની ધાર ઉપર
મૂલ્ય વૃત્ય કરી રણું હતું-અને કોઈને પણ નહિ મથુતાં-મથુકારતાં
તે પોતાનો માર્ગ કાઢતો-કાપતો આગળ ધસતો હતો. તરવાર અખંડ
ધ્વનિ કરતી ધ્રુમવા લાગી. ગુર્જર સેનાએ તેનું પરાક્રમ જોઈ આવે-
શમાં આવી જઈ પ્રચંડ અને ગમનભેદી મર્જના કરી.

ઝપાઝપીએ તીવ્રતર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું પણ હવે તેજ વખતે આગળ-અને આગળ ધુસતા જતા કેસરીસિંહને ખગલ આપીને દુશ્મને ઘેરી લીધો. દુશ્મનના ટોળામાં કેસરીસિંહ એકલોજ દસાધ પડ્યો તેજ વખતે સેંકડો બાલાઓ અને તરવારો તેના ઉપર ઝડપી રહ્યાં.

“વીર ગુર્જરાતીઓ! તમારા સરદારને છોડાવો રે બચાવો!”

કેસરીસિંહે દુશ્મનો વચ્ચે પોતાનું રક્ષણ કરતાં કરતાં મેઘનાદ કર્યો, તે સાંભળતાંજ ગુર્જરસેના પ્રચણ્ડ મોજની માફક આગળ વધી. ખરેખરી ઝપાઝપી હવેજ ચાલવા માંડી. દુશ્મન દબતાયી અને ખરા શૌર્યથી લડવા લાગ્યા. ગુર્જર સેના પણ પોતાના સરદારને મુક્ત કરવા માટે અધીર બનીને ઝૂંઝવા લાગી. બંને સેનાઓ સામસામી અથડાવા લાગી. ત્રેમની ગર્જનાઓથી આખો કિલ્લો ગાજી ઉઠ્યો. પરસ્પર ઝુંઝી રહેલ એ મેઘમાળાડપી સેનાઓમાં કેસરીસિંહ અને વનવાસી વિજળીના પ્રકાશની માફક ચમકવા લાગ્યા.

એ ઝપાઝપી વખતે નવીન સેના લઇને આવેલો ઉડુમંગ કેસરીસિંહની નજરે પડ્યો. ઉભય સૈન્યમાં પુનઃ પ્રચણ્ડ ગડમઠાટ થયો. બંને સેનાઓની મદમત હાથી પ્રમાણે ટક્કર થઇ. કેસરીસિંહ ઘેર ગજના કરતો, પોતાની તરવારનો જવલંત બિંદુ ફેંકતો ઉડુમંગ ઉપર ધસ્યો. વનવાસી અને સન્ય થોડું પાછળ હટું પણ શૌર્યથી બેહોશ બનેલા કેસરીસિંહને પોતાના એકાકીપણાની બિલકુલ પરવાહ નહોતી. તેને તો ઉડુમંગ જોઇતો હતો અને તેનેજ પોતાની સમક્ષ તે જોઇ શક્યો હતો; પરંતુ કટોકટીનો પ્રસંગ ફરીથી ઉપસ્થિત થયો. સૈન્યની તુટાતુટ થઇ ગઇ. બીજી વખતે કેસરીસિંહ દુશ્મનની વચ્ચે ઘેરાઇ ગયો અને જો તે વખતે-ચોગ્ય પળે-વનવાસીની તરવાર આગળ આવી નહોત તો કેસરીસિંહ હતો ન હતો થઇ ગયો હાત; પરંતુ વનવાસીની

વિકાળતા આગળ દુશ્મન સેના ઠકી ન શકી ! તેથી ધેરાએલો કેસરીસિંહ નવીન જીવન મેળવવાની સાથે દુશ્મનના પંજમાંથી મુક્ત પશુ થઈ શક્યો; તો પશુ તે થોભ્યો નહિ. ઉડુમંગ ઉપરના વેરનો અગ્નિ તેના હૃદયમાં એક સરખી રીતે બળતો હતો, તે તેને શાંત રહેવા દે તેમ નહોતું તેથી “નીચ ઉડુમંગ-વેરની વસુલાત !” એમ યુધ્ધ પાડતો ફરીથી પોતાના સૈનિકોને મુકી દુશ્મનના ટોળામાં ધુસી ગયો.

એટલામાં મશાસોના પ્રકાશમાં રેવાધીશના હાથમાં ડોલતો-ડોલતો આવતો ગુજરાતનો રાષ્ટ્રીય-ધ્વજ ત્યાં પ્રકટ થયો. તે જોઈ ગુર્જર વીરોને બમણું સ્ફુરણ ચડ્યું. ફરીથી “એકલિંગજીતો જય” એવી બીણસુ ગર્જના થઈ. તેથી કિલ્લાના યુરજ માણ ઉઠ્યા અને વનવિહારી તથા અજયની શત્રુઓના રક્તરૂપી ગુલાબમાં ખરાડાએલી જય-વિજયની જોડી કિલ્લા આગળ જણાઈ. તે વખતે આખો દુર્ગ અને આખું નભમંડળ ગળું ઉઠ્યું. તે ભયંકર સંગ્રામ જોઈ આકાશમાંના તારકવૃંદો પશુ થરથર કંપવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૪૦ મું.

“ મને બચાવો ! મારા દરજ્જા તરફ જોઈ મને પ્રાણનું દાન આપો ! ”

“ નરાધમ ! શું તને પ્રાણ-દાન જોઈએ છે. નહીં ! તે કદાપિ નહીં બને. હવે તું તેની નિરર્થક આશા ન રાખીશ. નીચ ! તારા અને મારા દરજ્જામાં અવની અને આકાશ જેટલું અંતર છે અને મારા દરજ્જા માટે તારે મરવું જોઈએ. ”

કસ્માણુપતિ ભુવડતું પાવાગઢમાંતું સૈન્ય ગુજરાતી વીરોએ ઘેરી લીધું. દુશ્મનના ધરમાંજ પેસીને ગુજરાતીઓ ધમાચકડી કરવા લાગ્યા. સર્વ તરફથી કિલ્લામાંતું શત્રુસૈન્ય હેરાન થવા લાગ્યું. ભુવડતો સેનાનાયક પોતાના શત્રુની સૈન્ય સંખ્યાનું અનુમાન કરી શક્યો નહિ. આંગળીના વેદા ઉપર ગણી શકાય તેટલા સૈનિકો તેને હજારો જેવા લાગ્યા. ચારે તરફથી રણગર્જનાનો ગગનભેદક ધ્વનિ સંભળાતો હતો. અને સમશેરો પરસ્પર અથડાતી હતી. શત્રુસૈન્ય આખરે જરા પાછું હટ્યું. શત્રુસૈન્યે કિલ્લાની અંદરના ભાગમાં ભરાઈ દરવાજો બંધ કરી દીધો.

ગુજરાતી વીરો આગળ ને આગળ વધવા લાગ્યા. જે ભાગમાં કિલ્લામાંતું સૈન્ય ભરાયું હતું તે ભાગનો દરવાજો થોડી ધણી કોશીશોને અંતે ગુજરવીરોએ તોડી નાંખ્યો. ગુજરાતીઓને માટે રસ્તો ખુલ્લો થઈ ગયો. “નીચ-દુષ્ટ-ઉડુભંગ !” એવી કર્ણકંઠોર છતાં સિંહનાદ જેવી બૂમ પાડતો કેસરી દુશ્મનના સૈન્યમાં ધુસ્સો. પોતાના આગેવાનને દુશ્મનોના સૈન્યમાં ધુસી ગએલો જોતાંજ ગુજરાતી સૈન્ય પણ દુશ્મનના સૈન્યની ઉપર તુટી પડ્યું. દુશ્મનોના હાથમાં એ છેલ્લીજ જગ્યા હોવાથી તેઓ પણ મરણીયા થઈને લડતા હતા. આખરે કેસરીસિંહ તે સૈન્યના નાયક ઉડુભંગની સામે જઈ પહોંચ્યો. તે બંનેમાં ઢાંઢા-ચુદ થવા લાગ્યું. ઉડુભંગને તેના સૈનિકોની તત્કાળ મદદ આવી મળી. આ સમયે કેસરીસિંહ એકલો થઈ ગયો અને તેણે ‘વનવાસી-વનવાસી’ એવી મોટેથી બૂમ પાડી.

તે સાંભળતાંજ વનવાસી પણ દુશ્મનોને કાપતો કાપતો તરતજ કેસરીસિંહને સહાય થવા તેની પાસે જઈ પહોંચ્યો. આ વખતે કેસરીસિંહની હાલત સુડીમાં સોપારી જેવી થઈ પડી હતી. તેના મસ્તક

ઉપર દુશ્મનની તરવાર ચમકતી હતી. એક પલકમાં તે તરવારને ઉલટી મતિ મળી અને તે તલવાર હાથની સાથેજ દૂર જઈ પડી. કેસરીસિંહની સામે લડતા એ દુશ્મનોમાંથી એકને ઉપર પ્રભાણે વનવાસીએ શસ્ત્ર રહિત કરી નાંખ્યો અને બીજાની ગરદન પોતાના ડાબા હાથે ઝાલી તરવારની મૂકનો સખત પ્રહાર તેની છાતી ઉપર કર્યો. તેને જમીન ઉપર પછાડ્યો. આમ વનવાસીએ કેસરીસિંહના ઉભય શત્રુઓને જમીનદોસ્ત કરી તેને મુક્ત કર્યો. નીચે પછડાએલા મનુષ્ય તરફ સંતાપથી જોતો અને કોપાંધ થઈ દાંત હોઠ કરડતો, કેસરીસિંહ તેને જોવા લાગ્યો. પછી તેની છાતી ઉપર પગ મૂક્યો અને તેની ઉપર ધા કરવા માટે પોતાની તરવાર ઉપર ઉઘડી. તે વખતે તે નીચે પડેલા પુરૂષે તેની પાસે પ્રાણદાનની યાચના કરી. તેના જવાબમાં કેસરીસિંહે શું કહ્યું, તે અમે આ પ્રકરણને મથાળે લખી ચૂક્યા છીએ.

તે સમયે એકદમ વનવાસી આમળ આવ્યો. તે જો જરાક આમળ ન આવ્યો હોત તો કોપાંધ થએલા કેસરીસિંહની સમક્ષે દુશ્મનના જીવનજલનું શોષણ કરી લેત પરંતુ કેસરીના વારને ઉપરને ઉપર ઝીલી લેતાં વનવાસીએ કહ્યું—

“સામંત ! તે મારો કેદી છે અને તેને હું પ્રાણદાન આપુંકું !”

“વનવાસી ! તમે આ શું કરો છો, તેની તમને ખબર નથી. નીચ-નરાધમ કે જેને હુમંગના નામે ઓળખવામાં આવે છે તે આ પોતેજ છે. ”

“અભયદાન ! મહાનુભાવ ! શરણાગતને અભયદાન આપવું, એ ખરા ક્ષત્રિયનું ભૂષણ છે. માટે મને જીવતદાન આપો !”

“મારા પ્રાણ જય તો ભમે જય પણ ઓ દુષ્ટ હુમંગ ! હું તને હવે જીવતો છોડીશ નહિ. ”

“અભયદાન માગનારની મરદન ઉપર તરવારનો ધા ધામ તે પહેલાંજ તે તરવારથી મારી મરદન ઉડી જવી જોઈએ. કેસરી ! તેને છોડી દો.”

“વનવાસી-વનવાસી ! તમે ખચિત માનજો કે-તેના મર-ણમાંજ આપણી સહિસલામતી છે. આપણી પવિત્ર માતૃભૂમિના કલ્યાણને માટે અને મારા બળતા હૃદયને શાંતિ ધામ તેટલા માટે તેણે મરવુંજ જોઈએ.” આમ કહી કેસરીએ ઉડુંબંગનું આવડું ઝાલી પોતાની તરફ ખેંચ્યો.

વનવાસીએ કેસરીસિંહની ઉદ્ધતાઈ ચાલવા દીધી નહિ. વન-વાસી ઉડુંબંગને પોતાની પાછળ લઈ પોતે કેસરીનો ક્રોધ શાંત કરવા પોતાની છાતી તેની આગળ ધરે છે, ત્યાં તો ઉડુંબંગે-કેસરીને બે-સાવધ જાણી એવા જોરથી એક સાત મારી કે જેથી કેસરી જમીન ઉપર પછડાઈ પડ્યો. પછી તરતજ વનવાસી તરફ ફરી એક પલકમાંજ પોતાની બેટમાંથી એક કાતિલ કટાર કાઢી તેના પડખામાં જોરથી મારી દીધી અને પોતે ત્યાંથી પલાયન કરી ગયો. તે ધાથી વનવાસી પૃથ્વી ઉપર પછડાયો તો નહિ પણ તેની આંખ આગળ થોડીવારને માટે અંધકાર છવાઈ ગયો. ઉડુંબંગની નિમકહરામીથી વનવાસી અને કેસરી એટલા બધા તો અજાણ થઈ ગયા હતા કે ન્હાસી જતા કેદાને ફરી કેદ કરવાનો હુકમ પણ-પોતાના સૈનિકોને-તેઓ આપી શક્યા નહિ. જેતજેતામાં ઉડુંબંગ પોતાના સૈન્યમાં ચાલી ગયો. આમ ગુજરાતનો અનુરૂપ સર્પ સાણસામાં સપડાયો હતો પણ છટકી ગયો અને હાથમાં આવેલો દુરમન વનવાસી અને કેસરીસિંહને હાથ તાળી દઈ ગયો. વનવાસી સાવધ થયો એટલામાં તો મુજરાતીઓ કિસ્સામાંથી સળગતી મશાલો લઈ ત્યાં આવી પહોંચ્યા.

આ વખતે અપમાન પામેલો કેસરીસિંહ પોતાની તરવારનો અમ-
ભાગ જમીન ઉપર ટેકવી, તેની ઉપર પોતાનો તમામ ભાર રાખી
નીચે મુખે ઉભો રહ્યો હતો. અજયસિંહ, વનવિહારી અને રેવાકાંઠાના
સામંત ત્યાં એકઠા થયા. વનવાસીનો હાથ જખમમાં ખુંચી ખેંચી
કટાર ઉપર હતો. તે જખમ વનવિહારીના જોવામાં આવતાંજ તે ગભ-
રાઈ થયો અને ખોલી ઉઠ્યો કે—“ઓ પ્રભુ ! વનવાસી, શું તમને ધા-
લાગ્યો છે ? ક્યા નરાધમે આવો દગો કર્યો !”

“ એ કટારનો ધા કાંઈએ કર્યો છે ! ” અજય ખોલ્યો.

“ તેથી કાંઈ પણ થઈ શકે તેમ નથી. ચોક્કસ લોહી વહી
ગયા પછી બહુ ઠીક થઈ જશે. તમે મારી જરાએ ફિકર કરશો નહિ.”

એમ કહી તેણે પોતેજ કટાર ખેંચી કાઢી કે તરતજ વનવિ-
હારી પોતાના કમરબંદ ફાડી તેમાંથી જોડતું વસ્ત્ર લઈ તે ધા
બાંધી નાંખ્યો.

પ્રકરણ ૪૧ મું.

“ વનવાસી—વનવાસી ! આ લ્યો અને જુઓ, તમારી દયાનું
કેવું બચંકર પરિણામ આવ્યું ! ” કેસરીએ કહ્યું.

“ કેસરી ! તમારું કથન સત્ય છે. જો કે મારી દયા અપાત્રે
અને અસ્થાને વપરાઈ છે છતાં પણ મેં મારો ક્ષત્રિયધર્મ બજાવ્યો
છે, તેથી મને કાંઈ પણ પશ્ચાત્તાપનું કારણ નથી.”

“ શું તમે તેને મનુષ્ય માન્યો ? વનવાસી ! મારે કહેવું જોઈએ
કે—આ તમે એક બચંકર બૂલ કરી છે. હુબંગ મનુષ્ય નથી અને
તેમાં જરાએ મનુષ્યત્વ પણ નથી. તે એક નીચ નરાધમ, રાક્ષસ હૃદયી

દાનવ છે, એ વાત તમે શું હવેજ જાણી ? ”

“ કેસરી ! તારી બેસમજને લાઇ આપણા પાંજરામાં પૂરાએલો પક્ષી ઉડી ગયો. મનુષ્યત્વ કે ક્ષત્રિયધર્મને માટે નહિ તો પણ રાજ-કારણને માટે અને કસ્યાણુપતિના કેદખાનામાં સમડતા-રીખાતા ગુજ-સતી કેદીઓને માટે આપણે તેને જીવતો રાખવાની જરૂર હતી. પણ હવે નિરર્થક વાદવિવાદમાં વખત વીતાવવો બ્યર્થ છે. થયું તે થઇ ગયું અને તેને માટે હવે શોક કરવો નકામો છે. હવે આપણે આપણા કાર્યની સિદ્ધિને માટેની તજવીજ કરવાની છે. ”

એટલું કહી રહ્યા પછી વનવાસીની નજર પાસેજ ઉભેલા વનવિહારી તરફ ગઇ. તરતજ તેને તેણે પાસે બોલાવી તેની પીઠ ધાખ-ડતાં-શાખાસી આપતાં તેણે-કહ્યું:—

“ મારા બહાલા શરવીરો ! આજના વિજયનો તમામ જસ આ વીરયુવકને છે. આનો ચતુરાઇથી આજે આપણે વિજય પ્રાપ્ત કરી શક્યા છીએ. આથી હું આપ તમામની સન્મતિથી આજે એને આપણા બરોબરીઆ સરદાર તરીકેની પદવી આપું છું. ”

એમ કહી વનવાસીએ પોતાની કમરથી તરવારનો બંદ કાઢી તેની કમરે તે બાંધી દીધો. પછી પોતાની તરવાર તેને ધણાજ માન-પૂર્વક સમર્પણ કરી. તે તરવાર પોતાના હાથમાં લઇ તેને તથા તમામ ગુજરાતી વીરોને નમન કરતાં તે બોલ્યો:—

“ વીરનરો ! સજ્જનોના સંરક્ષણ માટે અને દુર્જનોના સત્તાનાશ માટેજ આ તરવારનો હમેશાં ઉપયોગ થશે. ન્યાય અને નીતિની તરફદારી કરતાં તેને કોઇ કાળે મ્યાનમાં મૂકી રાખવામાં આવશે નહિ ! ” વનવિહારીએ કહ્યું.

“ બહાલા વીર ! જા, યોડાક યોદ્ધાઓને સાથે લઇ આપણે જે

બાળુએથી ઉપર ચઢ્યા તે તરફનું નાકું તું સંભાળ !”

સ્થળે સ્થળે પોતાના બચાવ માટે સૈન્ય મોકલી દીધા પછી વનવાસીએ અજયસિંહ તરફ જોઇને કહ્યું—“ અજયે ! ઠાકોર શ્રી ચાંપા-જીનો છુટકારો કરવાનું મહાન કામ તમારે માથે છે.”

આ કરતાં અધિક પ્રિય કામ અજયને માટે બીજું શું હોઇ શકે ? તે પોતાના માણસોની સાથે કેદખાના તરફ ગયો કે જ્યાં ઠાકોર ચાંપાજીને કેદ કરવામાં આવ્યા હતા. તે કેદખાનાનો દરવાજો તોડી અજય ગુજરાતની સ્વતંત્રતા-સ્વરાજ્ય-ની ગર્જના કરતો કેદખાનામાં ગયો. બહાર થતા કોલાહલનું ખરું કારણ ઠાકોર ચાંપાજીના જાણવામાં આવે, એ ન બનવાજોગ હતું. બહાર થતા કોલાહલ ઉપરથી ફક્ત એટલુંજ તેના જાણવામાં આવી શક્યું હતું કે—બહાર કાંઈક ઝપાઝપી થતી હશે. અખિલ ગુજરાતના ગુજરાતીઓ પોતાથી બની શકતી તમામ શક્તિઓ એકત્ર કરી પોતાની ગુલામગિરીનાં બંધનો અને પોતાનું કેદખાનું તોડવા માટે અર્વાચન અને આકાશને એકત્ર કરી રહેલા છે, એ સમજવા માર્ગ તેને ન હતો. અંતર્યામી હૃદયદેવતા તેમને માત્ર એટલુંજ જણાવતી હતી કે—ગુજરાતે આરંભેલા સ્વતંત્રતાનું ફળ અર્પનારા રણયુદ્ધનું આ શુભ મંગલ છે. એક ક્ષણને માટે આ-શાનો અતિરેક અને એક ક્ષણને માટે નિરાશાનો અતિરેક એમ પરસ્પર વિરોધી ભાવનાઓના તરંગો તેમના હૃદયસાગરમાં ઉદ્ભવતા હતા. તે ભિન્ન ભિન્ન ભાવનાઓનું યુદ્ધ અવિચળપણે સહન કરવાની તેનામાં શક્તિ નહોતી. તે ‘ગુજરાત-ગુજરાત !’ કરતો પોતાની પથારી ઉપર પડ્યો ત્યાં તો વિજયી અજયસિંહ—સ્વતંત્રતાની અને સ્વરાજ્યની ગર્જના કરતો અજયસિંહ—તેમની સામે આવીને ઉભો રહ્યો. પોતાના પ્રિય ઠાકાશ્રીને પગે પડી અભિમાન અને પ્રેમની વૃત્તિથી મદ્દમદ્દ થએલા

સ્વરે અજય બોલ્યો—“પિતાજી—પિતાજી ! તમે સ્વંત્ર છો !”

પિતા—પુત્ર અને માતા તુલ્ય કાકી, એ ત્રિપુટીનું મધુર મિલન જોઈ તેમ—અન્ન—ના આનંદને પોતાનોજ આનંદ માની અંતઃકરણમાં અનહદ આનંદનો અનુભવ લેતા વનવાસી તરફ ઠાકોરની નજર જતાંજ તેમણે વનવાસીનો હાથ પકડી પોતા તરફ તેને ખેંચ્યો. પછી તેને હૃદય સાથે ચાંપી વાત્સલ્ય ભાવે પ્રેમથી ઠાકોર ચાંપાજીએ કહ્યું—

“પરોપકારની સાક્ષાત્ પ્રતિમા સ્વરૂપ પવિત્ર પુરૂષ—મારા ઉપર અનંત ઉપકાર કરનાર દેવ ! હું તારા ઉપકારો કયા શબ્દોમાં માનું, તેની મને કાંઈ પણ સમજણ પડતી નથી.”

હૃદયને સદ્ગદિત કરનાર પ્રેમના રસથી—કૃતગુણહિથી—છલોછલ છલકાતા ઠાકોર ચાંપાજીના ઉદ્ગાર સાંભળી વનવાસી પણ મુહમુહ થઈ ગયો. મધુર અને કોમળ શબ્દોમાં ઠાકોરનું સાત્વન કરતાં તેણે કહ્યું—

“ઠાકોર સાહેબ ! અરણ્યની પતાકા સાથેજ ગુજરાત દેશની પતાકા પાવાગઢના દુર્ગ ઉપર ફરકાવી, અરણ્યોદય પછી ઉદય પામનારા સૂર્યનારાયણની જેમ ગુજરાત દેશના નભમંડળમાં પણ સ્વતંત્રતાનો સૂર્ય સત્વરજ ઉદય પામશે, એવો હે તાત ! તમે ગુજરાત અને ગુજરાતીઓને આશીર્વાદ આપો !”

વનવાસીને જોઈ ઠાકોરને જે પ્રમાણે આનંદ થયો હતો તેજ પ્રમાણે ધચ્છાવતીને પણ આનંદ થયો હતો અરો કે ? તો પછી તે ચમત્કારિક નજરે તેના તરફ જા માટે જોતી હતી ? વનવાસીનો રક્તમય પોશાક જોઈને અથવા તો હજી સુધી પણ રક્તનું વમન કરનારી તેની રણચંડિકા સ્વરૂપ સમશીર જોઈ શું તે ભય પામી હશે ? ઠાકોર અને પદ્મિનીના મુખેથી રાત દિવસ જેના સ્તુતિસ્તોત્રો ધચ્છાવતીના સાંભળવામાં આવેલ હતાં તે શરવીર એકાએક પોતાની સમક્ષ

પ્રકટ થયો તેથી તેનું હૃદય ઉપકાર ભાવનાથી ભરાઇ આવ્યું હતું ? તે અમે કહી શકતા નથી.

કુદરતના સૌંદર્યથી સુભોભિત બનેલ, નિર્મળ પ્રજ્ઞાંત એવા એકાદ સરોવરના સ્વચ્છ જળમાં, નભમંડળમાં સોળે કળાઓથી ખીલીને પ્રકુલિત બનેલા કુમુદિની પતિનું જોવું તેજસ્વી મધુર અને હૃદયંગમ પ્રતિબિંબ પડે છે, તેજ પ્રભાણે વનવાસીના વ્યંગરહિત અને દિવ્ય-કાંતિમાન મુખ સૌંદર્યના સરોવરમાં કામળતા, નિષ્કલંકપણું, પવિત્રતા, સૌજન્ય અને અનહદ ઐશ્વર્ય આદિકતું પ્રતિબિંબ પડેલું હતું અને તેજ વનવાસીના મુખ સૌંદર્યના સરોવરે ઇચ્છાવતીને માંડી ઘેલી કરી મૂકી હતી. સર્વાંગમાં ઉજળતી જુવાનીએ અને પ્રસિદ્ધ પૌરુષે તેને જીરફી નાંખી. વનવાસીના સુંદર સ્વરૂપ, માનમરતબો, હકુમત, જુવાની અને પૌરુષે ઇચ્છાવતીની હૃદયચીણા ઉપર આધાત કર્યો. માનવજાતિના સૌંદર્યનું આ અપૂર્વ ચિત્ર તો નથી ને ? સમ્રાટ જીવ-કના મદને ઉતારનારો આ ચરવીર પણ તે કષ્ટ કામિની માટે..... એવા વિચાર નાદરૂપ ઝલુકારથી ઇચ્છાવતીની હૃદયવિણા ઝલુઝલુવા લાગી. હે મહાત્મન ! આ પવિત્ર પુરુષને એવા ઉચ્ચ સ્થાને-ઉંચી જગ્યાએ-રાખ કે તેને કોઇ પણ માનવી માનિનીની સકામ દ્રષ્ટિ કદાપિ ન જોઇ શકે ! ”

પ્રકરણ ૪૨ મું.

‘ માયું વાઢે તેજ માલ દાઢે ! ’ એ કહેવત મુજબ ગુજરાતીઓએ દ્રવનિશ્ચયથી કરેલા પ્રયત્નમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી. તેઓએ દક્ષણીઓ પાસેથી પાવામઠનો કિસ્મો જીતી લીધો. હવે ગુજરાતનો રાષ્ટ્રીય-વન

પાવાગઢ ઉપર ફરકવા લાગ્યો. તે વાતાવરણની અંદર એવી ભાવના ફેલાવતો હતો અને જાણે કહેતો હોય કે—“હે ગુજરાતના શૂરવીર દેશ-ભક્તો! તમે અહીં આવો અને આ જનની જન્મભૂમિનો દુશ્મનોની બેડી-ઓમાંથી ઉદ્ધાર કરો! એજ દેશસેવા માટે અહીં આવી એકત્ર થાઓ!”

પાવાગઢ જીતી લીધા પછી તરતજ મહિકાંડાના સામંત જીવનદાસ વનવાસીને મળવા માટે પોતાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરવા લાગ્યા. જે વખતે જીવનદાસ વનવાસીને મળવા આવ્યા હતા તે વખતે વનવાસી પોતાના સાથીદારો સાથે રણભૂમિમાં જખમી થએલા લોકોની તપાસ કરતો ફરતો હતો. જખમી થએલા લોકો-પછી તે ભક્ષે તે દુશ્મન કેમ ન હોય-ની સારવાર કરવાની ગોઠવણ કરી. તેમને શાંતિ થાય તેવા બે ચાર શબ્દો પણ કહીને આશ્વાસન આપતો હતો-સમાધાન કરતો હતો. તમામ જખમી લોકોને યથાસ્થાને પહોંચાડી દીધા પછી-બૂલથી કોઈ સમરભૂમિમાં રહી તો નથી ગયું ને, તે જોવા વનવાસીએ ચારે તરફ નજર નાંખી. જ્યાં ત્યાં મડદાં પડેલાં તેના જોવામાં આવ્યા. તે ખીબત્સ, બીધણુ અને કરણાજનક દેખાવ જોતાંજ વનવાસીનું કામળ હૃદય દ્રવિભુત થયું. તેની આંખોમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યા. અજયસિંહને તે દેખાવ દેખાડતાં વનવાસીએ કહ્યું—

“અજય ! આ કેવો ભયાનક દેખાવ છે તે જો ! આ મનુ-ષ્યની રાક્ષસી મહત્વાકાંક્ષાનું બીધણુ ચિત્ર કેવી હૃદયભેદક કઠોરતાથી ભરપૂર છે. જો ! પણ એઓને એમને એમ રહેવા ન દેવા જોઈએ. એઓની પણ અન્તિમ વ્યવસ્થા કરી નાંખવી, એ આપણું પવિત્ર કર્તવ્ય છે.”

“આપણે તેમની સાથે સંબંધ શો છે ? એ મડદાંઓ ભક્ષેને એમને એમ પડ્યાં રહે તેમાં આપણે શું ? કામડા-ગીધડાંઓ ભક્ષે એથી ઉભણી કરે. આપણે તેમના પેટ ઉપર પાદું શા માટે મારવું જોઈએ.”

“અજય! આ તારો કેવો તામસી-રાક્ષસી-વિચાર. તેઓ મરણ પામ્યા. હવે આપણી સાથે તેમનો શો વેરભવ છે? આપણા જેવાજ-યોગ્ય સમય પહેલાં તે-પણ માણસોજ હતા. આપણે અને તે બધા એકજ સ્નેહમયી દેવી પૃથ્વી માતાનાં સંતાનો છીએ. આપણી જેમજ તેમને પણ શા માટે સહમતિ ન મળવી જોઈએ? અજય, આપણે એક તત્વ માટે લડીએ છીએ અને તે તત્વ માનવી-હક છે તથા આપણે તે હકનો પુરસ્કાર કરનારા છીએ.”

“ ઉદારહૃદયી મહાત્મા વનવાસી-વનવાસી! અમારા અંતઃકરણમાંની સુકોમળ, દયામયી ભાવનાઓ અને સ્નિગ્ધ ચિત્તવૃત્તિઓનું ભુવડે અને તેના મહાંધ મુત્સદ્દીએ ક્યારનુંએ ખૂન કરેલ છે. તેના તરફથી જે અમારા ઉપર જીલમ ગુજરવામાં ન આવત તો આખરે સમશીર હાથમાં ધારણ કરવાનો આવો વખત ન આવત અને આવું રણકંદન મચાવવાનું પણ અમારે કાંઈ પ્રયોજન નહોતું. આઘાતને પ્રત્યાઘાત થવોજ જોઈએ અને પથ્થરનો જવાબ પથ્થરથીજ આપવો જોઈએ. આ એક સંસારનો નિયમ છે. જેમ રાવણને માટે રામ, કૌરવોને માટે પાંડવો, હિરણ્યકશ્યપને માટે નરસિંહ, સૂર્યાજીને માટે વનવાસી અને તિરૂમલ્લને માટે કેસરી, આમ શેરને માથે સવાશેરનો જન્મ થવોજ જોઈએ. કારણ? આ જગતનો ન્યાય છે.” વનવાસીની વાત સાંભળી પાસેજ ઉભેલા કેસરીસિંહે કહ્યું.

“ પ્રિય કેસરી! હું કપૂલ કરૂં છું કે, આઘાતને પ્રત્યાઘાત જોઈએ જ છે પણ તે પ્રત્યાઘાતમાં નિષ્કુરતા કે કૂરતા ન હોવી જોઈએ. નિષ્કુરતા અને નિર્દયતા કે કૂરતાથી કરવામાં આવેલો પ્રત્યાઘાત ફળદાયક થતો નથી. દયાયુક્ત પ્રત્યાઘાત અન્તે શ્રેયસ્કર થયા વિના રહેતો નથી. બંધુ! હવે તારા કપાળ ઉપરની કૂરતાની કરચલીઓ કાઢી નાંખ. તારૂં છત્ર ન્યાંસુધી મારા મસ્તકે હશે ત્યાંસુધી હજારો

સર્વાશ્રયી મારા મસ્તકને તાપ કે ત્રાસ આપી શકશે નહિ.” સ્થિર અને શાન્ત નજરે કેસરી તરફ જોઇ રિમતહાસ્ય કરી વનવાસીએ કહ્યું અને પછી તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇ ચાલવા માંડ્યું.

રણભૂમિમાંથી વનવાસી પોતાના માથુસો સાથે પાછો વળે તેટલામાં જ એક દૂતે આવી મહિકાઠાના સામંત જીવનદાસ - મળવા આવ્યાના ખબર વનવાસીને એક ગુજરાતીએ આપ્યા.

“ હું તેમની સામે તેમને સન્માન આપવા જઈ છું. તેઓ અર્જુનની જેવા પરાક્રમી છે અને તેમની રણકુશળતાથી આપણને મળ્યા જ શક્યો થયા વિના રહેશે નહિ. ” દૂતના મુખેથી જીવનદાસ આવ્યાના ખબર સાંભળી કેસરીસિંહે આનંદથી કહ્યું.

“ બહે, જી. કેસરીસિંહ ! આપણે આ દુર્ગમાં દરેક ગુજરાતીને સન્માન આપવું જોઈએ. ” વનવાસીએ કહ્યું.

તે સાંભળી કેસરીસિંહ સામંત જીવનદાસની સામે ગયો. આ વખતે કેસરીની મુખમુદ્રા ઉપર વિજય અને અભિમાનનું તેજ ચમકતું હતું. તેને જોતાં જ સામંત જીવનદાસે કહ્યું—

“ આજે હું આ શું જોઈ છું ? પાવાગઢની ઉપર આપણા મહૂમ મહારાજ જયશિખરીનું નિશાન ફરકતું જોઈ છું અને દેસરી, આપે પણ વીરવ્રત પારણ કર્યું છે ! પણ અચારે ઉકુબંગ ક્યાં અને જીવકની સેના ક્યાં ? આ શો આશ્ચર્યજનક ખતાવ ખતી ગયો ? ”

“ સામંતરાજ ! જીવકના આક્રમણ સૈનિકોને અમારી સમશેરોએ જીમિના ગર્ભમાં હમેશને માટે નિદ્રાધીન કરી દીધા છે. ઉકુબંગ એક નામદની જેમ કોણ જાણે ક્યાંએ ન્હાસી ગયો છે. હવે તમે આ દુર્ગની ઉપર દુસ્મનનું નિશાન જોઈ શકશો નહિ અને જો કદાચ તેવો પ્રસંગ આવી પણ જાય તો આ દુર્ગ પૃથ્વીના પેટમાં સમાઈ જશે. ”

“આ બધો તમારોજ પ્રભાવ ને ?” સામંતે અત્યંત આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું.

“ના, તેમ નથી, જીવડના સામ્રાજ્યને ડગમગારી દેનાર મારા સેનાપતિનું આ પરાક્રમ છે—પ્રતાપ છે. તેમનું નામ વનવાસી છે અને તેમનોજ આ બધો પ્રભાવ છે. પોતાના સહયુધોના સામર્થ્યને લાઇ મિત્રનો અને શત્રુ બંનેને તેઓ જીતી તેઓની ઉપર પોતાની હકુમત ચલાવી શકે છે.”

ત્યાર પછી કેસરીસિંહે સામંતને પાવાગઢ જમાની તમામ હકીકત કહી સંબળાવી તે સંબળી રહ્યા પછી સામંતે કહ્યું:—

“આવો બનાવ બની ગયો અને કાર્ય પણ થઇ ગયું છતાં તેની મને ખબર પણ ન પડે, એ એક મહાન આશ્ચર્યજ કહી શકાય. જેને માટે મેં મારો ધણો સમય વ્યતીત કર્યો અને જે કાર્યની ઈમારત ચણવા માટે મેં ધણા વર્ષોથી વિચાર કરી રાખ્યો હતો, તે મારા મનોરથોનો વૃક્ષ ઉત્પન્ન થઇ મોટો થયો, તેને પત્ર-પુષ્પ અને ફળ પણ આવ્યાં અને તેનો બહાર પણ ખીલેલો મને દેખાય છે. કેસરી! ચિંતા નહીં, મારા હાથે ન થએલું કામ વનવાસીને હાથે થયું તેથી મને અત્યંત આનંદ થાય છે. ચાલો, કેસરી ચાલો, હવે હું પણ તે મહાત્માના પવિત્ર દર્શનનો લાભ લઇ માફ જીવન સફળ કરું અને તમે તેને જેમ પોતાનો આજેવાન માનો છો, તેમ હું પણ તેને આજેવાન માની તેનો એકનિષ્ઠ-પ્રમાણિક ભક્ત બાજી થાઉં છું !”

આ વખતે રેવાકાંઠાના સામંત, અજયસિંહ અને વનવાસી સામેથી આલી આવતા હતા. રેવાપતિને જીવનદાસ ધણીજ સારી રીતે ઓળખતા હતા. તે ત્રિપુટીને જોતાંજ કેસરીસિંહે વનવાસી તરફ અંશુલી નિર્દેશ કરી જીવજીવતાને કહ્યું:—

“સામંતરાજ ! એજ અમારા આગેવાન અને મહાત્મા વનવાસી !” એટલામાં તો વનવાસી આગળ આવી બોલ્યો—“સામંતરાજ ! અમે અમારા અંતઃકરણના સમ્પૂર્ણ સન્માન સાથે આપને અભિવંદન આપીએ છીએ આ દુર્ગમાં આપનું સન્માન કરીએ છીએ.”

“ગુજરાતના વીરશિરોમણિ પવિત્ર પુરુષ ! આ એક એકનિષ્ઠ દેશભક્તનો મુજરો સ્વીકારો અને તેના અનુયાયીઓની સેવાનો સ્વીકાર કરો !” વનવાસીને પ્રેમપૂર્વક મુજરો કરતાં સામંત જીવનદાસે કહ્યું.

“મહિકોદાના સામંતરાજ ! આપનું સામર્થ્ય અમને મળેલું હોવાથી હવે ગુજરાતને—આપણી જનની જન્મભૂમિને—સત્વર સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થશે, એમાં જરાપણ સંદેહ નથી. માટે પધારો !”

આ પ્રમાણે જીવનદાસને સન્માન આપી સર્વ મંડળ ઠાકોર ચાંપાણ પાસે—તેમને મળવા આવી પહોંચ્યું.

પ્રકરણ ૪૩ મું.

તે વખતે ચાંપાણ એક દિવાનખાનામાં એક આવેલા વિશાળ કોચ ઉપર પડ્યા હતા. પાસેજ ઇચ્છાવતી અને થોડીક દાસીઓ સેવામાં ઉભી હતી. આવેલા મંડળને જોતાંજ દાસીઓ ત્યાંથી આસી ગઇ પણ ઇચ્છાવતીના પગ ત્યાંથી ખસી શક્યા નહિ. તે જાણે ગમ. રાઇ ગઇ હોય, તેવું તેને થઇ ગયું અને વનવાસીની સાથે ખીજ સામંતો હોવા છતાં પણ તેની નજર વનવાસી ઉપરથી ખસી નહિ. જ્યારથી વનવાસી લાં આબો લારથીજ ઇચ્છાવતી તેની તરફ અનિમિષ નજરે જોઇ રહી હતી. તેનો ભાસ વનવાસીને પોતાને પણ થયો પરંતુ અંગાજળ સમાન તેના નિર્મળ ચિત્તમાં તે દ્રષ્ટિ માટે લગારે કુભાવ

આબ્યો નહિ. ધીમે ધીમે મંડળ છેક નજીક આવી પહોંચ્યું. તે વખતે ઇચ્છાવતી માટે કુલવધુનો આચાર તોડ્યો કે ત્યાંથી ચાલી જવું, એ બેજ માર્ગ હતા. છેવટે તેણે ખીજા માર્ગનું અવલંબન કર્યું પણ જેવી તે ત્યાંથી જવા લાગી તે વખતેજ રેવાધીશે કહ્યું:—

“અમારો સંકાય રાખવાનું આપને કંઈ પ્રયોજન નથી. કારણકે ચાંપાળ અમારા પિતા સમાન હોવાથી તમે તો અમારી માતા તુલ્ય છો, તેથી પોતાનાં સંતાન યોગ્ય વયનાં થયાં હોય છતાં પણ તેમની શરમ રાખવાનું માતાને કંઈ કારણ નથી.”

ઇચ્છાવતીને આના કરતાં વધુ આગ્રહની જરૂર પણ નહોતી. તુરંતજ તે અટકી ગઇ અને ઠાકોરની પાછળ આવીને ઉભી રહી. સાથી પહેલાં તે ખંડમાં જીવનદાસે પ્રવેશ કર્યો. તેના ઉપર નજર પડતાંજ ચાંપાળએ તેને ઓળખી લીધો. તે તેના સ્વાગત માટે તૈયાર થઇને બેઠા હતા તેથી તે નજીક આવતાંજ તે ઉભા થયા અને સપ્રેમ તેને બોલ્યા. તે પછી વિવેકયુક્ત શબ્દોમાં પ્રાથમિક વાર્તાલાપ થયા પછી જીવનદાસે કહ્યું:—

“ઠાકોર! વનવાસી જેવા પવિત્ર પુરુષના નિશાન નીચે દાખલ થવા માટે આજે હું અહીં આવ્યો છું.”

તે સાંભળી પ્રેમજળ અવતા નયનોવડે જીવનદાસ તથા વનવાસી તરફ જોઇને ચાંપાળએ કહ્યું:—

“જીવનદાસ, હું સંહારકર્તા કાળથી હવે જન્મત થયો છું. હવે જોતજોતામાં આપણી ગુજરાત દુશ્મનના પંજમાંથી મુક્ત થવીજ જોઇએ. ઇશ્વરી યોજનાના ચંત્ર ઉપર અત્યારે ગુજરાત ચઢી ચુકી છે અને હવે ગમે તેટલી અગવડો આવે તોપણ તે સ્વતંત્ર થવા વિના રહેનાર નથી! દુષ્ટોનો નાશ કરવા માટે કાળબળે તેને આગળથીજ મુક્ત

કરી રાખેલ છે, એવી મ્હારી ખાત્રી છે. માટે દરેક ગુજરાતીએ આ પવિત્ર અને મંગળ કાર્યને અર્ચુનની જેમ હસ્તસ્પર્શ કરીને નિમિત્ત માત્ર પણ થવું જોઈએ, એવી મારી ઇચ્છા છે.”

“હાકોર, આપનું કહેવું બ્યાજળી છે. મારા હુકમ નીચે એક હજાર બહાદુર સૈનિકો અને પાંચસો ઘોડેસ્વારો તૈયાર છે. તે તમામ સંધ્યા સમય થવા પહેલાંજ ગુજરાતના ગમે તેવા ભાગમાં સ્વેચ્છાથી કર્તવ્ય અભવવા જવા તૈયાર થશે.” સામંતે કહ્યું.

“પણ એટલી બધી ઉતાવળ શી છે ?” પછી ઇચ્છાવતીએ વનવાસી તરફ જોઈનેજ કહ્યું. “આ મહાભાગને થોડી વિશ્રાન્તિ તો લેવા દો.”

“માણ, આપને મારા સાર ચિંતા થાય તે સ્વાભાવિક છે, પણ કલ્લનો અમારો વિજય અને તેમાં વળી જીવનદાસ જેવા પ્રખળ સામંતની સહાય, એ બેથી મારો થાક હતો ન હતો થઈ ગયો છે અને અમારામાંના દરેકને પંચાસર ઉપર હલો લઈ જવાનો ઉત્સાહ આવ્યો છે.” ગુજરાતના વનવાસીએ માતૃભૂમિના કલ્યાણ આગળ પોતાના શ્રમની કંઈ પણ પરવા ન કરતાં કહ્યું.

“ખરૂં છે. અમે નિદ્રા લેવા માટે કાંઈ પાવામઠ મેળવ્યો નથી. જો આટલામાંજ અમે થાકી જઈએ અને વિશ્રાન્તિ લેવા રહીએ તો કલ્યાણનો રાવણ તરતજ આપણા દરવાજા આગળ આવીને ઉભોજ રહેતો.” દરેક બાળકમાં ઉતાવળો કેસરી વચમાંજ બોલી ઉઠ્યો.

કેસરીસિંહના બોલવા તરફ લક્ષ ન આપતાં ઇચ્છાવતીએ વનવાસીને ઉદ્દેશીને કહ્યું. “શું હાકોરને અત્યુદ્ધી દાવાનળમાં મુકીને તમે ચાલ્યા જશો ? વનવાસી, મને તો એમ લાગતું હતું—”

“માતાજી, હાકોર સાહેબ માટેની મારા હૃદયમાંની એકનિષ્ઠ

બંધિતને શોભા આપે તેવું યોગ્ય કાર્ય હું અવશ્ય કરીશ. ” “ જો અહિં રહેવામાં આપને નિર્ભયપણું ન લાગતું હોય તો જો નિર્ભય જગાએ જવાની તમારી ઇચ્છા હશે ત્યાં તમને પહોંચાડવામાં આવશે. ” વનવાસીએ કહ્યું.

એટલામાં ભોજનની તૈયારી થવાથી તે સંવાદ ત્યાંજ અટક્યો. ભોજનની સઘળી વ્યવસ્થા ખાસ ઇચ્છાવતીની દેખરેખ નીચેજ થઈ હતી અને તે વખતે પણ આદરાતિથ્યમાં ઇચ્છાવતીનું ધ્યાન ખાસ કરીને વનવાસીની તરફજ હતું; તે વાત ભોજન-સમારંભમાં હાજર રહેલા મંડળના ધ્યાનમાં આવ્યા વિના રહી નહિ. પરંતુ તે સંબંધમાં કોઇના પણ મનમાં લેશ માત્ર પણ શક આવ્યો નહિ. કારણ કે પાવાગદના વિજયથી સર્વ માણસોનું લક્ષ્યબિન્દુ તરીકે વનવાસી અનેક હોવાથી તેઓનું લક્ષ્ય તેની તરફજ હોય તેમાં નવાઇ નહિ.

આનંદભેર વાર્તાલાપ સાથે ભોજનવિધિ ચાલતો હતો તે વખતે ચાંપાળએ આખા મંડળ ઉપર દૃષ્ટિ દેરવીને વનવાસી-પ્રત્યે પૂછ્યું:-

“ વનવાસી જે વીર પુરૂષની બહાદુરી અને ચાલાકીને લીધે તમે અમને મુક્ત કર્યા તે વીર યુવક ક્યાં છે ? ખરી રીતે જોતાં તો આજની પંક્તિનું અગ્રમાન તેનેજ મળવું જોઇએ. ”

“ તે વીર પુરૂષ વનવિહારી કોઇ ખાસ જરૂરના કામ માટે અહીંથી ગાયો ગયો છે. નહીં તો કાકાશ્રી ! આપ કહો છો તેમજ થાત ! ” અજયે કહ્યું:-

ઇચ્છાવતીના ચિત્તમાં અત્યારે કઇ જાતની વૃત્તિઓ ઉછાળી રહી હતી ? સૂર્યાળના રક્તમાં સ્નાન કરનાર તેના સંસાર સુખના આરામનો વિધ્વંસ કરનાર, મત્સરગસ્ત બનાવીને વિશ્વાસઘાતને માટે ઉદ્યુક્ત કરવા તૈયાર થનાર, પશ્ચિનીએજ નહિ પણ તેના કુળમાંના દરેક માણસે તેને

સન્માન આપવા છતાં ઇચ્છાવતીના ધારવા મુજબ જે દિવાનોના સરદાર અને એવફ઼ હોતો અને જેના મરણ માટે તે ગમે તે કરવા તૈયાર થઈ હતી તેજ અત્યારે તેને ઉગ્ર અને અળખામણી સ્વરૂપમાં દેખાતો નહોતો. કારણ કે વિષયવાસનાની વૃત્તિએ તેની નજરમાં અરબિ અને અકાશ જેટલો ફેરફાર કરી દીધેલો હોવાથી અત્યારે તેને તેનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયેલું જણાતું હતું. જે અળખામણી હતો તેજ અત્યારે પ્રિય લાગતો હતો. જેના મરણ માટે તે પ્રભુને પ્રાર્થના કરવા તૈયાર થઈ હતી તેની સંગતિનો અને સાન્નિધ્યનો ચિરકાળ લાભ મળે, તે માટે હવે તે પ્રભુને પ્રાર્થના કરતી હતી. ચંચળ, અસ્થિર અને વિષયાસક્ત મનની ઇચ્છાવતીમાં આવો ચમત્કારિક ફેરફાર થઈ જાય તેમાં કંઈ પણ કુદરતથી વિરૂદ્ધ નથી.

સૂર્ય પ્રકાશતો હોય, વાયુ શાંત થયો હોય, નભમંડળ સ્વચ્છ હોય અને પશુ-પક્ષીઓ પણ આનંદમાં વિહાર કરતાં હોય; પરંતુ એકાએક વાવાઝોડું શરૂ થતાં આકાશના એક ખુણે જણાતાં વાદળો જોતજોતામાં સમગ્ર આકાશને છાંય નાખે છે. સૂર્યને પણ ઢાંકી દે છે. મેઘની ગર્જનાથી તથા વિજળીના પ્રકાશથી ચોડાજ સમય પહેલાંના દેખાવને ફેરવી નાંખે છે. એ ફેરફાર પૃથ્વીના વાતાવરણમાં જો એકાએક થઈ શકે છે તો પણ તે જેમ કુદરતી છે તેમ પળે પળે ફેરવાઈ ચિત્તવૃત્તિ પણ અનૈસર્ગિક નથી. તેમાં વિચિત્રતા પણ નથી. જેઓને અનાયાસે પ્રાપ્ત થનાર શરીર ભોગની ઉત્કટ લાલસા હોય છે, જેઓના ચિત્ત વિષયાસક્ત, લંપટ અને કામી હોય છે તેમનામાં આવાં રૂપાંતર હમેશાં થાય છેજ ! વિષયવિકારના આવણી મેઘમાં ઇચ્છાવતીનું હૃદય કિલ્લટ થયું હતું તો પણ સહસ્ર વિવેકની વિજળી વચમાં વચમાં ચમકતી હતી. તેના ચમકારાનું પરિણામ તેની

તામસી વૃત્તિના અંધકારને બીધણ બનાવવાનેજ માત્ર કારણભૂત થતું હતું. અનુતાપથી દમ્બ થતી તે પોતેજ પોતાની મેળે કાંઈક બમડી રહી હતી.

પ્રકરણ ૪૪ મું.

અંચળ ચિત્તવાળા પુરૂષોની ચિત્તવૃત્તિઓ ક્ષણે ક્ષણે નવીન નવીન સ્વરૂપો ધારણ કરે છે, એજ રીતે થોડાજ સમયમાં ઇચ્છાવતીની ચિત્તવૃત્તિમાં અલગબી પામવા જેવો-ભયંકર-ફેરફાર થઇ ગયો. વનવાસીનો અને તેના ઉદ્દેશનો દ્રેષ કરનાર ઇચ્છાવતીના હૃદયમાં-મારા હૃદયનો અને સ્વાસ્થ્ય શાંતિનો ભંગ કરવા તું મારી સામે શા માટે આવ્યો? મં પણ એના સૌન્દર્ય તરફ શા માટે જોયું? આજ સુધી હું સુખી હતી, તો મને દુઃખી કરવા તું મારી નજર આગળ ક્યાંથી આવ્યો? તું તારા અલભ્ય સૌન્દર્યમય પ્રેમાનલમાં મને શા માટે બાળી નાંખે છે? પ્રભો! આ કરતાં તો જનરૂઢીને ધિક્કારીને હું અવિવાહિત રહી હોત તો આજનું માફ આ અધઃપતન અટકી ગયું હોત. કામાનલથી ભડભડી રહેલા આ કાળજને કાપી કાઢીને નાખી દઉં કે? આ પ્રેમ મને બ્રષ્ટ કરશે! પાપ-પાપ-આ પાપી કામાનલમાં મારી આહુતિ પડશે! હું બ્રષ્ટ થઇશ! હું પાપી બનીશ! પણ હું શું કરું? આ પ્રેમ શાથી દૂર થઇ શકે? હિમાલયના ઉંચામાં ઉંચા શિખરને, જે આ ભડભડી રહેલા દાવાનળ ઉપર મુક્યું હોય તો પણ તેની શાન્તિ થાય તેમ નથી.”

ધીમે ધીમે ઇચ્છાવતીની કામવાસના-વિષયલાલસા વધતી ગઇ, છેવટે તેની સદ્વૃત્તિઓને દબાવીને તે વાસનાએ તેને પોતાની ગુલામ

બંનાવી. બની શકે તેટલા ઉપાયોથી તે વનવાસીનીજ આરાધના કરવા લાગી. તે પોતાની નજર સામે અને પાસેજ રહે, સહવાસમાં રહે, એવી પ્રયત્ન ઇચ્છા તેના હૃદયમાં રહી રહીને ઉત્પન્ન થવા લાગી અને તે પ્રમાણે તેના પ્રયત્ન પણ શરૂ થયા. તે પોતાના મનોરથને સફળ કરવા પોતાથી અનતી શક્તી તમામ કોશીશો કરવા લાગી. તેને ઉપર મુજબના અનેક જાતના વિચારો થતા. પોતાના શિવાય ખીજ કોઈનો પણ વનવાસીને સહવાસ ન થાય તો ઠીક, એવી એકાંતિક વિષયવાસનાની શુદ્ધિ પણ તેના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થવા લાગી હતી.

ઠાકોર ચંપાજીએ જે વખતે પશ્ચિમીને ત્યાં લાવવાની વાત કાઢી તે વખતે પણ મત્સરથી ઇચ્છાવતીના શરીર અને હૃદયમાં અદેખાઈનો અગ્નિ બડમડી રહ્યો હતો. પોતાના કરતાં પશ્ચિમી સુંદર છે, એવું તે જાણતી હતી. તે એ પણ સમજતી હતી કે મધુર સુવાસવાળા મનોહર ગુલાબના પુષ્પને છોડીને આવળના સુવાસ વિનાના પુષ્પ ઉપર કોઈ પણ રસિક મધુકરનું મન વળતું નથી અને તેથીજ પશ્ચિમીનું નામ સાંભળતાં તેને સંતાપ થતો હતો. એ વખતે અજ્ય તેની પાસેજ હતો. સરળ પ્રકૃતિને લીધે તેણે પશ્ચિમીને સહિસલામત લઈ આવવાનું જોખમ પોતાને માથે લીધું. તે વખતે ઇચ્છાવતીએ ઠાકોરને ઉદ્દેશીને કહ્યું:

“આ શું ? શું કામ તે ચીખાવલી છોકરીને અહિં બોલાવો છો ? તમે તે તમારો પોતાનો બચાવ કરશો કે અમો ચીખોનું રક્ષણ કરવા બેસી રહેશો ? મને તો લાગે છે કે તેને અહિં બોલાવવા કરતાં તો આપુના પર્વત ઉપર મોકલવાનો સંદેશો કઢાવો તો સારું. કારણ કે તે સ્થાન અહીં કરતાં વધારે નિર્ભય છે.”

“વાહ, કાકી ! તમારું હૃદય તો ઘણુંજ કોમળ લાગે છેને શું ?

તમને આવા લડાઈના સ્થાનમાં રહેવા છતાં ભય લાગતો નથી અને આવા સ્થળમાં તમને રહેતાં કંઈ નુકસાન થાય તેમ નથી, તો પછી પશ્ચિમીને માટેજ ભય શા માટે રાખો છો ? મારી બહેન, કાચાપોચા હૃદયની નથી. તેણે પણ રણદીક્ષા લીધેલા સૂરવીરોનાં દર્શનથી આનંદ થશે.” અજયે હસતાં હસતાં કહ્યું.

અજયનું આ કથન ઇચ્છાવતીને રૂચું નહિ. મત્સરની અને ભયની સંમિશ્ર લાગણી તેને થઈ આવી. વનવાસી અને પશ્ચિમીને એકમેકની સાન્નિધ્ય લાવવાં એટલે પોતાની આશાની ઉત્તરક્રિયાજ થઈ ચુકી સમજતી, એવું તેને લાગ્યું તેથી તે અજયના કથનને નિષેધ કરતી બોલી:—

“અજય, તું કહે છે તે ખરૂં માનીએ તો પણ તેના પરિણામનો તં કંઈ વિચાર કર્યો છે ખરો કે ? પશ્ચિમીના સૈન્યથી મુઘ્ધ બનેલા સારંગદત્ત અને ઉડુભંગને એ વાતની ખબર પડતાં, પશ્ચિમીને મેળવવા તેઓ આકાશ-પાતાળને એક કરશે અને પોતાની સમગ્ર શક્તિ એકઠી કરી પાવાગઢ ઉપર હુલ્લો કરશે, તે વખતે તું ગુજરાતનું-પાવાગઢનું-રક્ષણ કરીશ કે અમારૂં ? તમારા કામમાં હરકત ન આવે તેથી અમેજ અહિંથી જવાના વિચારમાં છીએ તો વળી પશ્ચિમીને અહિં લાવવાનો તારે વિચાર પણ શા માટે કરવો જોઈએ છે ? તે હું સમજી શકતી નથી, પ્રભુ કૃપાથી તેને મોસાળમાં આશ્રય મળ્યો છે અને ત્યાં તેનું સંરક્ષણ કરનાર માણસો પણ છે તો પછી તેને હાથે કરીને અહિં સળગતા દાવાનળમાં શા માટે લાવવી જોઈએ ?”

આ વાત ઇચ્છાવતીએ એવી ઢબથી કરી કે ચાંપાળને તેનું કહેવું મથાર્ય લાગ્યું અને વનવાસીની સલાહ મળે તો આપ્તનો સુરક્ષિત માર્ગ લેવાનું તેમણે નક્કી કર્યું. તે વખતે પણ ઇચ્છાવતી

વચ્ચે પડી, પણ ઠાકારના નિશ્ચય આગળ તેને હાર ખાવી પડી, તે ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં ત્યાંથી ચાલી ગઇ અને વનવાસીને તેડી લાવવાનો હુકમ ઠાકારે અજયને આપ્યો.

તે વખતે વનવાસી દુર્ગના પશ્ચિમ ધુરજ ઉપર સુર્યાસ્તનો મનોહર દેખાવ જોતો જોડો હતો. સૂર્યગિમે પશ્ચિમ દિશાની ઉડી ગુફામાં ઉતરવાનો આરંભ કરી દીધો હતો અને તેની લાલાશ પણ ધીમે ધીમે અદ્રશ્ય થતી જતી હતી. આકાશના મધ્યભાગે નિશાનાથ ઉજવલતર ધવલતા-સ્વેતતા ધારણ કરતો ચાલ્યો આવતો હતો અને અદ્રશ્યનો નીલવર્ણો પડદો બાજુએ હઠાવી એકાદ ચાંદની નવકુળવધુની માફક રજનીપતિ તરફ લજવાતી લજવાતી લજ્જથી ડોકીયાં કરી રહી હતી. વનવાસીની નજર રજનીપતિની લુપ્ત થતી લાલાશ તરફ લાગી રહી હતી અને અનિમિષ રીતે દૃષ્ટિ ખેંચવાથી, અથવા તો ગત વૈભવ થનારી પત્નીની કશ્ચુને લીધે કે પછી ખીજ અંતરના કશ્ચુ વિચારોનો ઉદ્ભવ તેના અંતઃકરણમાં થઇ આવ્યો હોય, ગમે તે હો; પરંતુ જ્યારે વનવિહારી તેને શોધતો ખોળતો તેની પાછળ આવીને ઉભો રહ્યો તે વખતે વનવાસી આંખોમાંથી ટપકતાં અશ્રુ-ગિન્દુઓ તેની દૃષ્ટિએ પડ્યા અને તેની પાછળજ એક લાંબો અને જડ નિસાસો પણ તેના કંઠમાંથી નીકળતો તે સાંભળી શક્યો. તે જોઈ-સાંભળી-સાક્ષાત્ દયા અને પ્રેમની મૂર્તિતુલ્ય વનવાસીનું હૃદય દ્રવી ગયું. વનવાસીની કશ્ચુવસ્થા જોઈને તેનો જીવ ગભરાઇ ગયો અને તેની સાથેજ તેના કંઠમાંથી પણ જડ નિશ્વાસ નીકળી ગયો.

વનવિહારીના નિસાસાથી વનવાસીની કશ્ચુવસ્થા વિચલિત થઇ ગઇ અને પાછા વળીને તેણે પૂછ્યું:—

પ્રકરણ ૪૫ મું.

“ કોણ ? ”

“ હું વનવિહારી છું ! ” તમે ક્યાંએ પણ ન જણાયા એટલે શોધતો શોધતો હું અહીં તમારી પાસે ક્યારનો આવી ઉભો છું, પણ કહો, કહો, તમારા નેત્રોમાંથી આંસુ શા માટે ટપડી રહ્યાં છે ? તમારા કંઠમાંથી લાગ્યા નિસાસા શા માટે મુકાઇ જાય છે ? વનવાસી આપને શું દુઃખ થાય છે, તે મને કહો. શું આપનો જીવ દુઃખાય એવું કંઈ અનિષ્ઠ બન્યું છે ? ” યુવકે પૂછ્યું.

એ શબ્દોથી વનવાસીના હૃદયને વધારે દુઃખ થયું; તે દુઃખી નજરે તેની તરફ જોઇ તેનો હાથ પકડી પાસે બેસાડતાં તેણે કહ્યું:—

“ પ્યારા બંધુ ! તું ધારે છે તેવું નવીન કશુંએ બન્યું નથી પણ સંસારમાં ગત વાતની સ્મૃતિ એ પણ એક વસ્તુ છે. તેની ધાર દટારીની ધાર કરતાં પણ અધિક તીક્ષ્ણ છે. તે સ્મૃતિની તીક્ષ્ણ ધાર આજે મારા હૃદયમાં રહી રહીને બોંકાય છે.”

“ કંઈ જાતની સ્મૃતિ તમને દુઃખકર થઇ પડી છે ? વૃદ્ધ પુરુષો તો હમેશાં કહે છે કે ગત ચરિત્રમાંની સુંદર વાતોની સ્મૃતિ એ એક દિવ્ય ઔષધ છે. એ પ્રમાણે જોતાં તો તમારું આખું ચરિત્ર મંગલ-મય અને કલ્યાણમય છે. તમે હજારો શોકોનું પાલન અને રક્ષણ કર્યું છે અને મને તો લાગે છે કે જે જગતમાં સુખી હોવાનો ખરો અધિકાર કોઇને પણ હોય તો તે માત્ર તમનેજ છે.” વનવિહારીએ સરળ ભાવે કહ્યું.

આ વાત સાંભળી વનવાસીના નેત્રોમાં એ વખતે ફરીથી આંસુ ચમકવા લાગ્યાં. તેના મુખમંડળ ઉપર ખેલી રહેલી મંદહાસ્યની

રખા ધીમે ધીમે અદ્રશ્ય થઇ. ઝંબીર સ્વરે તેણે કહ્યું:—

“ બંધુ ! જે સમયે હાથમાં લીધેલી આ કાર્યની સુખદ સમાપ્તિનો વિચાર મારા મનમાં આવે છે તે વખતે મારા સરખો ભાગ્યવાન, મારા જેવો સુખી, સંસારમાં એક માત્ર હુંજ છું, એવું મને લાગે છે અને તે માટે મને આનંદ સાથે અભિમાન પણ થાય છે. બાઇ, આવા એકાંત સ્થળમાં મારો તે સૂર્યનિક આનંદ થોડા વખત માટે વિલય પામી જાય છે, માફ અંતઃકરણ શોકથી વિકલ થઇ જાય છે, મારો પોતાનો સંસાર એ સમયે મારી નજર સામે તરવરી રહે છે અને તે વખતે એમ થાય છે કે જે દુશ્મનની તરવાર વચ્ચે આવી ન હોત તો બાપુ ! પરમેશ્વરની કૃપાથી તારા જેવડા પુત્રનું પિતૃપદ મને પ્રાપ્ત થયું હોત ! મારા હાથમાં તે દિવ્ય પ્રેમદ્વન અર્પણ કરવા પહેલાંજ મારી દેવી વિમલે અનંત ચુમ્બનદાનોથી તેના ગુલાબી અને ગોરા ગાંધો ભિંજવી નાંખ્યા હોત ! બાઇ, મારી વિમલને અને મારા વંશપ્રદીપને દુશ્મને ઘરમાંથી જાગરદરતીથી કાઢી તેમનો વિશ્વમાંથી વિશ્વંસ કરી નાંખ્યો. તેજ સ્મૃતિ કોઇ કોઇ વખતે મને વિકલ કરીને મારી આંખોમાંથી પાણી વહેવડાવે છે. એ સ્મૃતિ મને પૌરુષત્વહીન બનાવી દે છે, એવું તું માની લઇશ નહિ. કારણ ? મોટા મોટા વિરકત અને વિભુતિપદે પહોંચેલા સંત પુરૂષનાં નેત્રોમાં પણ એવી રીતે આંસુ દેખાઇ આવે છે તો પછી મારા જેવા આસક્તા, તુચ્છ સંસારીની આંખમાં આંસુ બરાબ આવે તો તેમાં કંઇ નવાઇ છે ? ”

આ વખતે વનવિહારી અને વનવાસી બંનેનાં અંતઃકરણ અંતઃકરણને રબ્યાં હતાં. આત્મે-આત્મા એકરૂપ બની ગયા હતા. એકનું દુઃખ તે બીજાનું દુઃખ એવી રીતે થઇ હતી. વનવાસી વનવિહારીની પાસે લાંબાણ ખુલાસો કર્યા પછી દુઃખાકાન્ત બનીને

સ્તબ્ધ થઇ ગયો. તે જોઇને વનવિહારીને લાગી આવ્યું અને આંખોમાં આંસુ સાથે તેણે શાન્ત બોલેલા વનવાસીને કહ્યું: “મારા જેટલી ખીજા કોઇ પણ ગુર્જર પુત્રની તમારા ઉપર પ્રીતિ નથી અને અત્યારે હું તમને ખાત્રી આપું છું કે તમે નિઃસંતાન છો, એ વાતની સ્મૃતિ પણ હું મારા વર્તનથી તમને થવા દઇશ નહિ. સાધ્વી વિમલ-દેવી શિવાય ખીજા બધાનું સ્થાન હું પૂરી આપીશ અને મહાભાગ! આપણું આ અવતારનું કાર્ય પૂરું થયા પછી સ્વર્ગમાં આપણા બધાનું મિલન-અક્ષય મિલન થશે.”

તે સાંભળી વનવાસી વનવિહારી તરફ સ્નિગ્ધ, શાંત અને વાત્સલ્ય પૂર્ણ નજરે જોઇને કહ્યું:

“કદી કદી બાળકોના શબ્દ પણ મહાન તત્ત્વજ્ઞોનાં વચ-નોને પાછા પાડી દે છે, એવું કહેવાય છે, તે ખોટું નથી. બાપુ! તારું આજનું પ્રેમદાન હું આભાર સાથે અંતઃકરણથી સ્વીકારું છું. જે જે વખતે બાલ જન્મતથી મારો આત્મા વિરમીને અંતર્મુગ્ધ થશે તે તે સમયે તારો વિશુદ્ધ સ્નેહ-પ્રેમ-જ મારા હૃદયની હૃદયનું સાત્ત્વન કરશે.”

“તો પછી અનુજની કહો કે પુત્રની પદવી ઉપર હું આજથી ખાસ વિરાજમાન થાઉં છું.” તમારા હૃદયમાં માત્ર મને સ્થાન આપો એટલે પછી જન્મતમાં વતસલતાનો કે બંધુત્વનો કોઇ પણ પ્રકારનો પ્રેમપાશ મારા પ્રેમસિંહાસનને લેશ માત્ર પણ ડગમગાવી શકશે નહિ.” વનવિહારીએ અનહદ આનંદમાં આવી જઇ કહ્યું.

આકાશમાંની એક દિવ્યપ્રભાથી ચમક ચમક ચમકતી અદૃશી તરફ અનિમિષ નજરે જોતાં અત્યંત શાંતપણે અને પ્રેમથી મહમદ બનેલા રવરે જોઇને વનવાસીએ કહ્યું:—

“અંધુ! પેલા દેવી તારાને-મારા એ પ્રેમ દેવતાને અર્પણ કર્યા પછી જે પ્રેમ બાકી રહેશે તેનું અધિક્ષાન, પ્રિય હૃદય! હવે તુંજ છે. એ પ્રેમ કરતાં પણ જે વધુ દિવ્ય છે એવા મારા આત્માના ચૈતન્ય, હવે તો તે મારી માનીતી ચાંદણીનુંએ નથી કે તું પણ નથી. પરંતુ તે ચૈતન્ય તો હવે આપણી માતૃભૂમિ ગુજરાતનું છે! તે જન્મભૂમિ જે મારી આખો આગળ ન હોત તો અત્યારે હું જીવતો પણ રહ્યો નહોત! બાલુડા! તું નાનો અને બિનઅનુભવી હોવાથી મારા હૃદયમાં ચાલી રહેલા વિચારના કોલાહલની કલ્પના પણ તને થઇ શકે તેમ નથી.”

“આટલા દિવસ સુંઘી સાધ્વી વિમલદેવીને તમે જે અર્પણ કર્યું હતું તે હવે તમે ગુર્જર ભૂમિને અર્પણ કર્યું છે, અને જે માતૃ-ભૂમિએ તમારા હૃદયમાં વાસ કર્યો નહોત તો દેરીના વિયોગથી તમે ઝુરી ઝુરીને દેહ ત્યાગ્યો હોત એમજને?”

“બનવાજોગ છે-એમ પણ હોય! વનના વિહારી તું મારી જેમ પ્રેમથી પાગલ બનીશ નહિ હો! જે વખતે ગુજરાત-ગુલામીની સ્થિતિમાં સિઝાઇ જતી હતી તે વખતે હું આનંદથી બેહોશ બની ગયો હતો. મારી આશાઓ અને આકાંક્ષાઓ, મારું જીવન-સર્વસ્વ એ તમામ વિમલમાંજ લીન થયું હતું. વિમલના સુખદ સ્નેહમાં હું ગુલામગીરીનું સ્મરણ પણ વિસરી ગયો હતો. પણ ગુજરાતનું-માતૃ-ભૂમિનું મને સ્મરણ થાય તે માટે પરમાત્માએ તેને મારા દુઃસ્મનના હાથે મારા હાથમાંથી છીનારી લીધી. બાપ, મારું આ દ્રષ્ટાંત તું તારી નજર સામે રાખજે અને મેં જેટલી ઉત્કટતાથી પ્રેમ કર્યો હતો તેટલી ઉત્કટતાથી તું કોઇના પણ ઉપર પ્રેમ કરીશ નહિ તોજ એવા દુઃખ-રૂપી વિપનો પ્યાલો પ્રાશન કરવાનો સમય ન આવતાં તું એક મહાન દેશભક્ત બની શકીશ.”

“ તમારા શિવાય ખીજ કોઇના ઉપર પણ મારો પ્રેમ નથી અને તમારા ઉપર પ્રેમ કરવો, એ શું કોઇ અપરાધ છે ? ”

આ વખતે વનવાસી હૃદય ઢીલું પડી ગયું અને દૃષ્ટિ સજલ થઇ ગઇ એ સ્થિતિમાં તેણે વનવાસી તરફ જોઇને મમતાથી કહ્યું:-

પ્રકરણ ૪૬ મું.

“ નિર્મળ, શુદ્ધ અને પવિત્ર પ્રેમ એ કોઇ અપરાધ નથી. તેમાં આસક્ત થઇને આપણે આપણાં કર્તવ્યો વિસરી જવાં, તેટલો તેને વધવા ન દેવો, એટલે થયું. પ્રેમની હું હદ ઓળંગી ગયો અને તેથી માતૃભૂમિ તરફ હરામી બનવાનો મેં બયાનક અપરાધ કર્યો. પરમકૃપાળુ પરમાત્માએ મારા તે અપરાધનો યોગ્ય ન્યાય કરીને મને તેની શિક્ષા આપી છે અને તેનાજ ફળ હું અત્યારે ભોગવી રહ્યો છું. ઓંધુ! દાસ્યવિમોચનનું ખરું કાર્ય પૂર્ણ થશે એટલે ભૂમિ માતાએ આપેલો આ જડ દેહ તેને સ્વાધીન કરી હું મારી પ્રિય વિમલને મળવા સ્વર્ગમાં આશ્વો જઈશ અને સતત્રતાના વૈભવથી યુક્ત બનેશી ગુજરાતનો આનંદદાયક બાતમી મારી વિમલને નિવેદન કરી તેના અખંડ આનંદમાં વિશીન થઇ જઈશ.”

તે પછી ક્ષણભર બંને સ્તબ્ધ બની ગયા. ઉભયનાં અંતઃકરણ હવે ઉઘડી જઇ ખુલ્લાં થઇ ગયાં હતાં. એટલામાં દૂર્ગમાં ચોપડીઓ વાગવાં શરૂ થયાં. તે સાંભળી બંને જણ ચમકી ઉઠ્યા અને વનવાસીએ વનવિહારીને! હાથ પકડીને કહ્યું: “ જ્હાલા ભાઈ! ચાલ ઉડ ! ! ”

બંને ધુરંજ ઉપરથી નીચે ઉતરી આવ્યા તેઓ પાંચ દશ ડમલાં

આમળ ગયા એટલામાં અન્ય તેમની સમક્ષ આવીને બોલ્યો: “હું તમને કેટલાએ વખતથી શોધું છું. ચાલો, ચાલો ! તમારું ધણુંજ નરરતું કામ છે. ધરમાં પરસ્પરમાં જાગેલા કલહથી ધણો ગંભીર પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો છે.”

“અન્ય ! તારી હસતી મુખમુદ્રા ઉપરથી અને વિનોદની ભાવના ઉપરથીજ કંઈ પણ ચિંતા કરવા જેવો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો નથી, એ સમજી શકાય છે; સમજ્યો અન્ય ?” વનવાસીએ હસતાં હસતાં અન્યનો ખમો પકડીને કહ્યું.

“જહુજ ગંભીર પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો છે, એવું કદાચ કહી ન શકાય તો પણ મારાં કાકી સાહેબના વિચારની લહેર વૃક્ષનાં પાંદડાં જેમ ફરી મધ્ય છે તે માટે તમને ત્યાં બોલાવવામાં આવ્યા છે. હોય થયું.” અન્યે છેવટે ખરેખરી વાત કહી.

હજીવતીની ચિત્તની વૃત્તિ ખચિતજ ઉચ્છ્રંખતપણું ધારણ કરવા લાગી હતી. અન્યે કહ્યું તેના કરતાં પણ પ્રસંગ ધણો ગંભીર હતો. હજીવતી કાકેર આમળથી ગુસ્સાના આવેશમાં નીકળી ગઈ હતી પરંતુ તેથી તેને નિરાંત નહોતી થઈ. કારણ કે એની આમળ કહેવા પ્રમાણે ચાંપાળ ખરેખરી રીતેજ વનવાસીની સલાહ લેશે અને ઉદાર મનનો તે કદાચિત્ તે જવાબદારી પોતાના ઉપરજ લેશે, એવું તેના વિષયક્ષોભુપ મનને લાગ્યું હતું તેથી તેમ થઈ ન શકે, તે માટે બોલાવવા નીકળેલા અન્યને તેણે પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને કહ્યું:—

“આપણા વ્યક્તિમત વ્યવહારમાં એમને તસ્દી આપવી, એ આપણને યોગ્ય નથી. તેમના બુદ્ધિ, જા અને ભુજબળ ઉપર ગુજરાતનું અવિશ્વ અવલંબેલ હોવાથી તેમના ઉપર આપણો એકલાનોજ હક્ક

નથી. તે ઉદાર અને દયાવાન છે. તેથી હાકોરનો શબ્દ તે ઉઘાપશે નહિ, પણ દેશના નેતાને એવી જાતના કુલ્લક કામમાં રોકી તેમનાં સમય અને શક્તિનો અપવ્યય કરવો, એ મને તો યોગ્ય લાગતું નથી. મને લાગે છે કે માફ કરેલું તને પણ વાજબી લાગશે. વળી આપણા ઉપર તેમણે અનેક ઉપકાર કર્યા છે. હવે તે ભારમાં વધારો કરશે એ ઠીક નથી તેથી હું તને કહું છું કે, પશ્ચિમીની બ્યવસ્થા માટે તેમને કાને આપણે એક અક્ષરે પડવા દેવો જોઈતો નથી.”

આ રીતે મોટાઇના દંભ નીચે અજબને ખારોખાર મોકલી દેવાનો તેણે રચેલા દાવ પણ અજબે ઉઘાવી દીધો એટલે તે ત્યાંથી ગુલાંટ ખાઇ વળી ચાંપાળ પાસે ગઇ. ત્યાં જીવનદાસ અને કેસરી-સિંહ તુરતનાજ આવીને બેઠા હતા. ઇચ્છાવતી આવી ત્યારે તે નીચે મુજબની વાતચિત કરતા હતા:—

“હાકોર, આપની સરદારી નીચે પાવાપઢના સંરક્ષણની જવાબદારી મારા ઉપર આવેલી છે.”

ખરાખર એજ વખતે તે તેમની સામે જઇને બોલી ઉઠી:—
“અને એ જવાબદારીની જોખમદારી, તમે સ્વીકારી શકશો?”

“ના. જ્યાં સુધી શસ્ત્ર ધારણ કરવાનું સામર્થ્ય મારા શરીરમાં આવ્યું નથી ત્યાં સુધી ગમે તેટલા સન્માન અને જોખમદારીનું સ્થાન મને મળે તો પણ મારાથી તે સ્વીકારી શકાશે નહિ અને એવી, આવી પડતી જવાબદારીનો માન બરી રીતે અસ્વીકાર કરી, સ્વેચ્છથી હું જીવનદાસ સરખા વીરાગ્રણીના હુકમમાં અને નિર્ભય આશ્રયમાં રહેવા તૈયાર થઇશ.”

“પણ વનવાસી વિના નિર્ભયતા છે ક્યાં? નાથ તમારું અને તમારી સ્ત્રીનું રક્ષણ કોણ કરશે? ઉશ્કેરાયલા નામના દંડથી ક્યા વીર પુરૂષનું મંત્રબળ તમારું સંરક્ષણ કરશે?” ઇચ્છાવતી વચ-

માજ બોલી ઉઠી.

ધમ્માવત્તીનો તે આવેશ અને અભિનય જોતાં જીવનદાસને પોતાનું અપમાન થવા જેવું લાગ્યું. કારણ કે તેના શબ્દો તેના ખીંદને હીનપણું આપનારા હતા. ઠાકોર ચાંપાજી તે વાત કળી ગયા અને પોતાની પત્નીના બોલવાથી થયેલી અસર દૂર કરવાના ધરાદાયી બોલ્યા:

“જીવનદાસ પણ વનવાસીના ‘શૌર્ય’નું એક દિવ્ય પ્રતિબિંબ છે, સમજી ?”

“માતાજી, આ દેહના રાધ રાધ જેટલા ટુકડા થઈ જશે ત્યારેજ આપના શરીરને દુસ્મન ઇજા કરી શકશે ત્યાર પહેલાં નહિ ! !” જીવનદાસે કહ્યું.

તો પણ જીવનદાસના આશ્વાસન તરફ ધ્યાન ન આપતાં વનવાસીનેજ ત્યાં રાખવા ધમ્માવત્તીએ વલણ બતાવી. તે જોઈને લશ્કરી-વૃત્તિના કેસરીસિંહનું લોહી ઉકળી આવ્યું અને કંઈક કંઈક અવાજે તેણે કહ્યું:—

“બાપસાહેબ ! કેવળ વિરાટરાજના અંતઃપુરમાં નૃત્ય શિખવવા માટેજ ધનુર્ધારી અર્જુનને પરમેશ્વરે સર્જાવ્યો નહોતો. તેના હાથે તો અગિઆર અક્ષૌહિણી કૌરવોનો સંહાર કરાવાનો હતો. તેજ પ્રમાણે વનવાસીના ઉપર તમારા રક્ષણ કરતાં ગુજરાતના રક્ષણનાં મહત્વ ભર્યાં કાર્યો અવલંબી રહેલાં છે અને એ વાત તેઓ તમારા કરતાં વધારે સારી રીતે સમજે પણ છે.”

કેસરીસિંહના બોલવાથી ચાંપાજીને કંઈક લાગી આવ્યું અને જો ધમ્માવત્તી વચ્ચે બોલી ઉઠી ન હોત તો તે કેસરીને ઉત્તર પણ આપવા જતા હતા પરંતુ તેણે પ્રાચીન કવિઓએ વર્ણવેલાં સ્ત્રી ચરિત્ર કરતાં આંખો લુછતાં લુછતાં કહ્યું:—

પ્રકરણ ૪૭ મું.

“ એમના વિના અમારી શ્રી સ્થિતિ થશે તેનું દુઃસ્વપ્ન અ-
ભારેજ મારી આંખો સમક્ષ દેખાય છે. જો તેઓ અહીં હોત તો આ
રીતે માફ પાછી ઉતરવા દેત નહિ સમજ્યા ? ”

એજ વખતે અન્ય વનવાસીને લઇને ત્યાં આવી ચઢ્યો. ઇચ્છા-
વતીનાં કંઠમાં હજી ચાંલુ હતું અને વનવાસીની મુખમુદ્રા ઉપર
સહીસ હાસ્યની રેખાઓ ચમકી રહી હતી. તેને જોતાંજ ઇચ્છાવતી
પોતાના પતિ દેવની પીઠ પાછળ જઈને ઉભી રહી. કુસકાં બેતાં દયા-
મય સ્વરે તેણે કહ્યું—

“ કાકોર, પાવાગઢમાં અમને રજગતાં મુકીને તમે જવાના છો,
એવું જીવનદાસજી કહે છે શું તે ખરું છે ? ”

“ રજગતાં મુકીને ? નહિ નહિ ! જીવનદાસના શૌર્યસુદર્શનના
આશ્રય નીચે તમને મુકીશ એટલે તો તમને નિર્ભયતા છે ને ? ”
વનવાસીએ કહ્યું.

“ ના—ના ! તમારા વિના મને કોઈ સ્થળે નિર્ભયતા જણાતી
નથી. અમારા રક્ષણની જવાબદારી તમે તમારી જાતેજ તમારા શરીરે
લીધી છે અને મારી તમને છે પ્રાર્થના પણ છે કે જે અમારું વૃદ્ધ-
વસ્થામાં મરણ થાય ત્યાં સુધી તમે માથે લીધેલી એ જવાબદારી
એવીજ રીતે સંભાળો.” ઇચ્છાવતીએ કહ્યું—

તે સોમળી ચાંપાળ સંતાપ અને તિરસ્કારથી વચ્ચે બોલી
ઉઠ્યા:—“ ઓ સ્ત્રી ! તું શુદ્ધિમાં છે કે નહિ ? તું શું ખકી રહી છે
એ પણ તું સમજે છે કે નહિ ? આપણા રક્ષણની જવાબદારી કરતાં
દેશના પુનરુદ્ધારની અનંતગણા મહત્વની જવાબદારી તેમના ઉપર છે.

તેમણે તે માટે રણભૂમિ ઉપર જવુંજ જોઈએ અને જે આપણે આપણા પોતાના સુખની ખાતર તેમને અટકાવી રાખીએ તો તે દેશ-કાર્ય સાથે દગાખાજ કરેલી ગણાય. ”

તે કઠોર વાક્યો સાંભળી સાડીના પાલવ નીચે નયનદ્વયને છુપાવી જોરથી દુસઠા ખાતા ઇચ્છાવતી ફરી બોલી:—

“ નિર્દયનાથ ! પોતાના સૌભાગ્ય માટે સ્ત્રીઓનાં અંતઃકરણમાં શું શું થાય છે, તેની તમે પુરૂષાને કદપના પણ ક્યાંથી થઈ શકે ? પણ નાથ ! કેસરીસિંહની જેમ તમારે માફ અપમાન કરવું જોઈતું નહોતું. ”

પછી વનવાસી તરફ જોઈને તેણે કહ્યું: “ વનવાસી, મને મારા સૌભાગ્યનું દાન આપો એટલીજ મારી તમને નમ્ર પ્રાર્થના છે. ”

તે સાંભળી આખું મંડળ સ્તબ્ધ બની ગયું. માત્ર ઇચ્છાવતીનું દાંભિક રૂદન ચાલતું હતું. તેની પ્રાર્થનાનું એવટનું વાક્ય અને પડતાંજ ઉદાર અને કોમળ હૃદયી વનવાસીનું હૃદય પીધળી ગયું. તેનાથી ઇચ્છાવતીનું રૂદન સહન થઈ શક્યું નહિ. તે મૌન ત્યાગીને બોલ્યો:—

“ માતાજી, તમારી શી ઇચ્છા છે ? તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે મારાથી પાંચ છ દિવસ સુધી કામ કરી શકાય તેમ છે. માટે તે દરમિયાન જ્યાં જવાની આપની ઇચ્છા હશે તે સ્થળે હું આપને પહોંચાડી દેવા તૈયાર છું. ”

વિષ્વાસક્રાંતિતને પોતાના લંપટ મનોરથોની ઇમારતનો પાયો ચણવા માટે એનાથી બીજી વધારે સારી તક કંઈ મળવાની હતી ? મહાન તપસ્વીઓને પણ માનુનીઓની માયામય મોહિનીએ દિવાના બનાવ્યા છે. તેજ સૌન્દર્યરૂપી મોહિની અભ પોતાની પાસે

હોવાથી અને તેને માટે જોઈતો સ્થિતિ એવી રીતે એકઠી પોતાનાં જ હાથમાં આવી પડનાર હોવાથી તેને પછાડી દેવામાં વાર લાગવાની નથી. એવું તેના મનને થતાં તેણે કહ્યું:-

“અમને કનકાવતીમાં પહોંચાડો. તે સ્થાન અમારા માટે નિર્ભય છે.”

તે વાતનો વનવાસીએ સ્વીકાર કરતાં જ ચાંપાળએ કહ્યું:-

“વનવાસી ! મારી આવી નિર્ભય સ્થિતિમાં તમને મારા તરફથી મદદ મળવાને બદલે ઉલટો હું તેમને ભારૂંપ થઈ પડું, એમ હોવાથી મને પણ કનકાવતી જવાની પરવાનગી આપો.”

છેવટે તે વાત નક્કી થઈ અને બીજે દિવસે અજય સાથે વનવાસી પચાસ શરવીર યોદ્ધાઓ લઈ-ચાંપાળને તથા ઇચ્છાવતીને સાથે લઈ પાવાગઢથી નિકળ્યો. તેઓ વગર અડચણે કનકાવતી પહોંચી ગયાં. નગરમાં પ્રવેશ થતાં જ ઇચ્છાવતીને અતિશય આનંદ થયો. ઠાકોર નાની આના જોડે જ ચાલતા વનવાસી તરફ આખા રસ્તે વિષયાસક્ત અને અવિરત નજરે તે જોઈ રહી હતી તોપણ તેના મનનું સમાધાન-સાંત્વન-થયું નહિ, એથી તો ઉલટું પાપી કામવાસના-અરણ્યમાં લાગેલા દાવાનળની જેમ-તેના હૃદયારણ્યમાં વધુને વધુ સળગતી જતી હતી.

કનકાવતીમાં પ્રવેશ થતાં જ તેને લાગ્યું કે હવે મારા મનની અભિલાષા અહીં અવશ્ય પૂર્ણ થશે જ !

કનકાવતીમાં પ્રવેશ કરતી વખતે પોતાની અભિલાષા પૂર્ણ કરવા માટે ઇચ્છાવતી વનવાસીને આમળ ને આમળ રાખીને તેને શેરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. તે સવારમાં ઉઠીને દાતણ પાછી કરે ત્યાંથી છેક રાત્રે સુધા જય ત્યાં સંધીનાં તેને માટેનાં સંધનાં કાર્યોની અવસ્થા તે પોતાની જાતે કરવા લાગી. તેમાં તેનો એટલો જ ઉદ્દેશ

હતો કે વનવાસી કોઇપણ રીતે પોતાની ઇચ્છા વનવાસી સમજી જાય-
કોઇપણ પ્રકારે પોતાના પ્રેમની તેને ખાત્રી થાય પણ તેની એ ધારણા
બૂલભરી નિવડી. સાદા-સરળ સ્વભાવના વનવાસીના મનમાં તેને
એ કિંદેશ પ્રવેશ કરી શક્યો નહિ. અને પોતાને માટે ખીજતે વગર
કારણે ત્રાસ થાય તે ઠીક નહિ, એવી ઇચ્છાથી તે બંને ત્યાં સુધી
તેનાથી દૂર ને દૂર રહેવા લાગ્યો. ઇચ્છાવતી જેમ બંને તેમ તેના
વધારે ને વધારે નિકટ સહવાસમાં આવવાના પ્રયત્ન કરવા લાગી.
લગભગ સાયંકાળને સમય વનવાસીને માટે ભોજનની સામગ્રી લઈને
તે તેને માટે નિયત કરેલા ખંડમાં ગઈ અને તેને જમવાનો આગ્રહ
કરવા લાગી. વનવાસીને તે દિવસે જમવું નહોતું તેને લુપ્ત નહોતી
તેથી સરળ સ્વભાવે તેણે એ વાત તેને કહી દીધી. એટલે ઇચ્છાવ-
તીનો આગ્રહ વધતો ગયો અને આંખમાં આંસુ લાવાને નિસાસા
નાંખતા બોલી:-

“એમણે પણ અત્યારે જમવાની ના પાડી. એથી ત્યાં પણ
મારું અપમાન થયું અને તમે પણ જમવાની ના પાડી મારું અપ-
માન કરો છો.”

એ રીતે તેણે સ્ત્રી ચરિત્ર કરવાથી વનવાસીને શરમ આવી. ન
છુટકે એક બે ત્રાસ તેણે લીધા. એથી તેને આનંદ થયો અને કામ
વિવશતાથી સારાસારનું જ્ઞાન જ્ઞાન બૂલેલી ભામિનીએ કહ્યું:-

પ્રકરણ ૪૮ મું.

“આમ દરેક વાતમાં મને તમે સંતોષ આપશો ? મારી
ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરશો ? ”

એ સખ્દની સાથેજ વનવાસીની મુખમુદ્રા ઉપર તરી આવવા જોઈતા વિકાર માટે તે બારીક નજરે કેટલીકવાર સુધી જોઈ રહી; પરંતુ તે જે વિકાર જોવાની ઇચ્છા રાખતી હતી તેવા વિકારનું કંઈ પણ ચિહ્ન વનવાસીની મુખમુદ્રા ઉપર જણાયું નહિ. વનવાસીની ચીરમંબીર મૂર્તિ અત્યારે પણ તેવીજ રીતે શાંત, નિરવિકાર અને નિશ્ચળ રહેલી જોઈને તેને પોતાની જાત ઉપર ક્રોધ ચડ્યો. તેની વૃત્તિઓ તે વખતે લગભગ વિનાના અશ્વની માફક કુદાકુદ કરવા લાગી ગઈ. તે સમયે ક્ષણે ક્ષણે મુખના રંગ બદલતી બામિનીના મુખ તરફ જો વનવાસીનું ધ્યાન ગયું હોત તો તે જોઈ શક્યો હોત કે ઇચ્છાવતીની મુખમુદ્રા ક્ષણે ક્ષણે જુદા જુદા પણ ખરાબ વિચારો-વિકારો ધારણ કરતી હતી. તે ક્ષણમાં કામાસક્ત, ક્ષણમાં નિરાશાયુક્ત, ક્ષણમાં કોપયુક્ત બની જતી હતી પણ વનવાસીએ તો તે તરફ જોયુંજ નહિ ! એ સ્થિતિમાં તેને ત્યાંને ત્યાંજ મુકીને વનવાસી કનકસાગર સરોવર ઉપર સહેલ કરવા નીકળી પડ્યો.

ઇચ્છાવતી બહુજ ઉતાવળી હતી. ગમે તે રીતે પણ પોતાની ઇચ્છા પૂરી કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો. સુંદર વસ્ત્રાભૂષણોથી પોતાના દેહને શણગારી તે પણ વનવાસીની પાછળ પાછળ કનકસાગર તરફ ગઈ.

સમય સંધ્યાનો હતો. આકાશ-સરમાં ચંદ્રરાજ પોતાની પ્રિય ચંદનીઓ સાથે તેમાં વિહાર કરવા ક્રોડ કરવા માટે નીકળી પડ્યો હતો. તે દેખાવ કનકસાગરના ઇચ્છાવતી તરંગવશ હૃદય જેવા તરંગવશ જલપટ ઉપર પ્રતિબિમ્બીત થઈ રહ્યું હતું. સરોવરને કાંઠે આવેલા વૃક્ષો મૃદુ પવનની ધીમી લકરીમાં ડોલી રહ્યાં હતાં. વચ્ચે વચ્ચે જલવિહારી સારસ અથવા તો સુંદર શરીર છતાં કલુષિત હૃદયવાળાં બગલાઓ જલતરંગને સ્પર્શ કરતાં ન કરતાં સુમંદ તરંગમંથ

કરી ગગન પટમાં ઉડડયન કરી જતાં હતાં. જલમમ્ માછલીઓ સ્થળે સ્થળે ઉછળી ઉછળી સરોવરનાં હૃદયમાં અનન્ત વર્તુળ આકારે ઉત્પન્ન કરી ફરીથી જલમમ્ ખતી જતી હતી. સરોવરમાં ધડી પહેલાં ખિલી રહેલાં પરંતુ દિવાકરના વિયોગે વિલાપ જમ્ નમી પડેલા મુખવાળા કમળો વાયુની મંદ લહરીથી ડોલતાં ડોલતાં પોતાને સૌરભયુક્ત પરાગ જલાશય ઉપર પ્રસારી સહેલાણીઓના શ્રમને હરતાં હતાં. માર્મિક મકરંદ ઉન્મત્ત થઇને ખીડાતી કમલરાજ ઉપર શુંજરવ કરી રહ્યા હતા, પરંતુ સંધ્યા સમય થવાથી, ખીડાતાં પક્ષ પત્રોમાં ખીડાઇ આખી રાત શુંગળાઇ મરીશ, એવું તેઓના કર્ણુદયમાં અનિલરાજ પોતાની ભાષામાં લવી જતો; છતાં સૌરભરપી પ્રેમમાં મસ્ત બનેલા હઠીલા તે ત્યાંથી ખસતા નહિ ! વાયુ તે મદમત્ત મધુકરને પોતાના કોમળ કર વડે કમળ કુસુમ ઉપરથી ધકેલી દેતો હતો છતાંએ હઠીલા અને પરિણામથી અનુભવા અથવા તો બેદરકારક બમરો ફરી ફરીથી હઠીલાઇ કરી કોમળ કમળના કુસુમ ઉપર જમ્ બેસતા અને તેની ખીડાઇ જતી કોમળ પાંદડીઓમાં સપડાઇ જતા. એવી રીતે સપડાતો એક મધુકર સરોવર કંઠિ ઉભેલી ઇચ્છાવતીની દૃષ્ટિએ પડ્યો. તે જોઇ તેને કમળ તથા બમર માટે કૌતુક થયું અને તે સ્વગત બબડી:-

“બહેન કમલિની ! જેમ તારા પ્રિયકરને હૃદયમાં પુરી દેવાના કાર્યમાં તને વિજય મળ્યો તેમ મને પણ મળશે ખરો કે ? મારા મધુકરને મારા હૃદય પિંજરમાં કાયમને માટે હું પુરી શક્તિશ ખરી કે ? બહેન ! તું બાબવાન તો ખરીજ ! કેમકે તારા પ્રેમીઓ જાતે ચાલી ચલાવીને તારી પાસે આવે છે અને હું તો તેની પાછળ પાછળ દિવાની બનીને ભટકું છું. ઓ રજનિનાથ ! અને ઓ બહેન કમલિની ! તારા વિજયના અનુભવના શુભ અને મંગળ શુકન મારા આ અભિસારીકાના વેષને

ફળદાયી થાઓ. મારા મનના મનોરથો સફળ થાઓ ! ”

કામના અભિથી બળતા હૃદયમાંથી દુઃખનો નિઃશ્વાસ નાખી, ઇચ્છાવતી કુલવધુના આચારને તિલાંજલી આપીને વનવાસીની માર્ગપ્રતીક્ષા કરતી બેઠી. પોતાને બેસવા માટે તેણે એવી નાકાની જમા પસંદ કરી હતી કે, વનવાસીને તે રસ્તેથી જવા શિવાય ચાલે તેમ હતુંજ નહિ અને તે ત્યાં આવે કે તરત સરોવરમાં કમલિની પ્રમાણે પોતે પણ સૌન્દર્યના પરાગથી તેને બૂલવીને પ્રેમરૂપી પાંદડીઓમાં પુરી રાખવાનો તેણે વિચાર કરી રાખ્યો હતો. તે સમયે તે પોતેજ પોતાના તાનમાં ગુલતાન બની સામેથી સહેલ કરતા આવતા વનવાસી તરફ ઇચ્છાવતીની દૃષ્ટિ સ્થિર થઈ ગઈ હતી. બિચારો વનવાસી સરલ હૃદયે તે તરફ આવી રહ્યો હતો.

આ સમયે ઇચ્છાવતી જલદેવી જેવીજ બની રહી હતી. તેની ગુલાબી રંગની કાયા ઉપર જલરંગ સમાન રંગની સાડી શોભી રહી હતી. ગળામાંનો ચુકતાહાર અને મોહનમાળા તેના વક્ત્રસ્થળ ઉપર ઝુલી રહી ચંદ્રના ધવળ કિરણોમાં ધનસ્થામવર્ણીય સાડીને લીધે ઘણાજ મનોહર લાગતા હતા. ખરેખર તે અત્યારે સાક્ષાત્ સૌન્દર્યસુંદરી જેવી બની હતી. પાણીમાં વિહાર કરતા ચંદ્રના પ્રતિબિંબનાં કિરણોના ફેરફાર તેના મુખમંડળ ઉપર પાડતાં હતાં તેવી તેનું ગોઝ ગાત્ર અને મધુરં મુખ વધુ ચમકી રહ્યું હતું, પણ તે બધાની નીચે છુપાઈ રહેલું તેનું કલુષિત હૃદય અતિ શ્યામવર્ણનું હતું. વનવાસી રૂપ કરતાં ગુણને વધુ ચાહતો હતો. પણ તે ઇચ્છાવતી મહાન્મત સૌન્દર્યને ધિક્કારી શકશે ? સામેથી ચાલ્યા આવતા વનવાસીનું તે સૌન્દર્ય તરફ લક્ષ્ય નહોતું. તેની વૃત્તિ અંતર્મુખ હોવાથી તેને તે જોઈ પણ શક્યો નહોતો. તે પાસે આવ્યો તે વખતે ઇચ્છાવતીની તોફાની

વૃત્તિઓ તનમનાટ કરી કુદાકુદ કરી ઉઠી. અરે ! પવિત્રપણાને હાત મારી જવાલામુખી પ્રમાણે તે એકદમ સ્ફોટ કરીને બડબડી રહી અને પાસે આવવા છતાં પણ પોતાની સામે દૃષ્ટિપાત પણ કર્યા વિના વનવાસીને ચાલ્યો જતો. જોઈ તે સ્મિત હાસ્યવાળા મુખ સાથે નુપુરનો અંકાર કરતી વીણા વીણા વિનિર્દિત સ્વરે હાથનો સ્લેકા કરી બોલી ઉઠી:—

પ્રકરણ ૪૯ મું.

“ઓહોહો ! ઓહો હો ! આવા તે જ્ઞાના વિચાર કરી રહ્યા છો ?” એ શબ્દધ્વનિ વનવાસીએ સાંભળતાંજ તે એકદમ અટકી ગયો. સ્થંભિત થઈને ઉભો રહ્યો અને પાછું વળી તેની તરફ જોવા લાગ્યો. વિષય વાસનાથી કલુષિત હૃદયની બનેલી ધ્રુવવતીને તે વાતનો અર્થ જુદોજ લાગ્યો. તેને લાગ્યું કે સુંદર સરોવર તટે, સુંદર ચંદ્રિકાના પ્રકાશમાં, પોતાના અભિનવ અને લલિત સૌન્દર્યનું થવું જોઈએ તેવુંજ પરિણામ વનવાસીના હૃદય ઉપર થયું છે. પોતાના સૌન્દર્યશરથી તેનું હૃદય વિધાઈ ગયું છે અને પોતે ધારેલો શિકાર પોતાની જાળમાં સપડાયો છે. તેથી પ્રેમાકુલ નજરે તેની તરફ જોઈને તે બોલી:—

“આપ કદ તરફ જવા ધારે છો—કદ બાજુએ જવાનો આપનો વિચાર છે ?”

“ક્યાંએ નહિ. મારે કંઈ પણ કામ નહિ હોવાથી સહજ આનંદની ખાતર આ તરફ આવ્યો હતો અને અહિંની રમણીય

શોભા જોઇ મઝા પડતી હોવાથી માત્ર મોજની ખાતર જ્યાં પમ લઇ જાય ત્યાં ચાલ્યો-ઝડું છું-જતો હતો.”

“ ખચિત, અહીંની શોભા જેટલી રમણીય છે તેટલી પ્રેમાળ પણ છે નહિ વા? ” તેના મુખ તરફ અવિરત નજરે જોતાં તેણે આગળ કહ્યું: “ આ પશ્ચિમ દિશાએ ભગવાન ભાસ્કરરાજને પોતાના મંદિરમાં ખેંચી લીધા છે. આ સરોવરે નિશાનાથને પોતાના અંતઃકરણના સિંહાસન ઉપર વિરાજીત કરી પ્રીતિના પંચામૃતથી તેની પ્રેમ પુખ્ત પ્રારંભી છે. મહાભાગ! પેલી સામે જણાતી કમલિનીએ પણ પોતાની પાંખડીઓના સંપુષ્ટમાં મધુકર સાથે પ્રેમ ભરી વાતો કરવા માંડી છે. આ શોભા કેટલી રમણીય અને કેટલી પ્રેમમયી છે? ”

“ આ સાહેબ, અમો લડવૈયાઓ કવિજનોની કલ્પનાઓ સમજી શકતા નથી અને અમને તેવી વાતોમાં આનંદ પણ આવતો નથી. ધારે કદાચિત્ સમજી શકતા હોઇએ તો પણ તમારા જેવી કામળ બાપામાં તે કહી બતાવતાં અમને આવડે પણ નહિ. ” વનવાસીએ કહ્યું:-

પણ અભિસારિકાનો વેશ ધારણ કરેલી ઇચ્છાવતી ઉસ્તાદ હતી. વનવાસીના મર્મભર્યા બાપણનો મર્મ સમજવા છતાં પણ જાણે કંઈ સમજી ન હોય, તેમ બતાવવા માટે હસતાં હસતાં તેણે કહ્યું:-

“ વનનાવાસી ! આ સરોવર જેટલું પ્રેમપૂર્ણ જણાય છે તેટલું નથી નહિ ? એને કનકસાગર નામ આપવા કરતાં ‘ કામિનીસાગર ’ નામ આપ્યું હોત તો તે યથાર્થ હતું; કેમ ખરું ને ? ”

“ કેમ બલા ? એ સરોવરે શું કાંઈ અપરાધ કર્યો છે ? ”

“ શું અપરાધ કર્યો છે ? ”

“ દસ વર્ષ પહેલાં એક તરણીએ તેમાં પોતાના પ્રાણનું વિસર્જન

કર્યું હતું ! ” જાણે પ્રત્યેક શબ્દ તોળી તોળીને બોલતી હોય તેમ માફવતાથી ઇચ્છાવતી કહ્યું.

“ શા માટે ? ”

“ જેના ઉપર તેનો અનહદ પ્રેમ હતો તેણે તેના પ્રેમ-સ્નેહ-નો તિરસ્કાર કર્યો હતો એટલા માટે ! ”

“ બિચારી અભાગિની ! ”

“ શું તમને તેની દયા આવે છે ? ”

“ પોતાના ઉપર એકનિષ્ઠ સ્નેહ કરનાર ગૃહલક્ષ્મીનો તિરસ્કાર કરનાર પુરુષજ ન કહેવાય. ” વનવાસીએ તેના પ્રશ્નની પરવાહ કર્યા વિના કહ્યું.

“ ત્યારે જો એને સ્થળે તમે હોત તો તેને મરવા દેત કે નહિ ? ”

સ્વાર્થ સાધવાની વૃત્તિથી ઇચ્છાવતીએ આ ટકોર કરી. તેના અવાજમાં એટલું લંપટપણું અને પ્રેમગ્યાકુળતા હતાં કે તેના પ્રશ્નાર્થક ઉદ્ભાર સાંભળતાંજ વનવાસી ચમકી ગયો. તેણે તેના તરફ નજર કરી. પળવારમાં કંમળનાં નયનનોતું મિલન થયું. તે એકજ દ્રષ્ટાન્ત ઉપરથી વનવાસી આપ્તા બનાવતી હકીકત સમજી ગયો. તરતજ ઇચ્છાવતીએ માથું નીચું નમાવી દીધું. તો પણ વિષય વાસનાના ઉછળાથી રક્ત ઉકળી આવવાથી તેના મુખમંડળ ઉપર શરમતી લાલી છવાઈ ગઈ. હજી પણ તેનું ઉદાર અને નિર્ભય મન તેના બોલવાનો વિચિત્ર અર્થ કરવાની હિમત કરી શક્યું નહિ. કદાચ દ્રષ્ટિ, કાન અને મનની ભાવનાઓનો એ અત્યાચારી પ્રભાવ હશે, એ સંબંધે અમે કાંઈ જાણતા નથી; પરંતુ ગમે તે બાનું કાઢીને વનવાસી ત્યાંથી છટકવા જતો હતો એટલામાં તે તેને આડી ઉભી રહી. તેના

હાથ પકડીને અશ્રુપુરિત નયને તેની તરફ જોઇ જોલવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. આ વખતે તેનો કંઠ ઉંડો ઉતરી ગયો હતો તથા કામ વાસનાની તીવ્રતાથી તેનું સર્વોચ્ચ કંપી રહ્યું હતું. થોડા વખત પછી તેનાથી ઉભું પણ ન રહેવાયું એટલે તે બેસી ગઇ અને વનવાસીના પગ પકડ્યા. આવો યનાવ જોઇને વનવાસી સ્તબ્ધ થઇ ગયો. તેની સુદ્ધિ ભ્રમિત થઇ ગઇ હોય, એવું તેને લાગ્યું. તે એક પુતળાની માફક એતનહીન થઇને ઉભો રહ્યો. તેના પગને અશ્રુના અભિષેકથી ભિંજવતી ઇચ્છાવતી અત્યંત દીનપણે વ્યાકુળતાથી બોલી:-

પ્રકરણ ૫૦ મું.

“વનવાસી-બહાલા વનવાસી ! આ સરોવરમાં પ્રાણુ વિસર્જન કરનારી અભાગિની હું પોતેજ છું, એમ સમજી લ્યો !”

મર્મસ્પર્શ ઉપર ધા થતાં આખે જેમ અંધારાં આવી જાય છે, આખું જગત એકદમ ચક્ર ચક્ર કરતું હોવાનો ભાસ થાય છે, તેવીજ હાલત ઇચ્છાવતીની વાત સાંભળતાં વનવાસીની થઇ. ત્રિલુવનમાં એકદમ ધણુધણુ ધણુ કરતો અવાજ શરૂ થયો છે કે પોતાના કાનના ધ્વનિનાદક પડદા ઝલુઝલુ રહ્યા છે, તેનું પણ તે વખતે તેને ભાન રહ્યું નહોતું. આખું વિશ્વ ભડભડી રહી સર્ગગી ઉડ્યું છે કે પોતાને પોતાના નેત્ર બળતાં હોવાથી એવો ભાસ થાય છે. એકદમ અંધકાર-ગાઢ અંધકાર-દેખાય છે તે વિશ્વનું છે કે પોતાની આંખોજ પોતાને છોડી ગઇ છે, એ વાત તે કળી શકતો નહોતો. પોતાના પગ ઉપર હીમનો ડુંગર લાગીને મુકવામાં આવ્યો છે અને તેથી પગમાંનું રક્ત ફરી

જઘને નાડીઓ બંધ પડી જાય છે કે શું, એવા એવા અનેક અવનવા વીચાર તે વખતે વનવાસીને થતા હતા.

તેની આ હાલતની ધમ્મજવતીની ઉપર કંઈ પણ અસર ન થઈ. તેને મૌન રહેલો જોઈ તે ઉઠી અને તેની પાસે જઈ તેના બન્ને હાથ પકડી, તેની તરફ વિશ્વાસ દર્શાવી જોતી તે બોલી:-

“ કઠોર હૃદયના વનવાસી ! આમ નિષ્કુર શા માટે થાય છે ? તારું હૃદય પાપાણુનું તો નથી ને ? મારી અભિલાષા હજી તારાથી શું સમજી શકાતી નથી ? તારાં સૌન્દર્ય અને નિષ્કુરતાએ ચલાવેલી આ વિટંબના જોઈને પણ તને શું મારી દયા આવતી નથી ? હાય-હાય શું તું મારો તીરસ્કાર કરે છે ? કઠોરહૃદયી ! મારી ધમ્મજા જે તું પૂર્ણ નહિ કરે તો તે અભાગિનીની માફક જ આ પ્રાણ પણ સામેના સરો-વરમાં ફેંકી દઈને આ તિરસ્કાર પામેલ જીવનનો હું અંત લાવી દઈશ ! બોલ, બોલ ! હવે તું મને શું જવાબ આપે છે ! ”

હવે વનવાસી શુદ્ધિમાં આવ્યો. તેને લાગ્યું કે હજી જે હું મૌન ધારી રાખીશ તો વાત વંદી જશે, તે બચથી તે દ્યાર્દ્ર સ્વરે બોલ્યો:-

પ્રકરણ ૫૧ મું.

“ બાપ ! તમારા પતિ મારા વડિલને સ્થાને છે. જે કદાચ હું વિષયક્ષોણુપ હોત તો પણ જેને મેં મારા પિતૃપદનું માન આપ્યું છે તેની સાથે આવું નીચ કામ કરી મારા હાથે તેને હું કદી પણ કબ્જ આપી શકીશ નહિ ! મારા હૃદયમાં મિત્રસ્નેહ કરતાં અધિક નાણુક-વૃત્તિને હવે આ હૃદયમાં સ્થાન નથી. હવે તો જમતમાંની કોઈ પણ

ત્રી તરફ મારા નયનો પ્રેમાસક્તતાથી જોનાર નથી. મારા નેત્રોમાંથી પ્રેમજળ સધળું ખૂટી ગયું છે. દુઃખાવતી ! મારા હૃદયસાગરમાંથી પ્રેમનો ઝરો સોપાઈ જઈ હવે તો આ હૃદય ખાલીખમ થઈ જઈ જળ વિનાના શુષ્ક કુવા જેવું થઈ ગયું છે ? ”

“ એમ કેમ કહી શકાય ! આમ કહી મારી ઉમર અને મારી યુવાની તરફ તમે દુર્લક્ષ કરો છો. વનવાસી સાચા પ્રેમનું મધુમિંદુ આખા આયુષ્યમાં આજેજ મને ચાખવા મળે છે. હું અમાગિની હોવાથી મારા પિતૃસ્થાને શોભે એવા ધરણ માણસ સાથે મારું નજીબ જોડી દેવામાં આવ્યું છે. હું તરણ અને એ વૃદ્ધ ! તેમના અને મારા વચ્ચે સાચા પ્રેમનો ઉદય શી રીતે થઈ શકે, તે તમેજ મને કહો ? તમારા પ્રેમનો ચટકો મને લાગ્યો છે. તમારા પ્રેમની હું બીખારણ છું માટે બીજું કંઈ નહિ તો આશ્વાનું અન્ન આપીને પણ મારા મનનું સાંત્વન કરવા કૃપાવંત થાઓ ! ”

દુઃખાવતીની વાત સાંભળી વનવાસીને ભય લાગવા માંડ્યો તો પણ નિશ્ચય રાખી તેણે કહ્યુંઃ—

“ બાપ ! તમને પતિધર્મના કર્તવ્યથી પરાડ-મુખ કરે એવો એક પણ શબ્દ મારી જીભથી હું ઉચ્ચારી શકીશ નહિ. તમારો આ અવિચાર તમને નરકજ્વલિ પ્રત્યે લઈ જનાર છે. તેનાથી તમે દુર થાઓ—મનેલી વાત બૂલી જાઓ ! તમારા કુળ, કીર્તિ અને ધર્મને કલંક લગાડનાર આ આચરણ વિષે મારે મોઢેથી કોઈ પણ સ્થળે કદીએ એક શબ્દ પણ પ્રકટ નહિ થાય, એની તમે ખાતરી રાખજો; એટલુંજ નહિ પણ આજ સુધી હું આપને માતા તરીકે જે માન આપતો આવ્યો છું તેજ હું ભવિષ્યમાં પણ તમને આપીશ, એવું હું તમને વચન આપું છું. પણ આ માર્ગથી તમે દુર થાઓ—આધાં જાઓ ! ”

“પ્રેમનું ખંજર ભોંકી જખમી કરેલ મારા હૃદયને આમ બોલી તમે વધારે દુઃખી કરો છો.”

“આ દુઃખ નથી, પણ તમારા જખમી મનને સાફ કરી તમને અમરપદે પહોંચાડનાર દિવ્ય ઔષધિ છે—દિવ્યમંત્ર છે !” એમ કહી તેણે ક્ષણભર થોભીને આમળ ચલાવ્યું:—

“સર્વ સાધારણ પુરુષજાતિમણિ એક માણસ આપની સમક્ષ બોલતો નથી, પરંતુ જેનું અંતઃકરણ કાળા પથ્થર જેવું કઠિન અને કામવિકાર શૂન્ય બનેલું છે એવો એક મનુષ્ય તમારી સાથે વાત કરે છે તે ધ્યાનમાં રાખજો. બાપ, મારી પ્રિયતમ પત્નીની તાજ સંસ્મૃતિ, વિયોગ થતી વખતે તેણે આપેલ પવિત્ર અધરામૃત આદિક દૈવી સુખો મારા હૃદયને ઉન્નત બનાવે છે. તે અમૃતની મધુરતા હજી મારી જીભ ઉપર તાજ છે. પતિવ્રતનું અસિધારાવ્રત આચરીને કેવળ મારા સંરક્ષણ માટે આત્મદાન કરનાર તેના પ્રેમને, તેના ઉપકારને, તેના નિષ્કલંક વ્રતને હું કદી પણ બૂલી શકું તેમ નથી. મને પ્રેમલુબ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય આ જગતમાં તો માત્ર વિમલમાંજ હવું. મારી તે દેવી વિમલ ગદ્દ અને મારો પ્રેમ પણ પોતાની સાથેજ લેતી ગદ્દ.”

“વનવાસી ! હું તમારી ચક્રશ્ચ. તમારુંજ આરાધન કરીશ અને તમારી સેવા કરીશ. મારા પ્રેમથી તમને વિમલનું સ્મરણ પણ હું થવા નહિ દઉં.” વનવાસીના બોલવાની પોતાના ઉપર કંઈપણ અસર ન થઈ હોય તેવી રીતે કામાંધ કામિનીએ કહ્યું.

“ધન્યાવતી ! તું આમ બોલીને તારો અધઃપાત કરે છે. અક્ષય શાંતિ, આખર, પવિત્રતા અને તારા માટેનો આદર એ બધાનો તું મિથ્યા મૃગજળની પાછળ પડીને સંહાર કરે છે. હું મરી ગયો છું. એવું જી જાતિને હું વારંવાર કહું છું. પ્રેમના શબ્દ, મેલા જન્મ

તંત્રના મંત્ર પ્રમાણે મને અપશુકન ભર્યા અને ભયંકર લાગે છે, બાપ, તમે કુલવંશના ધર્મને ખમ નીચે છુંદી સૈરવનરકના અધિકારી બને છો, તે તરફ ધ્યાન આપો ! અને તમારી જાતેજ તમારો અધઃપાત કરતાં બચો. ”

એમ કહી તેનો હાથ છટકાવી નાંખી તે ત્યાંથી ચાલ્યો. તેને ફરીથી અટકાવવાની શક્તિ દુષ્ટ હૃદયની ઝીમાં રહી નહિ. ત્યાંથી વનવાસી ઉતારે ગયો. તેજ વખતે એક ઘોડેસ્વારને ધરમાંથી લઇને અજય નિકળ્યો. ઉભયની મુદ્રાઓ સંતપ્ત અને ગભરાયેલી લાગતી હતી, તેમના સર્વાંગમાં અસ્થિરતા રમી રહી હતી. તેઓને જોતાંજ વનવાસીએ પોતાના મનની અવસ્થા ઉપર એકદમ અંકુશ મુકી ગંભીરપણે પૂછ્યું:—

પ્રકરણ પર મું.

“ અજય, શું થયું છે તું આમ કેમ કરે છે ? ”

“ પ્રભાસથી આવેલો દૂત અત્યંત ખેદજનક સમાચાર લાવ્યો છે. કેટલાક સરદારોને વિશ્વાસઘાતથી કેદ કરીને શુળી ઉપર ચઢાવવાનો ઉદ્દેશ દુસ્મન તરફથી ત્યાં શરૂ થયો છે. ” અજય એકદમ બોલી ઉઠ્યો.

“ સમજ્યો. ઉક્કુભંજે પોતાના રાક્ષસી કૃત્યની મર્યાદા જાળવવા માંડી છે એ સંજ્ઞાનું નામ ? ” વનવાસીએ પૂછ્યું.

“ આમતું નામ ગિરીંદ્રસિંહ, ઠાકોર ધનસિંહના આ એકના એક પુત્ર છે. તેઓ પોતેજ તે સમાચાર લઇને આવ્યા છે. ”

વનવાસીને દૂતનો પરિચય કરાવતાં અજયે કહ્યું.

“ મહાભાગ, મારા વડિલને મુક્ત કરાવવા માટે તમારી વિજયી તરવારને આમંત્રણ આપવા હું આબોધું. ત્યાં અનેક સામંતો અને હાકોર દુશ્મનોના બંધ્ય સ્થાને પડ્યા છે અને બીજા આર પાંચ મૃત્યુની વાટ જોઈ રહ્યા છે. ” ગિરીદ્રસિંહે વનવાસીને ઓળખતાં જ કહ્યું.

ગિરીદ્રસિંહે તે પછી ટુંકામાં નીચેની હકીકત કહેવા માંડી:-

“ અમે પંચાસરથી પાછા આવતાં જે દિવસે પ્રભાસમાં મુકામ કર્યો તેજ દિવસે સાયંકાળે ઉડુમંગ ત્યાં નાસી આવ્યો. ત્યાં સુધી પ્રભાસની પ્રજાને પાવાગઢની વાતની ખબર નહોતી અને ઉડુમંગને, લોકોને તે સમજવા દેતી નહોતી. પણ તેની સાથે આવેલા થોડાક ખુશામતીઆઓના મોઢેથી માત્ર પાવાગઢના પરાજયની ખબર જરા જરા પ્રકટ થઈ ગઈ અને તે સાથેજ એક ક્ષણમાં તો આખા પ્રભાસમાં દરેક જણને મુખેથી એજ વિષયની વાતો થવા લાગી. તથા ચારે તરફથી ‘ અન્તે પરમેશ્વરને ગુજરાતની દયા આવી ખરી ! ’ એવા ધન્યોદ્દગાર નીકળવા માંડ્યા. તેજ વખતે પ્રભાસના કિલ્લેદાર દત્તિદેવ અને તિરૂમલ્લે બીજે દિવસે સહવારમાં દરબાર બરવાની દાંડી પીટાવી. એટલે દરબારમાં જવું કે નહિ, તે વિચાર પ્રભાસની પ્રજા કરવા લાગી.

“ બીજે દિવસે સહવારે પીટાએલી દાંડી પ્રમાણે દરબાર બરાયો અને અનિચ્છા છતાં પણ મિત્રપણાનો ડોળ કરીને સંત્રાળા સામંતો તેમાં હાજર થયા. બર દરબારમાં- ‘ એકઠા થયેલા સામંતોએ પોતાની જગીરી અને લશ્કરી દ્રષ્ટીએ મહત્વના કિલ્લાઓ છોડી દઈ તે તમામ સામ્રાજ્ય સરકારને સ્વાધીન કરવા; એવું ફરમાન સમ્રાટ જીવડના નામથી કરવામાં આવ્યું. હું પોતે તો દરબારમાં હાજર નહોતો પણ હાજર રહેલા સામંતોમાંથી કોઈ પણ આ અપમાનારૂપદ ફરમાન

ઉઠાવવા તૈયાર ન હોવાથી સઘળાઓને રાજદ્રોહી કહીને સમ્રાટના નામથી કેદ કરવામાં આવ્યા. મારા મનમાં દરબારમાં હાજર થવાની ઇચ્છા ન હતી, પરંતુ હું મારા પિતાજી સાથે પ્રભાસ શહેરમાં હોવાથી, મારા પિતાજી જાણી જોઇને દરબારમાં હાજર ન થયા એવો વિષયોસ થશે, એમ ધારીનેજ હું પાછળ રહ્યો. પણ જે થવાનું હતું તે તો થયું. હું ઘેર આવું છું, તેજ વખતે મારા પિતાજીને કેદ કરીને લઈ જતા મેં જોયા. હું તે વખતે બેદાશ થઈને આગળ ધસ્યો પણ મારા નોક-રાએ મને પકડી રાખ્યો. એવું અવિચારી પગલું ભરી દુસ્મનના ભોગ થવા કરતાં પિતાજીનો સંદેશો લઈ આપની પાસે આવવાની તેમને મને શિખામણ આપી. મને તે ઠીક લાગી અને મારા પિતાજીનો સંદેશો લઈ હું તરતજ ત્યાંથી આ તરફ આવવા રવાના થયો. એક ખીજી આપત્તિ મારી આગળ તૈયાર હતી. એક ગુર્જરવીર અને સ્ત્રી ઉપર પાંચ-છ શત્રુઓ ધસી ગયેલા મારી નજરે પડ્યા. પણ હું તેમની મદદે જઈ તેટલામાં ગુર્જર સ્ત્રી તેમના વચ્ચેથી માર્ગ કરાવી નીકળી ગઈ. વીર ગુજરાતી હથિયાર છોડી દઈ કેદ થય. તે જોઈ હું ખિન્ન બન્યો એટલામાં એક ખીજો દૂત આવી પહોંચ્યો અને મને પિતાજીનો “વનવાસી પાસે જ અને તેમની મદદ લઈ આવી ગુજરાતનું વ્યર્થ રક્ત વહેવડાવનાર પાસેથી વૈરનો બદલો લેવાની કાશીશ કરજે. ગુજરાતનું નશીમ વનવાસી આવી પહોંચવા ઉપરજ અવલંબીત છે એવું તેમને કહેજે.” એવો સંદેશો હું લઈને હું અહીં આવ્યો છું. તે સંદેશો હું આપને પહોંચાડું છું અને ફરી દીનતાથી પ્રાર્થના કરીને કહું છું કે હે મહાબાગ, મારી મદદે-મારી સાથે-ચાલો, જે ઉત્તર ગુજરાતના સામર્થ્યનો નાશ થશે તો ગુજરાત ક્ષીણબળ થશે અને ભુવડ સાથે ઝુંઝવાની તેની શક્તિ નષ્ટ થશે !”

“ ગિરીન્દ્રસિંહજી! પાવાગઢનું સૈન્ય લાવવા માટે હું હમણાંજ નીકળું છું. પ્રભુજી હવે અમારા પગને મતિ આપશે. ગુજરાતના દરેક સરદાર ઉપર ગુજરાતને કેટલો એકનિષ્ઠ પ્રેમ છે, એ દુશ્મન હવે સારી રીતે જાણી શકશે. ” વનવાસીએ તેને ધીરજ આપતાં કહ્યું.

“ દેવતુલ્ય વનવાસી! આપની સત્તા મેં હાથમાં લીધી તે માટે મને ક્ષમા કરશો, પણ આપની ઉદારતાથી હું પરિચિત હોવા સમજ્ય તથા પ્રસંગ કટોકટીનો હોવાથી અધાઓને પાછળથી આવવાનો હુકમ આપીનેજ હું આપની પાસે આવ્યો છું. એટલે કદાચ તેઓ ગામની બાગોળે આવી પહોંચ્યા હશે અથવા તો આવવાની તૈયારીમાં હશે. ” અજયે પોતાના જોખમે કરેલા કાર્યની ક્ષમા યાચતાં કહ્યું.

“ બહે ! શાખાસ ! અજય ! તે સમયસચકતા વાપરવામાં ખુદ્દિનું સામર્થ્યજ બતાવ્યું છે. ” વનવાસીએ તે પછી ગિરીન્દ્ર તરફ વળીને કહ્યું:— “ હાકોર ! આવા સહાયકો મને વધારે મળે તો કેટલું ઉત્તમ ! ” અને અજયને ઉદ્દેશીને તે બોલ્યો:—

“ અજય ! ગુજરાતનું આકંઠ સાંભળ્યા પછી હવે મારાથી શાન્ત પણે બેસી રહેવાશે નહિ. હું અહિંથીજ ખારોખાર ભડું છું. તું આ બંધી વાત હાકોર ચાંપાણને કહેજે અને એમનો મંજળ આશીર્વાદ લઇને તું પાછળથી આવજે. ”

એટલું કહીને ગિરીન્દ્રસિંહને સાથે લઇને તે એક ક્ષણ પણ ગુમાવ્યા વિના ત્યાંથીજ પ્રભાસમાં પકડાયેલા સરદારોની બહાર નીકળી પડ્યો. બંને જણ ગામની બાગોળે આવી પહોંચ્યા. તેજ વખતે પાવાગઢથી લશ્કર આવી પહોંચ્યું. તેમને પણ મુકામ કરવાનો હુકમ ન આપતાં વનવાસીએ ખારોખાર કુચ કરવાનો હુકમ આપ્યો. વન-

વાસીની સરદારી નીચે ગુજરાતના બહાદુર યોદ્ધાઓ પણ માતૃભૂ-
મિની મુક્તિ માટે પ્રભાસ તરફ દૃષ્ટ કરવા લાગ્યા અને અજય ?

અજય-કીર્તિ લોભી અને શૌર્ય લોભી અજય-પણ પાછળ
કેમ રહી શકે ? હાકોરને બધી હકીકત કહી સંભળાવી તરતજ તે પણ
પ્રભાસના પંથે પડ્યો અને બીજાજ મુકામે તે વનવાસીને જઈ મળ્યો.
લશ્કરને મોખરેજ વનવાસી, વનવિહારી, ગિરિન્દ્ર અને અજય ચાલતા
હતા. તથા પાછળ દુશ્મનને દબાવતા હર્ષાવેશમાં ગુર્જર સુભટો ચાલતા
હતા. આમ માર્ગક્રમણ ત્રણ દિવસ ચાલ્યું-એટલામાં એક દૂત તેમને
આવી મળ્યો. ગિરિન્દ્રે તત્કાળ તેને ઝાળખ્યો અને તેના હાથમાંના
બંધ પત્ર લઈ વનવાસીના હાથમાં મૂક્યો. તે પત્ર ફેડીને વાંચતાંજ
વનવાસીના મુખમાંડળ ઉપર ભયંકર રોષ અને સંતાપ ફરકી ઉઠ્યાં.
તે પત્રમાં એજું તે શું હતું ? શા ખબર હતા ?

પ્રકરણ ૫૩ મું.

સમ્રાટ ! જીવડના સત્તાધિકારી અમલદારો માનતા હતા કે-રા-
ક્ષસી કૂરતા આગળ શક્તિહીન ગુજરાત નમી જશે અને એજ
પ્રમાણે જૂતકાળના અને વર્તમાનકાળના સામ્રાજ્યવાદીઓ માનતા
આવ્યા છે; પરંતુ એ એક જાતની ભ્રમણાજ છે-કેવળ બૂલ માત્ર
છે. તેની સત્યતાનું પ્રમાણ જૂતજ ઉપરના દરેક દેશનેા ઇતિહાસ
પોતાનું હૃદય વિદારીને એ સામ્રાજ્યવાદીઓને કહેતો આવ્યો છે. ઇતિ-
હાસરૂપ દુરબીન આખે ચડાવી આગળ આવનારા ખડક, ખાડાઓને
એક તરફ ખસેડીને હું રસ્તો કઢીશ, એવો દરેક સામ્રાજ્યવાદીને ગર્વ

હોય છે. આવા પ્રકારના અભિમાનમાં જીવડના અધિકારીઓ ગુલતાન હતા અને એજ કારણથી તેઓની માન્યતા ઉપર પ્રભાવેની થઈ હતી. માનના મદમાં મદમત મસ્ત માતંગ સ્વરૂપ સામ્રાજ્યવાદીઓ ઇતિહાસને બગલમાં રાખી આગળ પગલું બરે છે ત્યારે ઇતિહાસ પણ પોતાના ત્રિકાલાબાધિત સત્યોને સિદ્ધ કરવા માટે તૃસિંહ સ્વરૂપ ધારણ કરી દેખાડે છે અને તેવા સામ્રાજ્યવાદીઓને ઇશ્વારત આપે છે; પણ તે ઇશ્વારતને તેઓ ગણકારતા પણ નથી. કારણ કે-સત્તાના મદમાં તેમના મસ્તકો બધિર જેવા થઈ ગયેલાં હોય છે. ઉદયોન્મુખ અને ખાસ કરીને સ્વતંત્રતાના શિખર પ્રત્યે પહોંચવા ઉત્સુક થયેલા દેશને માટે ઉપર પ્રભાવેની સામ્રાજ્યવાદીઓ માન્યતા તેને બળહીન બનાવવા કરતાં બળવાન બનાવે છે. તે જીલમના જખમો દેશની નિર્બળ બાજુને સામર્થ્યવાન કરી તેને શક્તિ અને યુક્તિ પ્રદાન કરી દે છે. જેમ જેમ જીલમની મર્યાદા ત્યજી દેવાય છે તેમ તેમ તેના દ્રઢ મનોનિશ્ઠતા વિરોધ કરવાની હિલચાલ પ્રજામાં બહુજ નેશનલ પ્રક્ટી નિકળી છે-શરૂ થાય છે. આ તમામનું અંતિમ પરિણામ એ આવે છે કે-તે દેશ ધામે ધામે શક્તિવાન અને સહનશીલ બને છે અને જીલમને લીધેજ તેનામાં સબળતા અને સાહસ ઉત્પન્ન થાય છે. પછી તે જીલમના ઝરાને શોષી લે છે અને ઑડકાર ખાય છે. આ સિદ્ધાન્ત ઇતિહાસે અનાદિ કાળથી સ્થાપન કરેલ છે. અમર્યાદિત જીલમનો અન્ત કાન્તિજ થવી જોઈએ, એ રાજકારણ શાસ્ત્રનો સિદ્ધાન્ત છે, એમ કહેવાનાં આવે તો તેમાં જરાએ અતિશયોક્તિ કરી કહેવાશે નહિ. ગુજરાત જીલમના અતિરેકમાં અને કાન્તિના ઉત્તર રંગમાં હોવાથી અત્યાચાર કે જીલમથી હવે તે ડરી જાય તેમ નહોતું. કલ્યાણપતિના આધિકારીઓના જીલમ, અત્યાચાર અને અનાચાર રૂપ વાયુએ

ગુજરાતમાં પ્રકટેલા રાજ્યકાન્તિરૂપ અગ્નિને વધારે સળગાવી દીધો. પ્રભાસમાં તેના અધિકારીઓએ કરેલા જુલમમાં જે વીર પુરુષો મરાયા હતા તેમનાજ બાધબાંધુઓ ક્રોધથી અને દ્વેષથી દાંત-હોઠ કરડતા, પોતાની રણયુદ્ધિકા જેવી સમશેરો ધુમાવતા-ફેરવતા પ્રભાસ તરફ ચાલવા લાગ્યા. પરચકના વાધથી ડરી જઈ પોતાનું સ્વરૂપ બૂલી જઈ ઘેટાંઓના ટાળામાં રહેનારા સિંહના બાળકની જેમ ગુજરાતી વીરોને પોતાના સ્વરૂપ, શૌર્ય અને કર્તવ્યની પ્રતિમા નજરે પડતાંજ તેમની શિથિલતા નષ્ટ થઈ તેઓ આગળ આવ્યા. આમ આખા ગુજરાતના શરીરમાં શૌર્યનો સંપૂર્ણપણે સંચાર થયો.

ગુજરાતની રાજધાની પંચાસરની આગળ ફક્ત એકજ મહિના જેટલા સમયમાં વનવાસી પોતાના ત્રીસ હજાર શરવીર યોદ્ધાઓ સાથે હાજર થયો. સત્તાના મદમાં અને વિષયાસક્તિની જાળમાં મદમસ્ત થઈ અંધ બનેલા ઉડુમંગ અને તિરમલ જેવા અધિકારીઓની આંખો ઉપરથી ઉક્ત પ્રકારનો ઉન્માદ-મદ એકદમ ઉતરી ગયો. તેમના જુલમરૂપ ફળમાં સૂક્ષ્મકીટક રૂપે જન્મ પામી ઉત્પન્ન થએલા આ રાજકાન્તિરૂપ મહાભયાનક તક્ષક આપણી સત્તાના મંદિરમાં આપણનેજ કરડવા આવી પહોંચ્યો છે, એમ તે અમલદારોને લાગ્યું. ત્રીસ હજાર યોદ્ધાઓ પોતાને માટે મૃત્યુનાં સાધનો લઈ આવેલા જોતાંજ તિરમલ અને ઉડુમંગ તો શું પણ બુવડની તમામ સેના જરા જરા ગભરાઈ ગઈ. પંચાસરના બહારના કોટ ઉપરની શિબંદીના સૈનિકો બચ પામી કિલ્લામાં પેસી ગયા. તેજ સૈનિકોને ઉડુમંગ અને તિરમલે ઉત્સાહિત કરી પોતાના મરણ-સ્થાન ઉપર લાવીને ઉભા રાખ્યા.

ગુજરાતી યોદ્ધાઓ-વનવાસીના શરવીરો-ધનુષ્ય-બાણ લઈ સંજ્ઞ થયા. તમામ સૈન્ય યુદ્ધને માટે-પૂર્વ તૈયાર થઈ બહાર માટે-ઉજી

રહ્યું. એટલામાજ વનવાસીના હાથમાં બધ કરેલા બે પત્રો આવી પહોંચ્યા. યુદ્ધનો પોકાર ન કરતાં વનવાસીએ તેમાંનો એક પત્ર ફોડ્યો. તેમાં નીચે જણાવેલી હકીકત હતી:—

પ્રકરણ ૫૪ મું.

“દેશભક્ત વનવાસી !

“કલ્યાણપતિ ભુવડ તરફથી ઉકુભંગને કમી કરી મીર નામક સરદારની નિમણૂક ગુજરાતમાં કરવામાં આવી છે. અનુમાનથી સમજાય છે કે—સરદાર મીરના હાથ નીચે લગભગ સાઠ હજાર સૈનિકો છે. તેના ત્રણ ભાગ કરી ત્રણે બાજુથી તમારી પહોંચાડેથી તમારા ઉપર હુમલો કરવાનો સરદાર મીરનો ઇરાદો કેટલાક સાધનોથી જાણવામાં આવ્યો છે. ગુર્જર દેશના અનન્ય ભક્ત વનવાસી ! એ સૈન્યને થોભાવી રાખવા જેટલા-ફક્ત દસ હજાર-સૈનિકો મારી પાસે હોત તો હું તમને પંચાસરમાં યુદ્ધની બાજુ માંડવાની પૂરેપૂરી રજાખુશીથી આપત ! તે ગમે તેમ હોય પરંતુ આટલું છતાં સરદાર મીરને તેનીજ યોજનામાં પકડી શકાય તેમ તેની આગળથી અને પાછળથી એમ, બાજુ માંડી ફાવી જમ્મએ તો મીરને મરતક નમાવવાની ફરજ પડશે અથવા તો પંચાસરની સમરજૂમિમાં તેણે પોતાના પ્રાણનું બળીદાન આપવું પડશે. વનવાસી ! તમે સ્વતંત્રતાનું જે વૃક્ષ ગુજરાતમાં વાળ્યું છે તે આવીજ રીતે સદા સર્વદા વધતુંજ જાય, એવી અંતઃકરણપૂર્વક પરમાત્મા પાસે હમેશાં પ્રાર્થના કરતો—

ગુજરાતનો એક નમ્ર સેવક.”

ઉપર પ્રમાણેનો પત્ર લખ આવનાર દૂત-વનવાસી તે પત્ર વાંચી રહ્યો એટલે-આગળ આવીને બોલ્યો-“ આ પત્રનો પ્રત્યુત્તર ? ”

“ આવા ખાતર ગુજરાતના સ્વતંત્રતાના વૃક્ષને ધણાજ જરૂરનાં છે. દૂત ! તું તે ગુર્જર વીરને જઈને કહે જે કે-યુક્તસ્વ જેતાસિ રણે સપત્તાન્ . ” વનવાસીએ જવાબ આપ્યો.

તે જવાબ લખ દૂત ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. વનવાસીએ ખીજે પત્ર હાથમાં લઈને જોવા માંડ્યું. તે પત્ર ખાસ દુશ્મનની હાવણીમાંથી આવ્યો હતો. એ જાણવામાં આવતાં તેના આશ્ચર્યનો અવધિ થયો. શત્રુના ઘરમાં રહી પોતાને પત્ર મોકલનાર કાણ હશે, એની તેને સ્ફૂર્તિ પડી નહિ. પત્રની ધડી ઉઠેલી મથાણું અને સહી જોતાંજ તે અજાણ્યપણીમાં ગરકાવ થઈ ગયો. તે પત્રમાં નીચેની હકીકત હતી:—

“ વનવાસી ! ”

આ પત્રદ્વારાએ પોતાના પિતાના બચાવ માટે એક ખાસિકા આપને અરજ ગુજરે છે. આપે તેમનું જે વખત રક્ષણ કર્યું છે અને આ વખતે પણ તેમ કરવા કૃપાવન્ત થશો. આખા ગુજરાતમાં વિશ્વાસઘાતકતાનાં મૂળ બહુજ ઉડાં પેસી ગયાં છે અને તે વિશ્વાસઘાતને લીધેજ મારે ભગવાન શ્રી શીલગુણસરિના આશ્રમનો ત્યાગ કરવાની ફરજ પડી. વિશ્વાસઘાતને લીધેજ મારા માતા-પિતાને કનકાવતી છોડી દુશ્મનના હાથમાં કેદ થઈ જવું પડ્યું. તેમાં પણ ધણીજ કમનસીબ બાબત એ છે કે તેઓને પોતાની એકની એક પુત્રીને પંચાસરમાં એક દાસીની હાલતમાં જોવી પડી.

“ મારા પિતાજીને કેદી તરીકે આખા મામમાં ફેરવવામાં આવ્યા. કેદખાનામાંથી મને તેમનાં દર્શન થતાંજ-હું કેદી છું એ વાત-બૂલી જઈ હું રસ્તા ઉપર આવી અને તેમને બેઠી પડી. તે વખતે અંભો

ખન્નેના અંતઃકરણને જે આપત્તિનો આઘાત થયો તે અમે ખન્ને સહી શક્યા નહિ. મારા પૂજ્ય પિતાજી મને જોતાંજ-મારી પહેલાં-એશુદ્ધ થઇ ગયા. જ્યારે હું શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે ઉડુભંગ મારી પાસેજ ઉભો હતો. નીચ સારંગના હાથમાંથી મને એક ઉદાર અને પદોપકારી શસ્ત્રવીરે છોડાવી હતી તેવીજ રીતે-ઉડુભંગે મને સારંગના હાથમાંથી છોડાવી. પ્રથમના શસ્ત્રવીરની ઉદાર શુદ્ધિમાં અને ઉડુભંગની ઉદારતામાં સ્વર્ગ અને નરક જેટલું અંતર હતું. તેના પગે મસ્તક મૂકી મેં મારા પિતાજીના પ્રાણુની બિશ્વા તેની પાસે માગી. તેણે પણ પોતાની શક્તિ અને અધિકારનું વજન વાપરવામાં જરાએ કસૂર ન કરી પણ દુષ્ટ હૃદયના તિરમલને મારી કે મારા પિતાજીની જરાએ દયા ન આવી તે નજ આવી. હું પોતે ઉડુભંગની તટસ્થતા સ્વીકારી તિરમલને શરણે ગઇ પણ તે પાપાણુ હૃદયી પુરુષનું હૃદય ન પિગળ્યું. “ઠાકોર ચાંપાએ મરવુંજ જોઇએ અને આવતી કાલે બપોર પછી રાજમાર્ગ ઉપર શૂળી તૈયાર કરાવી તેને સૂળીએ ચડાવવામાં આવશે.” એવું તેણે મને કહ્યું. વનવાસી ! મારા પિતાજીને તમે જે વખત બચાવ્યા તેમાં તમને શ્રેય શું મળ્યું ? શું આ વખતે તમે તમારી તલવારના બળે પુનઃ તેમને નહીં બચાવો ?

“વનવાસી ! હવે તમારા શિવાય મારે આશ્વાનો તંતુ ખીજો કાઢ નથી. વનવાસી ! દોડો. પિતા વિના અનાથ થનારી એક બાલિકાના પિતાનું છત્ર તેના ઉપર કાયમ રાખી તેને સનાથ રાખવા તમારાથી બનતી તમામ કોશીશો કરો અને ગમે તેમ કરી મારા પિતાજીને અવસ્ય બચાવો. આપના વિજયનો નાદ જ્યાં સુધી મારા સાંબળવામાં નહીં આવે ત્યાં સુધી હવે હું શુભદેશ્વરના પગે મસ્તક મૂકીને ખેસીશ. શુભદેશ્વર અને તમારાજ ઉપર આધાર અને વિશ્વાસ રાખનારી તમારી

બાબ્બીન ભગિની..... ‘પક્ષિની’

હિંદી પત્રમાંની બચકર હકીકત વાંચવા છતાં પણ વનવાસીના ચિત્તની દ્રઢતા જરાએ ડગમગી નહિ. તરતજ તેણે દુશ્મન તરફ હુમલાની ઇશારત મોકલી દીધી. થોડાજ સમયમાં પોતાના તમામ સૈનિકોને એકત્ર કર્યા. તમામ સૈનિકો એકત્ર થઇ ગયા પછી તેણે તેઓને ઉદ્દેશીને કહેવા માંડ્યું કે—

“મારા બહાલા બાઇઓ અને દેવી ગુર્જરીના પરમબંડો ! દુશ્મને આપણા અનેક બંધુઓના ભોગો લેવા છતાં પણ તે-સત્તાધિકારીઓની રક્તપિપાસા હજી પણ શાન્ત થઇ હોય એમ દેખાતું નથી. આપણા તમામના પૂજ્ય વૃદ્ધ ઠાકોર ચાંપાળ અને તેમના તમામ કુટુંબનો ભોગ લેવાની રાક્ષસી ઇચ્છા થઇ આવી છે. દુશ્મનોના હાથે ઠાકોર ચાંપાળને મરાવા દેવા, એ આખી દુનિયાને આપણે આપણું હિંચકારીપણું દેખાડી દેવા જેવું છે. બહાલા શરવીરો ! તમારા શૌર્ય અને ધૈર્યની ખરી કસોટી અને પરીક્ષા આજે થવાની છે. તે પરીક્ષામાં કે કસોટીમાં દુશ્મનોને આજે તમારે દેખાડી દેવું જોઇએ કે-જ્યાં સુધી અમારા શરીરમાં ઝળહળતી ચૈતન્યની જ્યોતિ જાગૃત છે ત્યાં સુધી અમે ઠાકોર ચાંપાળને મારી નાંખવા દઇશું નહિ ! જ્યાં સુધી અમારી કાયામાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી ગુજરાતનો ગુજરાતી ગુલામગિરીમાં રહેતો નથી. પાવામઢ અને પ્રભાસના સમરાંગણમાં મરણ પામી ચિરંજીવ થએલા દેશબંડો-દેશવીરો, અનહદ અભિમાનથી, મારા બહાદુર યોદ્ધાઓ ! તમારી તરફ જોઇ રહ્યા છે. તમારી પ્રિય માતાઓ અને અર્ધાંમનાઓ તમારાં શૌર્યની અને પરાક્રમની વાતો સાંભળવા ઉત્સુક થએલ છે. માટે આજે મરણિયા થઇ દુશ્મનને હાથ દેખાડજો અને દુશ્મનને જણાવી દેજો કે સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવા માટે ગુજરાતી પોતાના પ્રિય પ્રાણ કે બીજા

કશાની પરવાહ રાખતો નથી.

ગુજરાતે પોતાનું સત્વ કાયમ રાખવું કે કલ્યાણના જીલમીઓની સત્તામાં કાપુરપ થઇને રહેવું, એ સવાલનું નિરાકરણ, બહાદુરો ! તમારે કરવાનું છે. મહૂંમ મહારાણા જયશિખરીનું રક્ત હજી પણ તમારા શરીરમાં કાયમ છે. તેમના સિંહ જેવા પરાક્રમની પતાકા હજી પણ તમારા મુખ સન્મુખ ફરકે છે. શરવીરો ! જીઓ, ઉંચી નજર કરી નભમંડળમાં ! પોતાના પ્રિય ગુજરાત દેશને માટે તલસી રહેલો મહારાજ જયશિખરીનો આત્મા તમારું પરાક્રમ જેવા આતુર થએલ છે. શરવીરો ! ઉઠો. આપણા પૂજ્ય મહારાજના આત્માને આપણું દિવ્ય પરાક્રમ દર્શાવી ગુજરાતનો રાષ્ટ્રીય-ધ્વજ તેની સમક્ષ તેમની પ્રિય રાજધાનીના દુર્ગ ઉપર ફરકવો. તે તમને પ્રોત્સાહન આપે છે, અને નીતિ અને ધર્મ તમને ઉત્તેજન આપે છે. સાક્ષાત્ પરમાત્માનું સુદર્શન તમારી સહાયતા કરવા તૈયાર છે. માટે શરવીરો ! સિંહની જેમ સત્વર ઉઠો ! સિંહ જેવું જ્વલંત શૌર્ય દર્શાવી-દારણ પરાક્રમ ગળવી-તમારી પ્રિય જન્મભૂમિ ગુજરાતને ગુલામગિરીમાંથી મુક્ત કરી સ્વતંત્ર બનાવો ! ”

વનવાસીના અંતઃકરણમાંથી ખરી લાગણી અને જીરુસાથી ઉચરાએલા શબ્દો સાંભળી તેના તમામ સૈનિકોએ એકદમ “ શ્રી એકલિંગજી ભગવાનનો જય ! વનવાસીનો વિજય ! ” એવા ગગન-ભેદક ધ્વનિથી આસપાસના પ્રદેશને ગળવી મૂક્યો.

થોડાજ વખતમાં તે સૈન્ય પંચાસરના કિલ્લાની સામે આવી ઉભું રહ્યું. પંચાસરની ઉપર બાણોનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. શત્રુ તરફથી પણ જીરુસાદાર જવાબો ગુજરાતીઓને મળવા લાગ્યા. તીર-દાણનો પ્રારંભ થયો. ગુજરાતી અને દક્ષણી સૈનિકોના બાણો સહુસહુ

અવાજ કરતાં વાયુમાં તૃપ્ત કરવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે ગુજરાતી સૈન્ય આગળને આગળ વધવા લાગ્યું. આખરે ગુજરાતીઓ કિલ્લાની ખાત્ર ઓળંગી ગયા. પંચાસરના મજબૂત કિલ્લાના તટની દિવાલ સામે ગુજરાતી સૈન્યના મોજેમોજ અથડાવા લાગ્યા.

યોદ્ધાજ વખતમાં સંગ્રામની ભીષણતા વધી અને દુશ્મન પણ દારણ્ય પરાક્રમ દર્શાવવા લાગ્યો. આસપાસના પ્રદેશને સ્વરાજ્ય-સ્વતંત્રતા-ની ગર્જનાથી મજબૂતા-મંજીર નાદ કરતા-ગુજરાતીઓ પ્રાણની પણ પરવાહ કર્યા વિના લડતા હતા. ગુજરાતીઓની સામેનો દુશ્મન પણ કાંઈ કાચો-પોચો નહોતો. તે એક કુશળ યોદ્ધો હતા. તેણે યુદ્ધની દારણ્યતા વધારી દીધી. આ વખતે દુશ્મને કરવા માંડેલો સંહાર જોષ વનવાસીનું ચિત્ત પણ ક્ષોભ પામી ગયું પણ વનવાસી પોતે નિરૂપાય હતા. ગુજરાતના લાભને માટે-ગુજરાતના રક્ષણને માટે-તે સંહાર થવા દેવાની જરૂર હતી. જેમ જેમ સંગ્રામક્ષેત્ર ઉમટા ધારણ્ય કરતું જશે તેમ તેમ યુદ્ધનો અન્ત પાસેને પાસે આવતો જશે, એવો વિચાર કરી તે પોતે પણ સમરાંગણમાં ફેદી પડ્યો.

ધણ્ણીજ કોશીશો કર્યા પછી તટ ઉપરનું દુશ્મનનું સૈન્ય પાછળ હટ્યું. વનવાસીની ચમત્ક્રિયા જેવી લાંબી સમશર પંચાસરના મસ્તકે ચમકવા લાગી. ગુજરાતીઓએ જયધોષની-વિજયની-મંજીર ગર્જના કરી. તે સાંભળી ગુજરાતીઓના શરીરમાં અલૌકિક શક્તિનો સંચાર થયો. તેઓ એક પછી એક એમ ધણા સૈનિકો પંચાસરના તટ ઉપર ચઢી ગયા. પંચાસરના દુર્ગના એક ભાગ ઉપર ગુજરાતની અરવી ધ્વજ ફરકવા લાગી. ગુજરાતીઓનો આ વખતે વિજય તો થયો પણ.....

તે ખરેખરો વિજય નહોતો. તે વિજય ભવિષ્યમાં થનાર દારણ્ય

સંભ્રામની પ્રસ્તાવના રૂપ હતો. ગુજરાતીઓ તટ કબજે કરવાની ધાધિ-લમાં છે, તે જોષ-જલ્થી-દુશ્મન તરફથી કિલ્લાનો દરવાજો ઉઘાડવામાં આવ્યો અને ચોડાજ સમય પછી તે રસ્તે ઉડ્ડમંગ પોતાના દુશ્મનોની સામે મેદાનમાં ટક્કર લેવા કિલ્લાની બહાર નિકળ્યો. તટ એકદમ ગુજરાતી સેનાના બાલાઓથી તુટી ગયો અને વિજયનું રૂપાંતર બન્યું સંહારમાં આવ્યું. આટ આટલું છતાં ગુજરાતીઓએ જગાવેલા યુદ્ધનું પરિણામ શું આવ્યું ? જીત્યું કોણ ?

બહાલા વાંચક !

અમારી આ નવલકથાનો પ્રથમ ભાગ અમે અત્રેજ સંપૂર્ણ કરીએ છીએ. હવે પછી આ નવલકથાની રંગભૂમિ ઉપર કેવા કેવા દેખાવ દેખાવવાના છે, ઠાકોર ચાંપાળ અને પદ્મિનીનું શું થયું, વિષયસોલુપ લલના ઇચ્છાવતીની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ કે નહિ, કેસરીસિંહે પોતાના દુશ્મન પાસેથી વેરની વસુલાત કરી કે નહિ, વનવિહારી એ કોણ, વિગેરે વિગેરે બાબતો જાણવા, તમારા દેશબંધુઓના કાર્યો જાણવા આ નવલકથાનો બીજો ભાગ વાંચજો.

તમારા દેશને માટે.

(ગઝલ.)

“કથું ના થઇ શકે અમથી” અરે ઓ એમ વદનારા !
જરા તો લાગણી રાખો ! તમારા દેશને માટે.
ન બીરતા બતાવી દો, થયા કાં સુસ્ત ને એદી !
જરા તો આંખ ઉઘાડો, તમારા દેશને માટે
પડ્યા જે કારમા ધા, તે મુંગે મોઢે સહન કરતાં;
બહુ ઉઘ્યા, હવે જાગો તમારા દેશને માટે.
બંધે હો પારસી, હિન્દુ અગર હોજો મુસલ્માનો;
ધરો સમ ભાવના હૈડે, તમારા દેશને માટે.
કરો જે કંઈ બને તે, તે, વિસારી દ્રેષ ને ધખ્યાં;
તજી દો દંભ મગરૂબી, તમારા દેશને માટે.
ધરો ના ભાવના કો દિ, તવંગર યા ગરીબીની;
સમર્પો તન, મન, ધનને સદાનાં દેશને માટે.
ગણો ના તાપ ને ઠંડી, ઋતુ વર્ષા નહિ જણો;
શીખી શ્યો પાઠ સ્વાર્પણનો તમારા દેશને માટે.
બૂમિ ને આસમાનોને ધૂંજવી હાકથી દેતા;
ગયા એ વીર નર તે તો, તમારા દેશને માટે.
સુખો ને દેહના ભોગે કરીને દેશની સેવા;
ગયા જે જે બધી હીરા, સદાના દેશને માટે.
તમારી જાતને માટે, તમારા બાતને માટે;
સદા સર્વસ્વ આપી દો, તમારા દેશને માટે.

રા. અરૂણ.

નમૂનો મફત !

નમૂનો મફત !

ઐતિહાસિક, સાંસારિક, ડિટેક્ટીવ, વૈજ્ઞાનિક
વાર્તાઓ, બુદ્ધિવર્ધક ધનામમાળા, પ્રાસાદિક
લેખાવલિ, હૃદયંગમ કાવ્યો, પ્રકટ કરવું
સરસ વાર્તાઓના મહાસાગરરૂપ
રસિલું માસિક.

વાર્તાવારિધિ.

દર મહિને ૬૦ થી ૭૫ પેજમાં પ્રકટ થાય છે,
દર વર્ષે એક ઉત્તમ નવલકથા ભેટ મળે છે, વાર્ષિક
લવાજમ રૂ. ૨-૧૨-૦ નમૂનો મફત.

લખો—

ઉદયચંદ લાલચંદ પંડિત.

વ્યસ્થાપક,

“વાર્તાવારિધિ.”—અમદાવાદ.

અપૂર્વ વાંચનનો ભંડાર !

વિવિધ વાર્તામાળા.

જેમાં રસમયી, મધુરી, સાંસારિક, ધાર્મિક ઐતિહાસિક, નિક અને ડિટેક્ટીવ વગેરે વગેરે હૃદયની સમગ્ર રસવાહિની, નસે તનમનાટ ઉપજાવે એવી, અનિશ્ચય ચમત્કારિક, ગુસ્સાદાર, રસ નવી નવી નવલકથાઓ પ્રકટ થાય છે. દરેક વિષયનું વાંચન ઉત્તમોપક, નિર્દોષ આનન્દ તથા ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપ્યા વિ રહેતુંજ નથી.

આલુ વર્ષમાં નિચલી નવલકથાઓ પ્રકટ થશે.

૧. રાજપૂતોનો રણથંભ—સ્વદેશપ્રેમનું, શૂરવીરતાનું અને દેશ ભક્તિનું દિગ્દર્શન કરાવતું ઐતિહાસિક પુસ્તક પ્રકટ થયું છે. ૨. વનવાસી યાત્રે સ્વરાજ્યની શુભરાતમાં ગર્જના—અચળ રાજ્ય-નિષ્ઠા, સ્વદેશપ્રીતિ, સાક્ષાત્ દેશાભિમાન વગેરે વિષયોનું દ્રશ્ય દર્શન નારી નવલકથા. ૩. કોકિલા—સામાજિક. ૪. વિવિધ વાર્તાઓ—પ્રેમ-કર્ણા—વીરરસમયી અહ્લુત પરાક્રમોનાં ચિત્તાકર્ષક ચિત્રો ખતાવનારી યોધક રસમય વાર્તાઓનો સંગ્રહ. ૫. ભેદી ત્રિશૂલ—હૃદયા-કર્ષક ડિટેક્ટીવની ચતુરાઈનો અહ્લુત ચિતાર ખતાવનારી નવલકથા.

લવાજમ:—દરેક પુસ્તક કાયમના આહક ધનારને અર્ધી કિંમતે મળશે. કાયમના આહકો પાસેથી આઠ આના પ્રવેશ શીના લેવામાં આવે છે. પરદેશના આહકોએ છ શીલીંગનો પોસ્ટલ ઓર્ડર મોકલવો. કામ અને હામની કંઈક તુલના કરો અને હૃદયાત્મા 'હા' કહે તોજ નામ નોંધાવો:—

વ્યવસ્થાપક:—વિવિધ વાર્તામાળા.

રાયપુર—અમદાવાદ.

